

M. vanden Bergh

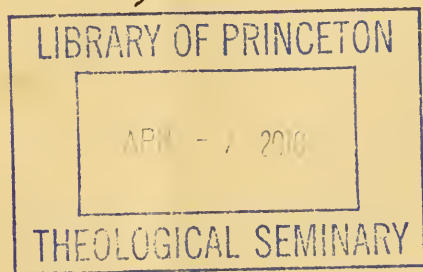
OM DE BEWARING VAN HET PAND

REDE

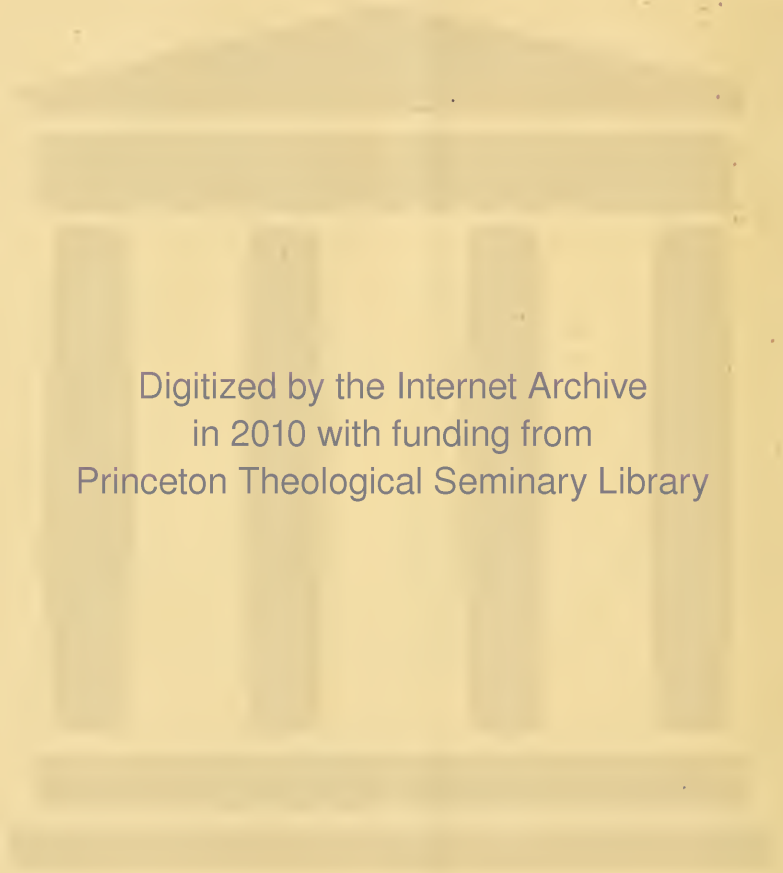
TER OPENING VAN DE DEPUTATENVERGADERING,
GEHOUDEN TE UTRECHT OP 23 APRIL 1925

DOOR

H. COLIJN

N.V. DAGBLAD EN DRUKKERIJ DE STANDAARD — AMSTERDAM

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Princeton Theological Seminary Library

Als ik — zoo sprak Minister Heemskerk onlangs, ter gelegenheid van de behandeling der Psychopathenwet in de Tweede Kamer — „als ik het adjectivum „modern” hoor, word ik altijd „een weinig ongerust. Wanneer men spreekt van modern, doet „mij dat altijd denken aan iets, dat alleen voor den tegenwoordigen tijd is en dat zich wegens zijn nieuwhed onderscheidt van „hetgeen in vroeger tijd gegolden heeft, toen men natuurlijk veel „duisterder inzichten had en veel minder heldere begrippen dan „tegenwoordig!”

En een oogenblik later liet hij daarop volgen: „Wat men „hebben moet is niet het moderne, dat voor zekeren tijd is, maar „het klassieke, dat voor alle tijden is.”

Tegenover het voorbijgaande, het blijvende. Of, wilt ge het in de taal van onzen Bijbel, tegenover het ongoddelijk ijdel roepen, het bewaren van het pand dat van eeuwigheid is.

* * *

Nu mij — schoon ditmaal niet als Voorzitter Uwer vergadering, maar krachtens eene vereerende en hoogelijk gewaardeerde uitnoodiging — bij vernieuwing het voorrecht geschonken wordt op onzen vierjaarlijkschen toogdag tot U het woord te kunnen voeren, wil ik U voor heden bij den toenemenden ernst van die tegenstelling tusschen Dwaling en Waarheid; tusschen den geest van het ongeloof en den geest die naar het Woord des Heeren is; tusschen de eischen van den mensch en het Recht Gods bepalen.

Die keuze van mijn onderwerp is niet vrucht van een invallende gedachte; zij is gevolg van eene in den laatsten tijd gerijpte overtuiging, dat de zuigkracht van onjuiste begrippen, van verkeerde beginselen ook in onzen eigen kring niet geheel zonder invloed bleef. Daarom moet telkens weer op de blijvende tegenstellingen de aandacht worden gevestigd en zonder omwegen gezegd wat eenerzijds als eisch van ons beginsel moet worden aanvaard en aan den anderen kant, als daarmee in strijd, moet worden teruggewezen.

En temeer is dit noodig omdat we niet alleen te rekenen hebben met wat binnen onze eigene landsgrenzen wordt geleerd en bepleit, maar ook omdat we blootstaan aan de zuiging van wat elders als wijsheid wordt verkondigd en voor toepassing wordt aanbevolen.

* . *

Het worde mij niet als overmoed aangerekend wanneer ik begin met een enkel woord er op te wijzen hoe in steeds wijder kring de begrippen van schuld en straf en het verband tusschen die twee wijziging ondergaan; hoe, wat eerst in den kring der juridische wetenschap als vraag aan de orde werd gesteld, daarna als wenschelijk werd bepleit, nu allerwege om toepassing begint te roepen of zelfs reeds in toepassing werd gebracht.

Wie kennis neemt van de ontwikkeling der strafwetgeving in Rusland na 1918¹⁾ komt te staan tegenover eene principieele breuk met de tot nu toe nog vrij algemeen geldende toepassing van het strafbegrip, staat verbaasd over de driestheid waarmee elke gedachte aan *straf* eigenlijk terzijde wordt gesteld, om plaats te maken voor de volkomen aanvaarding der gedachte, dat men in de strafrechtelijke sanctie niets anders en niets meer te zien heeft dan één van de vele vormen van sociale reactie tegen verstoringen van het zedelijke, politieke of economische leven.

Dit laatste komt dan in Rusland nog op bijzondere wijze tot uiting doordat de „revolutionaire overtuiging” des rechters — in 1918 feitelijk tot rechtsbron geproclameerd — ook na de totstandkoming van het strafwetboek in 1922 geenszins op nonactiviteit werd gesteld. Ook thans nog dient de rechtspraak er de revolutionaire beweging en wordt o.m. bij de practijk der straftoemeting onderscheid gemaakt tusschen burger en proletariër²⁾.

En voert ge nu tegen dat een beroep enkel op Rusland ongenoegzaam is, wijl daar de zeer bijzondere revolutionaire omstandigheden niet over het hoofd gezien mogen worden, dan vraag ik uwe aandacht voor het land van Lombroso en Ferri, waar sinds Januari 1921 een voorontwerp voor een Strafwetboek gereed ligt

¹⁾ Zie o.a. Leo Zaitzeff: Das Strafrecht in Sowjetrusland (Zeitschrift f. d. gesammte Strafrechtswissenschaft Bnd. 43 (1922)).

²⁾ Er zijn beschikkingen van het Volkscommissariaat van Justitie gepubliceerd, waarin het heet dat b.v. de doodstraf, met het oog op de „proletarische” afstamming van den delinquent, in een korte vrijheidsstraf werd veranderd.

dat aan de Russische wetgeving niets te verwijten heeft. Dit door eene Staatscommissie, onder voorzitterschap van Ferri, ontworpen voorontwerp kiest met groote beslistheid partij voor de moderne strafrechttheorieën. Voor onzen gedachtengang ter zake van schuld en straf is geen ruimte meer.

Het misdrijf is er gestempeld tot een symptoom van anti-sociale gezindheid. Het is een natuurlijk en sociaal feit, dat *slechts* wegens de noodzakelijkheid van de bescherming der maatschappij een reactie tegen den dader eischt. De delinquent dient niet *schuldig* te worden verklaard, maar alleen te worden veroordeeld om eene sanctie te ondergaan. Waar de overwegende taak der strafrechtspraak slechts gelegen is in de bescherming der maatschappij, moet derhalve elke gedachte van *schuldvergelding* door tuchting worden uitgebannen. Daarom vervangt het Italiaansche ontwerp van 1921 het woord *straf* dan ook door *sanctie* ¹⁾.

Van een gevonnisse aan wien straf moet worden voltrokken tot *herstel der geschonden gerechtigheid*, wil men niet meer hooren. Alle bemoeiing van de Overheid met den man die Gods geboden schond en dus Gods Recht krenkte, bepale zich veeleer tot zorgvuldige verzorging van den delinquent!

Die bezorgdheid voor den misdadiger, die eerbied voor de persoonlijkheid, zooals men pleegt te zeggen, op dit terrein steekt wel sterk af bij de uit dezelfde kringen voortgekomen propaganda voor de uitroeiing van zieken en zwakken.

In 1920 verscheen een werk van den Duitschen schrijver Ernst Mann, dat tot titel voerde: „*Die Moral der Kraft*”. In 9 geboden werd hier aangegeven wat die moraal van de kracht eischt. En het achtste dier geboden luidt: Vernichtet alle Schwächlinge und Kränklinge! De zwakken en de zieken, zoo betoogt de schrijver, zijn slechts de afvalproducten van het menschelijk geslacht en afvalproducten moeten immers vernietigd worden! En weinig beperkt is dat „afval”-begrip. Tuberculoselijders, zwakzinnigen en geesteskranken, kreupelen van alle soort en blinden, ze vallen er onder, evenzeer als zenuwzwakken en lijders aan algemeene lichaamszwakte.

En meen nu niet dat men hier te doen heeft met een enkelen

¹⁾ Zie A. Lenz: Ein Strafgesetzbuch ohne Schuld und Strafe. Graz 1922.

dwaas wiens stem niet verder doordringt dan de studeerkamer waar hij zijn boek schreef, want in hetzelfde jaar 1920 gaven twee bekende Duitsche professoren Karl Binding en Alfred Hoche een werk van gelijke strekking in het licht, waarvan in 1922 reeds een tweede druk verscheen ¹⁾).

Beide hooggeleerden eischen de straffeloosheid van het dooden (met zachte middelen) van geestelijk dooden (krankzinnigen) en van ongeneeslijk lichamelijk kranken.

Het bestaan van den enkeling, zoo heet het in dit laatstgenoemde werk (blz. 59) is tegenover het belang van het geheel zonder beteekenis. Ruim dien enkeling dan maar op! Wat naar ons inzicht hier op aarde geen nuttige rol kan spelen behoort hier ook niet thuis!

Het: gij zult niet doodslaan! heeft voor onzen tijd van verlichte wetenschap zijn beteekenis verloren!

In diezelfde lijn van gedachten ligt de schrikkelijke propaganda, zoowel in het buitenland als ten onzent, voor het Neo-Malthusianisme en voor de straffeloosheid van den abortus ²⁾).

Nieuw is die propaganda zelve niet. Ze dagteekent reeds van de zeventiger jaren en was oorzaak dat b.v. zelfs in Duitschland het geboortecijfer in 40 jaren tijds daalde van 42 tot 27. Maar nieuw zijn wèl de pogingen om uit de veldwinnende propaganda de consequenties te trekken en de legaliseering van het neo-malthusianisme te bevorderen.

In Duitschland begon dit met eene motie, door eene Berlijnsche volksvergadering op 27 Februari 1919 aan de toenmalige nationale vergadering toegezonden. Daarin werd geëischt zoo spoedig mogelijk eene bepaling in het leven te roepen, volgens welke het aan gehuwde vrouwen, die 3 kinderen hadden, geoorloofd zou zijn de zwangerschap te doen opheffen. Hetzelfde recht zou ieder ongehuwde moeten hebben, die kon bewijzen, dat zij eene niet te overwinnen neiging gevolgd had.

Nadat de z.g. onafhankelijke socialistten den 2en Juli 1920 een voorstel hadden ingediend om dezen volkswensch in de wetgeving te verwerkelijken, volgde den 31en Juli een soortgelijk

¹⁾ Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ook in Engeland en Amerika verschenen pleidooien van denzelfden inhoud.

²⁾ In Rusland werd die straffeloosheid reeds afgekondigd bij decreet van 18 November 1920.

voorstel van de meerderheidssocialisten. En wel werd destijds het doel nog niet bereikt, maar men geeft den moed nog niet op. Het nieuwste voorstel van een Hannoverschen afgevaardigde luidt thans: Iedere zwangere vrouw heeft het recht de vrucht in daartoe aangewezen openbare inrichtingen door geneeskundige ambtenaren van den Staat en op diens kosten te doen afdrijven.

Bekende socialistische politici nemen het in woord en geschrift voor dergelijke voorstellen op.

Te verwonderen is dat niet.

Kan men al niet zeggen dat het socialisme principiëel voorstander van het Neo-Malthusianisme is, zijn historisch-materialistische wereld- en levensbeschouwing voert voor de tegenwoordige maatschappij toch ongetwijfeld in die richting ¹⁾.

Tegen de stuwkracht van een beginsel baat alleen verzet dat van een ander beginsel uitgaat en daarom kunnen de socialisten ook ten onzent niet verhinderen, dat zij ten slotte terecht komen op het punt waar hunne Duitsche geestverwanten reeds aangeland zijn. Zooals de kunstmatige beperking der geboorten ook onder onze socialisten verdedigers vindt ²⁾, zoo zullen ze door de drijfkracht van hun beginsel er toe moeten komen om ook hier den eisch van legaliseering der Neo-Malthusiaansche practijken te gaan stellen.

Dat duurt nog wat.

Maar het blijft niet uit.

Van dit onderwerp tot de moderne eugenetica is slechts één enkele schrede.

Deze moderne wetenschap die, door toepassing van de theorieën van rassen-hygiëne en erfelijkheid, den weg wil wijzen om te komen tot de geboorte van een beter menschenras, komt tot uitwassen, die ieder Christen toonen, hoever de menschelijke rede afdwaalt wanneer zij de goddelijke ordinantiën den rug tokeert.

Het vaderschap dezer moderne wetenschap komt toe aan den Engelschen geleerde *Galton*, die tusschen 1869 en 1889 een drietal grondleggende werken schreef, waarop door anderen is

¹⁾ Zie Erich Unshelm: Geburtenbeschränkung und Sozialismus (Versuch einer Dogmengeschichte der sozialistischen Bevölkerungslehre) Leipzig 1924.

²⁾ Zie het verslag van de vergadering der vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek op 7 October 1922.

voortgebouwd, terwijl aan Duitsche geleerden de twijfelachtige eer toekomt in de laatste 4 jaren standaardwerken te hebben uitgegeven, die de zaak meer op practisch terrein overbrachten en die ongelukkigerwijze, blijkend uit het verschijnen van herdrukken, in ruimen kring afzet hebben gevonden. Deze schrijvers gaan niet zoo ver dat zij de zieken en zwakken willen uitroeien; ze aanvaarden integendeel het feit van hun bestaan, mede als gevolg van verbeterde hygiënische en sociale toestanden. Maar wat nu volgens hen voorkomen moet worden is, dat de zoodanigen zich in de toekomst zullen voortplanten; en om dat te voorkomen wordt dan gegrepen naar het middel van steriliseering der minderwaardige elementen. Dezulken — man en vrouw beide — zullen gedwongen moeten worden zich daartoe te onderwerpen aan de noodzakelijke operatiën.

En het zijn niet alleen krankzinnigen en idioten die daarvoor in aanmerking komen, maar ook lijders aan doofheid, blinden, zij die aan suikerziekte lijden en anderen. Te zamen, naar aanbevolen wordt, een tiende deel der bevolking. Vruchtafdrijving is niet doelmatig genoeg, omdat zij de vruchtbaarheid zelve niet opheft. Daarom verdient steriliseering de voorkeur, terwijl ook op den zelfmoord als een gunstigen selectiefactor gewezen wordt.

Met al deze verschijnselen saamhangend, acht ik de propaganda voor de zedelijke pest, waartegen reeds Paulus toornt in het eerste Hoofdstuk van zijn brief aan de Romeinen.

Evenals in den decadentietijd der antieke cultuur de modderstroomen der abnormale sexualiteit hun vuil achterlieten in de hoogste en meest beschaafde kringen, zoo vindt men ook in den decadentietijd der moderne beschaving een uitbreken van deze zonde, die de beste krachten der maatschappij met verrotting bedreigt.

De propaganda voor de erkenning der homosexueele gemeenschap als gelijkgerechtigde, naast die tusschen personen van verschillend geslacht, neemt onrustbarende afmetingen aan. In Duitschland bestaan tijdschriften ¹⁾ waarin geregeld wetenschappelijke pleidooien voor deze abnormaliteit geleverd worden. *Dr. Hirschfeld* schreef groote werken en talrijke populaire

¹⁾ O.a. *Jahrbücher der Sexuellen Zwischenstufen*. Er zijn er nog vele andere.

geschriften om zijne opvattingen dienaangaande te verdedigen en te verbreiden.

Een werk van Blüher ¹⁾ richtte onder de Duitsche jeugd schrikkelijke zedelijke verwoestingen aan en dat ons land allerminst vrij uitgaat bewijzen de „zedeschandalen" waarvan men nu en dan verneemt en het verspreiden van de propagandabrochures van het z.g. „Wetenschappelijk humanitair komitee". Gelukkig ontbreken ook buiten onzen kring de protesten tegen dat gruwelijk kwaad niet en met eere moeten hier genoemd de Amsterdamsche arts *Dr. E. van Dieren* en het doorwrocht en hoogst ernstig betoog van *Prof. Dr. H. Y. Groenewegen* ²⁾.

* * *

Geheel die propaganda voor de uitwassen onzer moderne beschaving: voor het Neo-Malthusianisme; voor de moderne eugenetica; voor de zonde van Sodom, kan niet op zichzelf staand worden beschouwd. In meerdere of mindere mate hangt ze saam met de moderne opvatting over de beteekenis en de waarde van het huwelijk.

Wie toch de grondslagen van het huwelijk loswrikt opent de poort voor alle abnormale verhoudingen en opvattingen op het terrein van het sexueele leven en ontwricht de basis waarop heel ons maatschappelijk samenstel rust. Ook daarom — al is het niet daarom alleen — moet onzerzijds met verscherpte opmerkzaamheid worden toegezien, dat er niets en dan ook volstrekt niets worde toegegeven aan den ook bij ons aan den dag tredenden drang om te tornen aan de grondslagen van ons Christelijk huwelijksleven.

Wel doet men het voorkomen alsof zoo booze toelig ten eenenmale afwezig zou zijn, maar soms worden de geesten toch openbaar.

Zoo schreef de heer Wibaut in een der laatste nummers van „De Nieuwe Tijd" over het huwelijk in de door hem nagestreefde socialistische gemeenschap het volgende:

„Ook het huwelijk krijgt in zulke gemeenschap een andere beteekenis. Men zou zich kunnen voorstellen, dat ook in eigen-

¹⁾ Die Rolle der Erotik in der Männlichen Gesellschaft.

²⁾ Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek.

domsverhoudingen, tegenovergesteld aan die van thans, de monogame vorm van samenleven van ééNZelfden man en ééNZelfde vrouw, die het kenmerk is, in elk geval de veronderstelling van ons tegenwoordig huwelijk, in zeer ruime mate zal voorkomen. Wat meer zegt, wij verwachten dit zelfs. De vorm van samenleven tusschen man en vrouw zal dan beheerscht worden door neiging en temperament. De monogame vorm biedt zonder twijfel hare eigenaardige voordeelen. Zij biedt zekere kansen op rustigheid en regelmaat, die door velen wordt begeerd.

Bij welgeslaagde keuze, bij gebleken en voortdurende overeenstemming tusschen denzelfden man en dezelfde vrouw, biedt de monogame vorm van samenleven een zekere vastheid voor behoud van het goede. Maar zoo de monogame vorm van samenleven niet meer voortspruit uit eigendomsverhoudingen zal, wat wij nu huwelijk noemen, toch minder algemeen zijn dan thans. Doch hoe dit ook moge zijn, de ongehuwde moeder en de gehuwde moeder staan als moeder van een volgend geslacht voor de gemeenschap gelijk. De ongehuwde moeder zal de vrouw zijn, die wel één of meer kinderen begeert, doch niet noodzakelijk van denzelfden man, in elk geval zonder daarvoor steeds met denzelfden man of eenigen man te moeten samenwonen. Er zijn thans reeds vele ongehuwde vrouwen, die op deze wijze kinderen zouden begeeren. Er zijn ook wel gehuwde vrouwen, die aan het hebben van kinderen zonder gehuwd te zijn de voorkeur hebben gegeven. Zoo zullen bij de onderstelde gemeenschap ongehuwde moeders, moeders zonder samenwonenden man, zeker meer voorkomen dan thans."

Symptomen van een zelfde geesteshouding vielen in onze raadzalen, in de vergaderingen van Provinciale Staten en Staten-Generaal herhaaldelijk op te merken, zoodra 't er om ging of voor 't verkrijgen van bepaalde uitkeeringen gehuwde met ongehuwde moeders zouden worden gelijkgesteld. Zoo steunde de Heer Wibaut ten jare 1920 in de N. Hollandsche Staten het amendement van den communist Ceton, om in het ambtenaars-reglement de vrije samenleving van man en vrouw buiten het huwelijk, met het huwelijk gelijk te stellen.

En nu weet ik wel dat de begeerde socialistische gemeenschap, waarin zulke toestanden zullen voorkomen, er nog niet is, maar ik weet ook dat men met den eersten bijslag tegen ons tegen-

woordig huwelijksgebouw niet wachten zal tot de socialistische heilstaat onder de kap is.

Trouwens niet alleen van de sociaal-democratie dreigt hier gevaar.

In het bekende geschrift „Huwelijk en Wet” dat werd opgesteld in opdracht van de Nederlandsche Unie voor Vrouwenbelangen, werd niet langer aanvaard dat wettelijk de man het hoofd der echtvereeniging zou zijn.

Komt er tusschen man en vrouw ernstig meeningsverschil met betrekking b.v. tot de kinderen, dan zal een „onpartijdige instantie” — in dit geval de Kantonrechter — den vrede moeten brengen. Verlangd wordt de mogelijkheid van huwelijksontbinding met onderling goedvinden, waarop ook wordt aangedrongen in het rapport eener Commissie uit de Nederlandsche Staatsburgeressen; een Commissie waarvan het V. D. Kamerlid, Mevrouw Bakker—Nort presidente was.

Ook het hoofdbestuur van den V. D. Bond maakte de vraag naar wijziging onzer huwelijkswetgeving commissoriaal en ook daar was de uitkomst ter zake van de ontbinding van het huwelijk dezelfde. En eindelijk kwam eenzelfde gedachtengang van vrijzinnig-democratische en sociaal-democratische zijde ook in de Staten-Generaal herhaaldelijk tot uiting.

Er is hier te lande een leugenachtige practijk ingeslopen die het reeds nu mogelijk maakt om met behulp eener niet weersproken beschuldiging van een der beide echtgenooten, tot huwelijksontbinding met wederzijdsch goedvinden te geraken. En wat men nu begeert is niet dat deze verleugende practijk worde gestuit, maar dat zij integendeel wettelijk zal worden gesanctioneerd.

Die strooming ten onzent, die ingaat tegen de Christelijke grondslagen van het huwelijksleven, is slechts vertakking van een internationale beweging.

In Rusland is het huwelijk reeds ontdaan van de laatste rest der Christelijke elementen. Het staat er volkomen op één lijn met een gewoon contract uit het verbintenissenrecht, waarmee de regelen voor de ontbinding in volkomen overeenstemming zijn. De maritale macht is er grondig opgeruimd ¹⁾.

¹⁾ Zie Edouard Lambert en Jules Patouillet in de inleiding van de uitgave: „Les codes de la Russie Soviétique”.

Ook is het familie-erfrecht er totaal vernietigd door de bepaling dat de kinderen geen enkel recht hebben op het vermogen der ouders, noch de ouders op dat der kinderen, terwijl de gevolgen van gemeenschap binnen en buiten huwelijk wettelijk volkomen gelijkgesteld zijn. Sovjet-Rusland liet het daarbij echter niet. Het greep dieper. Het bepaalde zich niet tot de afschaffing van het Christelijk huwelijk, maar tastte ook het Christelijk gezinsleven aan toen het verbood om aan kinderen voor hunne meerderjarigheid godsdienstonderricht te doen geven.

En zegt men nu dat het revolutionaire Rusland ook op dit terrein wel een uitzondering zal vormen, dan kan zulks voor wat het laatste punt betreft, worden toegegeven, maar niet voor wat het eerste aangaat.

Ook in Italië heeft de wet van 1919 de maritale macht, met alle gevolgen er van, volledig afgeschaft; in Finland is een wetsontwerp van gelijke strekking ingediend; in Denemarken wordt de strafbaarheid van echtbreuk op klachte afgeschaft. In het in dit opzicht sterk conservatieve Engeland werd in April van 't vorig jaar een voorstel van Dr. Spero om de echtscheiding te vergemakkelijken door het Lagerhuis wel is waar verworpen, maar slechts met een meerderheid van 9 stemmen.

Zoo gaat hier op dit punt, elders weer op een ander punt, de algemeene strooming in zake de huwelijkswetgeving in een richting waar we in beginsel lijnrecht tegenover staan; een strooming waaraan, alleen reeds op grond van de ontbindende gevolgen voor ons maatschappelijk leven, weerstand moet worden geboden.

* * *

Naast de verontrustende verschijnselen op het terrein van het zedelijk leven, naast de doorgaande verzwakking van het schuld-begrip vraagt ook een ander verschijnsel in de ontwikkeling der moderne democratieën onze aandacht. Ik doel op de aantasting van de grondslagen van het gezag, een verschijnsel, dat zich niet alleen, ook niet speciaal, richt tegen de autoriteit van de Overheid, maar tegen alle gezag, in welken kring ook.

Leerrijk is in dat opzicht het boek van Guy-Grand: *La démocratie et l'Après-Guerre*.

We zagen reeds hoe bij het streven naar afschaffing der maritale macht, de gedachte dat de man het hoofd der huwelijksge-

meenschap is, naar den achtergrond is gedrongen; hoe man en vrouw in alles gelijkgerechtigd moeten zijn; hoe de natuurlijke gemeenschap — waarin vanzelf geen autoriteit bestaat — al meer met de huwelijksgemeenschap op één lijn komt te staan. In den diepsten grond schuilt ook hier de revolutionair-democratische gedachte van vrijheid en gelijkheid, die van alle autoriteit afkeerig is.

Maar de moderne revolutionaire democratie blijft bij het *gezin* niet staan. Ze wenscht ook in de *school* de autoriteit te ondergraven. 't Meest consequent voltrok zich dat proces al weer in Rusland, waar men ook op de scholen het „radenstelsel" invoerde. In een artikel in „l'Europe nouvelle" van 17 December 1921 geeft Mevrouw L. Weiss een verslag van den toestand op een gymnasium in Petrograd, dat bestuurd werd door een college, saamgesteld uit de leeraren, de leerlingen en het dienstpersoneel, waarvan de eerstgenoemden echter al spoedig weg-gewerkt (*supprimés*) waren.

Een ander getuige, Hector Nicole, leeraar in het Fransch aan een Russische inrichting van Onderwijs, constateerde (de Temps van 12 Maart 1921) een complete anarchie.

Doch ook buiten Rusland vertoonen zich soortgelijke verschijnselen. De leerlingen van de Florentijnsche lycea dreigden met staking om den Minister van Onderwijs te dwingen de Latijnsche thema af te schaffen. (Journal des Débats 28 April 1921). In wat milder vormen vertoont zich de z.g. schooldemocratie zelfs in Engeland en Amerika, terwijl ook Zwitserland zijn „écoles-foyers" kent, die beoogen het kind te „bevrijden" van een arbitrair en tiranniek regiment; of het — zooals op sommige scholen in Frankrijk — door oefening op de school, den zuiver republikeinschen geest zich eigen te doen maken.

Wat moet Salomo in de oogen van deze hervormers wel achterlijk lijken!

Ook de roep der arbeiders naar medezeggingschap in de *leiding* van het bedrijf, die hier en daar ook wordt vernomen, is een symptoom in de universeele beweging der moderne democratie. En al zijn er aan dit vraagstuk meer zijden dan de eene waarop ik thans het licht wil laten vallen, zooals het zich uit in den roep der syndicalisten: de fabriek aan de arbeiders! of zooals het tot uitdrukking komt in den wensch der sociaal-democraten naar het gesocialiseerd bedrijf, is dit verlangen niet anders dan een begeerte

naar het *ni maitre*, in den grond niet anders dan een ontkenning van de autoriteit van het gezag. De Staat ben ik! zoo sprak eenmaal de zonnekoning. De Staat zijn wij! zoo zeggen de „citoyens” van onzen tijd.

Merkwaardig is hierbij intusschen het standpunt van den sociaal-democratischen Prof. Bongers. Deze wil wel medezeggenschap der arbeiders in de leiding van het particuliere bedrijf, doch acht haar niet gewenscht in het gemeenschapsbedrijf¹⁾.

Zou het ook kunnen zijn dat hier in het onderbewustzijn de vrees aanwezig is, dat zulk een medezeggenschap in de *leiding* wellicht niet ten goede zou komen aan de uitkomsten van het bedrijf?

Van dit onderwerp mag ik niet afstappen zonder nog met een enkel woord te hebben gewezen op het zich openbarende streven om het „georganiseerd overleg” in den publieken dienst om te zetten in een reële medezeggenschap van werklieden en ambtenaren in overheidsdienst. Op dit streven wijs ik zelfs met bijzonderen nadruk, omdat in onzen eigen kring hierover ook verkeerde begrippen zijn ontstaan. Het meest complete overleg kan nimmer inbreuk maken op wat Kuyper schreef in de toelichting op art. 4 van ons Program van Beginselen: „Aan de Overheid „komt het toe *heerschappij* te voeren. Ze heeft een *heerschende*, niet een *bedienende* macht ontvangen. En ze „mist derhalve karakter, werpt zich zelve weg en verzaakt haar „roeping, indien ze den hoogen moed mist om met bevelende „autoriteit en dwingend gezag op te treden”.

De handhaving van die autoriteit houdt voor het volk een rijken zegen in; prijsgeving ervan veroorzaakt onherstelbare schade.

De neiging der revolutionaire democratie die zich richt op de ondergraving van het gezag in alle levenskringen, vindt haar diepsten grond in de verloochening van het goddelijk gezag.

In het: *ni dieu, ni maitre*, zie men geen nevenschikking. Het is veeleer zóó, dat het *ni maitre* met ijzeren consequentie uit het *ni Dieu* voortvloeit.

Die loochening van het goddelijk gezag is voorts ook daarom zoo gevaarlijk wijl zij zich lang niet altijd openbaart als begeleidingsverschijnsel van de revolutionair-democratische gezindheid. En zeker spreekt het lang niet altijd zoo sterk als in Rusland, waar de haat tegen den godsdienst zonder grens of maat is. De

¹⁾ Zie zijn artikelen in de Socialistische Gids van Nov. 1923 en Jan. 1924.

Russische schandprocessies op het Kerstfeest deden door geheel christelijk Europa een huivering van afschuw varen. De priestervervolging, de systematische onderdrukking van het godsdienstig onderricht, de verschrikkelijke uitspattingen in haat tegen God (vgl. de verschijning van het schendblad „Bezloschnik" „De Goddelooze") liggen nog kersversch in het geheugen.

In plaats van den godsdienst is gekomen de religie van het *Leninisme*.

In het blad „De Goddelooze" ziet men op een prent een rooden arbeider, die langs een ladder naar den hemel is geklommen en daar een voorhamer opheft tegen den hoogen God.

En die kanker vreet door de communistische propaganda in alle landen verder. Volgens de belangwekkende „Cahiers du Bolsjewisme" gebruikt men ook daarvoor het „cel"-systeem. De propagandisten worden gekweekt op de „écoles des cellules", terwijl de federalistische Leninscholen zich met de hoogere kader-vorming belasten. Uit zulke cellen wordt het bolsjewistisch communisme opgebouwd. Boven de cellen staat een kring en boven de kringen een federatie. Alle celleden moeten minstens een lid aanwerven. Ze ontvangen tusschen de 20 en 50 franc per week. Ze moeten elkander bespionneeren en alle rapporten, welke worden uitgebracht, worden extra betaald.

Iedere cel moet zooveel mogelijk een bedrijf in de war sturen en zorgen dat een ander als de schuldige wordt aangewezen. Niet dan in het uiterste geval mag de propagandist een bedrijf verlaten, omdat anders het celwezen niet meer regelmatig functioneert.

De bolsjewistische propaganda deed dan ook in alle landen reeds duchtig van zich spreken. Volgens mededeeling van de „Maasbode" van 10 Januari 1925 heeft de communistische internationale een rapport gepubliceerd over de practische verwezenlijking van de resolutie van het vijfde congres om communistische kernen en cellen te vormen in fabrieken en werkplaatsen in alle landen als het beste middel voor bolsjewistische agitatie en propaganda.

Volgens het rapport werd er in *Engeland* vergelijkenderwijs weinig vordering gemaakt. In dat land bestaan nog slechts 17 „werkelijk voldoende" kernen. De plannen voor uitbreiding van dergelijk organisatie-werk beloven echter betere resultaten in de naaste toekomst.

Duitschland heeft onder de buitenlandsche landen de *leiding* met 1092 kernen, benevens circa 600 komsomolsti (-jeugd) cellen.

In *Frankrijk* maakt de communistische internationale goede vorderingen. Daar bestaan bijna 500 fabriekscellen in het district Parijs alleen.

In *Italië* boeken de bolsjewiki eveneens successen. Volgens de „Prawda” is het aantal partijleden aldaar in twee maanden verdubbeld.

In *Estland* poogde de Moskousche internationale een campagne tegen de regeering op touw te zetten. Volgens bij het Estlandsche kabinet ingekomen berichten, heeft de Estlandsche communistische partij instructies ontvangen om een terreur tegen de regeering te beginnen.

* * *

Met deze Godsontkenning in de practische levensuitingen der revolutionaire democratie gaat gepaard een aanzwellende stroom van atheïsme in de moderne wetenschap, waarvan ik U enkele openbaringen zooeven geteekend heb.

Ik voeg er weinig meer aan toe. Dit eene nog, dat de tegenwoordig zoo invloedrijke rechtsschool onder leiding van Kelsen het aan aanvallen op de goddelijke grondslagen van Recht en Staat niet laat ontbreken, zoodat ook hier beginselverweer meer dan ooit noodig is.

Wie alle verschijnselen, die ik slechts even kon aanstippen, in een saamvattend verband weet te zien, die kan ook iets verstaan van de stemming, die ons tegenklinkt uit Spengler's werk: *Der Untergang des Abendlandes*.

Spengler heeft met een ontzaggeijk bewijsmateriaal trachten aan te toonen hoe onze moderne cultuur ten ondergang neigt door dezelfde ontbindende krachten, welke de Grieksch-Romeinsche beschaving aantastten. De decadentie in onze eeuw is op alle gebied zoo markant, dat Spengler geen twijfel mogelijk acht aan de aanstaande vernietiging. De historische wet, waardoor iedere cultuur, na een periode van opgaan en blinken, weer moet verzinken, wijst allerwegen het doodvonnis onzer moderne beschaving aan.

En inderdaad, indien het vertrouwen in een almachtig en goederdieren God den Christen in deze tijden van verwarring niet

staande hield, zou ook hij geen ander verschiet zien, dan den zwarten horizon, welken Spengler's boek ons schildert. Maar zoo donker is het, Gode zij dank, toch niet.

Wij moeten wel al die donkere verschijnselen zien; we moeten ook trachten ze te zien in een saamvattend verband en opkomend uit eenzelfde wortel. We hebben daarbij als Christenen o, zoo zorgvuldig toe te zien dat wij niet, onder de bekoring van een schoonen schijn, ons laten wegzuigen van ons in de Heilige Schriften vastgelegd fundament. Maar als we dan dat alles gedaan hebben, dan moeten we — naar onze beschrijvingsbrief het zoo schoon uitdrukt — in diep besef van eigen onbekwaamheid en ontrouw, maar in het vertrouwen op Hem, wiens kracht in zwakheid volbracht wordt, in heilige bezieling ons opmaken om in de handhaving van 's Heeren ordinantiën, in het vasthouden aan de Christelijke grondslagen van ons staatkundig en maatschappelijk leven, de beveiliging te zoeken tegen de ontbindende krachten, die in het leven der volken, ook in ons volksleven, werkzaam zijn.

Wanneer dan de mensch Gods geboden schendt en men wil den misdadiger onttrekken aan een **vergeldend** recht, dan antwoorden wij: de Overheid heeft hier geen keuze te doen; naar luid van Romeinen XIII heeft zij een taak te vervullen, waarvan zij geen afstand **mag** doen. Alle wiegelen of aarzelen moet dan worden uitgebannen.

Komt men, op het voetspoor van wat elders bepleit wordt of reeds werd toegepast, ons vragen om toch wat milder te staan tegenover allerlei propaganda, die gericht is op, of tengevolge kan hebben dat de heiligheid van het huwelijk en het Christelijk karakter van het gezinsleven worden aangetast, dan moet opnieuw een: wij **kunnen** niet en wij **mogen** niet! worden gehoord.

En waar wij stuiten op een streven om de autoriteit van het gezag te verkleinen of te ondergraven daar zeggen we: veel min dan dat we daarin zouden toestemmen, sluiten we ons daarentegen aan bij den toelichter van *Ons Program* als hij schrijft: Op terugkeer naar de begrippen van een **heerschappij** voerend bewind, die een volk niet missen **kan**, zijn we bedacht.

Wat de revolutionaire democratie wil leidt ten slotte tot overheersching van het eene volksdeel over het andere. Geheerscht wordt er toch! En omdat dit zoo is, begeeren we een Overheid die niet alleen zoo heet, maar die het ook is, die we erkennen als

een Macht die over ons staat en die haar heerschappij over allen doet gelden, buigend voor niemands dwingzucht.

Maar — en vergun mij nog eenmaal een woord van Kuyper aan te halen — zulk een Overheid moet dan ook willen optreden als dienaressse Gods.

Over *ons*, mits onder *Hem*!

Over het geheele front treden wij den geest uit de diepte dus tegen met ons: *Er staat geschreven!* En als wij, steunend op dat vaste fundament, aldus den strijd voeren, dan krijgen ook de woorden, waarmee ons stembus-program wordt ingeleid, dat Gods bestuur over alles gaat; dat Hij de menschen en de volken, naar Zijn vast voornemen, tot de bestemming voert die Hij hun gesteld heeft, een diepen zin. Dan mogen we allermint nog het oog sluiten voor de gevaren die ons bedreigen, maar dan komen we toch heen over het donkere pessimisme van den van God afgekeerden mensch dat ons uit Spenglers boek in zoo somberen toon tegenklonk en vinden we rust in de wetenschap, dat wij getrouw blijven aan den eisch om het ons toevertrouwde pand te bewaren.

• • •

Over ons stembusprogram heb ik verder niet veel te zeggen. Wat er op voorkomt is wat van ons uitvoerig program van actie van 1922 nog op vervulling wacht, terwijl meer in het bijzonder de nadruk gelegd wordt op een tweetal punten die bij deze stembus sterk naar voren komen: de toestand van 's Lands financiën en de defensie.

De defensieparagraaf is zóó duidelijk, ook zóó in overeenstemming met heel ons verleden, dat elk woord van toelichting bij deze gelegenheid tijdverlies ware.

Omtrent de financiën alleen dit.

De begroting voor 1925 sluit, maar..... op een te hoog peil van uitgaven. Ons volk heeft een last te dragen die een juist draagvermogen te boven gaat. Die uitgaven moeten dus omlaag. Maar dat kan alleen komen als resultaat van langen en vermoeienden strijd. Er zijn zooveel gevestigde belangen mee verbonden en men meent dat het altijd ergens elders moet worden gezocht dan waar men het gezocht heeft.

Alles in aanmerking genomen is het resultaat van den arbeid die tot nu toe verricht is, niet onbevredigend. Maar we zijn er

nog niet! Sprak ik zoeven van den eisch dat de uitgaven van het Rijk omlaag moeten, voor het komende begrootingsjaar 1926 zullen ze zelfs, in plaats van omlaag te gaan, voor zoover ik nu kan zien, vooral tengevolge van uitgaven voor de sociale verzekeringen, nog een 25 millioen hooger zijn dan in 1925. Hetgeen den eisch van voortgaande bezuiniging nog sterker doet klemmen!

En hieraan vooral houd ik èn persoonlijk èn als eerste vertegenwoordiger der A. R. partij vast: er kome geen periode meer van tekorten! Het gat is gestopt en voor zoover het van ons afhangt blijft het dicht!

En voorts is het tweede punt van ons stembusprogram richtsnoer voor het financieel beleid der komende jaren.

* * *

En, zoo beluister ik Uwe stille vraag, hoe gaat het nu straks als de stembus gesloten is.

Het eenvoudigste ware het om te antwoorden: ik weet het evenmin als gij! En niemand weet het! Er zijn echter enkele dingen die we wel als zeker mogen aannemen. Evenmin als bij vorige gelegenheden zal de A. R. Partij ook thans 51 afgevaardigden naar de Tweede Kamer zenden. Veeleer moet worden aangenomen, dat we zelfs niet met ons huidig cijfer terugkeeren. We hebben thans, als gevolg van vernuftige verbinding van lijsten, 2 Kamerleden meer dan ons volgens het in 1922 behaalde stemmencijfer toekwam. Dat brengt ons dus al op 14 terug. Maar dan is er nog niet gerekend met een teruggang van het percentage van ons stemmencijfer, waarop we echter wèl dienen te rekenen. Immers ook bij ons zullen er teleurgestelden zijn die de hoop koesteren dat anderen hen zullen kunnen hergeven wat zij in het afgeloopen jaar hebben moeten afstaan; die van oordeel zijn dat kan worden teruggelaten op de maatregelen die genomen werden om het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven te herstellen. Al die verwachtingen zijn niet anders dan hersenschimmen, maar ook deze zijn soms geliefd jachtwild en zoo zullen ons zonder twijfel stemmen onthouden worden die wij vroeger plachten te ontvangen.

De meest voor de hand liggende conclusie van dit alles is, dat er geen 51 A. Rn. afgevaardigd zullen worden en er *dus* ook geen A. R. Kabinet zal worden gevormd.

Weten we nu wat er niet zal plaats grijpen, de naast liggende

vraag is dan wat er gebeuren zal zoo de drie groepen ter rechterzijde gezamenlijk boven de 50 uitkomen.

Hierop een antwoord te geven is thans ondoenlijk. De toestand kan zoowel ingewikkeld als eenvoudig zijn. Onze Kamerclub die, zoodra de stembus gesloten is, de partij verder representeert, zal dan een beslissing hebben te nemen in verband met den toestand zooals die zich dan zal voordoen.

Saamwerking der drie rechtsche groepen blijf ik zoo na als voor het meest in 's Lands belang achten. Ik zeg dit allereerst met het oog op de in beteekenis alles overtreffende vraagstukken die ik in het eerste gedeelte mijner rede besprak. Daarin toch volgen de drie groepen van rechts in hoofdzaak dezelfde lijn. Maar ik zeg het óók met het oog op de naar allen schijn aanwezige onmogelijkheid om op eenigerlei andere wijze een Kabinet saam te stellen, dat op eene parlementaire meerderheid steunt. Die andere mogelijkheid is wel ondersteld, in den vorm eener samenwerking van R.-K., V. D. en S. D. A. P., maar voorshands geloof ik nog niet aan de bereidwilligheid der R.-K. om daartoe over te gaan.

Die bereidwilligheid om saam te werken is er in het algemeen bij de partijen ter rechterzijde wel, al valt niet te ontkennen, dat ondervonden teleurstelling op den warmtegraad wel invloed uitoefent.

De R.-K. partij bleek in het eind van 1923 op een gewichtig punt van Staatsbeleid aan het Kabinet niet dien steun te kunnen verzekeren, waarop dat Kabinet — en met het Kabinet ook de twee andere rechtsche partijen — meende te kunnen rekenen.

Daarnaast — en nu spreek ik over ons zelf — zijn er andere redenen van teleurstelling.

Op herstel van het recht der Overheid om den moordenaar aan het leven te straffen, kunnen wij vooralsnog niet hopen. Noch R.-K., noch C.-H. bleken bereid daarin met ons saam te werken.

Inzake de afschaffing van den stemplicht was nog zeer onlangs teleurstelling ons deel.

Of het voorstel tot afschaffing der Staatsloterij straks den onverdeelde steun der rechterzijde verwerven zal, moet nog blijken.

Inzake de losmaking van den financieelen band tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen, ten einde tot meerdere vrijheid der Kerken te geraken, staan we practisch alleen.

Inzake de reorganisatie van de Theologische Faculteit aan de openbare Universiteiten vinden we de C. H. tegenover ons.

Een betere Zondagswet is ingediend, maar schijnt niet in behandeling te kunnen komen.

Zoo is er dus veel dat de vraag doet rijzen of er dan onzerzijds nog wel veel aanleiding is om op saamwerking te blijven aansturen.

Waar zoo weinig rekening wordt gehouden met wat ons na aan het hart ligt, *moet* die vraag wel opkomen en ik weet dat ze door velen — en niet de minst-getrouwen onder ons — gesteld *wordt*.

Toch is er eigenlijk alleen maar reden om die vraag te stellen voor hen die oordeelen, dat het bestaansrecht en de beteekenis der A. R. partij *uitsluitend* door deze speciale punten wordt bepaald. Ware dit juist, dan zou ze haar bestaansrecht hebben ingeboet den eigen dag dat deze speciale wenschen vervuld waren.

Toch is dat niet zoo.

En er is onder ons ook wel niemand die zóó de zaak stelt.

Maar indien we dan bestaansrecht hebben buiten deze speciale punten om, dan mag onze houding ook niet *uitsluitend* worden bepaald door hetgeen op die punten al of niet geschiedt.

Dan zal dus ook de vraag van saamwerking niet *alleen* van uit dat gezichtspunt beoordeeld mogen worden, maar zal het oog op een grooter deel van den politieken horizon gericht moeten zijn.

Een grooter deel, maar toch een deel waarin ook die speciale punten gelegen zijn. We zijn ten slotte allen maar gewone menschen en wanneer we *nimmer* ook maar iets zouden vorderen in de vervulling van wenschen, die ons na aan het hart liggen, dan zou op den duur de natuur wel eens sterker kunnen blijken te zijn dan de leer.

Saamwerking is wenschelijk, maar ze moet ook mogelijk worden gemaakt. Bij zulk een saamwerking kan niemand het volle pond verlangen en ieder moet wel eens doen of laten wat hij liever achterwege gelaten of gedaan had. Maar de spanning van elke boog heeft grenzen.

* * *

Nog één punt is er in het politieke leven, waarvoor ik eindelijk nog een oogenblik Uwe aandacht vragen mag.

Men meent hier en daar te zien dat de tegenwoordige scheids-

lijn haar reden van bestaan verloren heeft. Ik meen genoegzaam duidelijk te hebben aangetoond, dat er reden te over is om waakzaam te blijven, en zelfs om de waakzaamheid te vergrooten, voor ieder die met zijne ziel leeft uit de beginselen van Gods eeuwig Woord. Op punten, die voor ons als axioma's gelden, omdat we ze zien als Gods ordinantiën voor het leven hier op aarde, zijn we blootgesteld aan nationale en internationale invloeden, die dreigen te ondermijnen wat wij als dingen van primordiale betekenis willen behouden en bewaren.

Maar zelfs al ware dit anders, wat zou men dan willen?

Politieke partijen worden niet gemaakt; ze groeien en bestaan krachtens een eigen levenswet. En ze verdwijnen eerst wanneer ze aan die eigen levenswet ontrouw worden. Men kan op dit terrein niet werken met hypothetische gegevens, want men heeft met *feiten* te doen. En al ware dus de onderstelling juist, dat de geestelijke antithese haar bestaansrecht had ingeboet, dan bracht dit nog geen verandering in de huidige partijgroepeering en zouden de moeilijkheden op parlementair terrein dezelfde blijven. Het is nu eenmaal niet zóó dat een mensch òf uitsluitend conservatief òf uitsluitend democraat is. Er zijn ook daar schaakeeringen in oneindige varieteit.

Geen enkele deugdelijke grond is dan ook aangevoerd geworden, die ons nopen zou om ons inzicht inzake partijvorming te wijzigen.

Ja, sterker nog! Meer dan ooit ben ik overtuigd dat der tijden nood, en dan vooral de geestelijke nood en de geestelijke gevaren, ons nopen tot de uiterste krachtsinspanning om onze positie als A. R.-partij te handhaven.

Maar wèl ben ik bereid om toe te geven dat er reden is om te overwegen of er niet sommige vraagstukken zijn van algemeen nationale betekenis, voor welker oplossing een breedere basis wenschelijk is, dan die welke saamvalt met de grensscheiding tusschen Rechts en Links.

Kuyper placht te spreken van een neutrale zône, die er in ons politieke leven is. Blijkens de ervaring bleek die neutrale strook tot heden niet heel groot; althans niet bij Linksche oppositie tegenover Rechtsch Bewind. Wie er in slaagt in dien toestand verbetering te brengen, bewijst Land en Volk een dienst!

Ik kom, geachte hoorders, aan het einde.

De omstandigheden hebben er toe geleid dat ik, 1½ jaar geleden, in een zeer moeilijken tijd, ben opgetreden als Minister van Financiën.

Het zou van deze plaats misschien niet voegzaam zijn, noch ook gevoel ik daaraan behoefte, in den breedte uit te weiden over alles wat in dien tijd geschied is.

Slechts zij mij de persoonlijke opmerking veroorloofd, dat ik de taak om het budgetair evenwicht te herstellen, alleen heb aanvaard, omdat ik meende dat dit een logische consequentie was van onze houding bij de verkiezingen van 1922.

Met grooten ernst hebben we toen gewezen op de gevaren die Land en Volk bedreigden, indien wij den weg van zoo menig ander land waren opgegaan. En toen die toestand stond in te treden, mocht de verantwoordelijkheid voor persoonlijke medewerking aan de oplossing ook niet worden afgewezen. Er zullen er ook onder ons wel zijn die de vragen, welke in het laatste jaar de aandacht vroegen, als van zuiver materieelen aard beschouwden en dus als onderwerpen van de tweede orde, wijl immers ons adagium altijd was: het geestelijke eerst, het stoffelijke daarna!

Maar ik vertrouw toch, dat de groote meerderheid onzer mannen en vrouwen niet aan beter inzicht gespeend zal zijn en het verstaan zal, dat met de oplossing van het materieele probleem, dat de aandacht vroeg, ook groote geestelijke belangen gediend werden; ja, sterker nog, dat de kracht tot oplossing van dat probleem juist uit ons geestelijk beginsel voortkwam.

Thans is dan de taak tot herstel van het budgetair evenwicht — dank zij den steun van meer dan één kant, doch inzonderheid van de zijde onzer eigen Kamerclub ontvangen — nagenoeg volbracht.

Zij kon niet worden ten einde gebracht zonder dat hier en daar pijn werd veroorzaakt. Ware er iemand anders geweest die haar had willen volbrengen, hoe gaarne had ik mijne plaats aan hem afgestaan! Zoo iemand heeft zich echter nimmer aangemeld, evenmin als de man die wist te zeggen hoe de arbeid, om een jaarlijksch tekort van meer dan 100 millioen gulden te doen verdwijnen, op andere wijze verricht had kunnen worden. De stelling mag daarom uitgesproken, dat het vermoeden gewettigd is, dat zulke mannen tot de denkbeeldige wezens behooren.

Tegen aanleg en neiging in is deze arbeid, als roeping aanvaard, door mij ter hand genomen en voortgezet. Door goed en kwaad gerucht heen, hoewel meer kwaad dan goed.

Ik hoop dat ik u, A.-R. mannen en vrouwen, daarbij niet te zeer heb teleurgesteld, dat de uitslag niet beneden uwe verwachtingen is gebleven. Want immers, gij deelt met mij zoowel in het kwade als in het goede gerucht en geniet dus, evenals ik, ook meer van het kwade dan van het goede. En zoo daar dan nog bij kwam dat gij, in uwe verwachting omtrent mij beschaamd waart geworden en over de uitkomst teleurgesteld waart, dan ware dat dubbel hard.

Ik hoop dan ook dat dit niet zoo is. Want er is nog veel te doen eer het sein op veilig kan worden gesteld. En voor zoover ik bij dien arbeid betrokken word — hetzij dan in, hetzij buiten het bewind — heb ik uw steun en uw sympathie noodig. Nooit kan ik een leider zijn als Kuyper u was. Ik ben uwer één en niet meer dan dat. Maar wel wil ik de laatste vezel van mijn kracht geven voor de partij zoolang ik mij van dien steun en van die sympathie verzekerd weet. De uitslag van den strijd dien we nu tegengaan oefent althans daarop geen invloed uit.

Door eenigen tegenspoed, zoo die ons treft, bezwijken we nog niet. En voorspoed maakt ons niet overmoedig.

Immers weten we dat de uitkomst in 's Heeren hand is.

Wat wij te doen hebben is allereerst het zuiver houden van het blazoen; zelfs dan als terging door min juiste of zelfs leugenachtige voorstelling ons deel is.

Maar dan voorts te werken alsof het resultaat alleen van dat ons werken afhankelijk was.

En, eindelijk, te werken in die stemming des harten, dat we in het eind, óók als het tegenloopt, in volle overgave kunnen zeggen:

Uw wil geschiede!

M. vanden Bergh.

TOEVENDE DAGERAAD

Al dadelijk valt er te wijzen op een treffend onderscheid tusschen deze bijeenkomst en nagenoeg alle voorafgaande Deputatenvergaderingen.

De eerste, bijgewoond door slechts 28 personen, werd gehouden den 3en April 1879 en in de sinds verloopende 41 jaren kwamen de Afgevaardigden onzer Kiesvereenigingen nog 20 maal samen en telkens in grooter getal, ook hierin getuigenis aflegend van het groeiend politiek bewustzijn onder ons Antirevolutionaire Volk. Van de 21 bijeenkomsten, welke aan deze samenkomst voorafgingen, werden er 19 geleid door Dr. Kuyper. Slechts éénmaal was hij geheel afwezig, n.l. in de vergadering van 13 April 1905, welke zoowel geleid als ingeleid werd door Prof. Bavinck. De laatste maal, aan den vooravond der algemeene verkiezingen voor de Tweede Kamer, was het zijn woord, dat de bijeenkomst inleidde, al kon hij reeds toen niet meer persoonlijk zijn rede voordragen.

Maar in al die overige vergaderingen, 19 in getal, was hij het, die het woord sprak, dat onze mannen bezielen zou in den strijd om het beginsel. Het was Dr. Kuyper, die steeds met onnavolgbare klaarheid de beginselen ontvouwde en de lijnen aangaf, die wij in Kamer en Land te volgen hadden. Geen vraagstuk, hoe ingewikkeld ook, of Dr. Kuyper wist de duisternis weg te vagen en zelfs de eenvoudigsten onder ons kregen inzicht in soms moeilijke problemen. Daarin, en in zijn ongeëvenaarde gaven om vorm en uiting te geven aan wat er leefde in het hart van het eenvoudige Christenvolk, ligt het groote geheim van zijn kracht en van zijn invloed.

Wij zullen, voor zoover menschelijk oordeel gaat, den invloed van dezen machtigen geest op onze vergaderingen voortaan missen. In dat feit ligt op zich zelf diepe ontroering en zoo zal het worden gevoeld door U allen, door al onze kiesvereenigingen, door heel het volk van Antirevolutionairen huize.

Prijst U zelve gelukkig, dat ge van dat juk van den alleenheerscher bevrijd zijt! — zoo zal een groot deel der buitenstaanders zeggen en zoo men het niet zegt, dan gevoel ik vrijmoedigheid om aan te nemen, dat er velen zijn, die zoo denken.

Wie zoo spreken of denken bewijzen alleen, dat ze nimmer iets verstonden van den mystieken band, die de partij bond aan Dr. Kuyp^{er} en die deze zich steeds wonden deed tot het kleine hoofsken, dat de 15 % van de bevolking niet haalt.

Er heeft in het land, onder onze politieke tegenstanders, doorlopend misverstand bestaan ten aanzien van de verhouding tusschen Dr. Kuyp^{er} en de Antirevolutionairen. Beurtelings zijn beide met smaad overladen geworden.

Dr. Kuyp^{er} werd beschuldigd van verregaande heerschzucht; Dr. Kuyp^{er} duldde geen tegenspraak van wien ook; Dr. Kuyp^{er} eischte blinde gehoorzaamheid.

De Antirevolutionaire partij bestond uit een troep schapen, die zonder critiek den leider volgde op alle wegen, die deze geliefde in te slaan. Alle zelfstandigheid van denken en handelen was haar vreemd.

Noch het een, noch het ander is juist.

Wel is volkomen juist, dat de verhouding tusschen Dr. Kuyp^{er} en de Antirevolutionaire partij een *andere* was en nog is dan bij de overige politieke partijen valt waar te nemen.

Zeker, Dr. Kuyp^{er} was Voorzitter van het Centraal Comité, maar niet daaraan ontleende hij zijn invloed op ons volk; niet daaruit valt te verklaren de gehechtheid aan zijn persoon, de gewilligheid waarmede men zich aan zijne leiding overgaf. Dr. Kuyp^{er} was méér. Kuyp^{er} was ook de *geestelijke* leider van een groot deel van ons Christenvolk en hij is dat geweest een halve eeuw lang. Het was de invloed van zijn woord, de bezieling van zijne overtuiging, die het Christenvolk bewust heeft gemaakt in politieken zin. Hij vormde evenwel niet slechts het *politiek* besef der kleine burgerij en van een groot deel van den werkmansstand, maar hij was het tevens, die den samenhang deed zien tusschen de geestelijke factoren in ons leven en de politieke werkzaamheid. Hij toonde meer dan iemand anders aan ons volk, wat de wezenlijke ondergrond van het politieke leven is en bracht, in breederen kring dan Groen had kunnen doen, ons volk tot de erkenning van Christus' Koningschap, ook op het terrein van het staatkundig leven.

Daarin ligt de eenvoudige verklaring van de bijzondere positie, die Dr. Kuyp^{er} onder ons inneemt, daarin de verklaring ook van het feit van die dusgenaamde slaafsche volgzzaamheid. Ons volk voelde steeds meer in Dr. Kuyp^{er} den heraut van het beginsel, dat men lief had en waaraan niemand beter dan hij uiting wist te geven. Maar daarom ook

wordt zijn gemis dieper gevoeld dan het geval zou zijn bij het aftreden van een Voorzitter van het C. C., die Voorzitter was omdat elke vergadering nu eenmaal een voorzitter moet hebben. Dr. Kuyper was bovenal geestelijk leidsman en daaraan ontleende de politieke leidsman zijn kracht en beteekenis.

Zijn gezondheidstoestand noopte hem den arbeid als Voorzitter van het Centraal Comité neer te leggen en ook zijn arbeid voor de politieke pers moest hij sinds eenigen tijd staken.

Wij wisten allen, dat die tijd eenmaal komen moest. Eenmaal zou God ook hem afroepen van zijn post.

Voor ons was het een ontroerende teleurstelling, dat hij nog bij zijn leven genoodzaakt was zich de beperking van arbeid op te leggen, door zijne geneesheeren noodig geacht, maar voor hem zelf moet het wel het smartelijkst zijn, dat zijn gezondheidstoestand hem noopte zijne actieve werkzaamheid reeds nu grootendeels te staken.

De teleurstelling, die wij gevoelen, niet het minst nu wij Dr. Kuyper als leider onzer Deputatenvergaderingen voortaan zullen missen, mag echter niet zoover gaan, dat wij er de dankbaarheid door vergeten zouden. Wij zijn Dr. Kuyper innig dankbaar voor hetgeen hij voor ons volk en voor zeker verreweg de meesten onzer ook persoonlijk geweest is. Maar wij danken bovenal God met ootmoed voor hetgeen Hij ons in den persoon en het werk van Dr. Kuyper heeft willen schenken en in ons hart rijst de bede, dat Hij de verdere levensdagen van den hoogbejaarden Leider rijkelijk moge zegenen en *ons* getrouw doe blijven aan de beginselen, waarvan Dr. Kuyper een menschenleef tijd lang de getrouwe en bezielde pleitbezorger is geweest.

Er is nog een ander verschil tusschen deze vergadering en de meeste der voorafgaande. Wel niet altijd, maar gemeenlijk toch kwamen wij saam, wanneer wij een verkiezingsstrijd tegemoet gingen. Dan werd hier het parool uitgegeven, en bemoedigd en verkwikt keerden de vertegenwoordigers onzer kiesvereeningen huiswaarts om de geestdrift, die hen hier dikwerf had aangegrepen, over te brengen naar alle deelen van het land. Het was een monsterring van het leger vóór den slag.

Nu niets van dit alles. Wij zullen straks rustig een conclusie bespreken, die door Uw Centraal Comité werd voorgesteld en die, na goedkeuring, als de uitdrukking van onze wenschen op een bepaald terrein, aan de Regeering zal worden aangeboden.

Deze beperking van het doel onzer samenkomst is niet uit gebrek

aan stof om andere zaken te behandelen, maar veeleer toe te schrijven aan de omstandigheid, dat zoovele nieuwe vragen rijzen en zooveel verwarrende omstandigheden de oplossing er van bemoeilijken, dat de tijd nog niet gekomen schijnt om een *eindoordeel* uit te spreken en onze houding er tegenover definitief te bepalen.

Want — en zie hier opnieuw een tegenstelling — tusschen de vorige Deputatenvergadering en deze kwamen de vredesverdragen van Versailles en St. Germain tot stand; verdragen, die een einde maakten aan den toestand van oorlog in West-Europa, zonder er nochtans in te slagen den vrede te brengen; indien men althans onder vrede nog iets anders verstaat dan het beëindigen van den oorlog.

Ja, wie den toestand na den wapenstilstand in vele landen vergelijkt met dien gedurende den oorlog, die is geneigd te denken aan het woord van Rehabeam: mijn vader heeft u met geeselen gekastijd, maar ik zal u met schorpioenen kastijden!

Voornamelijk de zucht naar bevordering van de materieele belangen des volks vormde den voedingsbodem voor de internationale tegenstellingen, die tot den oorlog voerden; en het Godsgericht, dat de natiën teisterde, openbaarde zich niet het minst in een vernietiging van diezelfde welvaart aan welker bevordering men zoo eenzijdige aandacht geschonken had. En toen al spoedig bleek, dat de oorlog den verworven welstand dreigde te vernielen, werd, om hem te kunnen behouden, weer met klimmend verlangen naar den vrede uitgezien. De vrede zou verlichting brengen. De menschenmoord zou gestuit en de drukkende zorgen van den oorlog zouden worden weggenomen. Het hielp weinig of al gewaarschuwd werd, dat althans die laatste verwachting waarschijnlijk ongegrond was, dat de *gevolgen* van den oorlog wel eens ernstiger zouden kunnen zijn dan de oorlog zelve. De populaire meening, hoezeer onjuist, behield over het geheel de bovenhand. Over het hoofd werd gezien de ervaring van vroegere tijden; verwaarloosd het verschil dat er bestond tusschen een oorlog, gevoerd door betrekkelijk kleine legers, en een worsteling, waarbij aan beide zijden het geheele volk, mannen en vrouwen, betrokken was. Veronachtzaamd werden de geweldige cijfers, die met somberen ernst voorspelden, dat de ineenstorting van een groot deel der beschaafde wereld onvermijdelijk was geworden. Niet minder dan 35 millioen mannen stonden tegenover elkander onder de wapenen. En hoe groot was het aantal van hen, wier rappe handen niets anders verrichtten dan aan de eersten de middelen ter vernieling te verschaffen in stede van voort

te brengen wat ter instandhouding van het leven noodig was. Men kon met vrij groote zekerheid voorzeggen, dat de Julimaand van 1914 op economisch en daardoor ook op sociaal gebied een periode had afgesloten, die nimmer meer zou terugkeeren.

Had de Fransche revolutie den derden stand naar voren gebracht en is destijds de levensstandaard der burgerij, in geldswaarde uitgedrukt, tot het drievoudige omhoog gegaan, een gelijk gevolg voor den vierden stand was van dezen oorlog te voorzien. Bijna twee jaren vóór de groote ommekeer op politiek- en sociaal terrein zich voor ieder demonstreerde, waren de voor tekenen reeds te bespeuren. „Krijgt men dus” — zoo schreef *De Standaard* begin 1917 ¹⁾ — „krijgt men dus „in de oorlogvoerende landen een sterke democratische opleving, en „met name schijnt die te wachten in landen als Rusland, Duitschland „en Oostenrijk, dan ondergaan ook alle andere landen den invloed dier „beweging.”

Want immers ook de sociale beweging is in haar wezen internationaal. Het eene land moge bij het andere soms iets achterna komen, veel verschil is er niet en op den duur verdwijnt ook dat weinige.

De uitkomst heeft aan die verwachtingen beantwoord. Alleen is de werkelijkheid nog ernstiger geworden dan destijds werd voorzien. En in stede van de verwachting vervuld te zien, dat met de vredessluiting betere dagen zouden aanbreken, is de dageraad van dien beteren tijd nog steeds toevende.

De hoofdoorzaak daarvan ligt eenerzijds in den te lang voortgezeten oorlog, die tot de *volkomen* economische uitputting voerde, en aan den anderen kant in de volstreckte verwaarloozing van de economische grondbeginselen bij het sluiten van de vredesverdragen.

Onlangs verscheen een Manifest van den Oppersten Raad van den Volkerenbond over den economischen toestand der wereld. Die declaratie geeft een zorgvuldig overzicht van de realiteit der internationale economische situatie. Toch valt er tegen dit wijze geschrift een ernstige bedenking in te brengen. Deze: dat het een postscriptum van het Vredesverdrag is, in stede van er den grondslag van uit te maken!

Onmiskienbaar is door de politieke en maatschappelijke beroeringen, die op het beëindigen der vijandelijkheden gevolgd zijn, thans voor ieder duidelijk geworden, dat het einde van den oorlog nog niet beteekende: terugkeer tot het normale leven. Het meeste van wat

¹⁾ Zie mijne *Standaard*-artikelen van 21, 23, 24, 26, 27 en 28 Februari 1917.

geschied is en van wat nu aan den dag treedt was te wachten, maar de spanning, waaronder de oorlogvoerende volken verkeerden, moest eerst verdwijnen, vóór het ziekteproces zijn meer natuurlijken loop kon nemen.

Een der voornaamste problemen, uit den oorlog voortgekomen, is de nog steeds toenemende duurte, waarmede elk land te worstelen heeft en die zoo diep in het geheele volksleven ingrijpt. Dit duurteverschijnsel is onafscheidelijk verbonden aan alle oorlogen en dat het thans zoo algemeen is, vindt zijn zeer eenvoudige verklaring in het feit, dat de oorlog óók algemeen was. Hoe grooter de vernietiging van goederenkapitaal, hoe grooter de optering van aanwezige voorraden, hoe meer en hoe langer de duurte zich doet gevoelen. Na den Amerikaanschen burgeroorlog, zoo herinnert ons het Manifest van den Oppersten Raad, stegen de prijzen daar met 100 % en het duurde 12 jaren voor ze weer normaal waren. En dat was een sterk gelocaliseerde oorlog in vergelijking met den volkerenkrijg, die nu achter ons ligt.

Door de plotselinge mobiliseering van verreweg de meeste werkbare mannen tusschen 20 en 40 jaar werden al dadelijk millioenen handen onttrokken aan de productie. In sommige perioden van den oorlog valt het totaal der gemobiliseerde militairen op ongeveer 35 millioen mannen te stellen. Een waarschijnlijk weinig kleiner getal was al spoedig benoodigd om voor de eerste groep de vernielingsmiddelen te vervaardigen. Dan volgde de vernietiging van fabrieken, schepen, huizen, bruggen en spoorwegen. De opbrengst van den bodem verminderde in groote deelen van Europa door onthouding van de noodige meststoffen en eindelijk bleken de transportmiddelen te land zoozeer verwaarloosd te zijn, dat zij niet meer bij machte waren om hare functie naar behooren te vervullen. Zoo teerde men op wat men had en verbruikte men ook al datgene wat eerst na enkele jaren verbruikt had behooren te worden, terwijl geen nieuwe voorraden werden voortgebracht. Daarbij kwam nu nog, dat de Vrede den vrede niet bracht. In Oost-Europa, een der graanschuren voor het Westen, bleef de toestand van strijd aanhouden. Maar bovendien openbaarden zich daar de gevolgen van de agrarische hervormingen op eene door de hervormers zeker niet gedachte wijze. Men had in Rusland en Rumenië — de twee graan-exporteerende landen — naast het kleinere grondbezit, dat in de behoeften van den gewonen landman voorzag, ook groote, zéér groote landgoederen. Het waren deze, als *landbouwonderneming* gedreven landgoederen, die het graan voor

den export leverden en niet de kleinere boeren. Men heeft nu die grootere goederen verdeeld, een maatregel van goede strekking ongetwijfeld, maar van voorloopig voor de overige wereld zeer teleurstellende uitkomst. De nieuwe bezitters bewerken van hun groot bodemoppervlak niet meer dan noodig is om hun eigen behoeften te dekken en wat vroeger voor den uitvoer bebouwd werd blijft thans braak liggen. Voor Rusland zijn daarvoor wellicht begrijpelijke redenen, maar in Rumenië, waar veiligheid van persoon en goed verzekerd is, is het iets anders. Werd daar voorheen ongeveer 2 miljoen H.A. beplant met graansoorten, thans is het bebouwde oppervlak tot ongeveer $\frac{1}{4}$ van dat cijfer teruggebracht, nagenoeg uitsluitend gevolg van de democratisch bedoelde agrarische hervormingen.

Bij dit alles voegt zich een groot tekort aan steenkolen, die — aangewend tot voortbeweging van machines — niets anders vertegenwoordigen dan geconcentreerde arbeidskracht; vervolgens de voortdurende onrust in de arbeidswereld; niet zelden groote vermindering van prestatie, zich parend aan den eisch van hooger loon. Gedurende den oorlog werd vernietigd en niet voortgebracht. Na de vredesluiting wordt niet meer vernietigd, maar er wordt te weinig voortgebracht. Deels door den onwil der menschen, deels doordat 15 à 20 millioen mannen aan de productie zijn ontvallen of er ongeschikt voor geworden en deels tengevolge van de naweeën van den oorlog. Er behoorde zóóveel te worden geproduceerd, dat niet alleen in de onmiddellijke behoeften kan worden voorzien, maar dat ook de totaal uitgeputte voorraden — die vóór den oorlog overeenkwamen met het verbruik van ongeveer 2 à 3 jaren — geleidelijk weer konden worden aangevuld.

Het tegendeel is het geval. De productie staat achter bij het dadelijk verbruik. Eensdeels omdat de productie geringer is dan normaal, aan den anderen kant omdat de vraag grooter is dan vroeger.

Die grootere vraag is ten deele natuurlijk gevolg van de uitputting der kleine voorraden, die ieder voor zich placht te bezitten, die opgeteerd zijn en die men thans zoo spoedig mogelijk wil aanvullen. Maar voor een ander deel is zij zeer stellig gevolg van een te groote ruimte van geld. De Regeeringen der oorlogvoerende landen allereerst, maar toch ook, zij het in mindere mate, die der Neutralen, hebben hunne behoeften aan goederen van verschillenden aard niet kunnen dekken uit wat in de oorlogsjaren door de natiën ter beschikking kon

worden gesteld. Zij hebben als het ware vooruitgegrepen op de welvaart van volgende jaren en hebben in angstwekkende mate de drukpers aan het werk gezet om geld, of wat zij als zoodanig gelieven aan te duiden, in het leven te roepen.

In de voornaamste landen — en van Midden-Europa spreek ik dan nog niet — is de hoeveelheid papieren geld, thans in omloop, vergeleken bij het jaar 1913, ongeveer zes maal zoo groot. Er is dus zes maal zooveel gelegenheid om geld om te zetten tegen goederen en van die gelegenheid wordt ruimschoots gebruik gemaakt.

Terwijl men zich, gegeven de onvoldoende productie, beperkingen behoorde op te leggen in zake het verbruik, is de drang tot koopen daarentegen grooter. Er is niet voor ieder genoeg en derhalve doet de verhoogde vraag het hare om de schaarschte bij te staan in het doen rijzen van de prijzen. Dit euvel wordt vergroot doordat de sterk verhoogde zilverprijs aan sommige landen in het Oosten een bijna dubbele koopkracht heeft geschonken, die er natuurlijk ook toe bijdraagt, dat deze landen meer koopen op de Europeesche markt dan zij vroeger deden.

Bij het aanwijzen van de hoofdoorzaken, die dezen toestand in het leven riepen, is een mitigeerend geneesmiddel er vlak naast te vinden.

Natuurlijk zijn niet alle oorzaken weg te nemen. Men kan niet weer aan den arbeid hergeven de millioenen dooden en invaliden. Men kan niet verhinderen, dat aan de herstelling van vele zaken van publiek belang den voorrang moet toegekend boven de voortbrenging van onderscheidene behoeften, die wij gaarne vervuld zien. Maar er zijn toch enkele zaken, die wèl gedaan kunnen worden en een gunstig resultaat zullen afwerpen, *indien* zij gedaan worden. Ik zal hier nu niet herhalen de aansporing, dat er harder gewerkt en meer geproduceerd moet worden. Voor wie hier aanwezig of vertegenwoordigd zijn behoeft die aansporing, naar ik vertrouw, niet te worden herhaald en zij die niet tot onzen kring behooren verkondigen vaak een geheel andere theorie. Waar zoovelen verleerd hebben om te *bidden* voor het dagelijksch brood, daar heeft de aansporing om er voor te *werken* geen uitwerking meer.

Maar zeer stellig kan er iets gedaan worden om verbetering te brengen in het tweede euvel, dat werd aangewezen.

Kan men door wettelijke middelen al niet bereiken, dat de menscheid harder werkt en dus meer produceert, men kan wel de consumptie beperken.

Allereerst door er zorgvuldig tegen te waken, dat de hoeveelheid

papieren geld toeneemt en door ernstig te streven naar vermindering van het reeds uitgegeven papieren circulatiemiddel.

Ten tweede door te stuiten den drang naar aankoop van niet onontbeerlijke goederen.

Het zijn vooral deze artikelen, waarin de verhoogde consumptie zich openbaart. De groote vraag veroorzaakt productie, maar wat in deze richting wordt voortgebracht wordt onthouden aan de voortbrenging van het noodige. Waar van vermeerdering van productie door verhoogde inspanning voorshands weinig te wachten is, daar kan men althans met alle macht de consumptie en dus ook de productie van het misbare beperken om daardoor meer te produceeren van hetgeen *onmisbaar* is.

Op dit terrein kan stellig de Overheid invloed ten goede uitoefenen, gelijk zij dit evenzeer kan, waar de noodtoestand van dezen tijd uitgebuit wordt om zich door ongeoorloofde winsten ten koste van anderen te verrijken. Het overige zal echter door de menschen zelf gedaan moeten worden. Maar dat vordert tijd. Rusland is voor de productie vooralsnog geheel uitgeschakeld. Frankrijk moet eerst herbouwen de fabrieken, die zijn wol en linnen verwerken (resp. 94 en 90 %). Het kreeg van 50 tot 75 % van zijn mineralen uit mijnen, die nu verwoest zijn. Zijn graanproductie was tot op 1/3 teruggegaan en zal eerst geleidelijk weer op peil komen. In Midden-Europa vertragen weer andere oorzaken het herstel. In een groot deel van het vroegere Oostenrijk is het de toestand van feitelijk bankroet; in Duitschland vooral de blijvende onrust onder een groot deel der arbeidende bevolking en de daaruit voortvloeiende bloedige botsingen.

Al deze feiten, gevoegd bij de groote feilen, die het vredesverdrag aankleven, voeden ten slotte de op het Continent van Europa heerschende zenuwachtige spanning, die zelfs een vrij algemeene hervatting der vijandelijkheden mogelijk doet schijnen.

Tot dezelfde groep van oorlogsverschijnselen en vredesmoeilikheden behoort het vraagstuk van de waarde van het geld in de verschillende landen. De toestand van het geldwezen is in een groot deel van Europa zoo volstrekt ontreddeerd, dat aan genezing haast gewanhoopt moet worden. De overwonnen volken zijn, practisch gesproken, bankroet en hun ruilmiddel verloor nagenoeg alle beteekenis. Het ergste was dit in Rusland waar 1000 Roebels nu de goudwaarde hebben van voorheen 1 Roebel. Maar ook in de centrale rijken is de toestand buitengewoon ernstig. 20 Marken en 50 Kronen

vertegenwoordigen nu tegenover het buitenland dezelfde koopkracht die vroeger één Mark of één Kroon bezat.

Bij de overwinnaars is het minder ernstig, maar ook daar is — met uitzondering van Amerika en Engeland — de toestand alles behalve rooskleurig. Ook daar een steeds voortgaande daling van het ruilmiddel, die voor een land als Rumenië niet ver achterblijft bij Duitschland, terwijl Frankrijk en Italië in langzamer tempo volgen en thans zich ongeveer bevinden op het peil waar Duitschland ruim een half jaar geleden was. Dit feit ontnemt hun metterdaad alle koopkracht tegenover het buitenland en aangezien sommige zaken volstrekt onontbeerlijk zijn, wordt toch met koopen voortgegaan en wordt de toestand voortdurend ernstiger. Genezing is alleen te verwachten, indien het invoerende land tegenover zijn *invoer* ook *uitvoer* van goederen kan stellen. Maar daarvoor is noodig, dat het zich de noodige grondstoffen voor de productie kan verschaffen en die moet het veelal weer in het buitenland koopen, waarvoor intusschen zijn ruilmiddel de koopkracht mist. Zoo wordt langzamerhand het goederenverkeer tusschen de verschillende landen steeds stroever. Het verarmde land kan niet *invoeren*, omdat het niet betalen kan, het meer gezegende daarentegen kan niet *uitvoeren* omdat er geen koopers zijn.

Vlak naast onze deur is er een schreiend gebrek aan velerlei voedingsmiddelen, maar men kan onze landbouwproducten en onze visch niet betalen. En nu ziet men dat Deensche en Hollandsche landbouwproducten naar Amerika gezonden worden, waar overvloed is. Maar, natuurlijk, dat is slechts beperkt en zoo is het onvermijdelijk, dat landen als het onze, met zijn hooger stand van de valuta, op den duur de meest ernstige gevolgen moeten ondervinden van den ongunstigen toestand in de naburige landen.

Ook hier is het geneesmiddel wel aan te wijzen, maar ik vrees zeer dat het blijken zal niet verkrijgbaar te zijn.

De landen met productief vermogen, met vermogen tot export, moeten in staat worden gesteld om weer goederen te gaan uitvoeren. Een land als Duitschland, om een voorbeeld te nemen dat het duidelijkst spreekt, heeft fabrieken en werkplaatsen. Maar het mist de grondstoffen, die het niet koopen kan. Geef het die op crediet en het zal weer gaan uitvoeren. Daardoor zal de duurte in de geheele wereld bestreden worden, want de schaarschte aan goederen zal verminderen. Maar daardoor zal tevens Duitschland weer als koper van onze goederen en die van anderen kunnen optreden en daardoor zal ook de

toestand dier uitvoerende landen verbeteren; verslechtering althans tegenhouden.

Ik nam Duitschland als type, maar de redeneering geldt voor andere landen met lagen valutastand evenzeer. Toch vrees ik zeer, dat er van de toepassing van dit redmiddel op eenigszins beteekenende schaal weinig zal komen.

Men kan niet verwachten, dat de landen, die aan Duitschland het noodige crediet zouden kunnen verschaffen, dat zullen doen indien hunne schuldvordering niet preferent zou worden gemaakt aan alle andere vorderingen. Maar daartegen verzet zich, naar het schijnt, de geest van Versailles, die, naar het mij voorkomt, nog immer niet voldoende de waarde inziet van een herstel van het economisch leven in Midden-Europa voor de welvaart van geheel ons werelddeel.

Kentering is intusschen merkbaar en dit is dan ook oorzaak, dat de hoop nog niet geheel verdwenen is.

De twee voorafgaande oorlogsverschijnselen zijn van beteekenis voor de in ons land te volgen belastingpolitiek.

Indien het komen mocht tot een gemeenschappelijke crediet-verstrekking aan de verarmde deelen van Europa, behoort Nederland tot de landen, die daaraan zoo krachtig mogelijk behooren mede te werken. En zelfs als er van een algemeen plan niets komt zullen wij in die richting moeten werkzaam zijn. Ons geld heeft een grootere koopkracht dan die van bijna elk ander land, grooter zelfs dan die van Engeland. Daardoor alleen reeds is het tot hulpverleening aangewezen. Maar ook het belang van Nederland dringt er toe om alles te steunen wat er op gericht is om weer koopkrachtige bureu te krijgen. Is dit juist gezien dan volgt daaruit, dat Nederland boven alles zijn kapitaal liquide moet houden. Die eisch overheerscht alle andere en daaruit vloeit weer voort, dat elk denkbeeld tot eenigszins beteekenende heffing van kapitaal moet worden getoetst aan de vraag, of zulks het vermogen van Nederland om mede te werken aan het internationaal herstel al dan niet ongunstig zal beïnvloeden. Indien ja, dan zou zulk een denkbeeld verwerpelijk zijn, omdat het doel dat men er mee bereiken wil van ondergeschikte beteekenis is tegenover het zooveel gewichtiger oogmerk van het internationaal herstel.

Heeft dit internationaal herstel de strekking om op groote schaal de productie te bevorderen, daardoor de schaarschte te verminderen en dientengevolge de duurte te bestrijden — ten aanzien van dit laatste punt kan de belasting-wetgeving ook op *directe* wijze werkzaam zijn.

De productie is, zooals wij zagen, veel geringer dan voorheen. De consument daarentegen toont, tengevolge vooral van de grootere ruimte aan geld neiging tot grooter verbruik en wel op het terrein van het niet volstrekt noodzakelijke. Die neiging *moet*, zooals wij reeds zeiden, worden ingetoomd, en het is de belasting-wetgeving die ten deze een werkzamen invloed kan uitoefenen door een belangrijke heffing op de weelde en op alle niet noodige vertering. Wij kunnen hier niet behandelen hoe zulk een belasting behoort te worden ingericht, maar wel kunnen wij uitspreken dat een heffing van enkele percenten niet helpen zal. Een heffing als deze moet *drastisch* zijn wil ze uitwerking hebben. Haar doel moet niet zijn om geld in de schatkist te brengen, maar om, in een bepaalde richting, krachtigen economischen invloed uit te oefenen.

De beperking van het in omloop zijnde papieren geld, het andere middel tot beperking der consumptie, valt niet geheel onder de controle der Overheid, maar zij kan er stellig toe bijdragen door te bevorderen, dat de publieke lichamen een sluitend budget hebben, waarbij de gewone uitgaven geheel uit de binnenkomende belastingen van allerlei aard worden bestreden, zoodat het bedrag aan vlottende schuld tot het laagst mogelijke peil worde teruggebracht.

Nog een ander vraagstuk is door den nu beëindigten oorlog aan de orde gesteld of — beter gezegd — opnieuw en krachtiger dan te voren aan de orde gesteld. Het vraagstuk van den duurzamen vrede.

Wilson en Lenin!

Om deze twee groepeer ik de korte bespreking van de voorgestelde middelen tot verzekering van den vrede op aarde. Eenheid en tegenstelling. Eenheid in streven. Tegenstelling in de aan te wenden middelen.

Beiden verklaarden den eeuwigen vrede te willen verzekeren. Wilson jaagde dat ideaal na met zijn Volkerenbondsgedachte. Lenin beloofde de gouden toekomst tot stand te zullen brengen door de wereldrevolutie en de daarop gevolgde dictatuur van het proletariaat.

Het *is* een ideaal, dat is: een koninklijk idee, een idee dat regeert! Laat ons dat van ganscher harte erkennen. En het is zoo volkomen begrijpelijk, dat onder de gruwelijke, jarenlang aanhoudende menschenlaching de begeerte naar een andere organisatie van de samenleving der volkeren beslag legde op de verbeelding van duizenden en nogmaals duizenden. Er was een zuchtend verlangen naar een houvast ter bevrediging van die begeerte. Toen kwam Wilson! En hij

sprak het verlossende woord. Niet dat anderen gezwezen hadden of slechts denkbeelden ontwikkeld hadden, die bij de zijne in waardij achterstonden, maar omdat hier sprak een machtig staatshoofd, *de* machtigste wellicht, en omdat men meende dat hij de tolk was van een in haar geheel voor het denkbeeld geestdriftig gestemde groote natie.

Aanvankelijk gaf Wilson geen program, hij bepaalde er zich toe een denkbeeld te opperen, dat er op gericht was om geestdrift te wekken onder de vermoeide menschheid, een geestdrift die straks, wanneer de moeilijkheden van de uitwerking kwamen, over de ongetwijfeld ernstige bezwaren moest heenhelpen. Dit was juist gezien; een blijk van hooge staatsmanskunst. Verondersteld, natuurlijk, dat de Staatsman een plan gereed had en de gewekte belangstelling en geestdrift van de wereld slechts behoefde als de groote, stuwende kracht.

Maar zoo was het niet. Ingewijden in de handelingen der Vredesconferentie verzekeren ons, dat Wilson te Parijs kwam met leeghe handen, zonder eenig plan. Smuts, zoon van Hollandschen stam, had een plan. Lord Robert Cecil had een plan. Anderen hadden wellicht plannen. Maar de man van wien *het* plan verwacht werd had er geen.

Intusschen, Wilson had toch zijn 14 punten! Die punten zouden den grondslag der Vredesonderhandelingen vormen en die punten ademden den *geest* van de Volkerenbondsgedachte.

De vredesconferentie te Parijs was niet een onderhandelen *met* den overwonnen vijand op de overeengekomen basis, gelegd bij het sluiten van den wapenstilstand. Het was een nemen van besluiten betrekking hebbende *op* dien vijand; het treffen van beschikkingen, waarin hij zelf niet anders dan formeel gekend werd. De uitkomsten der Vredesconferentie zijn niet de vrucht geweest van werkelijke onderhandelingen, het resultaat van geven en nemen; die uitkomsten waren gevolg van eenzijdig genomen beslissingen. *Daarom* mogen de resultaten der conferentie getoetst worden aan den geest der 14 punten, dat is aan den geest van de Volkerenbondsgedachte en dan duldt het geen tegenspraak, dat de eerste samenkomst van een groote groep van volken, die, naar men hoopte, door dien geest bezielde zou zijn, een ernstige teleurstelling is geweest, die het vertrouwen in de toekomst niet heeft vergroot.

Men zou wellicht nog aarzelen dit oordeel uit te spreken, ware het niet dat ingewijden in de handelingen der Vredesconferentie zich onbeschroomd in dien zin hadden uitgelaten.

Gaf reeds de verklaring van Smuts, bij de onderteekening van het verdrag, te denken, later verschenen uitingen versterkten den twijfel. En die twijfel ging over tot zekerheid toen het, in den laatsten tijd zoo herhaaldelijk genoemde boek van Keynes verscheen: *The Economic consequences of the Peace*.

Het staat nu wel voor ieder vast, dat Wilson zonder belijnd plan tot verwezenlijking van zijn denkbeelden te Parijs kwam en evenzeer dat de geest van de Volkerenbondsgedachte, neergelegd in de 14 punten, nagenoeg geen invloed heeft uitgeoefend op de beslissingen.

Dit is niet moedgevend voor de toekomst en de weerslag daarvan kwam tot uitdrukking in de aarzeling, waarmee de neutrale landen, ook ons land, tot toetreding overgingen. Iemand heeft bij de behandeling van het betreffende wetsontwerp in ons land gezegd: Toetreden is een sprong in het duister, maar niet toetreden is het ook; en als ik dan toch in het duister springen moet, doe ik het liever *met* dan zonder den Volkenbond. Dit is van zuiver practisch standpunt gezien waarschijnlijk ook het verstandigst — en onze Kamerclub heeft dan ook haar stem aan het Wetsontwerp gegeven — maar van geestdrift was geen sprake. Het ideaal dat men had nagejaagd, vond men in de belichaming van het denkbeeld niet terug.

Ik zal U niet vermoeien met een uiteenzetting van hetgeen het statuut van den Volkerenbond inhoudt, noch U lastig vallen met eene opsomming der voor- en nadeelen aan Nederland's toetreding verbonden. Die toetreding schijnt onvermijdelijk, hoe groot de nadeelen ook mogen zijn. Maar er is één vraagstuk, met den Volkerenbond saamhangend, dat meer dan eenig ander onderdeel er van zich in de populaire belangstelling verheugt en voorshands voor de practische politiek het meeste gewicht in de schaal legt.

Dat is het vraagstuk van de vermindering der militaire bewapeningen.

De Bond plaatst zich op het standpunt, dat de instandhouding van den vrede een vermindering eischt van de nationale bewapening tot een minimum, vereenigbaar met de *nationale veiligheid* en met de uitvoering der *internationale verplichtingen* in geval van een gemeenschappelijke actie.

De Uitvoerende Raad zal plannen tot vermindering van de bewapeningen ontwerpen. Bij de uitwerking van die plannen zal rekening worden gehouden met de aardrijkskundige ligging en met de bijzondere omstandigheden van elken staat. Deze plannen zullen ter

onderzoek en beslissing aan de betrokken Regeeringen worden aangeboden.

Het laatste punt is het eerste, waarop te letten valt. De Raad doet een zeker voorstel, maar de betrokken mogendheid is bevoegd anders te beslissen. D.w.z. een grootere weermacht te onderhouden. Immers moet men aannemen, dat het voorstel van den Raad teruggaat tot het *minimum*, dat vereischt is om de internationale verplichtingen na te komen. Afwijking naar *beneden* moge dus theoretisch even goed mogelijk zijn als afwijking naar *boven*, in de praktijk zal het eerste wel nimmer voorkomen, omdat — als men zulks toeliet — de daadwerkelijke vervulling van de bondsplichten onuitvoerbaar zou worden. Er is dus geen zekerheid voor eenigszins afdoende inkrimping der bewapeningen en indien sommigen van de voorstellen van den Raad afwijken naar *boven* toe, zullen er altijd anderen zijn, die daarbij volgen. Voorshands is onder de leidende Staten van een vermindering der bewapeningen zelfs de schemering van den nieuwen dag nog niet te ontdekken.

Ten tweede zal de Raad bij zijn voorstellen letten op de *aardrijkskundige ligging en de bijzondere omstandigheden* van elk land. Hier is zeer veel ruimte voor tegenstellingen, die de vermindering der bewapening zullen tegenhouden.

Men zal moeten afwachten hoe dit alles werken zal, maar inmiddels zal men in Nederland zijne houding ten aanzien van het militaire vraagstuk hebben te bepalen. Voorstellen van den Uitvoerenden Raad zijn er nog niet en zullen er voorloopig ook nog wel niet komen. Zoodra zij komen zal dan wel blijken, dat aan de aardrijkskundige ligging van Nederland — en van hoeveel beteekenis die was leerd ons de vierjarige volkerenkrijg — de noodige aandacht geschonken is, *vooral* indien Duitschland dan nog niet in den Bond mocht zijn opgenomen. Dan toch zouden wij de uiterste flank vormen van een *Ententebond* en zou Nederland, militair-strategisch gesproken, de plaats innemen die België vóór 1914 innam.

Ongetwijfeld zal het dan ook verder blijken, dat de bijzondere omstandigheden, waarin Nederland verkeert, n.l. het hebben van een groot Koloniaal bezit, in een steeds meer in beteekenis toenemend deel van de wereld, aan de aandacht van den Raad niet is ontgaan.

Persoonlijk ben ik dan ook overtuigd, dat het totaal van onze militaire uitgaven niet zoo heel veel vermindering zal ondergaan, zelfs niet indien de Volkerenbond zich in de gewenschte richting blijkt te zullen ontwikkelen. Is dit *niet* het geval, zouden b.v. landen als

Duitschland en Rusland niet spoedig als leden van den Bond toetreden, dan vrees ik dat er van vermindering niets komt en is de mogelijkheid van verhoogde verplichtingen geenszins uitgesloten.

Veel in deze beschouwingen is uiteraard speculatief, maar dit eene staat toch vast, dat wij niet *weten* hoe de zaken zich in de eerstvolgende paar jaren zullen ontwikkelen. Een hervatting van vijandelijkheden in een groot deel van Europa is geenszins uitgesloten en verder is ons — ook als alles ten goede loopt — niets bekend omtrent de *richting* die men bij een streven naar beperking der bewapeningen zal inslaan.

Zal dit zijn een algemeene volksoefening met zeer korten oefentijd; zal men voor allen eene oplossing zoeken in de richting als men aan Duitschland heeft opgelegd? D.w.z. een staand leger van huurlingen, zooals vóór de Napoleontische periode algemeen in Europa bestond.

Wie is er, die hier eenig uitsluitsel kan geven? Niemand, naar ik meen. Maar volgt daaruit dan niet, dat de tijd voor ingrijpende reorganisatie van ons militair systeem nog niet is aangebroken? Volgt daaruit dan niet, dat wij voorshands het beste doen onze militaire weerkracht ongerept te handhaven en dat wij ons ook niet moeten laten dringen in een richting, die wij misschien straks toch niet kunnen blijven volgen?

Maar de onvermijdelijke bezuiniging dan, zoo vraagt ge. Die bezuiniging kan verkregen worden zonder eenige wezenlijke verandering te brengen in ons weerstandsvermogen.

In 1912/1913 hebben wij een organisatie in het leven geroepen, die ons geven zou een leger (de landweer inbegrepen) van ruim 200.000 man met een geleidelijk aangroeiende *geoefende* landstormreserve van 170.000 man. De tijdens den oorlog getroffen voorzieningen hebben er toe geleid, dat deze sterkte van 370.000 geoefende mannen niet alleen eerder bereikt werd dan destijds voorzien werd, maar dat zij zelfs niet onbelangrijk werd overschreden. De juiste cijfers zijn mij niet bekend, maar ik zal wel niet ver van de waarheid zijn, indien ik de totale legersterkte bij het einde van den oorlog op ongeveer 450.000 man stel.

Welnu, laat ons dat apparaat nog een paar jaren behouden, zooals het was toen wij tot demobilisatie overgingen. In twee jaren tijds zullen wij toch wel eenige fingerwijzing hebben welken kant het opgaat. Persoonlijke lasten brengt dit niet meer, want de menschen zijn naar huis. Kosten van beteekenis evenmin.

Maar waar is dan de bezuiniging, zoo vraagt ge opnieuw. Die

bezuiniging moet hierin gevonden worden, dat de jaarlijksche lichtingen van 1920 en 1921 niet voor den normalen oefentijd onder de wapenen worden geroepen, maar voor een belangrijk kortere periode van b.v. 2½ maand, met het doel ze alleen zoover te oefenen, dat ze — ingeval een nieuwe mobilisatie noodig bleek — bij de depots verder geoefend konden worden. Dit stelsel zou een belangrijke besparing opleveren en onze militaire positie te land, in het tijdperk van afwachting, volstrekt onaangetast laten.

Ook voor de Marine lijkt de tijd om met beslistheid een keuze te doen nog niet aangebroken. Haar behoeven voor verval schijnt gedurende den noodzakelijken wachttijd de verstandigste politiek.

Anderen — Amerika en Engeland b.v. — versterken hunne weermacht te land en te water. Zij gelooven voorshands nog niet, dat de betere dag reeds is aangebroken. Laten wij dan althans ons hoeden voor overhaaste afbraak en onze reorganisaties nog maar wat aanzien. Het gevaar aan *ontijdige* vermindering onzer weerkracht verbonden is, voor ons land, juist in dezen tijd zoo ernstig, dat verzet tegen alle pogingen in die richting dure plicht is, *een plicht die door geen enkele andere verplichting opgeheven wordt.*

Ik noemde naast Wilson ook Lenin als een apostel des Vredes. Ook bij hem, zoo moet men aannemen, zat het ideaal voor om de wereld in de toekomst te behoeden voor een herhaling van de menschenlaching. Zooals hij den toestand der huidige maatschappij zag was echter het kapitalistisch stelsel *de* oorzaak van de ellende. Van *alle* ellende. Van de oorlogsellende ook; maar deze was slechts een onvermijdelijk gevolg van het systeem. Daarom moest de bestaande maatschappelijke orde volkomen uit den weg worden geruimd en dit was alleen mogelijk door een de heele wereld omvattende gewelddadige omzetting van het bestaande in een op zuiver communistischen grondslag rustende maatschappij. Die wereldrevolutie was zijn naaste *doel*. De dictatuur van het proletariaat het werkzame *middel*.

Is het noodig om onder ons veel te zeggen over dezen weg om den vrede op aarde te brengen? Niet alleen, gelijk in 1789 in Frankrijk, dat ook hier alle gehoorzaamheid aan God in den ban werd gedaan; dat, gelijk toen, ook nu voor den mensch het recht werd opgeëischt óm naar eigen wil te handelen; niet alleen dat ook in Rusland de gruwelen der Fransche revolutie hun herhaling vonden, maar men ging er nog veel verder. Naast de politieke omwenteling beoogde men er de vol-

komen ontbinding van de bestaande samenleving en de algeheele omzetting van den socialen bouw der Maatschappij.

Onze kennis van hetgeen in Rusland in de verloopende 2 jaren is voorgevallen is stellig nog niet volledig en zoo is het ook met onze kennis van den economisch-socialen toestand na 2 jaren van proefneming. Maar er is genoeg van bekend om een oordeel mogelijk te maken.

De ellende in Rusland, de slachting onder de bevolking aangericht, deels als gevolg van den burgeroorlog, deels als resultaat van opzettelijke uitmoording van bepaalde klassen der bevolking, gaat alle voorstellingsvermogen te boven. Het verlies aan welvaart *na* den oorlog overtreft eenige malen hetgeen gederfd moest worden *door* den krijg. De zoo hooggeroemde vrijheid liep ten slotte uit op eene militairisering van den arbeid en de toepassing van de krijgswet op de arbeiders bleek de vervulling te zijn van de belofte van vrijheid, gelijkheid en broederschap in politieke en socialen zin. Het militarisme was de grootste vijand van den vrede en het Russische Bolsjewisme bleek de incarnatie van het militarisme te zijn.

Ook van daar valt geen duurzame vrede voor de vermoeide volken te wachten.

Maar één zaak is er, door het revolutionnaire Rusland het eerst aan de orde gesteld, die in breede volkskringen, overigens van revolutie afkeerig, een onmiskenbaren indruk heeft gemaakt. Vooral toen men in Duitschland, Oostenrijk en Hongarije die gedachte overnam en men gedeeltelijk zelfs tot toepassing in de praktijk overging. En hoewel met die toepassing tot heden nog niets dan teleurstellende resultaten verkregen zijn, zelfs van volstrekte ontreddeering gesproken mag worden, valt toch niet te ontkennen, dat de socialisatiegedachte — want het is daarop dat ik doel — door velen nog steeds beschouwd wordt als het universeele geneesmiddel voor de kwalen van onzen tijd. Wij kunnen ons met een enkel hoofdschudden van deze zaak niet afmaken, ook dan niet als we volkomen overtuigd zijn van de onwaarde van het denkbeeld. Daarvoor zal zij in den komende tijd een te belangrijke plaats in ons politieke leven innemen. Wij zullen er onze gedachten over moeten laten gaan en ons eigen standpunt bepalen.

Maar daarvoor is allereerst noodig, dat wij een klare voorstelling hebben van wat onder *socialisatie* verstaan moet worden.

In Rusland verstond men er eenvoudig onder de onteigening van alle bezit, zonder schadeloosstelling, en verklaarde men alles tot

eigendom van de gemeenschap. Elders bepleitte men de voortzetting en uitbreiding van de verschillende staatsfuncties in het economisch leven, zooals die in bijna alle landen, tijdens den oorlog, waren ontstaan, zonder nochtans den eigendom direct aan te tasten. Men wenschte dus, om de zaak zeer eenvoudig te stellen, behoud van al de Staatsbemoeiing, zooals wij ook in ons land gekend hebben, met het doel de ondernemerswinst te beperken en aan het publiek te leveren zoo dicht mogelijk bij de kostprijzen. Tegen die onderwerping van het economische leven aan de Staatsmacht kwam echter al spoedig verzet, ook in de kringen van hen die warme voorstanders van de socialisatie-gedachte waren. Zoo wenschte de Deutsche socialisatie-commissie van het kolenbedrijf geen staatsbedrijf te maken, doch stuurde zij aan op een toestand waarbij het bedrijf zoowel *autonomie* als *zelfbestuur* zou bezitten, derhalve zoowel de bevoegdheid zou hebben om zelf regelen te stellen als om door anderen gestelde regelen uit te voeren.

Zou dit inderdaad verstaan moeten worden onder *socialisatie*, dan zijn de klanken ons niet onbekend, dan is socialisatie niet ver verwijderd van betere *bedrijfsorganisatie*, waarvoor onder ons reeds menigmaal werd gepleit en tot welker verwezenlijking wij gaarne onze medewerking zullen verleenen, zoodra practische oplossingen aan de hand worden gedaan.

Maar velen wenschen meer dan eene nieuwe bedrijfsorganisatie, dan eene, natuurlijk behoorlijk te regelen, medezeggenschap in het bedrijf. Er is in socialisatie nog een ander element, dat telkens weer naar voren komt. Het is niet alleen een wijziging in den *vorm*, waaronder zal worden voortgebracht, die begeerd wordt; het is vooral een gewijzigde *verdeeling* van het voortgebrachte die de gespannen belangstelling verklaart.

Medezeggenschap en *winstdeeling*; dat zijn, voor zoover men die kan vaststellen uit de uiteenlopende uitingen er over, de twee hoofdkenmerken van het socialisatie-idee.

Nu is dit laatste element van verstrekkende beteekenis en men is er, behalve dan in herbergmeetings, *niet* mee af met te zeggen, dat de arbeider recht heeft op een deel van de ondernemingswinst. Alle voortbrenging is de vrucht van saamwerking tusschen kapitaal en arbeid en *beide* hebben recht op een behoorlijke belooning. Er heerscht, als men over „kapitaal” spreekt, bij niet zoo weinigen de gedachte, dat het in onze hedendaagsche ondernemingen belegde kapitaal het bezit is van enkele weinige personen, die dan gemeenlijk

als kapitalisten worden aangeduid. De werkelijkheid is, sinds de opkomst van de naamlooze vennootschappen, geheel anders. Vooral in het buitenland, waar de aandelen in naamlooze vennootschappen veel kleiner plegen te zijn dan bij ons, komt dit sterk uit. Daar zijn, zelfs in de allergrootste ondernemingen, duizenden aandeelhouders en men vindt dit soort van kapitalisten niet zelden ook onder de arbeidende klasse. Dit kapitaal intusschen, en dus ook het bezit van deze minder vermogenden, loopt alle kwade kansen van het bedrijf. Het is niet voldoende op de bloeiende bedrijven te wijzen. Er zijn er ook zeer vele, die teleurstellende uitkomsten geven voor hen, die hun geld, weinig of meer, voor de voortbrenging beschikbaar stelden. De arbeider loopt die kwade kans niet. Hij ontvangt zijn loon, ook wanneer er geen winst voor den anderen factor van voortbrenging is, zelfs indien er verlies is. Dat verlies, of dat derven van eenige winst, wordt geheel door de andere partij gedragen. Intusschen wil ik daarop niet nader ingaan, omdat ieder, die zijn geld aan een onderneming afstaat, weet dat hij naast de goede kansen ook de kwade moet loopen. Het toekennen aan den arbeider van een aandeel in de ondernemerswinst behoeft dan ook niet te worden afgekeurd op grond, dat hij de risico's niet mededraagt en dat van den ondernemer — persoon of aandeelhouders — in die richting derhalve geen enkel offer zou mogen worden gevorderd. Zoo eenvoudig staat de zaak ook weer niet.

Wel wordt de zaak ernstiger wanneer men aan het kapitaal elk aandeel in de winst ontzegt en de geheele netto opbrengst voor den arbeider verlangt. In Engeland, waar de mijnwerkers naar socialisatie van het mijnbedrijf streven, wordt den laatsten tijd door hunne leiders onbewimpeld uitgesproken, dat elke stuiver winst aan de arbeiders toekomt en dat het kapitaal — onverschillig of dit privaat kapitaal dan wel geld van den Staat is — geen aanspraak op belooning kan doen gelden. De gemeenschap moet het geld beschikbaar stellen, doch de vrucht van samenwerking tusschen kapitaal en arbeid alleen aan den arbeid ten goede komen.

Maar er is nog een ander punt, waarop de aandacht moet worden gevestigd. Indien men aan de arbeiders invloed gaat toekennen op de commercieele leiding van een bedrijf, indien men hen bij de uitkomsten van het bedrijf betreft, hetzij in den vorm van een beweeglijke loonschaal, hetzij in den vorm van directe winstdeeling, welke gevolgen zal dit dan hebben voor den verbruiker? En zelfs indien men dit direct financieel belang niet introduceert, doch daaren-

tegen aan de werknemers wel het recht van medezeggenschap geeft bij de vaststelling der loonen, is er dan geen gevaar, dat de nu heerschende duurte bestendig zal blijken te zijn? Wordt niet op die wijze de arbeider een aandeelhouder zonder storting van kapitaal en zal hij met dezen niet gemeen hebben den overigens begrijpelijken wensch van een goed rendement?

Men zegge niet dat zulks niet te vreezen zal zijn. Wie zoo zegt, cijfert weg het feit van de zonde. De arbeider is niet slechter dan de man, die zijn spaarpenningen belegt in een paar aandelen van een naamlooze vennootschap, maar hij is ook niet beter. Nog dezer dagen bleek in Engeland dat de gedachten der arbeiders inderdaad die richting uitgaan. De Regeering, die er voorshands nog het steenkolenbedrijf controleert, was in staat de kolenprijzen te verlagen; maar nauwelijks was dit bekend of onmiddellijk kwam de eisch tot loonsverhooging die de verlaging der prijzen onmogelijk zou maken. Eenmaal door de begeerte aangeraakt, zal men op het weerstandsvermogen van de arbeidende klasse slechts zelden kunnen vertrouwen, en waar die klasse zooveel talrijker is dan die der dusgenaamde kapitalisten, zal de uitkomst van die begeerte voor de verbruikers des te schadelijker zijn.

En weliswaar zijn de meeste personen behalve bij het verbruik ook bij de voortbrenging betrokken en wentelt de een dus op den ander af — met als gevolg een algemeene verhooging van het prijsniveau — maar er blijft altijd een breede zoom van menschen, die alleen maar het lijden er van zullen ervaren. En ook dezen hebben recht dat op hunne belangen gelet wordt. Te meer waar zij niet over de middelen beschikken om zelf voor hunne belangen te zorgen.

Dit gevaar van prijsverhooging als gevolg van de socialisatie wordt niet ontkend. Vandaar de voorstellen om bij het beheer van een te socialiseeren bedrijf ook de consumenten te betrekken. Die gedachte lokt wel aan, maar hare practische beteekenis zal blijken uiterst gering, zoo niet geheel waardeloos te zijn.

Als middel tot bestrijding van de duurte is van de socialisatie, naar mijn oordeel, dan ook niets te verwachten.

Ik zal niet ingaan op alle andere bedenkingen, die gemaakt kunnen worden. Niet behandelen het bezwaar, dat het door een ondermijning van den individueelen ondernemingsgeest voeren moet tot vervlakking van het geheele leven. Ik wil ook slechts terloops aanstippen het groote verschil tusschen bedrijven van zuiver nationaal karakter en

ondernemingen van internationalen aard om ten slotte op één punt nog iets nader in te gaan.

Welke zouden de gevolgen van socialisatie zijn voor de vorming van nieuw kapitaal?

Wij zijn langzamerhand in een toestand gekomen, dat men gevaar loopt van alles verdacht te worden, indien men dat woord anders gebruikt dan om er op te schelden. Maar dit neemt toch het feit niet weg, dat het kapitaal — evenzeer als de arbeid — een noodzakelijke functie in ons economisch leven vervult. Het is het bespaarde kapitaal van de burgerij der 19e eeuw geweest, dat ons den welstand bracht, dien wij gekend hebben vóór Augustus 1914.

Economen hadden voorspeld, dat de toeneming van de voedingsmiddelen verre zou achterblijven bij de toeneming der bevolking. De verhouding was — zoo zeide men — als die tusschen een rekenkundige en meetkundige reeks. Slechts op één wijze was uitkomst mogelijk; de toeneming der bevolking moest worden beperkt! En de voorstanders van kunstmatige beperking der geboorten, zij die den weg ontsloten hebben voor eene voortdurende toenemende ontreddering van het zedelijk leven, bouwden hun propaganda — althans aanvankelijk — op die economische stelling. Intusschen de bevolking bleef, met uitzondering van een paar landen, overal gestadig toenemen en de gevreesde uitkomst bleef achterwege. De aarde bracht voedsel voort voor allen en de industriële ontwikkeling van Europa, die zooveel comfort onder het bereik van velen bracht, was mogelijk omdat de spaarpenningen van de burgerij — het telkens nieuw gevormde kapitaal — gebezigd werden tot ontwikkeling van grootendeels braak liggende landen, die de productie belangrijk verhoogden. Het graan uit Amerika kon eerst naar Europa komen, toen de spoorwegen de nieuwe wereld toegankelijk hadden gemaakt voor de ploegschaar en die spoorwegen werden gebouwd met het door noeste vlijt verzameld en overgehouden, niet voor genietingen bestede kapitaal.

Dat proces is nog niet beëindigd. Wil eene toenemende bevolking voorzien worden van het noodige, dan is voortgaande ontwikkeling van nog niet of weinig ontwikkelde landstreken noodig. Daarvoor is kapitaal noodig en dat kapitaal is niet te vinden in deze primitieve streken zelf. Het moet van elders komen. Maar dan moet de vorming er van elders ook mogelijk zijn. En elk systeem dat die vorming uitsluit of sterk belemmert, is te veroordeelen met een beroep op het welzijn der geheele menschheid.

De tijd om een eindoordeel uit te spreken over de plannen der profeten van de socialisatie is nog niet gekomen. Daarvoor zijn die plannen nog te veel in windselen gehuld. Wellicht dat de onlangs ingestelde staatscommissie ons meer licht zal brengen. En dan zal het zaak zijn ons nader te beraden en onze houding er tegenover te bepalen. De indruk dien het woord reeds heeft gemaakt is niet bevorderlijk voor een objectieve beoordeeling. Wij zullen echter goed doen om rustig af te wachten tot we een meer klare voorstelling van de zaak hebben. Op zich zelf is het Christendom stellig niet gebonden aan één bepaalden vorm van voortbrenging en verdeeling van goederen, maar een bepaalde vorm kan wel tot *gevolgen* leiden, die met de Christelijke grondwaarheden en levenswandel in strijd zijn. En dan zullen wij er front tegen moeten maken. De moed daartoe zal, zoo dit noodig mocht blijken, dan ook wel aanwezig zijn. Het zou niet voor het eerst zijn, dat wij den strijd aanbonden tegen de goden dezer eeuw.

Ik wensch niet vooruit te loopen op de besprekingen, die straks gehouden zullen worden, naar aanleiding van de door het Centraal Comité voorgestelde conclusiën, maar onder die conclusiën is er één, waarover een enkel woord van toelichting niet misplaatst schijnt. Ik heb het oog op die handelende over de grondwet in verband met de Koloniën.

Onmiskenbaar is de laatste jaren in onze Koloniën een streven openbaar geworden, dat heenwijst naar een snellere emancipatie dan b.v. nog in den aanvang dezer eeuw kon worden voorzien. Het is alweer de oorlog, die een belangrijken stoot aan deze beweging heeft gegeven. Economisch waren Nederlandsch-Indië en Nederland in de tweede helft van den oorlog zoo goed als gescheiden. Vóór den oorlog b.v. liep de uitvoer van Indische producten grootendeels over Nederland. Tengevolge van het isolement van het Westen veranderde dit snel. Terwijl in 1913/14 de uitvoerwaarde van Indische producten naar de Vereenigde Staten nog slechts ongeveer 5 millioen dollar bedroeg, was 3 jaren later dat bedrag reeds meer dan 12 maal zoo groot. Dit droeg er natuurlijk toe bij om Indië veel meer te gaan beschouwen als een op zich zelf staand gebied, losser van het Moederland dan men voorheen in economischen zin mogelijk had gedacht.

Politiek zijn het vooral de November-gebeurtenissen van 1918 geweest, die een grooten invloed op Indië hebben uitgeoefend. Verder van het tooneel dier gebeurtenissen verwijderd, zoodat eigen waar-

neming niet mogelijk was, voorgelicht door een niet betrouwbaren telegrammendienst, miste de Indische regeering het volledige inzicht in hetgeen in het moederland voorviel, en ging men er — met terzijdestelling van de ministeriële verantwoordelijkheid — toe over om toezeggingen te doen van verdere strekking dan wenschelijk was.

Dit, gevoegd bij een steeds meer uitgesproken revolutionnair karakter van de zoogenaamde afdeling B van den Sarikat Islam, maakt het noodig dat de voor het koloniale beleid verantwoordelijke autoriteiten met vaste hand de teugels van het bewind in handen houden en dat het Regeeringsgezag onverzwakt worde gehandhaafd. Aan den anderen kant is het echter eisch van verstandig staatkundig beleid om rekening te houden met de nieuw opgekomen stroomingen voor zoover die zich in de bedding van orde blijven bewegen. Ten slotte ligt toch het eenige doel van ons koloniaal bestuur in de opvoeding van de Indische volken tot een zelfstandig volksbestaan en in het ernstig streven daarnaar vindt het koloniaal bezit zijn rechtvaardiging.

Hoe snel de ontwikkeling zal voortschrijden valt niet te zeggen. Persoonlijk verwacht ik, dat de thans ietwat uit zijn kracht gegroeide beweging weer eenigszins tot staan zal komen. De grondslag waarop de emancipatie wordt nagestreefd is niet soliede genoeg.

In vele dingen zijn wij het niet eens met Thorbecke. Maar zijn adagium: „Staatsburgerschap moet beginnen met een werkzaam plaatselijk burgerschap” lijkt me een gedachte vol van wijsheid. In Indië streeft men er te veel naar om met het eerste, het staatsburgerschap, te beginnen en dit zal ongetwijfeld tot teleurstelling leiden. Maar aan den anderen kant, een grondwet wordt niet elk jaar herzien, al schijnt het tempo tegenwoordig sneller dan voorheen. En er laat zich een situatie denken, dat de mondigheid van Indië sneller komt dan we ook nu verwachten. En dan behoort er geen enkele grondwettelijke bepaling in den weg te staan aan de verleening van een desnoods volledig zelfbestuur.

Te lang reeds vroeg ik Uwe aandacht voor eenige der moeilijkheden, die we na het beëindigen van den oorlog ondervinden en voor enkele vraagstukken, die thans in het centrum van de politieke belangstelling staan, en ik gevoel mij bijna als schuldig, dat ik zoover blijven moest beneden wat uw vorigen voorzitter u ongetwijfeld bij de bespreking dezer gewichtige vragen zou hebben geschonken. Een afdoende oplossing kon ik U niet aan de hand doen voor de vele

moeilijkheden, die ons elken dag weer met zorg doen vragen wat het einde zal zijn. En aan den anderen kant grijpen de problemen van onzen tijd zoo diep in ons heele volksleven in, dat men er op onzen Landdag niet over zwijgen kon, ook al is men overtuigd, dat een definitief oordeel er over nog niet kan worden uitgesproken en mitsdien ook eene afdoende oplossing nog niet aan te geven is.

Moet dit nu leiden tot stilzitten en afwachten? Moeten we de dingen nu maar over ons laten komen, omdat ook wij het dadelijk redding brengende geneesmiddel niet kunnen aangeven? Daar is onmiskenbaar in breede kringen een gevoel van groote malaise, die voert tot het aanvaarden van een uiterst gevaarlijke stelling: de wereld moet worden *omgezet*! Niet op revolutionnaire wijze, dat voorbehoud wil men dan nog wel maken; niet op de wijze van de Bolsjewiki, of zelfs niet op de wijze als Troelstra dat wilde; maar de *democratische omzetting* moet er komen.

Het is hier dat we allereerst klaar en krachtig positie moeten nemen. We moeten durven zeggen: die *omzetting* in Staat en Maatschappij moet er *niet* komen! Velen zijn zoo geneigd alleen als revolutie te beschouwen wat gepaard gaat met geweld en bloedstorting en men sluit het oog voor het feit, dat revolutionaire gezindheid zich ook op andere wijze openbaart. Wie den eisch stelt: ga nu eens achter uw schrijftafel zitten en denk eens een anderen vorm van maatschappelijk leven uit, om een Christelijk systeem te kunnen stellen tegenover het socialistische, die vraagt feitelijk om een revolutionaire actie, al denkt hij zich die op vredige wijze ten uitvoer gebracht en al wenscht hij die actie getooid te zien in een Christelijk gewaad. En wij moeten ons tegen dien eisch niet alleen verzetten, omdat de ervaring elders leerde dat een *plotselinge* omzetting van het bestaande tot de grootste rampen voert, maar wij moeten er stelling tegen nemen, omdat het uitgangspunt verkeerd is. Wij willen geen plotselinge algeheele omzetting van het maatschappijleven, geen ruw ingrijpen in het bestaande. Dat is tegen de Goddelijke orde in Staat en Maatschappij. Wij willen voortarbeiden aan de opruiming van misstanden en als het noodig is in sneller tempo voortarbeiden, maar wij willen blijven in de historische lijn. Dat is een van die onveranderlijke beginselen, waarvan wij nimmer moeten afwijken. En als men U dan zegt: gij verwerpt wel de hervormingen, die b.v. de socialisten wenschen, maar welke *ingrijpende* veranderingen stelt gij zelf dan voor; dan moeten wij durven antwoorden: geene; uw standpunt deugt niet! Gij gaat uit van een axioma dat

alles opnieuw moet worden in elkaar gezet en dat wij nu ook een schema voor een nieuwe wereld moeten geven. Maar dat willen wij juist niet. Wij erkennen dat er in de hedendaagsche maatschappij vele gebreken zijn en wij willen die helpen uit den weg ruimen, gelijk alle Christelijke kabinetten, van Mackay af, gedaan hebben. Wij zullen daarmee voortgaan, maar wij werken niet mee aan eene naar den geest revolutionaire omzetting van het bestaande.

Het is mogelijk dat door zulk een houding sommigen, die nu nog bij ons hooren, van ons vervreemd worden. Maar dit mag ons niet weerhouden om kloek en klaar positie te kiezen. Veel van de malaise, ook in onze eigen partij, is een gevolg van het voortdurend streven om het allen naar den zin te maken. Er zijn onder ons conservatief getinte geesten, er is een groote middenmoot, die een gezonde democratie voorstaat en er is ook een gedeelte onzer geestverwanten dat heel ver weg op den uitersten linkervleugel staat. Laat ons het oog voor dit feit niet sluiten. Het was oorzaak van menige aarzeling in het leven onzer partij in de laatste jaren, die er niet toe bijdroeg om de geestdrift te verhoogen en de vastberadenheid van optreden te vergrooten. We moeten goed weten wat we willen, maar als we dat eenmaal weten, moeten we het ook goed duidelijk durven zeggen.

Maar er is meer noodig dan negatie van een verkeerd uitgangspunt. Er is, met het oog op de vele tijdsvragen, ook positief werk te doen. De Overheid kan wel iets doen tot wegneming van vele euvelen, maar de verbetering moet toch in hoofdzaak komen uit de Maatschappij zelf.

Staat het vast dat er geen aanleiding is tot klacht over *onze* werklieden, waar het geldt de productie op te voeren en werk te leveren naar loon?

Staat het vast dat onze middenstand en meer gegoeden die soberheid van leven betrachten, die zich tevreden stelt met het noodige?

Men gaat niet vrij uit met te zeggen, dat dit niet helpen zou, aangezien anderen zich aan dien regel niet houden. Ook in deze dingen moeten wij een zoutend zout zijn.

Is er, ook onder ons, niet een meer en meer verdwijnen van het sobere Christelijke gezinsleven te constateeren en een verhoogd najagen van de genietingen der wereld?

Heeft niet ons partijleven kracht ingeboet door het voortdurend vooropstellen van stoffelijke belangen?

Eenmaal bleek het Christendom krachtig genoeg om een verachten

slaaf onder het Romeinsche Keizerrijk te doen beschouwen als een „geliefden broeder”. Is die geest onder onze werkgevers steeds werkzaam, waar het geldt de verhoudingen tegenover hunne arbeiders?

Ik doe slechts enkele vragen. En hoewel de roeping, om in de richting van zelfherziening werkzaam te zijn, niet alleen tot den kring onzer politieke organisatie beperkt is, ook zij heeft hier een plicht te vervullen. Allereerst dien van het voorbeeld. Dan ook dien van propaganda onder ouderen en jongeren; in eigen partij en daarbuiten.

In de *volle* aanvaarding van het Evangelie ligt het geneesmiddel tegen alle euvelen van alle tijden. En wie zich aan den eisch van dat Evangelie onvoorwaardelijk onderwerpt, die behoeft niet te beven voor de ongunst der tijden en kan met den dichter van den 42en Psalm getuigen:

„Wat buigt ge U neder, O mijne ziel! en
„zijt onrustig in mij? hoop op God, want
„ik zal Hem nog loven voor de verlossingen
„Zijns aangezichts.”

Londen, 25 Maart 1920.

H. vanden Bergh.

WAT NU?

WAT NU?

REDE

TER OPENING VAN DE DEPUTATEN-
VERGADERING, GEHOUDEN TE
UTRECHT OP 2 MEI 1918

DOOR DR A. KUYPER

J. H. KOK — 1918 — KAMPEN

Hooggeachte Heeren en Broederen!

Wat ditmaal bij het opkomen ter Deputatenvergadering van zelf aller hart vervult, is uiteraard de vraag: *Wat nu?* Achter ons ligt thans een periode van meer dan een halve eeuw, waarin steeds weer de Schoolvraag schier aller aandacht tot zich trok. In zijn bekend program van 1869 nam Groen van Prinsterer niet anders dan ééne enkele vraag, en dan die over het Schoolgeding op, en sinds 1878 is dit wel in veelzeggenden zin anders geworden, zoodat in 1897 het Program van actie zelfs een algemeen politiek karakter verkreeg; maar ontkend kan toch niet, dat ook in die tweede periode nog altoos de Schoolquaestie 't meest de aandacht tot zich bleef trekken; zij 't al niet voor onze Staatslieden, dan toch voor het overgrootste deel onzer Kiezers. Thans eerst is hierin een doortastende wijziging gekomen. De gelijkheid in rechten van de twee soorten scholen is thans wetsbeginsel geworden, en al moet 't betreurd, dat nog altoos een groep radicalen aan ons nu verkregen recht blijft tornen, en dat van Christelijk-Historische zijde halverwege halt is gemaakt, dit alles kan toch niet anders dan een geschil van korten duur zijn. Mits we, onverbiddelijk aan onze verkregen rechten vasthoudend, als één man in engen bond voor onze rechten blijven opkomen, is het Schoolgeding straks een voorgoed gewonnen pleit. Natuurlijk zal heel de Anti-revolutionaire partij ook in dit laatste stadium van de worsteling, trouw en standvastig voor de rechten van onze onderwijzers moeten opkomen; maar ook al is hierbij aanvankelijk nog met velerlei tegenstand te worstelen, principieel is dit pleit van een halve eeuw dan toch ge-

wonnen. Ons woord zij er aan onze trouwe onderwijzers voor verpand. We zullen hen ook nu niet in den steek laten en we laten hun geding niet los, eer het nu verkregen recht hun ten volle verzekerd is. Maar welke tegenstand hierbij ook nog te overwinnen moge zijn, niet meer in het Lager-Schoolgeding ligt thans voor de toekomst de kern van onze Antirevolutionaire politiek. We kunnen thans een schrede verder gaan, en op een nieuw even dringend stuk van Staatsbeleid ons overleg saãmtrekken. Wel blijft ook nu de geheele landspolitiek den inhoud van onze Staatskunde vormen, maar toch neemt dit niet weg, dat er in elke periode steeds één vraagstuk is, dat meer naar den voorgrond dringt, en geen rust gunt eer het tot oplossing is gebracht. Door het nieuwe artikel 192 der Grondwet, dat het Schoolgeding in beginsel afdeed, was alzoo deze titel van mijn rede mij vanzelf aangewezen. Nu artikel 192, in beginsel althans, het Schoolgeding afsloot, wat komt nu? wat vraagt thans in de eerste plaats onzer aller aandacht? Geheel het staatkundig beleid blijft ons uiteraard op 't hart gebonden, doch voorzooveel er altoos één enkel probleem is dat in de politieke worsteling meer bijzonder op den voorgrond treedt, dringt zich ook thans vanzelf de vraag aan ons op: *Wat nu?*

Niet genoeg kan 't daarom betreurd, dat waar thans op nieuw een zoo ernstige vraag zich aan ons opdringt, niet alleen het Schoolgeding nog zoo hinderlijk natrekt, maar bovendien de omstandigheden waarin we verkeerden, zoo vlak het tegendeel zijn van wat thans vooral aller bede zou inroepen. Van allen kant wordt 't dan trouwens ook gevoeld, hoe de President-minister te ver ging, toen hij in dagen van zoo bangen nood zulke allesbeheerschende Grondwetsproblemen aan de orde stelde. Wat we thans vooral behoeven zouden, ware een rustige sfeer van rondsom, zoodat ook in onze partij aller geest zich op vraagstukken van binnenlandsch beleid kon saãmtrekken. In stede hiervan echter ondergaan we op dit oogenblik bijna erger dan oorlog. Immers in smaad vertreden te worden, grieft nog pijnlijker, dan met open vizier te worden aangevallen. En toch, gist 't nu alles niet in ergernis en onzekerheid om ons heen? Het

geldvraagstuk, dat ook in de Schoolquaestie zoo sterk meespreekt, dient zich in volstrekt abnormale verhoudingen aan, en de nood van 't leven vervult in pijnlijken trek zoo aller hoofd en hart, dat de groote landsproblemen, als van ondergeschikt belang, onmachtig zijn om de aandacht, ik zeg niet van enkele politieke leiders, maar van de groote massa te boeien. Men weet zelfs van verre niet, wat, eer de Stemdag komt, nog de rust onder de burgerij kan komen verstoren. Zulk een beduchtheid en onthutsing van buiten af, en zulk een binnenlandsche worsteling als thans de Grondwetsrevisie ons opdringt, ze derven alle harmonie, en kunnen niet saam in eenzelfde gemoedsstemming doorleefd worden. Grondwetsrevisie schakelt zich niet met den oorlogsjammer saâm, en de onrust door het gedreun van den oorlog verwekt, stemt u niet voor de indenking van onze constitutioneele problemen. Ge hebt het gehoord aan 't geklaag van onze landbouwers. Hun werd krenkend geweld aangedaan. Luide kondt ge daarover hun klachte hooren, en er lag niets bevreemdends in, dat ze poogden af te weren wat hun zoo grove schade berokkende; alleen maar, ze vergaten, dat, keert morgen de vrede weer, hun leed geleden is, en dat voor een tijdelijke schade niemand onzer zijn partijpositie verzaken mag.

En bleef het hierbij nog maar; doch er zijn nog twee andere momenten, die deze maanden voor een gezonden stembusstrijd zoo door en door ongeschikt maken. Denk maar eerst aan de Evenredige Vertegenwoordiging, en daarna aan de onderstbovenkeering in Rusland. Steeds is het Evenredige optreden in de Stembusworsteling door ons gewenscht. Ze is in Nederland 't eerst door onze partij ingeroepen. Sinds meer dan veertig jaren werd er onzerzijds op aangedrongen, dat aan het ongezonde stembuskabaal een einde mocht komen. Als één man hebben we 't dan ook toegejuicht, toen Cort van der Linden het aandorst om ons deze stembusvernieuwing te brengen. Doch alles hing er nu uiteraard van af, hoe en op wat wijs dit nieuwe kiesrecht ons zou worden toebedeeld, en nu was het of men bijna opeenhoopte al wat het nobel bedrijf bederven kon. Men kreeg achttien kieskringen, wat uiteraard tot het scha-

delijkst misbruik door groepsmanoeuvres in 't zoeken van persoonlijk belang leiden kan. Het opkomen bij de Stembus werd verplichtend gesteld, en hiermee het persoonlijk initiatief, dat juist hier de hoogste waarde bezit, met voeten getreden. Het atomisme van den eenling zegevierde over het gezin. En als ware nog niet hindernis genoeg op hindernis gestapeld, werd zelfs het uitzicht geopend, dat straks de vrouw met den man op één lijn zou komen te staan, om tot aan de huistafel het electoraal getwist toegang te doen vinden. Als men vooraf de vraag had willen stellen, op wat maniere kunt ge het Evenredig Stemrecht, dat in zichzelf zoo aantrekt, radicaal doen ontaarden, er ware bij wat men nu in de wet reeds inbracht, schier geen nieuwe kiem van bederf toe te voegen geweest.

En toch, dit electoraal gedobber is nog in 't minst het meest spannende van dit tijdsgewricht niet. Immers wat ons uit Rusland nu reeds sinds maanden werd overgeseind, draagt nog veel ernstiger karakter. Niet in zooverre het kolossale Russische leger, met zijn legioenen van krijgsgevangenen, gaandeweg ontwapend werd. Die slinking van Ruslands krijgsmacht kan zelfs den terugkeer van den vrede bevorderen. Maar er school achter wat in Brest-Litowsk verhandeld werd, een heel ander kwaad. Er dreigde toch een ontbinding van het menschelijk saâmleven in, die als revolutionaire loswrikking van alle bestaande orde, de Fransche Revolutie van 't eind der achttiende eeuw nog verre achter zich liet. Die Fransche Revolutie brak met God, om alle beschikkingsrecht op den mensch over te brengen, maar wat ze niet verbrak was *de orde der samenleving*. In wat Jacobijnsche gruwelen de Revolutie van Robespierre zich ook verliep, er werd toch altoos weer een Constitutie ingesteld, en al was, met principiële uitsluiting van Gods bestel, het volksgeluk nu eeniglijk in menschelijke willekeur te zoeken, het zou dan toch eene in 't Recht gegronde samenleving blijven. Nu daarentegen dreef men in Rusland zijn zucht naar ommekeer reeds zoover, dat alle instelling van een vaste orde wegviel,

dat met alle recht de spot werd gedreven, en dat de puurste willekeur aan de hand van het anarchisme binnensloop. De eerste opzet van het Nihilisme ging in Rusland feil, maar van de Anarchie liet men daarom niet af. En wat kreeg men nu anders te verstaan, dan dat de Anarchie in 't minst niet, gelijk beloofd was, op aller volledige vrijmaking zou doelen, maar integendeel, onder verbreking der gemeene orde, een groep heerschzuchtige eenlingen verleiden zou om hun persoonlijken wil aan heel 't land op te dringen. En denk nu niet, dat hierin niets anders uitkwam dan een Oostersche vondst der dolzinnigheid, die immers óns nooit deren kon. Aan zoo stille hoop gaven niet weinigen zich ten onzent ook in de dagen van Rousseau en Voltaire over. De Reveil zou welhaast de vanouds geldende orde herstellen; en op 't Weener Congres dacht men niet anders, of de gruwel van Parijs was teniet gedaan. Doch wat bleek alras? Reeds in 1830 greep opnieuw de Revolutiekoorts heel Europa aan, en in 1848 keerde dezelfde pas bedwongen koorts met nog heviger polsslag terug. Er helpt dan ook geen verbloemen aan, maar metterdaad heeft tenslotte niet de Reveil, maar de grondgedachte van Danton en Robespierre gezegevierd. Van een regeering „bij de gratie Gods” is nu geen sprake meer. Het is het individualistisch kiesrecht van alle man, straks van alle vrouw erbij, dat dienst doet als het fundament, waarop het Staatsgebouw der twintigste eeuw wordt opgetrokken. En zoo heeft de Revolutie van 1789 tenslotte schier allerwegen, en op geringe exceptie na ook ten onzent, gezegevierd.

Is nu wat thans in Rusland onder de Maximalisten uitbrak, niet anders dan een verdere consequentie van wat de Jacobijnen beoogden, ligt 't dan niet voor de hand, dat 't geen thans heel Rusland onderstboven keerde, niet anders dan een consequentie in nog verderen graad kan zijn, die logisch uit wat Robespierre aandorst, voortvloeit; en zou 't dan niet de luchthartigheid zelve zijn, indien ook wij in Nederland onverschillig op de Bolsjewiki neerzagen, als kon óns die nieuwste phase van het revolutionair bedrijf nooit achterhalen? Let slechts op Wilson, den President der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Of laast ook gij het niet in de

nieuwsbladen, hoe de machtige Wilson reeds aanstonds gereed stond, om met dezen nieuwsten graad van Revolutie zijn schier hartstochtelijke sympathie te betuigen; zóó zelfs dat hij zijn leedgevoel niet onderdrukken kon, van, ter oorzaak van zijn nijpenden oorlog met Duitschland, de Russische Revolutionairen ongeholpen te moeten laten? Zoover is 't nu reeds, dat door Wilson, het machtigste Staatshoofd waarop thans te wijzen valt, eenerzijds openlijk de eerepalm aan Ruslands ontreddeers werd toegewuifd, en anderzijds op 't zelfde oogenblik in Duitschlands Keizer alle gekroonde Vorsten en Vorstinnen, als versleten en opzij te zetten schimmen aan de bitterheid der verachting worden prijsgegeven. Er is alzoo geen twijfel meer, of we zijn thans reeds aan de razernij der Revolutie *in haar derde en laatste phase* toe. Eerst moest de donkere streep door het „bij de gratie Gods” gehaald, en zou 't de mensch zelf zijn, uit wien de rechtsorde opkwam. Toen werd in tweede phase deze uit den mensch alleen opgebouwde rechtsorde verbrokkeld in 't atomistisch stemrecht van het individu, waardoor alle organisch Staatsverband teloor ging. En thans naderen we reeds met snelle schreden de derde periode, die niet alleen het individueele atomisme doet zegevieren, maar zelfs de individueele rechtsorde in de anarchistische geweldpleging doet ondergaan.

Ook in onze Residentie was de natrilling van deze ordeverbreking en rechtsverbrokkeling reeds veel sterker dan ons lief kon zijn, merkbaar. We roemden hier in 't Hof van Arbitrage, en dit Hof bleek juist nu volkomen machteloos. Van hier klonk de roep der Vredesconferentiën, en er bleek geen reddende kracht van te kunnen uitgaan. We hoopten op 't Vaticaan, en zonden er zelfs in Van Nispen tot Sevenaer een hulpgezant henen; maar ook alle eerste doorzettend optreden van het Vaticaan toeft nog. En waar onze geëerbiedigde Koningin, met het Vredespaleis in haar Residentie, zelfs onder de Amerikanen steeds bewondering wekte, kwamen thans Carnegie's lasthebbers zich onder de lofzangers van den oorlog scharen, en ging van Amerika ook tegen ons land, en in ons land uiteraard ook tegen onze Vorstin, een hoonende roofdaad uit, die elk machtiger Vorst onmiddellijk met een oorlogsverklaring zou beantwoord heb-

ben. Wij, in onze zwakheid konden er ons niet uitreddeu; en met zijn volle zwaarte drukt de hoon ons aangedaan, dan ook op de historische eere van ons Nederlandsche volk. Eens was New-York daarginder ('t heette toen Nieuw-Amsterdam) een prachtstuk van onze koloniale glorie. Voorts heeft, toen Amerika's noorderdeel op vrijmaking van Groot-Brittanje bedacht werd, Nederland krachtiger dan eenig ander land tot die vrijmaking kunnen meêwerken. De dagen van de Doggersbank zijn nog niet vergeten, en de glorie van *de Halve Maan*, die uit ons land naar de Hudson toog, is nog kort geleden, onder inroeping ook van Nederlands meewerking gevierd. De hoon ons aangedaan, is daarom voor ons vooral zoo diep krenkend. Er is gespeeld met onze nationale eere, en louter stoffelijke overmacht heeft ons, wat onze opkomende scheepsglorie was, gewelddadig voor den duur van dezen oorlog ontroofd.

En stel nu al, dat de eindelijke afbreking van dezen oorlog eerlang nog spoediger intrad, dan we hopen dorsten, dan nog is er geen sprake van, dat we ons reeds aanstonds tot de verwezenlijking van de reeds zoolang op afdoening wachtende politieke problemen konden opmaken, om zonder uitstel op 't *Wat nu?* 't practische antwoord te geven. Op een oorlog als nu nog altoos voortwoedt, volgt toch noodzakelijkerwijs een na-oorlog, en wel een na-oorlog in tweeërlei zin. Allereerst in de duurte van het levensonderhoud, die later weer dalen moge, maar althans in de eerste twee, drie jaren na het sluiten van den vrede op schier gelijken voet als thans kan aanhouden. Er zal wel daling in de prijzen volgen, maar uiterst langzaam en op kleinen voet, en ook zullen de inkomsten wel weer winnen, maar vergeleken bij vóór den oorlog zal er nog altoos werkeloosheid op aanmerkelijke schaal heerschen. Er is geen sprake van, dat na een oorlog met zoo wederzijdsche verbittering gevoerd, de oude handelsrelatiën zich in enkele maanden herstellen zouden. Reeds sinds meer dan twee jaren gingen van allerlei kant de kreten op, dat men op alle manier en zelf, en met behulp van zijn

oorlogsbondgenooten, in de behoeften van 't leven voor heel zijn volk zou moeten voorzien. Men zon er in de handelskringen op, om de relatiën van voorheen op geen manier en onder geen beding meer aanteknoopen. Vooral de grondstoffen, die men zelf rijkelijk bezat, en die de tegenpartij, wyl ze die zelve miste, steeds leende en voor haar geld aankocht, zouden voortaan, althans niet meer op de vroegere schaal, verstrekt worden. Door de mannen van 't vak werd er studie van gemaakt, om voortaan zelfgenoegzaam te wezen, en de hulpleverantie van het nu vijandig land te kunnen ontberen. En of nu al de Pacifisten ons diets pogen te maken, dat zulke bittere en schampere bedenkingen thans, onder den invloed van den oorlog, wel een ernstig karakter aannamen, maar straks, als de vrede beklonken is, gelijk sneeuw voor de zon zullen versmelten, — de studie die van beide kanten voor een gescheiden leven nu reeds gemaakt is, draagt een veel te alzijdig en alomvattend karakter, dan dat deze waan der Pacifisten iets anders dan zelfbedrog zou zijn. Ik geef toe, dat de scheiding niet tot volstreckte breuke behoeft te leiden, en zelfs ben ik geneigd toe te geven, dat na het vierde eener eeuw, zoo de oorlog zich niet hernieuwt, weer malscher toestanden zullen intreden; maar in de vier jaren van bewind waarop deze Deputatenvergadering het oog gericht moet houden, zal er van zulk een sociale toenadering van verre nog geen sprake zijn. De stemming over en weer nam daartoe beiderzijds een veel te demonisch karakter aan, en ik herhaal wat ik zooeven opmerkte, de periode van ons nationale bestaan, waarover we thans in Tivoli handelen, loopt niet verder dan drie-en-een half jaar.

Toch zou deze derdehalf jaar nog een periode van vruchtbare werkzaamheid kunnen geven, indien wat dan achter ons zal liggen, geen *nawerk* liet; doch juist dit is volstrekt ondenkbaar. De huiswaartskeering van ons te demobiliseeren leger zal het dan zittend Kabinet verre van simpele, maar veeleer uiterst ingewikkelde vraagstukken ter oplossing voorleggen. Nieuwe gangen en wegen zullen naar allen kant voor den buitenlandschen handel te ontsluiten zijn. Verdrag na verdrag zal op vernieuwing wachten. Heel een reeks van netelige vraagstukken zullen

aan het Hof van arbitrage worden voorgelegd. Het is ondenkbaar, dat niet binnen twee, drie jaren na de Vredesluiting beproefd zou worden, wat bate een nieuwe Vredesconferentie zou kunnen afwerpen. Voor leger en vloot zal in velerlei nieuw-opgekomen behoefte te voorzien zijn. Onze Koloniën zullen luidkeels roepen om afdoening van wat men vóór den oorlog reeds op touw zette, en wat sinds steken bleef, doch juist blijkens den oorlog veel dringender dan men vóór 1914 denken dorst, om onverwijld afdoening roept. En keert men in 't Moederland terug, dan zal ook hier zich, met niet te onderdrukken ernst, vraag na vraag opdringen, hoe vooralsnog in den duurtetoeslag zal te voorzien zijn, hoe de Gemeentefinanciën uit den nood zijn te helpen, en hoe de reusachtig opgelopen Landsschuld haar rente zal kunnen afwerpen. Ontspanning in den geldnood zal zeer stellig in de twee eerste jaren niet te wachten zijn. En dit terwijl alleraard uitgestelde uitgaven, denk maar aan artikel 192, in te halen zijn, en de aansluiting aan allerlei vernieuwde connectiën met het Buitenland zal toeven. Een nood-Kabinet als thans de teugels van het bewind zal moeten aanvaarden, zal met een zorge belast zijn, als waaronder nog nimmer een Kabinet hertelende gebukt ging. De nawerking van wat ons deze vijf jaren sociaal op alle manier ontredderd heeft, zal administratief en financieel ons telkens den gewenschten weg versperren, onze beste plannen verijdelen, en ons keer op keer voor vragen stellen, waarop het antwoord gedurig wankelt en in zijn tegendeel omslaat. En als dit onzekere drietal bewindsjaren tenslotte, bij de dan komende stembus, door de kiezers als rechters te beoordeelen staat, is nu reeds de vrees niet te onderdrukken, dat een „in elk opzicht onvoldaan” heel 't land over als onherroepelijk vonnis weerklinken zal.

En toch is straks, als Mei ingaat, bij de kiezers allerminst louter moedeloosheid te duchten. Ge ziet 't nu reeds in uw eigen partij, wat *animo* zich allerwegen openbaart. Het getal onzer kiesvereeningingen overtrof reeds sinds jaren dat der andere partijen, en toch belette dit niet, dat in meer afgelegen

streken, van 't begin van dit jaar af, telkens nieuwe kies-vereeningen gevormd werden. En niet minder groeide van allen kant de concurrentie aan. Concurrentie onder de partijen die sinds lang bestonden; concurrentie van nieuwe partijen die zich vormden, men spreekt nu reeds van zes in aantal. En niet minder concurrentie in eigen kring van fracties, die thans zelfstandig willen optreden, en tegen *uw* kandidaten *hun* eigen candidaat willen overstellen. Vandaar dan ook, dat men er niet aan denkt, zijn stembusactie eeniglijk voor de nu komende drie jaren in te zetten, maar veeleer zich opmaakt om een geheel nieuwe politieke periode te ontsluiten, ook al mocht 't zijn, dat de nieuwe inzet eerst na drie jaar zou kunnen doorwerken. Het geheele verkiezingswerk heeft door het nieuwe artikel 80 van de Grondwet een zoozeer gewijzigden vorm aangenomen, dat men zich als in een andere electorale wereld voelt overgeplaatst. Eerst na afloop van de eerste stembus zal men in staat zijn over de details, die ons wachten, te oordeelen; maar in algemeenen zin is de stemming waarin men ongemerkt overgaat, toch nu reeds te gissen. Eerst later wacht ons het feitelijk overgaan in die nieuwe gedachtenwereld, doch nu reeds wil men er zich door bezielen laten. Voorop sta hierbij, dat de grondslag van onze partij ook in die nieuw in te luiden periode uiteraard blijven moet wat hij van meetaf was. Het „bij de gratie Gods” moet ons partijleven ook in de nu dagende periode beheerschen. Wie dit grondbeginsel en uitgangspunt varen liet, hield kort en bondig op Antirevolutionair te zijn. Van *Boven* moet ons de drijfkracht in de ziel varen, of we zijn revolutionair. Vanzelf kan uit dien hoofde de band aan het Woord niet worden losgerafeld; anders toch zou 't „bij de gratie Gods” tot een ijdele klank op onze lippen verflauwen. Aan de historie der vaderen hebben we ook nu onze glorie te ontleenen, of onze Calvinistische toenaam verloor zin en beteekenis. Evenzoo blijft onze gang aan de lijn gebonden, in wier richting Groen van Prinsterer's ver vooruitziende blik ons zoo menig eindpunt reeds had uitgestippeld. En evenzoo blijft het de roeping onzer voorgangers en leiders, om het geheel van onze staatkundige positie in steeds deger samenhang door te denken. Doch dit alles

saamgenomen geeft nog niet het concrete noch het speciale antwoord op de vraag: *Wat nu?* Dit: *Wat nu?* toch doelt niet op 't algemeen, maar stelt ons den eisch om te verbijzonderen en vraagt ons af, wat thans 't sterkst op den voorgrond tredende politieke vraagstuk is, welks oplossing niet langer toeven mag. Die quaestie nu, dāt vraagstuk M. H., heeft geen onzer te kiezen, want dan zou 't zich niet onweersstaanbaar aan ons opdringen. Het treedt van zelf voor ons, en legt door de feiten zelf beslag op onze toekomst. We zijn een politieke partij, doch om ons heen en in eigen kring treedt telkens duidelijker, soms zelfs schier met overwicht, het machtige *sociale* vraagstuk naar voren. Die twee nu, de *politieke* actie en het *sociale* leven, zijn eenerzijds scherp onderscheiden, maar treden anderzijds gedurig in steeds nauwer verband met elkander. Dit nu kan ons met een zeer ernstig gevaar bedreigen, zoo men van sociale zijde de wet denkt te kunnen stellen aan ons politieke leven. Zie 't maar aan de Socialisten, die juist hierdoor de logische en heilige orde onderstboven keerden. En waar nu onder ons geroemd mag worden, dat de sociale leiders onder ons er zelfs op staan, om zich door den bijnaam van *Christelijke* vakmannen te onderscheiden, zoodat het „bij de gratie Gods” ook hun kernleuze blijft, zoo mag er niet langer over onze wederzijdsche verhouding onzekerheid blijven bestaan. Het sociale element onder ons mag zich niet als de politieke macht opwerpen, en omgekeerd mag de politieke leiding de beteekenis van het sociale element in niets onderschatten. Over en weer dient ons Christenvolk in beide elementen een juist inzicht te erlangen, zoo voor eigen machtspositie als voor de onderlinge afhankelijkheid. Ook onder ons moeten *beide* levenssferen, eenerzijds onze politieke en anderzijds onze sociale eigendommelijkheid, tot haar recht komen. Onze partij als van staatkundigen oorsprong moet ook juist daarom tegen alle schending van het sociale recht op haar hoede zijn, en diegenen onder ons, die tegelijk in het vakleven een deel van hun levenstaak vinden, hebben even scherp toe te zien, dat ze hun politieke leven niet in den socialen stroom onderdompelen. En waar er nu in den tegenwoordigen tijd geen vraag is, die meer klemmend op den voorgrond treedt, dan die naar de meest juiste ver-

houding tusschen wat *politiek* en wat *maatschappelijk* onze existentie moet beheerschen, zoo zou langer uitstel van 't principieel onder de oogen zien van dit veelomvattende vraagstuk zich vooral in deze nieuwe periode aan ons wreken.

Van zelf mag ons ter hand nemen van dit zoo hoogst-belangrijk probleem geen oogenblik de finale afdoening van het Schoolgeding vertragen. Het zou ontrouw aan ons verleden zijn, indien we onzen half-eeuwschen strijd voor het erlangen van onze Vrije School, nu de overwinning bijna behaald is, ook maar een oogenblik dorsten staken. De „Vrije school” blijft als bezielende leuze met gouden letteren in het vaandel van onzen staf prijken. Doch naar we hopen durven, zal, eer de vier komende jaren om zijn, dit eerevaandel in onze hoofdwacht zijn bijgezet, en dan zullen het niet 't minst onze kloeke onderwijzers zijn, die bij de garde van het corps dat den socialen strijd aandurft, worden ingelijfd.

Slechts wachte men zich hierbij voor het kiezen van een averechtsch uitgangspunt. Steeds moet het onze leuze blijven, om aan alle sociaal optreden duurzaam zijn vrij en zelfstandig karakter te verzekeren; maar van meetaf moet hierbij steeds afgegaan op het vastzetten van den ruggesteun, dien het Staatsbestuur aan onze maatschappelijke levensuiting te verzekeren heeft. De vroegere opvatting, alsof de Overheid, en met haar de Wet, buiten alle sociale levensuiting ware te houden, heeft haar tijd gehad en is niet meer vol te houden. Omstandigheden van haar wil en toeleg onafhankelijk, stellen veeleer de Overheid onder steeds ernstiger verplichting, om aan het maatschappelijk leven zijn vrijen gang mogelijk te maken, juist door het aan de regeling en bescherming der Wet te binden. Zelfs kan het hierbij zóóver gaan, dat de Overheid geheel een deel van de maatschappelijke taak voor haar rekening behoort te nemen. Denk slechts aan het post- en telegraafwezen. Voorzoover ge de H. Schrift raadpleegt, is er van een eigenlijk postwezen nog geen sprake. Alleen uit Perzië vernemen we, dat de Vorst over een corps ruiters beschikte om zijn orders en bevelen op 't snelst naar alle deelen van zijn rijk

uit te dragen; maar van een post voor particulier gebruik was zelfs onder Cyrus en Ahasveros geen sprake. Zelf is 't mij een halve eeuw geleden nog in Noorwegen overkomen, dat in het noorderbergland nog alle postverkeer ontbrak. Zij, die doortogen legden hun brieven in een schaal op de tafel van hun herberg neder, en de gast die na hen kwam, nam 't epistel voor hem mede, en zoo is het in geheele wereldstreken van Azië en Afrika nog. In beschaafde landen daarentegen is hieraan eens voorgoed een einde gemaakt, en de Overheid doet nu dienst als brievenbestelster. Zelfs op 't Rijksbudget komt dit als particuliere dienst van de Overheid uit.

Zoo is er meer, dat voorheen, geheel of half, particulier toeging, en toch van lieverlede goeddeels op den Magistraat van gewest en streek overging. Denk slechts aan de zorg voor de groote rivieren, en al wat met den polderdienst saamhing. Zonder op grootsche schaal aangelegde Rijks- en Provinciale wegen is thans ons binnenlandsch verkeer niet meer denkbaar, en buiten de kust zou niemand die uitvoer, den loodsdienst meer willen missen. Zelfs is in onze steden het leven al meer ondenkbaar geworden, zoo de Magistraat geen behoorlijke zorg draagt voor gracht en straat, voor brandweer en ontsteking van licht. Niet enkel voor leger en fortificatie ten verweer tegen een mogelijken vijand, maar ook voor politiewacht tegen den oproermaker en boosdoener heeft alle Overheid zorg te dragen. In vroeger dagen — op 't schilderstuk ziet ge 't nog afgebeeld — ging geen man van eer zonder degen op zijde uit, en hoelang werd niet nog 't pistool in den gordel gedragen, terwijl de hooge vrouw niet anders uitging dan onder het geleide van den gewapenden man. Doch ook dit alles raakte vanzelf in onbruik, toen de Overheid de uitgebreidste politiezorg voor haar rekening nam. Hierbij echter bleef het niet. Tot het verschaffen van steeds nieuwe voorziening zag de Overheid zich gaandeweg als vanzelf geroepen, en zulks niet uit willekeur of heerschzucht, maar omdat de nood er toe dwong. Op steeds grooter schaal droeg hiertoe bij de al omvangrijker bemoeiing van de burgerij met de massaliteit der stof en met het geweld der natuurkrachten. Stoom en electriciteit en zooveel meer verleenden beschikking over reusachtige materiën en vermogens,

die de enkele bewerker niet meer beheerschen kon, en die doodelijke gevaren voor geheel de buurt met zich konden brengen. Bij dit alles kon geen particulier toezicht volstaan, en moest de Overheid door wet, besluit en politiemacht op allerlei wijs beschermend ingrijpen. In steeds breeder kring en aldoor verder greep zoo de curatee van de Overheid om zich heen. En zulks niet om aldus de maatschappelijke krachtsontwikkeling door Staatsfabrieken te vervangen, maar heel anders en in zeer beslist zin, om juist door deze zorg en dit toezicht een veel rijkere opbloeiing van het maatschappelijk leven der particuliere burgers mogelijk te maken. Niemand klaagt dan ook over deze Overheidsbemoeiing, doch veeleer roept men ze van alle zijden in. Zoo zelfs, dat de Overheid, in steeds beslister zin, almeer heeft optetreden om de taak der burgerij te vervangen.

In een groote stad kan de waterleiding bijna niet meer van particulieren uitgaan. De riolen door de lange straten moeten wel van Gemeentewege worden aangelegd. Als de duisternis intreedt, moet van Overheidswege het kunstlicht ontstoken worden. Wat op een dorp nog anders kan, bleek tenslotte in grootere steden niet meer vol te houden. Doch dit alles raakt in hoofdzaak nog eeniglijk den stoffelijken kant van het zoo intensief verrijkte burgerleven, en heel anders diende zich al spoedig de ontreddering aan van de tot prestatie van arbeid geroepen arbeidersschare. Reeds voorheen had zich in de Gilden ten deze een instelling van orde aangediend, en aanvankelijk tot zeer gewenschte uitkomst geleid, maar ook hier ontredderde het massale karakter dat de nijverheid steeds meer aannam, reeds op het einde der voor-vorige eeuw de aanvankelijk bevredigende verhoudingen. Vergeleken bij wat in de voorafgaande periode trafiek en handel was, nam geheel de levensactie allengs zoo reusachtige verhoudingen aan, dat 't vroeger bedrijf er kinderspel bij leek. Honderden, soms duizenden kwamen onder de heerschappij van één patroon. De arbeider zag zich aan gevaren blootgesteld, waaraan voorheen niet gedacht was. Gedurig trad een werkeloosheid in, die den arbeider met zijn gezin aan verarming prijs gaf. Voor hooger staanden arbeid werden bekwaamheden ver-

eischt, die alleen in den *skilled labourer* gevonden werden. Vooral in de edeler nijverheid werd de loonarbeider een heel ander man, gelokt naar steeds rijkere persoonsontwikkeling. Die rijkere persoonsontwikkeling stelde uiteraard al spoedig hoogere eischen aan woning, kleeding en voeding, en niet minder aan de opvoeding der jeugd. Tegen krankheid moest meer omvattende zorg in het leven worden geroepen. En dit alles leidde er van zelf toe, dat de arbeider niet meer op zich zelf bleef staan, maar met zijn mede-arbeiders de gezamenlijke nooden en belangen besprak; iets wat dan vanzelf tot saamkoppeling en organisatie leidde. Wel met name in de groote fabriekssteden, maar toch ten deele ook op het platteland, deed dit een steeds ernstiger behoefte opkomen aan beteren waarborg tegen levensnood en levensontreddeering. Men kon niet meer vooruit zooals men vroeger deed, maar voelde den drang om als persoon een hooger standpunt in te nemen. Zoo vroeg het Lager Schoolwezen om algeheele herschepping. Aan de opvoeding en persoonsvorming moest een langer stuk van het jeugdige leven gewijd. Van het zevende althans tot en met het veertiende jaar moest men 't opkomend kind rijpen laten, en van de 24 uren die elk etmaal den arbeider bood, mocht de loonarbeid niet langer dan de kleinere helft voor zich nemen.

De loonarbeider gevoelde zich allengs een ander persoon geworden. Zijn verlossing uit de vroegere slavernij, of althans op slavernij gelijkende afhankelijkheid, had hem de kreet om verlossing ontlokt. Vrij man te worden, was een levensweelde, waarnaar hij sinds jaren gehunkerd had. Desnoods alle leed wilde hij dragen, mits vaststond, dat hij als vrijgeworden menschenkind met zijn heer en meester voor God op één lijn stond. Toch volgde op deze nominale vrijmaking in de eerste periode nog een toestand van druk, en eerst van lieverlede kon hij zich, eerst alleen en straks met meerderen saâm, tot hooger persoonsbesef opheffen; en toen was het immers de Regeering van 't land die hem door veredelde schoolinrichting tot hooger peil deed opklimmen. Doch die opklimming heeft dan nu ook plaats gehad. De loonarbeider neemt thans, bij een halve eeuw vroeger vergeleken, een veel hooger standpunt in. Zijn gedachten-

wereld is verrijkt, zijn inzicht in het wereldleven is verhelderd, hij kan nu het tweevoud van vroeger aan kracht van zich laten uitgaan. Dit heeft er toen vanzelf toegeleid, dat hij, vrij snel zelfs, de kracht die in de coöperatie, d. i. in de saamverbinding, schuilt, ging inzien. En zoo staat thans reeds in alle hooger ontwikkeld land niet meer de enkele arbeider, los en op zich zelf, tegenover het groote levensprobleem, maar heeft zich allerwegen een geest van samenwerking en coöperatie ontplooid, die allengs de beteekenis van den loonarbeider in het sociale saamleven heeft verdrievoudigd. De loonarbeider is zaakkundiger, is man van meer inzicht en kennis geworden. Hij heeft op veel breeder schaal dan vroeger het leven in heel zijn samenhang onder de knie gekregen. Niet allen natuurlijk deden zoo aanmerkelijke schrede vooruit. Veeleer moet erkend, dat de helft plus één nog achterlijk bleef. Maar ze hadden dan toch hun voor-
mannen, soms zelfs hun eenlingen van genialen aanleg. En toen eenmaal de geest der aaneensluiting onder hen opleefde, duurde het niet lang of het geïsoleerde sloot zich in bond saâm, en tenslotte had de overige maatschappij niet meer met op zichzelf staande arbeiders, maar met een dicht aaneengesloten arbeiderswereld te doen, die als eenheid optrad en zich als saamhangend geheel wist te handhaven.

Dit nu kon in den eersten aanloop niet anders dan tot groote eenzijdigheid leiden, en dit deed het dan ook. Men hoorde in deze nieuw zich vormende kringen schier niet anders dan van arbeid en loon, over leerlingwezen en coöperatie, over vrijmaking en materieelen vooruitgang reppen. Wat ontbrak was de verhooging van het plichtsbesef der arbeiders ten goede van vaderland en volk, en het zoeken van het heilig verband met de andere maatschappelijke klassen. Het eerste ontbrak niet geheel, en zoo in 1903 als nu onlangs weer toonden de Christelijke arbeiders welterdege te gevoelen, dat het hun niet vrij stond, om de revolutionairgezinden op het revolutiepad te volgen. Vandaar hun ernstig pogen om n *Christelijke* vakverbonden zich op zichzelf te isoleeren en

aan hooger beginsel vast te klemmen. Alleen maar, geheel hun levenscomplex vormde voor hen nog geen eenheid. Ze gevoelden niet genoeg de strikte noodzakelijkheid, om hun strijd voor een verheffende arbeiderspositie één te maken met hun roeping voor hoogere belangen. Hun vroomheid liep gevaar, geheel los *naast* hun arbeidersworsteling te komen staan, en men slaagde er niet genoeg in, de arbeidsbelangen met de heilige belangen tot één samenhangend geheel ineen te schroeven, en dacht daarom zoo vaak dat men er reeds was, toen nog pas het eerste spoor voor de nieuwe levensactie gelegd was. Er kwam een dualisme op, waar alleen in monisme kracht school. Vroomheid, en dan *daarnaast* de verheffing als arbeider, moesten niet *twee* idealen zijn, die nevens elkander stonden, maar moesten beiden in eenheid opgelost. Huise-lijke, sociale, en politieke levenskracht moest het opbruischen van het levenswater uit éénzelfde fontein zijn. Zoo leerde Gods Woord het, zoo had Calvijn het ons bezworen, zoo hadden Groen en Elout het ons op 't hart gebonden. Het *belang* alleen mocht ons niet tot leiddraad zijn, de eere Gods, de toekomst van volk en vaderland, de hoogere geestelijke ontwikkeling, het moest al in krachtige eenheid voor ons treden.

Vandaar de dringende noodzakelijkheid, dat onze politieke organisatie het sociale leven niet glippen liet, maar dan ook omgekeerd, dat het sociale leven zich niet zorgeloos aan de politieke worsteling onttrok. Zoodra ook de sociale ontwikkeling genoegzaam gevorderd was, om organisch optreden en met de politieke organisatie accoord te zoeken, was het oogenblik voor beiden gekomen, om op onderling overleg uittegaan; en daar dit oogenblik thans metterdaad gekomen is, kan het niet anders of op de vraag: *Wat nu?* kon ditmaal geen ander antwoord gegeven worden, dan dat, na afdoening van het Onderwijsgeding, het sociale arbeidersbelang zich thans vanzelf aanbood, om in harmonie te worden gebracht met onze Antirevolutionaire politiek.

Als Minister had ik gemeend, dat reeds in den aanvang dezer eeuw de ure hiervoor sloeg. Daarom nam ik het leerlingwezen in mijn wetsvoorstel op. Voor de vakonderwijzers zocht ik een eigen generale school te Haarlem te stichten. Van het verzekeringswezen nam ik niet slechts

een aanmerkelijk stuk, maar alle stukken saam in mijn ontwerpen op. Doch niets hielp. De ure der rijpheid had nog niet geslagen; en al mocht ik er in slagen, voor de technische-, de handels- en de landbouwscholen de poorte te ontsluiten, toch is zelfs nu nog, na bijna twintig jaren, niet in de behoeften van ons visschersvolk voorzien. Maar sinds is de tijd dan toch gerijpt, en daarom begroet ik met zoo warme ingenomenheid wat 't Vakverbond ook in zijn afzonderlijk Christelijk karakter, sinds doen mocht, en kan ik u op het *Wat nu?* geen ander antwoord voorstellen, dan om straks, na afdoening van het Onderwijsgeding, mits dan in zijn complete vorm, er met eenparige stem voor uittekomen, dat wat ons thans wacht, niet anders zijn kan noch mag, dan 't zetten van 't sociale arbeidsvraagstuk in het juiste en in 't complete verband met onze Antirevolutionaire politiek.

Gelijk ik 't straks duidelijk uitsprak, zal 't Kabinet dat straks nieuw optreedt, eerst zich moeten toeleggen op een afdoenden overgang van wat 't na den vrede zijn zal, tot een nieuwe normale landsexistentie. Zulk een Kabinet zal ons een nieuwe toekomst hebben te scheppen voor onze handelsverbonden met het buitenland. Het zal 't Kabinet van den overgang zijn, dat het Onderwijsvraagstuk finaal oplost en 't uit onze politiek wegneemt. Doch als men de vraag stelt, wat dan? wat daarna? dan staat het voor mij vast, dat de alsdan komende taak geen andere kan zijn, dan om op de zoo machtige arbeidersbeweging ook voor onze mannen steeds vaster het politieke stempel te mogen drukken en zulks in harmonie met het beheerschend beginsel van onze Antirevolutionaire partij. Het spreekt wel vanzelf, M. H., dat zoo gewichtige zaak niet bij een phrase kan blijven. Het Centraal-Comité zal zijnerzijds en uit het Vakverbond een raad van advies moeten saamstellen, om geheel onze partij ten deze van voorlichting te dienen. Eenzijdig voor belangen en dan eeniglijk voor materieele belangen te pleiten, zou tenslotte op zelfverlaging uitloopen. Een hoogere roeping wenkt ons, en immers in de partij der „kleyne luyden” kan nimmer de geestelijke drang van Gods heilige orde worden gemist.

En nu, M. H., meer dan ik van uw luisterend oor reeds vroeg, mag ik van uw aandacht niet vergen. Mijn rede spoedt dan ook ten einde. Daarom volsta ik met een korte resumptie. Vóór alle dingen hangt er alles aan, of de vrede terugkeert. Zoolang toch de oorlog voortduurt, en ook de ons buiten oorlog aangedane oorlogsroof voortduurt, moet van Regeeringswege gehandeld al naar de staat van zaken zich aandient, en kan aan het vellen van een voorafgaand oordeel niet worden gedacht. Mag het daarentegen door Gods verbeurde goedheid zijn, dat in dit jaar nog, of in den aanvang van het jaar dat dan komt, de vrede terugkeert, en onze troepen huiswaarts keeren, dan valt er in den eersten aanvang toch nog aan geen nieuwe regeeringsplannen te denken. Allicht een tweetal jaren zal de duurtetoeslag nog te handhaven zijn; 't zal alles nog zijn buitengewoon karakter blijven dragen, en onze financieele nood zal steeds meer klemmen, Onderwijl zal dan toch het Schoolgeding tot oplossing moeten komen en de vrijmaking van het bijzonder onderwijs haar eindpaal bereiken; zoo 't kan zonder tusschenstation, en liefst rechtstreeks op algeheele losmaking van de Gemeente afgaande. Valt tenslotte de duurtetoeslag weg, dan zal toch hulpe moeten geboden worden aan wie als arbeiders, als ambtenaren of loontrekkers in een volstrekt onhoudbare stelling geraakten. En is dan voorts ons handelsverkeer met het Buitenland niet alleen op vaster, maar ook op deger voet hernieuwd, dan zal tenslotte de nieuwe taak die ons alsdan wacht niet anders zijn, dan wat ik in mijn antwoord op het *Wat nu?* u op 't harte bond. Onze Antirevolutionaire partij moet dan weer innig één worden. Niet een sociale belangengroep naast een principieele politieke partij, maar 't sociale en het politieke moet in hechtheid aan elkaar geklonken. Ons politieke streven moet stuwkracht leenen aan de sociale belangen, en omgekeerd de sociale worsteling moet verband en saamhang zoeken met de historische ontwikkeling van vaderland en volk. Dit nu zal ons vanzelf geworden, indien de eere Gods ons met heiligen band saâm blijft binden. Dit was het uitgangspunt van onze kracht, en zal tot den einde toe de geheiligde bezieling van onze krachtsprestatie moeten blijven. Komt dit ons aanvankelijk door ver-

splintering op merkbare krachtsderving te staan, geen nood; het *reculer pour mieux sauter*, d. w. z. het tijdelijk teruggaan om straks met te forscher sprong vooruit te komen, is meer dan eens voor ons het voorspel van een schitterend slagen geweest. Liet onze Antirevolutionaire partij zich, al ware het ook slechts voor een overgangsperiode, van de eere Gods, en daarmee van haar levensbeginsel, aftrekken, zoo gingen we onder, om nimmer weer op te staan. En daarom niet vertraagd en niet gearzeld. Laat ook op deze Deputatenvergadering onze belofte van trouw aan onzen God vernieuwd worden. Worde de hechte broederband, die ons saam vereent, met vernieuwde innigheid nogmaals aangetrokken. Drage het gebed ons bij elke vernieuwde worsteling. En zij Gode de dank op 't altaar geofferd voor elke zegepraal die Hij ons toebeschikt.

Mannen broeders, we waren van oudsher een minderheid, en zullen ook nu een minderheid blijven; doch wat onze Vadersen steeds redde, zal ook ons en ons nakroost in de ons op 't hart gebonden, zoo heerlijke taak doen volharden. Van onzen God afgedoold, is 't al reddeloos voor ons verloren; maar in trouwe bij onzen God volhardend, blijft ons en ons nakroost een toekomst en dan een toekomst in Godes glorie verzekerd.

Ik heb gezegd.

„DE KLEYNE LUYDEN”

Kemp

1837

1917

„DE KLEYNE LUYDEN”

OPENINGSREDE TER DEPUTATEN-
VERGADERING VAN 23 NOVEMBER 1917

DOOR

DR A. KUYPER

Maar het dwaze der wereld heeft God
uitverkoren, opdat Hij de wijzen bescha-
men zou; en het zwakke der wereld
heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke
zou beschamen. 1 Cor. 1 : 27.

J. H. KOK — 1917 — KAMPEN

„DE KLEYNE LUYDEN”.

Hooggeachte Heeren en Broederen,

De radicale omgieting, waarmee de nieuwe Kieswet onze Antirevolutionaire partij in het fundament zelf van haar bestaan bedreigen komt, is in zoo hooge mate bedenkelijk, dat Uw Voorzitter in de rede, die aan onze beraadslagingen voorafgaat, ditmaal vóór alle dingen op dit hoogernstig gevaar Uw oog heeft te richten.

Voere mijn rede daarom ten titel: „*De kleyne luyden*”. Immers juist in die „kleyne luyden” school van oudsher, en tot op dit oogenblik toe, onze kracht, om weerstand te bieden en stand te houden. Door wat men thans, in flagranten strijd hiermede, beoogt, worden we rechtstreeks bedreigd tot in het zielskarakter zelf van ons corporatief bestaan. Ons optreden onder Datheen en Marnix, onder Bilderdijk en Da Costa, en niet anders onder Groen en Elout, doelde ten principale op de eere Gods, en lijnrecht stonden we deswege van meet af tegen de enkel macht en eigen voordeel zoekende groepen over; geheel onverschillig of ze weer op 't behoudziek Conservatisme aanstuurden, dan wel als Liberalen op eigen machtiger toekomst bedacht waren. Van Datheen tot Elout en van Marnix tot Groen was het telkens weer de innerlijke drang eener onweerstaanbare zielsovertuiging, die ons bezwoer, om zelven niet dan instrumenten voor de eere onzes Gods te zijn, en steeds weer, ook al dreigde opnieuw een sociaal martelaarschap, hoog de banier van Gods Woord op te heffen. Vandaar dat de edelen en rijken, de wijzen en machtigen steeds weer zijwaarts van ons afzwenkten. Wat vaste hope had niet aanvankelijk Prins

Willem van Oranje op de Edelen uit zijn dagen gevestigd, en hoe jammerlijk liep 't toch niet al op bittere teleurstelling uit, tot tenleste alleen de „kleyne luyden" hem getrouw bleven, schier enkel kleyne luyden, niet dan door zeer enkelen uit de mannen van naam gerugsteund. Zoo was het toen, zoo is het nu, en zóó en niet anders zal het in de toekomst blijven. Wees niet Christus zelf reeds op den afval, waartoe Mammon straks verlokken zou, en waarschuwde niet de groote Apostel ons, dat tenslotte niet wat groot en machtig is naar de wereld, maar alleen 't geen *niets* is, trouw aan de zake Gods zou blijven? 't Woord was daarom door Prins Willem zoo juist en zoo bezielend gekozen, toen ook hij het, na veel worsteling, tenslotte uitriep: Niet wat machtig is naar de wereld, maar alleen wat schuilt onder de kleyne luyden heft met mij de banier omhoog voor de eere onzes Gods. Natuurlijk, uitzonderingen sloot dit niet buiten. Prins Willem zelf was er het type van. Marnix was en bleef historisch symbool. Wat we zelven later in Groen en Elout bezaten, was een gifte van Gods barmhartigheid. Zoo was het toen, zoo was het steeds, zoo is 't nog. Steeds flonkerden er aan onzen donkeren hemel enkele starren van eerste grootte; maar dan waren het ook mannen hierin vooral groot, dat ze zichzelf verdwijnen lieten, om Gods volk in eere vooraan te laten treden. Deze enkele edelen bedoelden dan ook nooit zichzelf en kenden nooit eenige andere roeping, dan om Gods volk met het schild van hun kunde te dekken. Vandaar de bezielde liefde die Gods volk hun toedroeg. Van een egoïstisch conflict was hierbij nimmer sprake. En welk een spanning ook soms opkwam, in geheiligde harmonie vond men elkaar steeds weder. De tegenstelling met wat in het Liberale land voorviel, was zoo sprekend. Onder hen, die de beginselen van 1789 waren toegedaan, gingen steeds de grooten naar de wereld, de geweldigen der aarde, de machtigen en wijzen en edelen voorop, en de kleyne luyden hadden slechts te volgen; en dit kon onder hen, omdat er in het Liberale kamp op politiek gebied met geen God gerekend werd. Onder ons daarentegen viel die aardsche tegenstelling vanzelf weg. Het ging onder ons niet om de suprematie van wat aardsch groot, over wat aardsch klein was, maar eeniglijk om de alles-beheerschende levensvraag, of de Almachtige zou worden

terzijde gezet, dan wel of voor God alle ziel ook in de zake van het Vaderland zou buigen.

Ik moet hier wel tot op het Paradijs teruggaan. Drieërlei heeft eens in het oorspronkelijk Paradijs geschitterd. Vóór alle dingen *God Almachtig*, dan onder God de naar zijn beeld geschapen *mensch*, en in de derde plaats de *stoffelijke* Scheping met al haar pracht en weelde. Zoolang nu die drie in oorspronkelijke harmonie één bleven, liep 't alles wel. Doch nauwelijks was de breuke in die drieheid geslagen, of het werd de zichtbare wereld, die den mensch van God aftrok, en alleen het verval in de wereld kon den mensch weer naar God terugleiden. Van hier de tweeërlei, vlak tegen elkander indruischende actie, die in 't wereldleven tegen elkaar inwong. Eenerzijds de met *macht* bekleede mensch, die zijn wereldmacht tegenover God stelde, en anderzijds de *kleine* naar de wereld, die zich naar God ophief, om rijk te zijn in wat alleen van zijn God hem kon toekomen. En vandaar dan ook, dat al wat in de wereld op macht loerde, zich steeds meer van God afkeerde; terwijl omgekeerd wat zich naar God getrokken gevoelde, varen liet het zondig zich vastklemmen aan wat in die wereld voor groot gold, om eeniglijk in het eeuwige, maar dan ook voor eeuwig, te vinden, wat geen wereld hem ontrooven kon.

Splitst dit in elk land het volk in tweeën, het doet dit met name in een land, als het onze, van Gereformeerde formatie, omdat wij als trouwe Calvinisten nooit kunnen aflaten van den band aan het Woord. Heeft men ook onzerzijds op Octobers laatsten dag het jubelfeest van *Luther* medegevierd, toch kwam ook daarbij krachtig het onderscheid naar voren. Hoe beziel en hartelijk we ook *Luther's* dappere daad en kloeke taal toejuichten, de uitkomst leidde er toch toe, dat in het *Luthersche* land het Oude Testament in onbruik geraakte, terwijl het in 't land, door *Calvijn's* geest beziel, steeds in den huisbijbel geëerd bleef. En wat nu anders predikte geheel dit Oud Verbond aan *Israel*, dan dat wel 't rijke land in *Egypte* lag en dat de wereldsche macht in *Babylon* school, doch dat het volk van God, als in geestelijke trouw zijn toekomst zoekend, onder de machtige wereldvolken slechts een kleine en allerminst talrijke natie

vertegenwoordigde. En voorzoover dan nog in dat volk van Israel onderscheid opkwam tusschen de grooten en machtigen in Jeruzalem en de kleinen en armen in Galilea, koos de Christus immers van meet af het kleinere en armere Galilea tot Zijn arbeidsveld, en sprak het „wee u” uit over Jeruzalem. Zoo nu kon het niet anders, of hoe dieper de macht van het Oud en Nieuw Verbond ook in óns volk indrong, des te scherper moest in dit volk hetgeen God en hetgeen de wereld zocht, zich van elkander afscheiden. Steeds meer zag men dan ook, hoe de machthebbers, ook ten onzent, den zetregel van Gods Woord loslieten, om tenslotte zich geheel door de valsche theorieën van Frankrijks Revolutie te laten verschalken.

En tegenover deze primordiale vervalsching van wat in een land dat God vreest, ook op politiek gebied, gelden moest, is toen onze Antirevolutionaire partij opgekomen, om wat groot naar de wereld scheen, terzijde te schuiven, en enkel wat groot in God is, ook op politiek gebied, tot gelding te brengen. Juist bij deze splitsing nu hing alle duurzame beslissing aan de vraag, of de schat, de wijsheid, de macht, die uit de wereld is, dan wel de geestelijke rijkdom die alleen uit God ons toekomt, de ziel vervoeren en het hart bekoren zou. En toen men nu, vooral op onze gezegende erve, steeds meer voor deze alles beheerschende keuze kwam te staan, verried de uitkomst terstond, dat wie machtig in 't wereldsche was, hierdoor overmand en overheerscht werd, en ten slotte, om de wereld niet te verliezen, zijn God losliet, — en dat het daarentegen de kleyne luyden waren, die van de wereld minder te hopen en niet dan zijdelings te genieten hadden, en die daarom al 't tastbare varen lieten, om alleen wat eeuwigen duur bezit, te gewinnen.

Beluister hierbij nu de heiligste zielsverheffing van den Christus tot Zijn Vader, en ge gevoelt aanstonds de bange, spannende antithese die hier geldt tusschen de wereld en hetgeen waar de Christus naar smachtte. „Vader,” zoo toch vloeiide het over Zijn lippen, „ik dank U, Vader, Heere des hemels en der aarde, dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt ze *den kinderkens* geopenbaard. Ja, Vader, want alzoo is geweest het welbehagen voor U.” Wat is nu hier het opmerkelijke? Dit immers, dat Jezus hier niet

de armeren tegenover de rijkeren stelt, maar de verdoolde geleerden tegenover de ongeleerden naar de wereld. Jezus spreekt niet van den bezittende en den minder-bedeelde, maar trekt zich van 't goed dat de mensch bezit, geheel terug op wat ons sterk maakt in ons verstand en in ons denken. Eenerzijds toch stelt Jezus de „kinderkens", waarmee bedoeld zijn niet de kinderkens in jaren, maar de eenvoudigen in verstandelijke ontwikkeling. Al is 't toch volkomen waar, dat Mammon ten slotte de gevaarlijkste verleider is, die zijn millioenen slaven meêsleep, toch gaat de machtigste invloed van de wijzen en de geleerden uit, en is het vooral tegen de ongerechte denkers en onheilige verzinneren dat het woord van waarschuwing zich hier keeren moest. Een man als Spinoza heeft ten onzent ongetwijfeld meer zielen vergiftigd, dan de vlootschat die uit Indië kwam. Niet alsof de Christus niet op even ernstige wijze gewaarschuwd heeft tegen de ontzieling die van het goud komt, maar toch verstaat ge de Schrift niet, zoo ge u inbeeldt, dat in het goud het meest dreigende gevaar ligt. Immers, hier, in dezen zoo innig intiemen zielsuitgang naar den Vader, zwijgt de Christus geheel van 't geld en 't goed, en bepaalt Hij zich eeniglijk tot het afbidden van verweer tegen de valsche wijsheid en tegen het demonische gevaar, dat in de pseudo-geleerdheid schuilen kan. Vergeet het toch nimmer, in geld en goed is Satan arm. Er is in de kern van 't Satanische wezen niets van de zinnenlust, die tot ontucht leidt, noch van de geldzucht die vervoert tot gierigheden. In het Satanische gaat het ten slotte eeniglijk om de echte of de valsche wijsheid. En daarom nu is het, dat ook de Christus hier in Zijn zielsuitgang tot den Vader, den Heere des hemels en der aarde, van 't goed en geld en goud zelfs niet rept, maar eeniglijk dankt, en dankt met geheele zielsovergave, dat de onheilige wijsheid teruggedrongen is, en dat het Gode beliefd heeft, aan de kleinen naar de wereld het inzicht in de kern van wat eeuwig blijven zal, te gunnen. Ongetwijfeld, ook het bezit van 't goud der aarde kan verblinden, en van God aftrekken, maar toch, het meest op den voorgrond dringende gevaar schuilt niet in het goed en goud, maar steeds in de valsche wijsheid en in de valsche wetenschap, en daarom

is het, dat Jezus zijn Vader zoo vuriglijk dankt, dat Hij de heilige kennis zoo vaak voor de wijzen en geleerden verborgen heeft, en heeft ze aan de kleinen naar de wereld geopenbaard. Het zich overgeven aan Mammon hangt wel rechtstreeks met dit verdolen in de wijsheid der wereld saam, maar toch, het dolen in het denken gaat voorop, het zich verdwazen in eigen scherpzinnigheid staat op den voorgrond. Reeds in het Paradijs gold het „de kennis van goed en kwaad”, en niet de smaragd of robijn, en juist de waanwijsheid was het van meet af en bleef het eeuw in eeuw uit, die den geest des menschen op 't dwaalspoor geleid heeft, en die in geslacht na geslacht nawerkt. Vraag u slechts af, wat een geest als *Voltaire* onder de geesten vergiftigd heeft, en wat tientallen van geesten een wijsgeer als *Hegel* nog dagelijks onder de jongeren van ons geslacht vermoordt. Niet genoeg kan 't daarom betreurd, dat ook op den kansel zoo telkens te eenzijdig op het goudgevaar, en veel te weinig op 't meegesleept worden door onwijze wijsheid gewezen wordt. Het giftig gevaar dat ons bedreigt, gist en ziet van twee zijden in het zichtbare en in het onzichtbare, in het stoffelijke en in het geestelijke, maar altoos heeft wat geestelijk en onzichtbaar werkt, de overhand en gaat vóór. Vandaar dan ook, dat de Christus zoo herhaaldelijk óók wel tegen den Mammon getuigt, maar toch, hier, in de uitstorting van Zijn ziel voor Zijn Vader, merkt ge van dat stoffelijke geen woord; wordt het alles in 't giftige geestelijke gevaar saamgetrokken; en is het de uiting van een innige zielsverrukking in Jezus' geest, dat de wijsheid der wereld stuiting vindt door wat gewrocht wordt in Gods kinderen. Zelfs valle er nadruk op, dat Jezus hierin het geestelijke en stoffelijke saamvat. Hij spreekt Zijn Vader toch aan als Heere niet alleen des *hemels*, maar óók der *aarde*.

En wat komt ons nu uit het Apostolaat toe? Immers geheel dezelfde roepstem gaat van den man van Tarsen de wereld in. Rijk toch was in Paulus' dagen onder Grieken en Romeinen de weelde der wijsbegeerte opgebloeid. Stelsel na stelsel was uitgedacht. De scholen der wijsbegeerte bloeiden na, en steeds verder wisten Stoicijnen en Epicuristen hun geestesheerschappij

uit te strekken. Thans, meer dan twintig eeuwen na hun bloei, gelden nog in veler oog mannen als Plato en Aristoteles als betrouwbare gidsen. In veler oog is in schat van wijsheid al wat Gods Woord ons biedt, niet te vergelijken bij wat in de werken der Heidensche geleerden tot ons kwam. En wat was nu de positie, waarin Paulus als de van God gezonden prediker hierbij optrad? Hij ook kende de toenmalige geleerdheid, en had zelfs voorheen bij veel uit dien schat van wijsheid gezworen. Maar nu had dit uit. Na de aangripping, die op den weg van Damascus hem overviel, ontgleed en ontglipte hem alle gehechtheid aan die Heidensche glorie. Zonder aarzelen, cordaat en beslist, weerhield hij zich zelfs niet, om wat voor wijsheid in de toenmalige Heidensche wereld gold, als *dwaasheid* te niet te doen. Ge kent zijn krasse uitspraak in den eersten Corintherbrief: „Het dwaze Gods is wijzer dan de menschen, en het zwakke Gods is sterker dan de menschen”. En dan volgt er: „Want gij ziet uwe roeping, broeders, dat gij niet vele wijzen zijt naar het vleesch, niet vele machtigen, niet vele edelen; maar wat de wereld dwaas noemt, heeft God uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou; en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen; en het onedele der wereld en het verachte heeft God uitverkoren, ja hetgeen *niets* is, opdat Hij hetgeen *iets* is teniet zou maken, en opdat geen vleesch zou roemen voor Hem”. Zeg zelf, is het nu denkbaar, in menschelijke taal het sterker, krasser en beslister uit te drukken, dat juist van de uit het spoor geraakte en verdoolde wetenschap en wijsheid de doodelijke, of althans de vergiftigende macht uitgaat, die ons persoonlijk leven en het leven der volken ontredert? Het komt altoos weer neder op wat Jacobus ons in dezer voege op het hart bindt: „Hoort, mijn geliefde Broederen, heeft God niet de armen van deze wereld uitverkoren, om rijk in 't geloof en erfgenamen des Koninkrijks te zijn?” En ging van Jezus zelf niet het typeerende woord uit: „Zalig zijt gij, armen, want uwer is het Koninkrijk der hemelen”?

Mammon komt pas in de tweede plaats als een principiele tegenstander van het Koninkrijk Gods aan de orde. Doch komt hij aan de orde, dan keerde ook tegen hem de

Christus zich zoo beslist als 't menschelijk woord slechts toeliet. „Gij kunt niet, zoo klinkt het dan op Jezus' heilige lippen, gij kunt niet God dienen en den Mammon.” Al uw pogen om die twee heerschappijen tegelijk te huldigen, loopt op niet anders uit dan op vloekwaardige teleurstelling. Ge kunt dan nog meenen voor uw God de knie te buigen, maar in uw hart keert ge u tegen Hem, en de band die u eerst nog ten deele aan Hem verbinden mocht, scheurt los. Op dit afdolen door Mammon valt thans zelfs meer dan in Jezus' dagen de nadruk. Vergelijkt ge toch wat landbouw en fabriek, wat scheepvaart en bankwezen, destijds en nu presteeren, dan staat het in onloochenbare cijfers geboekt, dat in den tijd waarin óns leven viel, de macht van het stoffelijke, technisch en financieel, vergeleken bij wat het in Jezus' dagen was, meer dan verhonderdvoudigd is. De stoffelijke actie van toen bij die van nu vergeleken, telt ternauwernood mede. Dit nu brengt vanzelf met zich, dat de bestrijding van het materialisme thans veel meer op den voorgrond moest treden dan destijds, en dat een Apostolisch geschrift in onze dagen te boek gesteld, hiervan veel sterker sporen zou vertoonen. In zooverre is 't dan ook te verstaan, dat in de huidige prediking de bestrijding van het stoffelijk gevaar meer op den voorgrond trad. Dit is zelfs hoog noodig. En zulks evengoed voor de geloovigen, omdat ook de kleinen naar de wereld thans veel sterker dan oudtijds door het zuigen van de geldzucht in gevaar verkeeren. Alleen maar, nooit en nimmer mag dit het oog doen sluiten voor het in beginsel veel demonischer gevaar, dat in de doolgeraakte wijsheid en wetenschap schuilt, en ons noopt steeds scherper toe te zien, dat men niet onder den naam van „Christelijke wetenschap” rondvente, wat feitelijk niet anders is dan een omdolen in de onheilige kringen van een wereldsche, van God afgekeerde wijsheid. Men ziet dit aan de uitkomst. Niet dan hoogst zelden ziet ge een hooggeleerde uit de wijsheidskringen der wereld bij de kleine kudde een onderkomen zoeken. Waar dan tegenover staat, dat ge keer op keer uit de kringen van Gods volk juist de rijkst begaafde zonen van het geloof ziet afval len, om zich ten slotte tegen Gods volk te keeren. De verleiding hiertoe is zoo vaak onweerstaanbaar.

Ongetwijfeld bestaat er ook een tegenovergesteld gevaar. Niet zelden toch is er ook een toegeven aan de onwetenschappelijke schare geweest. Maar toch moet de tegenovergestelde zwenking schier nog ernstiger betreurd, wijl er duurzaam zoo bedenkelijke invloed van op de jongeren uitgaat en de scherpe Paulinische tegenstelling ten slotte zoek raakt. Slechts zij men op zijn hoede om de verzwakking en verschuiving van de grenzen niet eeniglijk van boven te zoeken, bij hen die de schare leiden mogen; het gevaar komt soms met gelijke intensiteit uit de schare zelve op. Zie 't maar in de bange dagen die we thans doorworstelen. Of bespeurt ge het niet telkens, hoe er thans niet weinigen zijn, die om zich 't stoffelijk gewin niet te laten ontglippen, zich verleid gevoelen om het hooge ideaal, waarvoor ook zij dusver hadden gestreden, te laten varen, en, ten einde zich hooger opbrengst van hun goed te verzekeren, er, ja, nog niet toe overgingen, neen, maar er dan toch reeds over gedacht hebben, om zich met ongeloovige lotgenooten te vereenigen, ten einde zich van hooger prijs het profijt te verzekeren. Had men denzulken voor tien jaren gezegd, dat zooiets hun ooit mogelijk zou zijn, ze zouden 't als laster met verontwaardiging van zich hebben afgestooten. Thans daarentegen, nu de oorlogsduur de verleiding doet aanhouden, voelen ook zij zelve dat er vaak ook in hun hart iets omgaat, wat voorheen nimmer in hun hart zou zijn ingeslopen.

Er moet beslistheid onder ons heerschen. Doch dan besta er omtrent wie onder de kleyne luyden te verstaan zijn, ook geen misverstand. Al te vaak toch dringt men er heen, om onder de kleyne luyden schier eeniglijk de armeren naar de wereld te verstaan, doch het is dan ook juist tegen deze onduldbare misvatting dat niet ernstig genoeg kan gewaarschuwd worden. Noch de Christus, noch het Apostolaat, noch Prins Willem heeft ooit met „kleyne luyden” eeniglijk de poveren bedoeld, die gebrek leden. De kleyne luyden zijn niet de bedeelden der Diaconie, maar ze vormen geheel de lagere groep in het samenstel van 't volksleven. Het is een klagende misstand, dat er in een Christelijke maatschappij nog wezenlijk gebreklijgenden zijn. De aard en het karakter der Christelijke Kerk brengt veeleer mede, dat de broeders,

die in één kerkelijk saamleven vereenigd zijn, elkaar in nood helpen en in alle wezenlijke behoeften hun bijspringen. Zelfs mag en moet betuigd, dat allengs geheel onze diaconale inrichting vervalscht is. De Diaconie moet te hulp komen bij allen, die voorgoed of tijdelijk in nood verkeerden, en zulks niet om aldoor van week tot week bij te schieten, maar om van lieverlede geheel den noodstand een einde te doen nemen. Geheel de onderscheiding tusschen diaconale behoeftigen en persoonlijk verlegenen is uit den Booze. In Christus' Kerk mogen, zal 't wel zijn, niet dan broeders saamleven, en alwie, zij 't ook zeer tijdelijk, in ongellegenheid verkeert, moet met broederlijke liefde geholpen worden. Het was daarom zoo radicaal tegen den eisch van 't Christelijk leven ingaande, dat 't jarenlang vanzelf scheen te spreken, zoo de „bedeelden” — gelijk dan de geliefkoosde term was — als een soort onder voogdij gestelde personen van alle politiek kiesrecht werden uitgesloten. Zonder voorbehoud is het onzerzijds dan ook toegejuicht, dat thans aan die uitsluiting van de bedeelden een eind zal komen; en het deed pijn, te merken, dat er toch nog een zijgroep van Christenen was, die zich tegen deze wederopneming van de bedeelden verzetten dorst. 't Geheele woord van „bedeelden” had nimmer onder ons in zwang moeten komen. Ook maar te spreken van „bedeelden” doet reeds afbreuk aan de eere der Christelijke liefde, die niet volstaat met de gemeene naastenliefde te betrachten, maar nog altoos verre boven de naastenliefde moet uitgaan. Zeker, er kunnen op een gegeven oogenblik door eigen schuld of ongeval hongerenden zijn, die om brood roepen. Bedelaars zijn er altoos geweest. Maar op dezen stand van zaken mag de instelling der Diaconie niet rusten. Al komt gedurig nood en ellende uit den jammer van de zonde op, de Kerk van Christus mag zulk een noodstand nimmer als een duurzame *gesteldheid* aanvaarden. Er is daarom ook geen oogenblik sprake van, dat de „kleyne luyden” naar Prins Willem's bedoeling enkel bestaan zouden hebben uit half-hongerlijdenden. Die „kleyne luyden” van Prins Willem zijn niet enkel de kommervollen, niet enkel de verlegenen, niet de half-hongerlijdenden. Ook wel dezen, want ook dezen allen tellen mede, edoch, ook onder dezen

zijn, helaas, maar al te velen, die God en Zijn eere ver-
 zaken en uit dien hoofde met het volk van God niets hoe-
 genaamd uitstaande hebben. Neen, „de kleyne luyden” waren,
 althans in de toenmalige dagen, zij die buiten de rij der
 Machtigen, Edelen en Wijzen stonden. Geheel die breede klasse
 was er meê bedoeld, die geen ander karakter dan van den ge-
 wonen burger bezat. Die, ja, rondkomen konden met wat hun
 jaarlijks ten deel viel, doch alleen door zuinig sparen iets
 konden overleggen, en die althans niet meetelden, als er sprake
 was van de geldelijk machtige en door fortuin schitterende leden
 der maatschappij. Dus óók de armen, óók de bedeeden, óók de
 volstrekt behoeftige weduwen. Alleen maar volstrekt niet dezen
 alleen, doch slechts als onderdeel van die geheele, zoo breede
 klasse, die gewoonweg leefde, zonder hogere stelling in het
 leven in te nemen. Brave, goede burgers, maar vreemd aan alle
 geleerdheid; iets wat destijds te gereeder uitkwam, overmits al
 wat hooger ging, de Latijnsche taal vroeg. Niet alzoo de Edelen,
 die van hooge herkomst waren, en zich op heel een reeks van
 privilegiën beroepen konden. Niet de in officie gestelden, die door
 hun ambt zich onderscheidden. Niet de in Raad geroepenen,
 op wier advies de Regenten vaak af moesten gaan. Het was
 veeleer die breede groep in de maatschappij, die van alle hogere
 vlucht in het saamleven had af te zien. Doortastende, ijverige
 burgers, die steeds doende en bezig waren, om van den
 dag op den morgen te leven. Ze waren aan zedelijken
 ernst gehecht, in de samenleving op stille deugd prijsstellend,
 en alzoo mannen en vrouwen, die juist uit dien hoofde de
 religie in eere hielden, in trouwe hun Overheid dienden,
 zich aan hun vaderland toewijdden, en in Christus' Kerk
 heul zochten voor wat ook hen in de saâmleving verdroot
 en lijden deed.

Tweeërlei kwam alzoo bij dezen stand onder het volk uit.
 Eenerzijds was hun de weg nog niet geopend voor het
 staan naar hooge betrekkingen. Het pad der geleerdheid
 betraden ze nog niet. Het zich verliezen in vreemde talen
 was hun nog vreemd. En al droeg hun opvoeding een
 degelijk stempel, gelijk dit nog bij de visschers op Marken
 vaak zoo heerlijk uitkomt, opgetild uit hun omgeving waren
 ze toen nog niet. Ze werden geboren, ze leefden en ze

stierven in die dagelijksche omgeving, die ons Nederlandsch burgerleven zoo rijk maakte.

Van zelf bracht dit met zich, dat deze kleyne luyden meer op 't land dan in de steden hun kracht konden ontwikkelen. Het leven in de natuur trekt ons sterker naar de Bron van alle goed, en doet met weêr en ontij dieper onze afhankelijkheid van dien God, die 't al beheerscht, gevoelen, dan het drukke, meest uit 's menschen doen opkomende leven in ons stedenverkeer. Van de kleinere steden gewaag ik nu niet; die lijken vaak maar al te zeer op vlek of dorp. Maar in de groote handelssteden, in de steden met zeeverkeer, in steden met een breed opgezet gildenleven, was te veel dat aftrok. Op 't platteland ging zes tiende der bevolking elken Zondag ter kerk, waar 't in de groote koopsteden geen drie tiende was; Het huislijk leven was op 't platteland zooveel inniger, de drukte van kroeg en herberg zooveel minder. Men vond er geen tooneel dat verontzedelijkte. Men at er saâm en bad er saâm. Het saâm lezen in Gods Woord was er onvoorwaardelijke gewoonte. Er lag een beslag op geheel de samenleving, zooals dit in de steden van grooter allooi toen reeds niet gekend werd. Hieruit nu verklaart het zich, dat er ernstiger levenstrant heerschte; dat men veel rijker en teerder 't levensverband met zijn God gevoelde; en dat er bij alle levensvoorval veel sterker drang was, om zijn band aan zijn God te laten uitkomen, en er zelfs prijs op te stellen, dat door dien band ook heel het maatschappelijk leven gesierd en geheiligd werd. Veel meer dan in de steden hield zoo op 't platteland een bezielde traditie stand. Schier elke week betrad men er de om het kerkgebouw gelegen graven. Zoo bleven de gestorvenen meer in herinnering. Men hield vast aan zijn historie en traditie. En wat niet minder machtig het leven beheerschte, men kende elkanders leven en doen. Waar in de grootere steden schier een ieder schuilt en zich in 't onbekende verliest, kende men op 't platteland zoo goed als hoofd voor hoofd al zijn medebewoners van 't dorp. Men leefde er voor aller oog. Men was onderling met naam en toenaam aan elkaar bekend. Die contrôle sneed zooveel ongerechtigheid af en gaf aan heel de saamleving een zooveel hooger type.

Niet, alsof ook op het platteland geen zonde voortwoekerde; zonde sijpert allerwegen door. Maar 't gelukkig resultaat was en bleef dan toch, dat er een gezonde volkstraditie op 't platteland voortleefde; dat men tot in alle hoeken de een den ander kende; en dat juist hierdoor een gezonder levenstoon stand hield en de religie in eere bleef. Juist de kleyne luyden waren er in wat den gang van het leven op peil houdt, zooveel beter aan toe, dan 't duizelingwekkend gevoel in de zooveel rijkere, en zooveel meer met vreemde elementen doorwoelde steden.

En juist hieraan nu ontleende ook het religieuze leven in al zulke kringen zooveel deger karakter. In de hoogere en rijkere steden-kringen was 't maar al te vaak in de dagen der week een rusteloos van den hak op den tak overgaan, vaak des Zondags nog een overgelaten stuk van de drukke weektaak afwerken, en dan ja vluchtig in de kerk wippen, maar zonder dat er sprake van was om dag op dag zich in 't heilige te verdiepen. Ook waar men het heilige eeren bleef, daalde men toch te weinig in de diepte van de mysteriën in. Men leidde een leven waarin de religie ook ja, meesprak, maar dan zeer zijdelings en meest in de oppervlakte. Zoo kon men niet tot de fundamenteën van zijn geloof afdalen. Op het platteland daarentegen neigde men vanzelf tot die verdieping van het religieuze leven. In de steden ontbrak de tijd om tot in de diepte van de Verkiezing in te gaan, terwijl juist omgekeerd op 't platteland de stille aanbidders er steeds meer lust in schepten, om een blik te slaan tot in de diepten van het Goddelijk raadsbesluit. En zoo nu sneed tot diep in het leven zelf de tegenstelling in tusschen hen die enkel door studie en inspanning zich tenslotte ook over het Heilige een opinie zochten te vormen, en dat trouwe landsvolk en die kleine burgerij, die integendeel van den indruk welken God hun in de ziel gaf, uitgingen, vandaar uit een blik in de eeuwigheid wierpen, en zoo door die allesbeheerschende gedachte heel hun gang in het leven bepalen lieten.

Ge gevoelt het tweeërlei leven dat uit deze tegenstelling opkwam. Bij de lieden der wereld een nooit afgewend gevaar, om zich in dat leven der wereld te verliezen, en er tenslotte in onder te gaan; doch hier bij deze kleyne

luyden een altoos beginnen met God, en door wat Zijne eer vorderde, heel hun optreden in het leven laten beheerschen. Elders een ja ook vaak, doch alleen voorzooveel 't ging, met de religie rekenen; hier daarentegen een op alle punten van de religie uitgaan. Zoo was het in wat men las, zoo was het in het publieke optreden, zoo was het in zijn ijveren voor de zake van het vaderland. De detail-politiek lieten ze aan de mannen van Staat over; doch viel ook in het politieke leven met de heilige problemen te rekenen, dan traden juist deze kleyne luyden voorop, dan hingen ze niet aan anderer opinie, maar hadden aanstonds hun eigen beslissende keuze gedaan, en ging van hen, en niet van de machthebbers, de machtige impuls uit, die 't lot van land en luyden besliste. Toen de Edelen, en de Geestelijkheid, en de mannen van de Hoogeschool aarzelden, zijn 't in de 16e eeuw juist die kleyne luyden geweest, die den strijd aandorsten en doorzetten, en vandaar de juichtoon dien Willem van Oranje ten slotte over zijn kleyne luyden hooren liet. Nu is dit niet aldoor zoo gebleven. Ook in die meer geloovige kringen kwam allengs inzinking. Toen 't tegen Rome en Alva ging, gevoelde men heel het land door, dat het leven zelf op 't spel stond en dat de spanning op het uiterste liep, en juist die uiterste spanning heeft toen dat „kleyne luyden-volk” er toe gebracht om zich zelf te overtreffen.

Doch, helaas, toen God als uitkomst van die zeldzame spanning een triumpf aan het volk van Nederland tegenover Spanje had geschonken, keerde maar al te spoedig heel het nationale leven straks tot het gewone tempo terug; en al bleef het leven ook toen nog lang moreel en religieus hoog staan, het verloor toch allengs zijn rijken, zijn alles doordringenden impuls. De Fransche Revolutie hield haar intocht, en geestelijk vooral zank toen ons land in. Voor een deel heulde men onbedachtelijk mee met wat van der vaderen ernst geheel afdoolde. Om den vrijheidsboom danste een deel der oude Calvinisten mee. En de overigen trokken zich in de eenzaamheid, of in het leven der „gezelschappen” terug. Zelfs zóó terug, dat ze als Nachtschool zich verdonkerden. Maar natuurlijk, dit kon geen stand houden. Dat was een tijd van verbrokkeling en zelfverdonkering,

waaruit vanzelf de aandrift tot een nieuwe opwaking voort moest spruiten. En al heeft dit toen getoefd, al dorsten velen de nieuwe spanning niet aan, en al bedierf de versplintering in kleine groepen, — 't eerste uitbotsel, de innerlijke drang en persing die nimmer afliet, wist toch in 't eind al wat belemmerde en verstoorde, te overwinnen, en het nakroost van die kleyne luyden uit Prins Willem's dagen, waarin aldra de familietrek van ouds nog even sterk als in de 16^e eeuw uitkwam, spande zich weer derwijs in, tot zelfs in het publieke leven, dat 't schier scheen, of in deze nazaten de aloude vadersen weer waren opgestaan, en zoo trad toen de Antirevolutionaire partij te voorschijn. Niet aanstonds ging dit met volle klaarheid toe. Het Calvinisme was derwijs in onbruik en in discrediet geraakt, dat zelfs de naam van Calvijn liever gemeden werd, om ons in te schakelen in de machtige, over heel Europa zich uitbreidende reactie tegen Rousseau en Voltaire. Doch niet lang meer, of uit den strijd der vadersen, die eenmaal heel Europa verbaasde, glom wel niet meer de volle gloed van het oude op, maar toch nog een nagloed die heerlijke vonken uit deed spatten; en nooit beter dan juist op den gedenkdag van 31 October heeft heel ons land, heeft vriend en vijand 't weer gevoeld, hoe alleen het Calvinisme ons eens groot heeft gemaakt en hoe niet anders dan uit het Calvinisme onze historische grootheid zich verklaren laat. Aan Van Oostzee, en wie met hem den strijd voor het supranatureele opnamen, onze dank en de betuiging onze eere voor hun breuke met wat toentertijd Groningen en Leiden aandorsten, maar toch kon de weêropleving die hij en de zijnen teweegbrachten, niet anders dan voorbijgaand zijn; en al wie 't beluisteren mocht, hoe ditmaal de Reformatie-dag onder ons bijna geheel van het Calvinistisch geroep doortinteld was, die weêrspreekt het niet langer, dat het ook nu weer de mannen der kleyne luyden zijn, die nogmaals heel het land over, het voorgeslacht herleven doen.

Ging 't zoo geestelijk toe, ook kerkelijk tintelde de herleeftde bezieling door, en zelfs op politiek gebied heeft men de herleving van wat verstorven scheen, en zelf genoten, en in anderen toegejuicht, en wel zóó zielsinnig toegejuicht, dat ieder voelde, hoe wat in de 16^e eeuw ons de overwinning

schonk, weer uit den eigen wortel opschoot. Nieuw zijn de *vormen* van dit weeropleven; op nieuwe *problemen* laat men 't oude licht vallen; wat toentertijd zich saamkromp op een drietal groote levensvragen, spreidt thans de vleugelen over een nieuwe wereld van gedachten uit. Maar toch zouden onze vaders, zoo ze waren opgestaan, ons herkend hebben. Het is dezelfde aangrijping van toen, die ook thans de geesten onder ons vermeestert. Het was een eeuw geleden, alsof we onze nobele voorvaders verloren hadden, doch thans mogen we door Gods eenige genade ons weer als hun nazaten aandienen. Weer leeft in ons op, wat hen bezielde, en al behield ons vaderland de wereldbeteekenis niet meer van eertijds, — nieuw geboren kleyne luyden te zijn, blijft toch het eeresymbool dat we ons niet rooven laten.

Ook ons staatkundig streven en bedoelen vindt zijn aandrift en uitgangspunt niet meer in wat de wereldsche geleerdheid ons voorpredikt, of uit de Camera der wetenschap tot ons uitstraalt; neen, de vonk die hooger gloed in ons ontsteekt, komt niet van de Katheder, doch eeniglijk uit wat God zelf in ons hart tot zelfbesef deed komen; en daarom juist kan 't niet anders, of ook geheel onze partij-organisatie moest van onderen op geboren worden. Het was uit een Goddelijke aandrift in 't hart, dat ook nu weer als vanouds de heilige drang in het vrome volk de drijfkracht opving, die ons een weer doen opleven van der vaders streven mogelijk heeft gemaakt.

Hieruit alleen verklaart het zich dan ook, dat waar men van Liberale zijde er steeds op uit was, om van uit de kringen der geleerden en vooral uit die der Juristen de politieke actie te doen uitgaan, en zoo van boven af de leiding te geven, onder ons Antirevolutionairen de golving, steeds omgekeerd, van beneden af werd ingewacht, en dat niet de school het leven, maar het leven de school beheerscht heeft. Dit nu kon, en liep wél, zoolang ook bij de stembus het volk dat God vreesde, op eigen erf zijn stem kon laten hooren, en tenslotte den toestand beheerschte. Doch juist daarom is het dan ook zoo diep te betreuren, dat ons thans zoo straf de schroef wordt aangezet, die onze schijnbare kiesvrijheid tot een belaching maakt. O, gewisselijk, de even-

redige vertegenwoordiging was reeds voor dertig en meer jaren ook ons ideaal. Steeds drongen we er op aan, en ze had ook ons vrij kunnen maken. Maar gelijk 't nu zal toegaan, worden we in allerlei band vastgeklemd, en dreigt ons het gevaar dat een schuilend Triumviraat in de Residentie de stembusactie over heel het land onder zijn hoede, en alzoo vanzelf in zijn hand, zal zien komen. Heel het land over zult ge kunnen stemmen. In tien variatiën zal uw stem-actie in achttien bundels kunnen uitgaan. Maar die tienmaal achttien complexen zullen straks in elkaar gewrongen moeten worden; en, zijn ze tenslotte als in één bundel of krans saamgenesteld, dan zal, buiten u om, ook over úw stem beschikt worden, en eerst na dagen van uiteenwarrens zult ge tenslotte vernemen, wat over u beschoren is. Het is zoo, dit alles draagt nog slechts een Additioneel, en hierdoor een nog slechts voorloopig karakter. Het kan nog verkeerren, en als 't goed zal zijn, moet 't verkeerren. De definitieve wet kan ons tenslotte nog een geheel ander beeld van de toekomst schenken. Doch dit eenig gewenschte resultaat kunt en zult ge alleen dān kunnen bereiken, zoo ge u thans ten volle door-dringt van wat op 't spel staat. Iets hebben we gewonnen, door aan het College van gemachtigden, dat geheel vooraan was geplaatst, een duchtigen duw naar achteren te geven, en zoo iemand, dan zal 't mij verheugen zoo dit bate afwerpt. Maar ook al gaf dit bate, het raakt de hoofdzaak niet. Wat onze sterkte en onze glorie uitmaakte, was, dat alle stembusactie bij ons, en bij ons alleen, *van onderen* opkwam, en dat hetgeen hierbij dreef en bezielde, de werking van God Almachtig in 't hart van het kleine volk was, — juist het voormalig kenmerk van de kleyne luyden. De nadere uitwerking van wat die impuls bedoelde, kwam dan wel van onze geleerde voorgangers, maar ook voor hen gaf wat in 't hart des volks omging, het wachtwoord. Dit moest zoo, en kon niet anders, overmits de geleerdheid onder ons uitzondering, de actie onder hooger impuls zetregel bij onze broederen was. Niet genoeg kon ons Calvinistisch volk de mannen van hoogere ontwikkeling danken, die wat uitte-spinnen was, voor ons uitspinnen. Juist hierbij echter kon feil na feil afleiden van de leiding die God in aller harte gaf. Steeds vroeg daarom ons volk om leiders, die met de

geleiden het uitgangspunt, dat nooit anders dan in het stil geloof kon liggen, gemeen hadden. En hiervan nu juist kan thans zoo droef veel te loor gaan. 't Hoeft niet, zoo de definitieve wet die straks komt, het gebrek van de Additioneele artikelen radicaal uitzuivert en aan het stemmend volk de vrijheid van beslissing hergeeft. Doch komt het daar niet toe, dan is en blijft het bezielend karakter van de kleyne luyden aangerand. Het initiatief dient dan van beneden naar boven verplaatst te worden, en alzoo gebannen wat ons bij anderer pogen zoo vaak geërgerd heeft, dat een kleine groep van juristen en fabrieksheeren geheel het land naar hun hand wist te zetten.

M. H., steeds zal 't een harde strijd blijven, om bij zulk een sombere constellatie den grondtoon van onze Antirevolutionaire politiek niet te laten verflauwen. Opgeven doen wij 't nimmer, wij niet en onze politieke naneven niet. Maar 't scheelt toch zoo bijna alles, of 't kleed waarin de wet zich hult, de gewenschte vormen doet uitkomen, dan wel of ze die schier onzichtbaar maakt. De onderlinge verstandhouding zal zooveel inniger, de electorale aaneensluiting zooveel nauwer en enger moeten zijn, of het noodlot is niet uitgesloten, dat ook wij worden gedoemd tot wat we bij het electoraal bedrijf steeds zoo scherp in anderen hebben afgekeurd. Steeds werden onze Deputatenvergaderingen ons benijd. Heel 't land door voelde men, hoe juist aan ons, door onze stelregel van het *van onderen-op*, gegund werd, wat anderen misten. Het was in onze Deputatenvergaderingen dat ons ideaal belichaamd naar voren trad. Wat we werden, we zijn het door onze samenkomsten in Tivoli geworden. Het stemt daarom zoo droef, ja, het doet u zoo bijna wreed aan, dat ook ons, — gaat straks dit artikel 80 met zijn Additioneele artikelen door, — een keer van zaken te wachten staat, die ons noodlottig kon worden. Iets wat mij daarom vooral te meer beangst, waar reeds meer dan één zich over den nieuwen gang van zaken uitsprak, als school er heusch niets in dat ons beginsel kon deren. Het was daarom zoo hooge eisch, dat we, eer wat ons bedreigt, doorgaat, nogmaals onder inroeping van Gods hulpe, en met 't Psalmlied op de lippen in Tivoli saamkwamen. Als ons Calvinistisch volk de levensvraag

waarom 't hier gaat, niet maar van buiten in zich opneemt, maar uit den levensdrang in de eigen ziel voelt opkomen, kan 't alles nog gered worden, en in 't eind de zegepraal ons blijven. Doch juist daarom moest ik u ditmaal dan ook met niets sparenden ernst op de keuze wijzen, waarvoor we geplaatst worden. Blijven we de „kleyne luyden” uit den worstelstrijd met Spanje, dan zal ook nu, wat aan onze vaderen gegeven werd, óns door genade gegund blijven. Ware het daarentegen, dat we, door de nieuwhed van vorm verlokt, ons door gidsen van het Liberalisme op het dwaalspoor lieten leiden, dan kon op eenmaal te loor gaan, wat zich nimmermeer herstellen liet.

Daartegen nu, Mannenbroederen, heb ik u willen waarschuwen. Lang zal ik niet meer in uw midden zijn. De mij toebeschikte jaren loopen ten einde, en het beste deel van mijn levenskracht ligt achter mij. Juist daarom echter voelde ik mij te meer gedrongen, om u ditmaal vooral op den heiligen band te wijzen, die ons steeds saam mocht binden.

De kleyne luyden te bezielen is steeds mijn streven geweest. Blijve het van God uitgaan, daarom steeds ons onveranderlijk bedoelen. Al verdonkerde het opnieuw, 't kan immers uit genade steeds weer onder ons opkomen. Meer dan een eeuw lang herkende men ons nauwlijks meer, en scheen aard en innerlijke aandrift bij ons weggescholen. Toch trad de hoogere zin, toen God in ons sprak, weer tevoorschijn. Laat daarom nimmer de wanhoop u verschrikken. Wat ook onder ons inzinke, onze God zal ons steeds weer terugroepen naar wat door lafheid en geestesverflauwing te loor ging. En daarom zij 't u door uw straks verscheidenden Voorzitter, als de vurigste bede uit zijn hart, toegeroepen: „Blijft Mannenbroeders, de kleyne luyden, maar blijft, om 't te kunnen zijn, steeds groot in uw God”.

Ik heb gezegd.

DE WORTEL IN DE DORRE AARDE

OPENINGSREDE TER DEPUTATEN-
VERGADERING VAN 2 NOVEMBER 1916

DOOR

DR. A. KUYPER

J. H. KOK — 1916 — KAMPEN

Auteursrechten voorbehouden

Zeer geachte Heeren en Broederen !

De zoo talrijke opkomst van Deputaten, als ons ook nu verheugen mag, draagt toch niet gelijk karakter als ons voorheen zoo vaak bezielde.

Gemeenlijk toch was het de naderende Stembus, die ons hier saamriep, en dan vonkte er reeds weken vooraf een tinteling van geestdrift heel 't land door. Met stootenden klank dreunde dan het strijdrumoer uit stad en dorp ons tegen. Vol moed en hoog bedoelen daagden we hier in Tivoli uit Noord en Zuid, om ons in raadslag voor de ophanden zijnde worsteling te vereenen. En als we dan, na een ziel en zinnen aangrijpend saamvergaderen, bij den laatsten hamerslag onze zitting opbraken, dan ging 't met verjongde wilskracht weer het land in, om, kòn 't, den reeds bezetten zetel te behouden, en wat nog niet onzer was, te veroveren. Als we dan ook in April van het komende jaar nogmaals bij gelijken strijd voor 't optrekken staan, moge dan opnieuw in Tivoli even warm voorspel ons bezielen.

Al stierf een ouder geslacht weg, en al is voor meer dan de helft, sinds 1870, een jongere generatie onder ons opgestaan, de zonen zijn daarom niet aan den geest der vaderen vervreemd; en gelijk in de eeuw, die verliep, de zoo eenige Deputaten-vergadering ons door concurrente partijen, indien al niet misgund, dan toch schier jaloerschelijk benijd werd, zoo blijve 't ons ook in de eeuw, die ons thans in zich opnam, beschoren. Wat er eenmaal in ons Calvinistisch volk nog bleek in te zitten, bleef er in, en scheen eer in kracht te winnen, dan dat het minderen zou. Van een afkoeling van onze geestdrift was nog geen sprake.

Juist daarom echter zij er ditmaal, nu *geen* Stembus ons wenkt, een voorzichtig ons spenen aan wat thans onnatuurlijke opwinding zou zijn. Immers wat op dit oogenblik ons hier samenbracht, is niet een alles op haren en snaren zetten voor de Stembus-campagne. Niet een omzetten van de Kamer,

maar een door reorganisatie vaster zetten van onze Anti-revolutionaire Partij, is de taak die op heden onze inspanning vraagt. Het is, gelijk we nu hier samen zijn, niet om 't signaal te doen, dat ons ten strijde zal doen trekken, maar heel anders, om vollediger afwerking van ons partij-samenstel, en of we, gaat straks het eerste schot weer voor de Stembus af, in kracht verjongd en vernieuwd in onze wapenrusting, den dan nóg heeteren kamp met mannenmoed aanvaarden mochten.

Ook mijn inleidend woord kan daarom iets korter, en moet in kalmer toon zijn. Alle reorganisatie moet aansluiten aan het verleden, en aan wat in dat verleden zich oorspronkelijk organiseren mocht. Ik ga daarom terug op de periode onzer Geuzen, schuif zoo over naar wat in de 19^e eeuw nabloeide, en concludeer op die wijze eerst tot wat thans om vernieuwing van levensvorm roept.

Er ligt nog zooveel „dorre aarde” op onze vaderlandsche erve, waarin het leven niet anders dan uit den wortel in Christus kan opwaken. *Een wortel uit de dorre aarde*, zij daarom het devies uit de Schrift, dat mij ditmaal tot leuze en tot leidstar zij. Voor wat aan óns hangt, laat 's menschen kind wat even opbloeide, zoo spoedig weer verdorren; 't was niet anders van Israels dagen af. Bij Bethlehem liet toen voor 't eerst over het verdorde Israel de Spruit uit den Wortel zijn glans schijnen, en eerst op het Pinksterfeest werd de glorie van Bethlehem voltooid. Maar sinds bleef het aldoor een op- en neergolven. Steeds trad weer de verdorring in; maar ook even bestendig bloeide altoos opnieuw uit den Wortel in Christus het leven op. Spraken de Middel-eeuwen ten slotte van verflauwing, in de Reformatie ritselde nieuwe levensprophetie, en het Calvinisme mocht, vóór en na 1600, de dagen van zijn glorie beleven. Toch dook ook deze luchtverheveling welhaast weer onder, en bij het ondergaan der 18^e eeuw scheen het, of het rijk getint gewaad, dat ons na Utrechts Unie sieren mocht, weer geheel verbleekte en los was grafeld. Doch ook uit die versterving schonk onze God ons een tweevoudige levensvernieuwing. De eerste in den Reveil, die uit Zwitserland en Engeland bij ons binnendrong, doch die, hoe geestelijk hoog ook staande, zich om geen kerk bekommerde, noch ook vroeg naar 't politiek gedijen van het vaderland. Het daarvoor onmisbare element gewerd ons toen eerst door 't verrassend weer-opleven uit de „nachtschool”, van wat onder stof en schimmel verscholen

lag. Denk u slechts in de dagen van den Zwijger en van Marnix terug, en de gulden lijn der historie teekent zich van zelf. Van den dag van Den Briel af, treedt op onze erve een geestelijke zielskracht naar buiten, die nog altoos haar wedergade zoekt, en waarvoor nog aldoor schrijver na schrijver, hier en in 't buitenland, zijn wierook ontstak. Ons Nederland heeft noch in de Middeleeuwen, hoe schitterend het ook toen reeds opbloede, noch ook in later eeuw, ook maar van verre een zóó eenig roemrijk standpunt ingenomen, als in de dagen toen Leiden ontzet werd en Alva van ons vlood. Vraag het maar aan Bakhuizen van den Brink, raadpleeg Robert Fruin's geschriften, en hoewel beiden op geloofsterrein diametraal tegenover ons stonden, kenden toch hun eerbied en hun lof voor wat de Calvinistische vaders hier bestonden, nauwelijks grens.

Ons volk is toen groot in den hoogsten en in den rijksten zin des woords geweest. Het martelaarschap dier dagen kwam het martelaarschap onder Decius en Diocletianus nabij, en, hoe klein van omtrek ook onze toenmalige Zeven Provinciën waren, toch zijn toen de dagen doorleefd, dat het kleine Nederland twee wereldmachten tegelijk weerstond. Schier tooverend heeft ons zoo kleine Nederland toen aangedurfd, wat op geen ander even klein gebied, waar ter wereld ook, bestaan is.

Doch, ziehier nu de jammer. Gelijk in Israel na de korte glorie van Isai's zoon, en na het snel verbleeken van Salomo's verblindende pracht, 't zich al even snel ontwrichtte, als 't vast- en ineen was gezet, zoo ging ook hier maar al te vroeg en al te somber de glans van het Calvinisme weer te loor. De min-geestelijke massa kreeg weer het hoogste woord. Van de Zilvervloot ging al spoedig een machtiger bekoring uit dan van 't herwonnen Evangelie; en de schatten uit Oost en West, die zich hier ophoopten, drukten door hun overwicht de vrije geestelijke uitademing ter neer. Na 1627 ging de zegevierende invloed van Dordt in het Remonstrantisme onder. In onze verwereldschte maatschappij zich niet meer thuis gevoelend, trok het vrome volk zich almeer van het publieke erf terug. Hooger dan Jacob Cats kon de poetische bezieling reeds toen niet meer mikken. Staatsverbod belette het weer samenkomen van een nationale Synode, en in zulk een mate was reeds twee eeuwen later ons beste volk van zijn oorsprong vervreemd, dat zelfs volgelingen van

Alexander Comrie mee om den vrijheidsboom dansten; dat er voor den Prins van Oranje, dien men driest verjoeg, zelfs uit ons beste kringen nauwelijks een flauw geroep om wrake oprees; en dat men wel zich vroom in zijn vrome „Gezelschappen” opsloot, maar dat voor een weer doen opleven van der vaderen politieke geestdrift toch welbezien alleen nog door Bilderdijk gevoeld werd.

't Zwichtte alles voor den geest der Revolutie uit Parijs. De Sans-culottes werden als bevrijders ingehaald, en, met verloochening van onze beste traditiën, heeft men toen 't Gemeenebest der Zeven Provinciën schier zonder lijkrede in het graf der vergetelheid bijgezet en eeniglijk roem gezocht in het stichten eener Bataafsche Republiek. Zoo diep dook ons schitterend verleden toen in de vergetelheid onder, dat zelfs Bilderdijk, die aan Oranje nog trouw bleef, toch niet naar het Calvinisme terug dorst grijpen, maar zijn lofzang veeleer op onze Middeleeuwsche glorie inzette. Wat Van Alphen met Feith nog tokkelden, of Van der Palm nog in *sesquipedalia* oreeren mocht, 't liep al steeds meer op verloochening van ons zoo roemrijk verleden uit. En als vlak daarop Napoleon niet welhaast zijn alles neerslaanden scepter ook over onze erve gezwaaid, onze zonen ter slachtbank gevoerd, en onze schatkist leeggeplunderd had, is het de vraag, of er ooit van terugkeer naar der vaderen God en van een weer op de knieën om genade smeeken, zou gehoord zijn. Zooals 't afvallige geslacht te Jeruzalem onder de tucht van Sanherib en Nebucadnezar door moest, zoo waren ook wij in jammer na jammer verzonken. Eerst door een nameloos lijden is er toen voor 't minst weer een *neiging* tot berouw in veler hart opgekomen. In Da Costa schonk God ons welhaast een zanger, die de kunst verstond om 't vrome hart te ontroeren, en 't „*Zij zullen ons niet hebben*”, straks als volkslied aan breeden kring voorzong. En toen niet lang meer, of ook de Staatslieden en de denkers deden zich hooren. In Groen van Prinsterer, in Elout van Soeterwoude en in Mackay zag men al spoedig een triumviraat van heilig bedoelen optreden. Groen onderging zeer spoedig de bezieling van Edmund Burke, later van Merle d'Aubigné, en op 't laatst niet minder van Friedrich Julius Stahl. Maar wat meer nog dan dit geklank uit den vreemde hem als in nieuwgeboren gestalte omzette, was de omvattende studie, die in

's Konings opdracht door hem aan het Archief van Oranje werd gewijd. Uit dat Archief toch drong niet slechts het beeld, neen, de levende gestalte van het Calvinisme der Vaders op Groen's zinnen en peinzen aan. Welhaast werd het Calvinisme hem opnieuw „de oorsprong en waarborg van de volksvrijheden”, die ons de Landshistorie zou toebedeelen. Straks ritselde nieuw leven op kerkelijk erf. In de afgedoode Pers ontloek, nog eer Groen ten grave daalde, meê onzerzijds een veelzijdige actie, gelijk we die vroeger nimmer kennen mochten. Wat Groen in zijn *Nederlander*, en straks in zijn *Nederlandsche Gedachten*, begonnen was, werd welhaast in een groep van meer dan dertig Persorganen en in velerlei tijdschrift voortgezet. Er kwam een Program. Er ontloek een wijdvertakte organisatie, die zich al spoedig in den steun van meer dan 600 Kieskringen verheugen mocht. Tot zelfs in de Eerste Kamer drongen ten slotte leden van Anti-revolutionairen huize binnen. Over heel het land breidde zich een wijdvertakt Schoolwezen, gesierd met Christelijk stempel, uit, dat zelfs de wederpartijders van Links tenslotte tot toegeven noopte. En onder 't nieuwe samenstel van de onderwijsmacht in onzen kring was niet slechts reeds voor een kwart-eeuw een kleine Universiteit opgedoken, maar pas had deze nieuwe eeuw zich ingezet, of 't Rijk verplichtte zich, om de graden ook van deze Universiteit over heel onze erve te eeren. Zoo schreden we voort tot steeds ruimer ontplooiing, en zulks in al hooger graad. Bilderdijk had met zijn „Holland bloeit weer”, een rijker ontluiking, dan hij zelf vermoedde, ingezet.

Om te resumeeren, M. H.; toen het op 't voor anker vastleggen van de beginselen aankwam, hief Groen van Prinsterer zijn banier met het devies: *Tegen de Revolutie het Evangelie!* omhoog. Nog kort voor Groen's ten grave gaan, kwam er een actie op voor een heel 't land bestrijkende organisatie, met toepassing van onze beginselen op allen akker van het politieke erf. En nu zijn we, God zij lof, zóóver, dat thans zich reeds de vierde of laatste phase van onze politieke worsteling kon aankondigen in 't geroep om *Reorganisatie*. Nu toch sproten er niet slechts naar allen kant bloeiende vertakkingen van onze organisatie uit, maar die organisatie zelve ontving haar incorporatie in een steeds zich uitbreidend corps van mannen van wetenschap op meer dan één gebied, en daaronder van invloedrijke Staatslieden.

Dit nu stelt vanzelf den eisch, dat we uit de bataillonsorde overgaan in de orde van 't regiment, en het is die overgang M. H., die thans door onze Reorganisatie moet worden volbracht. Het Program komt u daarom om revisie, het Statuut zijnerzijds om reformatie vragen, en schoon zal deze dag in onze historie zijn, indien we, straks van hier gaande, den drang in ons voelen prikkelen, om het herziene en gereorganiseerde leven van onze partij, van nu af, geheel onbelemmerd de vleugelen te doen uitslaan.

We schamen ons daarom niet voor het devies van de „Kleyne luyden”, ons door Prins Willem in onze banier geborduurd, en evenmin zijn we op overschatting van ons aantal bedacht. Veel meer dan één tiende van heel het volk zijn we zelfs in onze beste dagen nimmer geweest, en noch de mannen van den tabberd, noch de groot-kapitalisten dienden zich ooit in tientallen onder ons aan. Van potters ja, heeft men ook onder ons steeds vernomen, en in de kleine burgerkringen behielden we steeds vasten voet; alleen maar in de hoogere sferen konden we niet dan zeer zelden onze olmen doen omhoog rijzen. Zoolang het vlot ging, liep men achter ons aan, maar als de storm den hagel neersloeg, tobden we vereenzaamd voort op den door God ons gebaanden weg. Toen de nood in de 16^e eeuw neep, zocht men den Calvinist; toen de weelde ons overglinsteren kwam, wierp men hem uit als te stroef en te vormelijk vroom zich aanstellend. En toch zoolang het Gode believen zal, aan zijn „Zevenduizend” ook op onze erve duurzaamheid te verleen, moet ons de eere blijven wenken, om het ons toevertrouwde kleinood steeds in al zijn fonkeling te doen uitgloren. Ten deele gelukte dit reeds; maar om 't ons toevertrouwde pand ten volle in zijn heiligen glans te zetten, moet nog rijker krachtsontplooïng het doel zijn, waarop we met alzijdige inspanning aanhouden. Met het oog daarop nu is Reorganisatie ons levensbehoefte. Mannen Broeders, sture daarop dan ook deze onze Deputatenvergadering aan!

Alleen, zie er steeds met open oog en scherp op toe, dat men u daarbij niet aftille van uw geestelijken ondergrond. Op onze aarde, d. i. in onze menschelijke samenleving, kan 't zoo licht

verdorren, en eeniglijk in den Wortel, die onder deze dorre aarde tieren blijft, d. i. in Christus, schuilt dan de hope der weeropleving. De korte terugblik op het verleden dien ik u gaf, toonde het zoo overduidelijk. Van de dagen der Patriarchen af was en bleef het een rusteloos op en neder deinzen. Het begon telkens met een uitstraling van tintelenden levensgloed, doch straks werd die periode van bloei dan toch weer gevolgd door o, zoo droeve inzinking; en helaas, dan werd in dien staat van verdorring meer dan eens een duur van eeuwen doorworsteld, eer de vonk weer kon opgloren. Tegen gelijk gevaar van geestelijke verdorring nu moet op den Wortel *onder* die dorre aarde, ook voor òns Land en voor òns Volk, steeds opnieuw het oog gericht, want hieraan juist heeft 't in de dagen onzer vaders telkens zoo bitter gefaald. Hoe schoon stond het niet in onze Zeven Provinciën, toen de slag bij Nieuwpoort gewonnen was, het Bestand inging, en de Synode Nationaal, met gezanten uit half Europa, den godgeleerden grondslag voor het Calvinisme ook in onze muren vastankerde; en toch, hoe pijnlijk ras sloeg 't niet om. Toen even de nood inkromp, week, en straks voorbij was, voelden de meesten van geen spanning en kende men nauwelijks zorg meer. Maar ijlings spleet toen ook uiteen, wat eerst, saâm vereend, zoo kloeken weerstand bood. Alle weerstandsvermogen werd zoo van lieverlede ingeboet en ging teloor. De verdorring deed 't al zoo tragisch invallen. Mammon ging samen-spannen met mystieke eenzijdigheid, en de machthebbende heeren misbruikten deze tweespalt in de geesten, om hún heerschzucht bot te vieren.

Ge weet, hoe 't samenhuwen van Mammon met de Mystiek de noodlottige ondergang wierd van het eens zoo geestelijk-machtige Anabaptisme. Ge kent de reeks zonder eind van zijn martelaren. Door geestelijke innigheid verwarmd, imponeerden ze vooral in het Noorden van ons land door hun kloeke taal en hun oprecht bedoelen. Alleen maar, om land en volk bekreunden ze zich niet. Ze meden het ambt. Van het dragen van het zwaard hadden ze een afkeer. Louter mystiek, trokken ze zich in hun geestelijke tente terug, en in die mystiek zochten ze hun zielsgenot.

Niet lang intusschen, of Mammon klopte ook bij hen aan en werd bij nachtelijk donker als gast achter het wijd-ontplooide gordijn ook van hun tente binnengelaten. En toen bleek de uit-

komst al spoedig te zijn, dat de rijkste kapitalen juist bij deze overgeestelijke broederen hun verkapte schuilplaats hadden gevonden.

Juist daartegen waren onze Calvinisten toen ingegaan. Zij waren het, die het geestelijke steeds voorop stelden, maar ze weigerden desniettemin zich in de tente der mystiek te laten opsluiten. Niet voor eigen eere, maar om Gods wil bonden zij den strijd aan, Volk en Vaderland ten bate!

Maar was het zoo, toen de strijd inzette en hoog liep en de nood drong, nauwelijks was de vrede ons herschonken, of in de eenzijdigheid der Dooperij verzonken ook wij. Niet alsof men aan den Kinderdoop ging tornen. Daar dacht niemand aan. Maar wel trok men zich, achter de Doopers aan, almeer uit 's Lands zaken terug. Land en Volk zou nu aan de machthebbers zijn overgelaten. De leus: „wat de heeren wijzen, wij zullen 't prijzen”, lokte echo's van allen kant uit. En waar men, sedert de ure der plichtvergetenheid zelf op afging, was feitelijk niet anders, dan eenerzijds een niets-ontzienden dienst van Mammon te huldigen, en daarnaast het zoeken van een mystiek isolement. Zoo ging de adel van het Calvinisme te loor, en de ongaafheid van het Anabaptisme besloop ook onze kringen. In drieërlei groep bezonk toen van deze ongezonde schifting het resultaat. Al spoedig groeide allereerst het aantal aan van hen, die, voor de religie koel en koud geworden, in den slaafschen dienst van den geldgod afdaalden. Daarnaast week even eenzijdig een tweede groep uit, die van de wereld afzag om zich in kleine „Gezelschappen” te verarmen en te vergeestelijken. En tusschen die beide in hield als derde een nog altoos breede groep stand, die wel even gretig als de priesterknaap in Mammon's tempel, met beide handen naar 't goud en zilver greep, maar toch er niet in opging, en zweren bleef bij de Vijf Artikelen van Dordt. Alleen maar, dit ging zonder vastheid van gang, wiebelend nu eens naar de groote Beurs te Amsterdam, dan weer naar de eere der Gereformeerdheid overhellend.

Zoo ging het door uit de 17^e in de 18^e eeuw. De groep der geldmagnaten vervreemde almeer van alle geestelijk leven. Deels kerkten ze nog, maar ze zaten dan in de eerebank onder breedten luifel, gelijk een doove bij een uitvoering van Bach, en niet lang meer of zelfs de deftige „moeder de vrouw” gaf aan thuisblijven de voorkeur. En helaas, het vrome volk verloor

zich al spoedig op even eenzijdige paden. Het duurde niet lang, of ze bekreunden zich om wat Land en Volk wedervoer, ganschelijk niet meer. Maatschappelijk kozen ze elk hun eigen beroep, en verzuimden allerminst zich hierop met volle borst en krachtsinspanning toeteleggen. Maar de eigenlijk magnetische kracht ging op hen toch uit van het geestelijk mysticisme. Nog in deze wereld vertoevend, leefden ze saam door een mystiek gespannen verbeelding steeds meer in een visionaire wezenheid in, zoo abstract en zoo eenzijdig, dat ze, om niets anders dan om hun eigen ziel zich bekreunend, zelfs het lokken naar Jezus van hun eigen kroost verwaarloosden. Wat de nood, die uit Spanje op ons indrong, een korte eeuw zoo warm en innig had saamgebonden, geraakte, toen de zon van voorspoed en volkswelvaart ons beschijnen ging, uit zijn natuurlijk verband los. Hier werd de Fortuin, daar de Mammon te hulp geroepen, en naast deze beiden in dezen stillen kring wel God Drieëenig, maar dan als een psychologische gevoels-God aanbeden. En zoo ging ten slotte in geestelijke machteloosheid te loor, wat voor nog zoo korte jaren onder de banier van het Calvinisme als hoogstaand bedoelen, en als rijk in veerkracht, saam Kerk, Land en Volk in één heilige groep omvattend, op onze erve gebloeid en Europa verbaasd had. In de weer dor geworden aarde schoot geen kiem van krachtig leven meer uit. En wat nog uit den Wortel in Christus mocht opbloeien, liet zijwaarts of althans buiten het volksleven om, zijn edeler geuren uitstralen.

Zoo verriikten we ons van alle kant in beurs en geldkist, maar verbleekt was ons de nationale tint op 't volksgelaat. 't Werd al Kees of Patriot. Tevreden was niemand meer. 't Snakte al naar ommekeer. En toen dan eindelijk toch uit Parijs het geroep om *Volksbevrijding* ons door de wolken kwam toeschallen, wendde zich schier geheel Nederland van het Kruis van Golgotha naar den Vrijheidsboom af. Het bleef, zoo ge wilt, naar Genève gluren, maar zóó, dat het den eenigen Calvinijn uitruilde voor Jean Jacques Rousseau.

Zoo bleef het, en zoo werd het zelfs in immer droever zin op onze erve steeds meer „de dorre aarde” en (de verkorenen die zalig werden, nu buiten gesloten) sproot uit den Wortel in Christus schier geen kiem meer uit, die Land en Volk doordringen en tot nieuw opleven bezielen kon. Ja, meer nog, het werd hier erger dan waar ook.

In Frankrijk bleek bij de September-moorden, wat tal van mannen en vrouwen nog, in weerwil van de doodsbedreiging, tegen het *ni Dieu ni maître*, „geen God en geen koning meer!” al was het ten koste van hun leven, 't verzet aan-dorsten. In Amerika lieten de Republikeinen onder Hamilton van hun protest tegen de Jeffersons niet af. In Engeland en in Schotland dreunde meer dan tien lange jaren het protest tegen wat Parijs misdreef, rusteloos door. En ook in het noorden en in het oosten van Europa liet zanger noch wijsgeer van zijn protest tegen de onzinnigheid van het *contrat social* af. Maar, in weerwil van dit alles, scheen in óns lieve vaderland tenslotte zelfs elke reageerende minderheid uitgestorven.

Hiertelande hield letterlijk niemand stand. Reeds herinnerde ik er aan, hoe zelfs Van der Palm, die later zoo Ciceroni-aansch voor ons herstel de panegyrie wist uit te galmen, eerst heulde met het revolutionair gebroed. Natuurlijk waren er mannen van hoog-deftig aanzien te over, die aan veel zich ergerden en in hun salons de *Sans-culottes* vervloekten, maar ook hun toch ontbrak 't aan alle beginselvastheid en faalde het aan alle veerkracht voor verzet. Enkelen weken het land uit. Meer dan één liet een zwakke critiek verluiden; maar tot een krachtig protest als in de Vendée, of als van Edmund Burke in 't Londensche Parlement, is het destijds hier te lande in niet één raadzaal gekomen. Met Bilderdijk, die naar 't bedreigde Duitschland uittoog, verliet de banierdrager van Oud-Holland onze erve. Het sprak zoo verpletterend sterk, dat toen Oranje in Scheveningen scheep ging, niet één dwepende kreet voor Oranje uit wat hoek van onze erve ook, meer gehoord werd.

Waarom nu is dit smadelijke zonder weerga van onze toenmalige positie te wijten? Ge gevoelt toch zelf, het moet een diep schuilende oorzaak hebben gehad dat er, op dit machtige keerpunt der jongste geschiedenis, niet één machtig Staatsman voor ons zoo schitterend verleden opkwam; dat niet één enkele Calvinist het hoofd dorst ontblooten; en dat de golfslag der Revolutie uit Frankrijks hoofdstad als met wilde stuwkracht heel onzen historischen bouw niet slechts scheuren deed of afbrokkelen, maar als met één ruk wegspoelde. Het is zoo, toen Napoleon uit de verte zijn eigen doodsschaduw op

ons neer deed strijken, en zijn wolven op ons afzond, om ons, wat nog opgespaard lag, te ontrooven, trad tegelijk met 1813 een keer in, die ons 't hart weer in hoog verblijden deed opengaan. Maar met dit alles kon in 1790 niet gerekend, en daarom blijft de vraag dringen en nijpen, hoe 't te verklaren en hoe 't te verstaan is, dat datzelfde Nederlandsche volk, dat voor pas twee, drie eeuwen heel Europa verbaasd had door zijn heilig bedoelen en dat door zijn onweerstaanbare geest- en veerkracht de glorie van het Calvinisme tot den hoogsten luister had opgevoerd, nu schier plotseling en gereeder dan eenig ander volk, zich in de armen der Revolutie wierp, zijn God en zijn Christus verzaakte, Oranje als een verdorde twijg van de tak liet rukken, en tenslotte geen hooger lofzang wist uit te galmen, dan voor de Jacobijnsche apostelen, die men op ons afstuurde uit Parijs.

Bestond er dan, en ziehier de vraag, die wij niet ontwijken mogen, bestond er dan metterdaad een natuurlijke verwantschap tusschen hetgeen in het Calvinisme dreef en hetgeen aanhitste in wat als hoogste volksgeluk door een Voltaire verheerlijkt werd? Er moet hier, dit gevoelt ge zelf, een parallel aanwijsbaar zijn, waardoor wat in 't Calvinisme zijn drijfkracht vond, zoodra 't ontspoorde, als van zelf moest overglijden op de rails van Robespierre en Danton.

En zoo nu de vraag gesteld, waarin anders school dan als vanzelf het verband, de overeenkomst en het evenwijdig loopende van twee zoo rechtstreeks tegen elkaar indruischende bewegingen als uitging in Genève eenerzijds van Calvijn, en anderzijds te Parijs van de Constituante. En dan, en hierin kunt gij u niet vergissen, ligt toch het antwoord als van zelf gereed. Het in het oog springend mysterie toch, dat zich in het noodwendig historisch verloop van beide actiën, als aandient, wat was het anders dan *het alle verband verzakend individualisme*? De Calvinist kende geen zaliging door de werkeilichheid, hij wist van geen spontaan geestelijken opbloei uit eigen zondeverzeking, voor den Calvinist was 't en blijft het aldoor de Verkiezing Gods, waaruit alle kracht en heil, voor nu en voor eeuwig, aan hem en met hem aan al Gods uitverkorenen toelacht en toevloeit. Staan ze niet één voor één en allen te zaam ingeschreven in het Boek des Levens, dat voor Gods troon ligt, en staat hun cijfer niet, tragisch in onverbiddeijkheid, van alle eeuwigheid af vast? Niet één

zal er ooit afgaan, maar ook niet één komt er ooit bij.

Denkt ge nu niet verder door, en slaat ge de bladzijde uit het orakel Gods, die van de Verkiezing handelt, na ze u even in de ziel geprent te hebben, aanstonds dicht, zoodat ge niet te hooren komt, hoe geen Verkiezing ooit anders dan in den Christus denkbaar is, en hoe al Gods uitverkorenen in den Christus, als in één lichaam liggen saamgevat, dan natuurlijk ontbreekt alle verband, kunt ge van uw eigen *ik* nooit op land en volk overgaan, en wordt ook voor u het pure, allen organischen samenhang buitensluitend individualisme de steen der wijzen, waarbij ge neerknielt. Ge moogt u dan Calvinist *heeten*, maar ge zijt het niet, want ge mist er dan het volstrekt onmisbare kenmerk van. Verkiezing, maar nooit anders dan in Christus. In de *dorre aarde*, maar *uit den Wortel*, is het Jesaiaansch orakel dat ons in eenheid leiden moet. Maar wacht u dan ook dat ge deze twee nimmer scheidt. Immers, laat ge den Christus los en klemt ge u eeniglijk vast aan uw eigen uitverkiezing, dan doolt ge, wat ge ook moogt tegen-spartelen, naar het pure, alle verband missende en als in een hoop zandkorrelen uiteenspattend individualisme af.

Daarbij nu aangeland, Mannen Broeders, staat ge, eer ge het weet of er u van bewust wordt, juist waar de Voltaire's en Rousseau's stonden. Ge rijgt dan den band los, die al Gods uitverkorenen in Christus saam moet binden, en ge neemt daarvoor in stee louter op zichzelf drijvende individuen, die ge dan zelf wilt saamsnoeren; en zulks niet in Christus, maar in een onderling verdrag. Eerst was het in uw Catechismus: God en God alleen, die 't alles uitdacht en bestelde, zoo u met al zijn lieve kinderen uitverkoor, en ze saam tot één lichaam verbond in Christus. En daartegenover is toen de tente des heils van Jeruzalem naar Parijs overgeplaatst. Zoo viel uw God uit, de Middelaar viel weg, de stam werd afgehouden van den wortel, u niets meer achterlatende dan de tronk in de dorre aarde. En zoo gleedt ge, zonder uzelf er van bewust te zijn, over naar het diep-zondig individualisme, dat in het „*geen God en geen koning!*” en we voegen erbij: „*en geen Verlosser meer!*” u, wat feitelijk uw verderf was, voorhield als uw hoogste ideaal.

Verklaart zich nu reeds hieruit, hoe èn in Frankrijk èn in Zwitserland het nakroost der aloude Calvinisten op politiek gebied, schier zonder aarzelen, naar wat de mannen der Re-

volutie hun predikten, oversloegen, in onze Zeven Provinciën ging dit nog te gereeder toe. Bij ons toch had van meetaf de splitsing van onze erve in op zich-zelf liggende en scherp ingedijkte polders, schier alle eenheidsbesef doen te loor gaan. Het kreeg er hier almeer van, alsof een ieder persoonlijk zich-zelf leefde. Een trek in ons volkskarakter, die voorzeker het huislijk leven sterk ontwikkeld heeft, maar den band die alle gezinnen tot één volk saam moest binden, zoo bedenkelijk verzwakt, zoo niet losgerafeld had. Nederland is het bijna eenige land van hooge cultuur, waar het huizen in kleine woningen en voor elk gezin apart, tot regel werd. Bij al onze bureu, in Engeland, in Frankrijk en in Duitschland, leven drie, vier gezinnen, op onderscheiden verdiepingen, zij 't al binnen dezelfde vier wanden saâm. Doch ónze zucht om op ons zelf te staan, en eeniglijk in eigen gezin te genieten, sloot zulks ten onzent almeer uit. De drang, de aandrang van het individualisme kende tenslotte onder ons geen grenzen meer. Zoo was het voor schier een ieder in het kiezen van zijn woning, zoo was het in de keuze van bedrijf en handel, en zoo nu was het ook op Staatskundig erf. Niets heeft, zoodra de Heere den nood ook maar ter halve wege van ons nam, de kracht van ons Staatsbewind vaak zoo onbarmhartig gebroken, als de verdeeldheid der Staten, op haar beurt opkomend uit de verdeeldheid der steden, dit getwist opborrelend uit de verdeeldheid der leidende familiën, en in deze familiën dan nog verergerd door wat soms twee, drie geslachten terug, den man en zijn buurman in veete had gelokt.

Dit deerde nu niet, zoolang de nood aan den man was, en een ieder als vanzelf om steun en hulp naar zijn naaste uitzag. Maar zóó ging de dageraad der nationale vrijmaking niet over onze erve op, of de versplintering van wat voor korte wijle nog één was, bleek niet meer tegen te houden. Wat kerkelijk en wat politiek was, schoof steeds verder van elkander af. Van het Calvinisme sprak men reeds tijdens den vrede van Utrecht nauwelijks meer. Het was al ondergegaan en schier vergeten. Het is zoo, dogmatisch, ja, hield men nog lange jaren aan de Godeleerdheid der vaderen vast, en ook in 't huislijk en maatschappelijk leven hield men de traditiën onzer vaderen nog tot diep in de 18^e eeuw in eere. Maar in *politieken* zin had men met het Calvinisme ten onzent, naar 't scheen, onherroepelijk gebroken. Vele waren onze rechtsgeleerden, maar geen jurist als hoogleeraar dacht er ook maar aan, om nog-

maals 't pleit voor het Calvinistische Staatsrecht op te nemen. In de hooge colleges van Staat werd reeds na 1750 van geen eigen staatkundig beginsel, dat straks tegen het beginsel der Fransche Revolutie zou opwegen, ook maar gerept. Schier peuterig was Regent na Regent er slechts op bedacht om zijn persoonlijke macht en de macht van zijn familie in Staat en stad te versterken. En het volk in zijn breeder kringen, dat in oefening van geduld onder der Regenten geplaagd, zichzelf overtroffen had, meende dan nu toch op 't geroep uit Parijs, eindelijk, eindelijk dienstvrij uit zijn sloppen te mogen opdagen. En zoo is toen, geheel buiten de heugenis van ons roemrijk verleden om, die eervergeten jammertoestand geboren, waarin Napoleon ons verzonken vond, en waarin hij ons nog drie steeën dieper wist neer te drukken.

Als een wonder in elks oogen kan er dan ook niet hoog genoeg in geroemd, en niet eerbiedig genoeg voor gedankt, dat dan toch, na Belgiens afval, wat eens de Vaderen bezielde, niet enkel op Godgeleerd, maar ook op staatkundig terrein weer zoo krachtige teekenen van herleving begon te vertoonen. Niet dan uit bangen nood is toen in de vorige eeuw dit vernieuwde leven geboren, en zonder vrees voor tegenspraak mag na de eeuw die sinds verliep, beleden, dat we ditmaal nu eens niet na de eerste verlossing uit den nood weer aanstonds inzonken, maar dat er veeleer in gestadigen vooruitgang te roemen viel. Niet alleen toch, dat kerkelijk de aloude belijdenis weer in eere opleefde, zóó zelfs, dat waar in 1816 nauwelijks op een vier dozijn predikanten te rekenen viel, die trouw in Schrift en Belijdenis stonden, thans, een eeuw later, in alle kerken saam hun aantal op meer dan het twintigvoud mag geschat. Ook staatkundig mocht het getal kiezers dat met ons ging, veelszins klimmen. Onze politieke Pers zette zich op zóó verrassende wijze uit, dat de beteekenis van de aloude blauwboekjes er bij verbleekte. En wat niet minder stof tot roemen bood, ook op wetenschappelijk gebied zijn we, altoos vergelijkenderwijs, reeds nu zooveel rijker dan onze vaderen er in de 16^e eeuw voor stonden. Wat Groen van Prinsterer op wetenschappelijk gebied als pleit voor onze beginselen ten beste gaf, en wat na hem door tal van hoogleeraren wetenschappelijk gefundeerd werd, overtreft zeer verre de politieke nalatenschap, die ons door de juristen onder onze aloude Calvinisten was overgeleverd. Nog altoos klein in aantal zijn onder ons de mannen,

die nu door den adel der wetenschap worden gesierd, zoo ge hun kleine groep met de zoo breede schare der „kleyne luyden” vergelijkt, maar naast het cijfer van 1816 gelegd, is hun getal dan toch meer dan vertienvoudigd.

Dank zij dezen vooruitgang won en wast onze invloed. Niet alleen in de Tweede, maar nu ook in de Eerste Kamer spreken onze tolken. En ook, komt ge op het kiesterrein, dan bracht onze organisatie zoo overgelukkige uitwerking teweeg, dat onze Deputatenvergaderingen almeer samenkomsten van genot, van bezieling en van politieke beteekenis werden. Juist daarom echter was het zoo dringend noodzakelijk, dat onze politieke organisatie getrouwer dan dusver met haar tijd medeging, of we er in slagen mochten, haar beter aan de steeds voortgaande verwording van onzen politieken toestand te doen beantwoorden. Groen, zooals ik straks reeds opmerkte, kon nog in geen Pers, dien naam waard, en kon nog in geen gespierde organisatie roemen. Wat hij in zijn *Nederlander* ondernam, bleek al spoedig geen stand te kunnen houden, en van den rijken schat in zijn *Nederlandsche Gedachten* neergelegd, was het al veel, zoo het publiek er een tweehonderdtal exemplaren van kocht. Het was destijds nog niet de ure van de Pers, en ook aan organisatie van beteekenis viel in Groen's dagen nog niet te denken. Alleen de Schoolactie begon toen reeds in fleur te bloeien. Maar wat desniettemin van Groen's hooge en geheel eenige positie zulk een nog altijd verrassende glans deed uitgaan, was de greep dien hij in de machtige en alles beheerschende antithese tusschen de *Revolutie en het Evangelie* deed, en school niet minder in de keur van taal waarin hij zijn machtige antithese wist te vertolken.

Toch blijft het altoos zoo tragisch, en bij zijn nagedachtenis u in de ziel grijpend, dat, toen zijn sterfbed naderde, schier al wat hij gepoogd en beproefd had, een verloren zaak scheen. Naar de historische orde echter kon dit niet anders. Het tintelend opbloeien *uit den Wortel*, en het weer als verdwijnen van wat opbloede *onder de dorre aarde*, blijven elkaar in de historie steeds afwisselen. Zoo was 't voorheen, zoo was 't in Groen's dagen, en straks staat allicht ook voor onze zonen en naneven hiervan een maar al te droef *da capo* te wachten. Doch ook al kwam er na Groen's afsterven, door het schier wondere opkomen van Pers en Organisatie, een zoo gelukkige keer, dat men wenschen kon dat

Groen 't zelf nog beleefd had, toch kon ook de hieruit geboren toestand in geen geval duurzaam *in zijn eerste, in zijn oorspronkelijke gestalte* volharden.

Voor *eenheid* zag men welhaast *veelheid* van meening aan 't woord komen. Waar eerst kruk na kruk was aangedragen, om ons saâm 't loopen te leeren, bleek nu de voet allengs vast genoeg te staan, zoodat we op 't kiezen van eigen gang bedacht konden zijn. Hieruit bleek ontkieming van *leven* waar versteening, *ontwikkeling* waar stilstand gevreesd was, een ontplooiing van te lang nog schuilende krachten. Doch natuurlijk, bij zoo gelukkigen groei kan 't politieke kleed, dat eerst de zoo jeugdige en pas uitkomende vormen dekte, de rijker uitwassende leden niet langer omhullen. En zoo voelde ik zelf schier aanstonds na mijn aftreden als Minister, en straks wie al niet met mij, dat we op het aanpassen van een ruimer gewaad bedacht hadden te zijn. En juist dit zinnen op een ruimer gewaad en dat ons aanschaffen van een meer manlijken lijfrok, is de begeerte, die nu voor ons saamgevat ligt in ons geroep om Partij-Reorganisatie, en ik voeg erbij, in de Revisie van ons Program. Doch al doelen beiden op een geleidelijk voldoen aan wat de nimmer stilstaande tijd thans ook van ons komt vergen, toch vormen deze Reorganisatie en deze Revisie daarom nog van verre geen identiek begrip. Immers de leidende gedachte, die zich sinds 1878 in ons Program uitsprak, bleef nog steeds onveranderd, en schier ongewijzigd, heel ons partijleven beheerschen. Voor ons Program kwam het derhalve slechts op drieërlei herziening aan. Allereerst vroegen enkele feilen in woordenkeus om uitzuivering. In de tweede plaats eischten eerst later opgekomen vraagstukken om inlassching. En ten derde drong wat te vaag en niet volledig genoeg was uitgesproken, om verscherping in zijn lijnen en om aanvulling. Met name geldt dit laatste met het oog op onze Koloniën in den Archipel. Het is die Archipel met zijn veertig millioen bewoners, waaraan we onder de kleinere Staten van Europa een zoo hooge internationale positie danken; en juist in dien Archipel dreigt thans, wat nog voor vijftig jaren door niemand geducht of ook maar vermoed werd. Vooral nu de grijnzende oorlog, die nog steeds ongemuilband voortwoedt, Europa tegenover Azie dreigt te verzwakken, en nu Azie zich hiertegenover steeds meer van zijn overwicht in tal en schat bewust wordt, eischen onze Kolo-

niën dubbele voorziening en waakzaamheid. Van daar moet onverwijld in ons Program het Koloniale artikel in 't staal gezet, en niet genoeg kunnen we ons geluk roemen, dat èn Idenburg èn Colijn ons hierbij zoo gelukkig de hand konden reiken.

Reeds nu mag dan ook gezegd, dat de kans ons een gelukkig slagen van deze Revisie voorspellen komt. Schier een ieder die er zich over uitsprak, was eer tot lof dan tot blaam geneigd, en van een oppositie tegen de revisionistische voorstellen is uit geen hoek van het land een onheilspellend verzet vernomen. Vanzelf kon niet geheel hetzelfde zich bij de Reorganisatie voordoen. Deze toch doelt zakelijk op *wijziging in 't bouwplan*. Hier komt het op 't trekken van andere en van meer belovende lijnen in het grondplan aan. Toch is ook hier geen sprake van twee partijen die zich principieel tegenover elkander zouden stellen. We danken dit hieraan, dat geheel de Reorganisatie feitelijk niet anders bedoelt, dan wat in breeden kring reeds voor een tiental jaren begeerlijk werd geacht, door meer dan één zelfs reeds noodzakelijk werd gekeurd, nu vaster vorm in het Concept erlangde, en als vanzelf algemeene toejuicing mocht ontmoeten. Weerstand moest alleen, en dit uiteraard, geboden worden aan het kortzichtig verlangen, dat bij een enkele op scheen te komen, om in de Statuten der Antirevolutionaire Partij vormelijk niet anders op te nemen dan een copie of nabootsing van wat de drie Liberale fractiën in haar Reglementen boekten. Waar onze organisatie van meetaf bestuursdwang meed, en in de geheel vrije Deputaten-vergadering steeds haar hoogtepunt bereikte, bleef het copieeren van wat men van Liberalen kant in zijn dagorde schreef, voor ons vanzelf uitgesloten. Dit zou een verloochening van ons uitgangspunt zijn geweest, en ons geleid hebben op paden die de onze niet zijn. Het Concept meed dan ook zorgvuldig zulk een slechts door zeer enkelen begeerde denatureering van onzen geheelen politieken opzet. De Deputaten-vergadering moet het middenpunt van onze politieke levensopenbaring zijn en blijven, en wat zich hierom en hierbij organiseert, kan nooit anders dan onder haar hoogheid groeien en bloeien. Een Kiesvereniging, die zich niet onder de Deputaten-vergadering voegen wil, snijdt vanzelf den federalen band af. Het Centraal-Comité is en blijft niet anders dan een *dienend* tusschenlichaam. Maar wie zich niet onder de Deputaten-

vergadering meent te kunnen voegen, ontknoope hoe eer hoe beter voor wat hem-zelf aangaat, den band die ons met hem saamverbond.

Gelukkig echter is, ook onder dit gezichtspunt bij onze Kiesvereenigingen zelfs van geen neiging tot verzet gebleken. Het architectonisch geheel van onzen partijbouw bleef ons èn in onze Pers èn in onze Kiesvereenigingen even warm als in de zeventiger jaren der vorige eeuw toespreken, en al is een en ander in de Concepten er op bedacht, om aan den buitenkant een enkele lijn in den gevel scherper te laten uitkomen, toch is er niemand die het fundament zelf van het gebouw zou willen scheuren of verzetten. Deze bijna vijftig jaren deed het daarvoor te uitnemenden dienst, en bijna eenparig wenscht men niet anders, dan om ongestoord te verblijven in de woonstede, waarin we ons zoo gelukkig gehuisvest voelen.

Dat zich een oogenblik beduchtheid voor het geldelijk plan uitsprak, kon niet bevreemden, maar een voorstel van zachter stempel ligt dan ook reeds voor u. Ook op enkele andere punten van detail-critiek is het Centraal-Comité nu reeds ingegaan. Desnoods kan dit nog nader geschieden. Slechts houde men hierbij wel in 't oog, dat we reeds, eer we vijf maanden verder zijn, weer in Deputaten-vergadering saamkomen, en dat alsdan, gelijk voorheen, twee, drie enkele punten, die hinderen mochten, als vanzelf remedie zullen vinden. Hope voor de toekomst geeft vooral de instelling van het Centralen-convent, dat vanzelf de gelegenheid zal openen, om meer en beter dan dusver, onderling van gedachten te wisselen; en het contact met alsoortige vereenigingen, dat daarbij wordt voorgesteld, zal èn ons politieke leven kunnen verrijken èn onze samenwerking beter doen vlotten. Of het daarom gelukken zal, door deze nieuwe exploiten de neiging tot splitsing, die ons, Nederlanders, steeds eigen blijft, afdoende te bezweren, zal de uitkomst moeten uitwijzen. Ook of straks her-aaneensluiting denkbaar zal zijn met niet weinigen, die in 't verleden ons verlieten, blijft aftewachten. Steeds lag die her-aaneensluiting in mijn begeerte niet alleen, maar ook in mijn bede, en ik ga er vast op: Vroeg of laat komt ze, al voel ik zelf dat het lichter vlotten zal, als mijn zelf-verdwijning een grendel te meer van de scheidsdeur zal hebben afgeschoven. Welke staat van zaken zich voor ons openen zal, als de Grondwetsrevisie haar eindbeslag verkreeg, en ingevolge hiervan een vernieuwde en verjongde

Staten-Generaal ook over de óns heilige belangen zal te beschikken hebben, zij Gode overgelaten. Ook wij hebben ons lot, en het lot van ons kroost niet in eigen hand. Schier alles zal afhangen van de vraag, of als het tegenwoordige geslacht van de u leidende mannen ten grave zal zijn gedaald, het onzen God believen zal, u in 't bezit van anderen, moge het zijn van nog rijkere geesten te stellen, die tegen den strijd die dan komt, opgewassen, u nogmaals onder de ons heilige banier ter overwinning kunnen leiden. Nog nimmer, Mannen Broeders, zijn we dusver in Deputaten-vergadering saam geweest, of van achteren kon, heel het land door, ons Christenvolk beuigen, dat er een zegen, en in dien zegen een krachtsverjonging, van was uitgegaan.

Moge dit ook thans zoo zijn. Niet het boeket van nieuwmodische vondsten, doch alleen de nawerking in óns en in ons kroost van het heilig bedoelen onzer vaderen, kan ons in vernieuwde kracht doen opwaken. Laat ons het den Engelenzang in Efrata blijven najubelen: Eere zij God in de hoogste hemelen! Al moet onze waakzame zorg vaak ook tot het materieele doordringen, moge toch nimmer onder ons het materieele het hoogste woord erlangen. En druppelt de zonde nog zoo telkens iets ook in ónzen levensstroom, wat ons zoo licht elk een eigen pad doet kiezen, en op dit eigen pad eigen eere en zelfs eigen profijt kon doen zoeken, blijve 't toch ook zoo onzer aller bede, dat ons saamgaan het éénzijn in Christus tot uitgangspunt moge behouden. Eén in onzen Heiland en één onder onzen Koning daarboven! Wat ook *in* ons of *om* ons heen verdorre, dank zij den Wortel, die in den Zone Gods is, moge ook ons partijleven stand houden!

Ik heb gezegd.

Voor elk meelevend lid van
de Antirevolutionaire Partij
Een Standaardwerk van groote beteekenis

Bij den Uitgever J. H. KOK te KAMPEN verschijnt :

ANTIREVOLUTIONAIRE
STAATKUNDE

MET NADERE TOELICHTING
OP ONS PROGRAM DOOR
Dr. A. KUYPER

DEEL I: DE BEGINSELEN

PRIJS f7.70 - IN FRAAIEN STEMPELBAND f8.50

 Voor dit zeer belangrijke werk van den Leider der Antirevolutionaire Partij vraagt de Uitgever wel dringend uwe aandacht. Het geheele werk zal in *twee deelen* compleet zijn. In het eerste deel, dat thans compleet is, werden de *Beginselen* behandeld, terwijl het tweede deel (van iets kleiner omvang) de *Toepassing dier Beginselen* zal bevatten.

Om u een denkbeeld te geven van den breedten inhoud, van de veelzins rijke stof, en van de wijze waarop de Auteur zich zijn breed opgezette taak heeft voorgesteld, volge hierachter de *beknopte Inhoudsopgave* van dit Eerste Deel. Elk Hoofdstuk is weer verdeeld in tal van Paragrafen. (Als voorbeeld daarvan volgen ook van het *Eerste Hoofdstuk* de Paragrafen.)

Beknopte Inhoudsopgave van Deel I. De Beginselen.

Hoofdstuk I. INLEIDING. Nadere toelichting noodzakelijk
— Rechtsbegrip — Rechtssensatie — De bron van het Recht —
Het recht uit God — Recht en zedelijkheid — Volkzedee en
gewoonte — Gebruik en omvangsvormen — Rechtsopenbaring —
In de Schrift ten deele — Gemeene Gratie — Het recht dat
God op ons heeft — Het rechtsinstinct — Instelling van rechts-
verhoudingen — Rechtsopenbaring in het organisch levensbe-

stand — Wat ons zelfven betreft — Jegens God — Tegenover de dieren — Tegenover de natuur — Menschen onderling — Geslacht, stam, buurschap — Rechtsopenbaring in de historie — Het Rechtsgenie van personen en volken — Rechtswetenschap.

- II. DE NAAM VAN „STAAT”. Met 4 paragrafen.
- III. HET WEZEN VAN STAAT. Met 13 paragrafen.
- IV. BEGRIP VAN STAAT. Met 6 Paragrafen.
- V. HET VOLK. Met 10 Paragrafen.
- VI. HET LAND. Met 16 Paragrafen.
- VII. DE HOOGHE OVERHEID. Met 29 Paragrafen.
- VIII. DE SOUVEREINITEIT. Met 18 Paragrafen.
- IX. HET STAATSDOEL. Met 13 Paragrafen.
- X. DE STATEN ONDERLING. Met 42 Paragrafen.
- XI. DE ZUID-AFRIKAANSCH E REPUBLIEK EN DE ORANJE-VRIJSTAAT. Met 10 Paragrafen.
- XII. STAAT EN KERK. Met 33 Paragrafen.
- XIII. HET STAATKUNDIG PARTIJWEZEN. Met 58 Paragrafen.
- XIV. ANTIREVOLUTIONAIR. Met 17 Paragrafen.
- XV. CALVINISTISCH. Met 65 paragrafen.

 Het tweede deel, dat in maandelijksche afleveringen verschijnt, zal in den loop van het *volgenae voorjaar* eveneens compleet zijn.

Tot dusver zijn daarvan reeds afgedrukt de navolgende Hoofdstukken :

- Hoofdstuk I. ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ ALS VOLKSDEEL. Met 42 paragrafen.
- II. DE SOUVEREINITEIT VAN ORANJE. Met 15 paragrafen.
 - III. DE GRONDWET. Met 25 paragrafen.
 - IV. DE RAAD VAN STATE EN DE MINISTERS VAN STAAT. Met 31 paragrafen.
 - V. DE DEPARTEMENTALE MINISTERIES. Met 17 paragrafen.
 - VI. DE ALGEMEENE REKENKAMER. Met 3 paragrafen.

- VII. BUITENLANDSCHE ZAKEN. Met 27 paragrafen.
- VIII. HET BESTUUR DER PROVINCIEËN. Met 15 paragrafen.
- IX. DE GEMEENTEN. Met 25 paragrafen.
- X. BURGERLIJK EN KERKELIJK LEVEN. Met 2 paragrafen.
- XI. HET RELIGIEUZE EN MOREELE IN HET CIVIEL BESTUUR. Met 25 paragrafen.
- XII. DE STATEN-GENERAAL. Met 57 paragrafen.
- XIII. JUSTITIE. Met 33 paragrafen.
- XIV. DE FINANCIËN. Met 13 paragrafen.
- XV. DE PUBLIEKE EERBAARHEID. Met 13 paragrafen.
- XVI. ZORGE VOOR DE VOLKSGEZONDHEID.

 De geheele copy van dit deel is reeds in bezit van den Uitgever, zoodat met de bewerking daarvan geen oponthoud is te duchten. Men kan dus desverkiezend dit eerste deel ineens compleet, en *daarna* in maandel. afleveringen het tweede deel ontvangen, òf ook wanneer men dit liever wenscht, het tweede deel ontvangen zoodra ook dat compleet is. Dit tweede deel zal 10 afleveringen à f 0.70 bevatten.

 Vraag bij uw Boekhandelaar of bij den Uitgever het 1e. deel ter inzage. Dit verplicht U tot niets.

 In geen enkele Bibliotheek mag dit hoogst belangrijke werk ontbreken.

De Uitgever,

KAMPEN

J. H. KOK.

H. van den Berf.

DE MEIBOOM IN DE KAP

De Meiboom in de kap

OPENINGSWOORD

TER

DEPUTATEN-VERGADERING

VAN 24 APRIL 1913

DOOR

Dr. A. KUYPER

Auteursrechten voorbehouden

Zeer geachte Heeren en Broederen!

Laat het u niet bevreemden, zoo ik voor ditmaal mijn openingswoord vastknoop aan wat in oude dagen, heel ons land over, de juichkreet van onze bouwlieden was, als eindelijk dan toch de nok op het nieuw te bouwen huis was gekomen en de balkenkap nu op de muren stond. Dan toch riep al het bouwvolk, en ze voegden de daad bij den uitroep : „Nu de Meiboom in de kap !”

Gij herinnert u, of gist anders wel, wat die Meiboom oudtijds beduidde. Althans na April liep het hout in 't woud weer uit en alle stam en tak schoot nieuw groen lot. Het lenteloof pronkte, en in dat Lenteloof zag al het volk de triomf weer van het leven op den dood; het van zich afschudden van den bangen druk, dien de winter had gebracht; een symbool van zegepraal na lange spanning; een vreugdeteeken na geleden teleurstelling; de groenende hoop voor de toekomst. Vandaar dat ze in de Meimaand zulk een weer uitlopend boomke uit het bosch haalden en overal voorzetten en overal aanbonden, bij wat hun liefde had. Een Meiboomke vond de jonge dochter des morgens voor haar venster, in nachtelijke liefde daar door haar minnaar geplant. Voor den landsheer en schout gold het als teeken van eerbied, en schier nergens ontbrak die Meiboom, waar men eerbetoon of toewijding bedoelde.

En zoo nu was het ook onder onze bouwlieden destijds zet en regel, om, als men met het nieuwe huis zóó ver was, dat het fundament in den grond lag, op dat fundament de muren stonden, en op die muren de binten in de kap waren gespannen, eer men het laatste loodje leggen ging, een toon van dank en jubel te doen hooren, en dan werd de Meiboom ladder en stellage langs naar boven gedragen, en aan den kapbalk vastgebonden. En als dan zoo de Meiboom in de kap stond, kreeg al het volk een dag vrij af, was er één zingen van de Mei in heel den bouwkring, en sprak zich de zelfvoldoening en dank van bouwheer

en bouwlieden uit in het feest, dat heel het dorp mocht meevieren. Immers : de Meiboom stond nu in de kap.

Men wás er daarom nog niet, het huis kon nog niet bewoond worden. Het was nog niet af. De schutting stond er nog om heen. Zelfs de trap erin ontbrak nog. Er was nog, o, zooveel aan te doen. De loodgieter moest de goten, de pandekker de dakpannen nog aanbrengen, de kozijnen op alle verdiepingen wachten nog op het inzetten van het vensterglas. De deuren hadden hun grendels en sloten nog niet. Er brandde nog geen vuur in het schouwttje. Nog dagen en weken zou er werk aan zijn, eer de bewoner er met vrouw en kroost in kon trekken. Maar dat alles was na- en bijwerk. De hoofdzaak was nu dan toch gereed, het huis met zijn muren en binten stond er nu dan toch, en dit gaf den jubel en dit deed oud en jong uit één mond juichen. Juist om zich voor den meerderen arbeid die nog te doen stond met te frisscher moed op te maken, wilde men eerst het hart eens te goed doen aan de voorhands verkregen uitkomst. Dat moest men uitzingen, maar dan moest men het ook *zien* laten, en daarom werd dan de Meiboom voor den dag gehaald, want de Meiboom vertolkte het schoon begin van wat straks in vollen bloei zou schitteren. Nu pas muren en kap, maar daarin dan toch de profetie van het gezellige huis, waarboven straks de schoorsteen zou rooken. En daarom de Meiboom moest in de kap, om voor heel het dorp te zeggen : *Zóó* ver zijn we, maar ook om de profetie uit te jubelen : *Het afgewerkte huis komt zeker.*

En behoef ik u nu nog de toepassing te geven ? Wij immers zijn ook bouwlieden. Zooals het Israël verging, zoo is het ook ons vergaan. Eerst moesten we uit het diensthuis worden uitgeleid. Toen hebben we onze dolende jaren in de woestijn doorgebracht. Maar eindelijk kregen we dan toch onze eigen erve onder den voet. En toen zijn ook wij aan het bouwen gegaan. Niet van een paleis, noch van een huis onzer verlustiging, maar van het huis der opvoeding voor onze gedoopte kinderen. Het zou een tempel der eere zijn : De glorie der vrije school. Hoog stond de moed om dat destijds aan te durven en hard is de strijd geweest, om het door te zetten. Maar in Groen van Prinsterer schonk God ons een zoo geniaal ontwerper van de hoognoodige plannen. Gave na gave vloeide. Al het volk onder ons werd

verwakkerd. En zoo is toen het fundament voor de vrije school in den bodem gelegd, en zoo zijn toen de muren voor den heiligen bouw omhoog gerezen, maar wat altoos nog zoo jammerlijk ontbrak, was het veilige grondwettelijke dak. Ook voor dit dak had men wel reeds plan na plan ontworpen. In de Staten Generaal werd zelfs hoofd voor hoofd over deze plannen gestemd. Maar nooit lukte het. Nooit konden we verder komen. Niet omdat we het opgaven, maar omdat geen Regeeringsraad het nog aandorst, en men er telkens voor terugdeinsde. En dat heeft geduurd, tot nu voor kort.

Maar eindelijk is onze zoo vurige wensch dan toch vervuld geworden. Thans is het ontwerp er, om het van weeën zwangere onderwijsartikel in de Grondwet te herzien. En nu eindelijk mochten we in een wetsvoorstel, door de Kroon aan de Kamer toegezonden, schier letterlijk terugvinden, wat steeds als de bede onzer begeerte en de wensch onzer hope gold: *De vrije school regel in de Grondwet en de staatsschool slechts intredend waar de vrije school ontbrak*. Of er dan ook oorzaak tot juichen en dank was! Eindelijk dan toch Groens zielsinnige bede, de smeeeking van al 's Heeren volk, der vervulling tegengaande. Een dragen, nu pas, maar nu dan ook flinkweg, van den Meiboom naar de kap toe. Want natuurlijk zijn we er nog niet. Ook hiermee is onze vrije school nog niet onder haar grondwettelijk dak gebracht. Het voorstel is nog slechts de breede opstal van binten waar straks het dak op rusten zal. Eer het dak zelf afgedekt is kunnen nog jaren verlopen, maar zou het dak er ooit komen, dan moest er eerst de kap toch zijn. En die kap, die aan de muren aangepaste opstal van binten, die ligt dan nu toch in het Regeeringsvoorstel voor ons. En daarom kunnen we ons als bouwlieden nu niet inhouden. Er is meer dan een halve eeuw om gebeden en naar uitgezien, of dan eindelijk toch de ure der vrijmaking komen mocht. Nu is die ure er; nu zien we het voor onze oogen, wat zoo menig reeds weggestorven broeder gewanhoopt had, of het wel ooit komen zou. In den meest officieelen vorm, onder Rijkszegel, op het ridderlijkst gecontrasigneerd, is dit voorstel de zaal der Staten Generaal dan nu binnen gedragen. Er ontbreekt niets meer aan, dan dat de Staten Generaal er hun *fiat* aan geven, en als dan ten slotte de Koningin, wat nu nog slechts *voorstel* is, door haar

handteekening tot *wet* zal hebben verheven, dan zal na een druk van nogmaals tachtig Spaansche jaren een tweede monument van burger-vrijheid in ons goede Nederland gesticht zijn. O, verstaat ge dan de Meiboom niet, die ook in mijn hart opbloeit, en voelt ge niet zelf met mij, hoe geen leuze beter dan „De Meiboom in de kap” de beteekenis van deze uw zeldzaam rijke Deputatenvergadering kan vertolken?

En toch gevoel ik bij dit uiting geven aan zoo beschamende vreugde, hoe er misschien iets toch gaapt tusschen mij en een niet zoo gering deel van mijn gehoor. Wat ik voor u deed opleven, ging tot bijna vijftig jaar in het verleden terug, en verreweg het meeren-deel van onze huidige Deputaten dagteekent van jonger geboorte-jaar. De mannen in wier kring en onder wier leiding ik den eersten strijd mee mocht strijden, ze zijn schier allen de eeuwige ruste reeds voor lang ingegaan, en het zijn hun zonen, die mij nu reeds als grijs-aards omringen. De oude Elout, de oude van Beeck Calkoen, de oude Pierson, de oude de Marez Oyens, de oude Mackay en zooveel meer, vormden toen de kleine wolke van getuigen, die om Groen van Prinsterer zich geschaard hadden, om voor de kinderen onzes volks te waken. Dàt zijn de mannen geweest, die de eerste hitte van den strijd doorstaan en doorworsteld hebben, en in wier zegenende sym-pathie ik mij bij mijn eerste optreden mocht verkwikken. Maar sedert zij wegstierven, en zelfs niet weinigen ook van hun zonen reeds ten grave daalden, is er een jonger geslacht onder ons aan het woord gekomen, dat wel van dit eerste lijden *gehoord* heeft, maar het zelf niet *mêe* heeft *doorleefd*. Die jongeren traden aan, toen wij op 't punt stonden om reeds in het derde bedrijf van het heroieke drama over te gaan. Drie bedrijven toch liggen hier in 's lands historie scherp afgebakend achter ons. Eerst het bedrijf, dat men het bedrijf der wanhoop zou kunnen noemen. Alles donker om ons heen. Niet één enkel lichtpunt. Ons Christenvolk slapende de sluimering der onbewusten. En in heel 't land 't Liberalisme heer en mees-ter, gansch om 't even, of 't conservatief naar ouden stempel op-trad en den Cocksiaan met zijn dragonders nazat, of te wel in Kappeyne het *decretum horribile* deed uitgaan: „Dan moeten de minderheden maar onderdrukt worden!” Het was in die eerste peri-ode, dat we in letterlijken zin getyranniseerd en door onze tyrannen, als ze ons onder den voet hadden, nog bitterlijk gesmaad, soms zelfs laf en vinnig gesmaald werden. We bleken er onder te moeten. Alle

uitkomst scheen afgesneden. En juist daarin is Groen van Prinsterer toen zoo groot geweest, dat hij, tot zelfs in dien stik-donkeren nacht, als in wondere radiumstralen zich het licht der hope zag toevloeien. Hij zag, als niemand zag, en al was zijn officiers-korps klein en nog kleiner de slagorde, die onder hem optrok, toch was hij van meet af Nederlands grootste staatsman, die zelfs Thorbecke nu reeds overschaduwde. Ook dit eerste bedrijf in onze worsteling zou u een Ilias doen uitzingen. Telkens scheen het al verloren, en toch in het einde *stonden* we er nog; allen even vol van onbezweken moed en onverflauwde geestdrift. Ook in dit tweede epos onzer landshistorie had Geuzen-onverblufdheid over den Alva's geest van het Liberalisme, in zijn echt Spaansche heerschzucht, getriumfeerd.

Daarop is toen met Mackay's ministerschap *het tweede bedrijf* van het groote drama ingegaan. Nu zonder Groen, maar met het volkspetitionement, dat wonderen deed, achter ons en door dit volkspetitionement het Christenvolk in breeden kring wakker geschud, van alle kanten te hoop loopend, school na school stichtend, bij duizenden en duizenden offerend, en, na de verbreking van Thorbecke's oligarchisch kiesrecht, althans de Tweede Kamer der Staten Generaal omgezet. Van dit tweede bedrijf nu dragen de meesten uwer althans de heugenis nog wel ter dege met zich. Ze hebben er zelf als jonge mannen, bezielde en ijverend, hun rol in vervuld en nu opgegroeid tot mannen van jaren, zetten ze nog steeds onze beste traditiën uit de eerste periode biddend en dankend, aldoor milder offerend, en vaak meer nog voor de toekomst belovend, onder het na hen aankomend geslacht voort. Zij zijn de mannen, die van '78 af bij onze hoofdworsteling, in de volle vage van hun kracht, meeleefden en meestreden.

Maar dan komt tenslotte de periode van het *derde* of jongste bedrijf, toen ons alles meeliep, de tegenstander deinsde, en wij vooruitdrongen. Was het eerste bedrijf een strijd om het *to be or not to be* geweest, een zwoegen van onzen ademtocht om onze existentie niet vernietigd te zien; — was het in het tweede bedrijf een worsteling als van man tegen man geworden, gedurig met terugslag, maar toch ook met tijdelijke zegepraal; — thans nu we in het derde bedrijf verkeerden, gaat het van succes tot succes, zijn onze scholen reeds tot over de duizend uitgegroeid, en zijn het

de millioenen die ons uit de staatskas toevloeien. En zoo kan het niet anders, of het nu aankomend geslacht, dat alleen van de derde periode heugenis heeft, verstaat den aangrijpenden toon niet, waarin ons ouderen bij een grondwetsvoorstel, als nu de Regeering aanbod, de juichkreet van dankbre vreugde zoo diep uit het hart komt.

Natuurlijk is dit niet der jongeren schuld. Ook hier staan we voor een feit van historie, dat zich in alle historie gedurig herhaalt. Toen Israël over de Jordaan trok, was ook 't toenmalig geslacht maar al te veel reeds van de redding uit het diensthuis vergeten. De Psalmist dringt er daarom telkens met klem op aan, dat de vaderen toch de groote daden Gods aan hun kinderen zullen inprenten, opdat de heugenis van Gods genade niet te loor ga. Veeleer ons ouderen treft daarom het verwijt, dat wij de jongeren niet klaarder en volstandiger met deze heugenis van het verleden hebben gehypnotiseerd. Ook daarom mocht ditmaal over het verrassend karakter van dit voorstel tot Grondwetsherziening niet kortweg heengegleden. Wat goede gunste onzes Gods in het uitkomen van dit voorstel spreekt, moet niet alleen door ons ouderen aan de jongeren, maar zelfs door die jongeren aan wie nu nog op de schoolbanken zitten, op 't hart worden gebonden. Zelfs zal het gebeuren, dat, als straks dit voorstel wet wordt, elke Christelijke kerk haar roeping zal gevoelen, om voor zoo verbeurde genade al 't volk des Heeren in ootmoedigen dankstond saam te roepen.

Zoover zijn we nú nog niet, maar toch mag, wat nu nog pas als *voorstel* werd ingezonden, ons in geestdrift doen ontvonken. Ouderen en jongeren saam moeten we daarom in de kap van onze vrije school den Meiboom planten, en al hebben de meesten uwer 't zij in hun eenzaamheid, 't zij hun gezin, of zelfs met hun dorpsgenooten saam, Gode voor deze genade het dankgebed reeds opgedragen, dit was u nog niet genoeg, ook saam met de broederen uit alle oorden des lands, moest ge hier uiting aan uw vreugde geven. En daarom nu we vlak voor het ingaan van de Meimaand van alle kant herwaarts opkwamen, nu moest het ook voor de bouwlieden der vrije school een dag van rusten van den arbeid, een dag van saam lofzingen en van saâm jubelen worden. Het is zoo, het nu ingekomen voorstel is nog het dak

niet; dāt kan eerst de wet ons brengen; maar al is dit voorstel nog slechts de kap, we zien in die kap dan toch, met het oog des geloofs, nu reeds wat er uit komen moet en wat er uit worden zal. Nu reeds, of als Links ons ditmaal weer terugsloeg, dan na nieuwe lijdensjaren voor Links in de periode, die dan volgt. Dit dwingi onze wilskeus niet af. De uitkomst ook van deze stembus blijve aan onzen God toevertrouwd. Alleen dit blijven we in profetischen geest getuigen: Nu of over vier jaren, maar de volle victorie der vrije school, *ze komt!*

Slechts één ding vergete geen uwer. Hoe rijk ook de bezieling moge zijn, die van het Grondwetsartikel in project uitgaat, het kan ons den strijd bij de stembus niet sparen, ja 't dreigt veeleer omgekeerd het karakter van dien strijd nog te verscherpen. Zoo we, als in Juni de stembus opengaat, onze rijkste stembusexploiten van weleer niet nog overtreffen, kan er van overwinning ditmaal geen sprake zijn. Ge weet 't toch, juist om dat grondwetsvoorstel maakt men van Links zich op, om letterlijk met verbeteren woede op u aan te vallen. Geen zetel haalt ge thans binnen of ge zult er man tegen man voor vechten moeten. Niets zal u ditmaal gespaard, niets om niet gegeven worden. Een: „Gij of ik er onder!” zal van de overzij de strijdleus worden. Men kan het aan de overzijde maar niet zetten, dat men zich de regeermacht ontgaan zag, en het uiterste der inspanning zal men niet te groot een offer achten, om die verloren macht ons weer te ontrukken. Vinde die strijd u dan ditmaal vooral in kloekheid onverdroten, maar blijft tegelijk in al uwe districten aan wat naar overmoed ook maar zweemen zou gespeend.

De krenking ons voor nu vijftig jaren aangedaan was zoo bang, en bitterlijk hebben we in het diensthuis bij de tichelsteen en geleden. Zoo licht nu bekruipt ons juist daarom hoogmoedig besef, alsof, in vergoeding voor dit leed, thans toch wel waarlijk het zeggenschap in 's Landszaken óns toekomt, maar juist het jubeljaar van '13, dat we doorleven, maant ons hiervan af. Niet het minst toch om eigen schuld is de dwingelandij van het Liberalisme ons in de eeuw, die verliep, overkomen. Denk maar aan 1813 terug, en vraag u af, waar toen de Calvinisten scholen; wat de Calvi-

nisten toen, bij de herbaring van ons land, voor het vrije volk bestaan hebben; wat invloed voor de nieuwe toekomst, die daagde, toen van hen is uitgegaan; en welke grondzuil ze toen voor de weeropbouw van onzen volksstaat hebben aangedragen. En immers, dan moet wel het pijnlijk antwoord er uit: Eenvoudig *niets*. Er was er één ja, die 't boven allen uitzong: „Holland groeit weer, Holland bloeit weer, en 't zal weer 't oude Holland wezen,” maar Bilderdijk, die dit zijn volk toebad, stond alleen, en werd op die eenzame post door heel ons Calvinistisch volk tot in zijn sterven toe alleen *gelaten*.

Men heeft ons later het smaadwoord van de „nachtschool” nageroepen, maar was 't niet ten volle verdiend, want of in schuilen werd destijds door 't Calvinisme heil gezocht, of erger nog, in heulen met de mannen der Fransche Revolutie het verwijt van prijsgeven van eigen beginsel gesmoord. Toen 't hard om hard tegen Spanje ging en Alva ons den voet op den nek wilde zetten, toen, ja, stond heel ons Calvinistisch volk als één man in 't geweer. Den roem toen door onze vaderen verworven, roept nog landzaat en vreemdeling hun na. Zoolang het een worsteling op leven en dood gold, had men pal gestaan, en bleek men alras door zijn geloofsmoed onverwinnlijk, maar zelfs de vrede van Munster haalde die dappere stemming niet, de verslapping van den geest trad terstond na de grootsche overspanning in, en ge behoeft slechts naast het Geuzenlied te leggen, wat Jacob Cats een eeuw later zong, om te *voelen*, hoe snel en diep we weer zonken. Het Gemeenebest liet men toen aan de Politieken over, en zooals de heeren 't zouden wijzen, zoo zou immers 't vrome volk 't prijzen. Zelf ging men in zijn zaken op. Potten, scheen levenspraestatie. En voorts las men saam in de gezelschappen, wat Owen uit Schotland zond, liefst om te scherper zijn eigen prediker te hekelen. Maar van een nog leven en zich nog verder ontwikkelen in de beginselen, die tot in de 16e eeuw het martelaarsbloed hadden geheiligd, viel — een enkele zeer kleine kring uitgezonderd, — geen spoor meer te ontdekken. Het was alles verdonkerd, ingeslapen, en in machteloosheid verzonken. Toen de Fransche slopkous aan 's Lands poorte klopte, sprak men nog van Keezen en van Patriotten, maar was tot de naam toe zelfs van Calvinist uit ons spraakgebruik verdwenen. Zóó sterk, dat zelfs

Bilderdijk de glorie van het Calvinisme niet meer grijpen kon, en vruchteloos aan Middeleeuwsche Mystiek en aan nieuwmodische wijsbegeerte zocht te ontleenen, wat alleen de machtige geest van Genève den zanger zonder weerga had kunnen verpanden.

Noch onder onze staatslieden, noch onder onze mannen van wetenschap, noch onder onze Godgeleerden is aan het einde der 18e eeuw dan ook maar één man van kracht opgestaan, die voor Calvijn tegen Voltaire of voor Marnix tegen Rousseau riep. Veel- eer gingen streng orthodoxe leeraars hun gemeente voor in het dansen om den Vrijheidsboom. Als broeders, dan wel niet in den geloove, maar dan toch in de politiek, werden de koningsmoorders van Parijs ingehaald. En toen eindelijk de ban gebroken werd, Napoleon naar St. Helena verdween, en Oranje met den koningstitel terugkeerde, scheen halfslachtig slingeren tusschen wat de vaderen eerden en wat Parijs ons aanprees, het toppunt van Hollandsche wijsheid geworden, zóó jammerlijk dat nog steeds de periode, die we van 1813—1848 doorkropen, een smaad voor ons nationaal karakter blijft, en niet minder een al te droef getuigenis tegen het aan zelfmoord schuldige Calvinisme.

Slechts twee lichtpunten doken toen aan dien somberen hemel op. Het kerkelijk verzet eerst in Molenaar slap, en sinds 1834 in den Cocksiaan met een wilskracht, die doorzette. Dat was 't eerste, en het tweede lichtpunt glansde op aan den Vijverberg. Toen Thorbecke het loslaten van de dragonders tegen de vromen goedsprak, nam Groen van Prinsterer, meer dan zijn evenknie; het voor het herboren Calvinisme op, om straks zelf onder de *Issus de Calvin* zich de plaats der eere te kiezen. Groen wàs er daarom toen nog niet, en eerst drie dagen voor zijn sterven heeft hij met aanbidding in de ziel het volle stuk der uitverkiezing beleden, maar dit had Groen dan toch, dat hij deed, wat geen Bilderdijk, noch zelfs een Da Costa aandorst, en dat hij met vasten tred van het doolpad der wijsgeeren overstapte op den alouden heirweg van ons nationaal verleden. Met Groen waren we weer bij Marnix en bij Voetius terecht, ten deele zelfs bij Guydo de Braye.

Kan men nu zeggen, dat toen voor 't minst al 't volk van den Geuzenadel stormenderhand Groen bijviel? Helaas, ook dát niet, Mijne Hoorders! Veeleer diep smadelijk blijft het, dezen eersten teruglooper op 't oud-Calvinistisch pad, geduriglijk te hooren

klagen, hoe hij zich als een veldheer zonder leger, als een spot tegenover den vijand voelde. Ze waren maar niet wakker te krijgen, de erven van wat eens Hollands glorie was. Zelfs in 1881 op uw eerste officieele Deputatenvergadering nog slechts 30 man met uw Centraal Comité opgekomen, en nog geen ander half dozijn kiesvereeningen in deputatie. Maar toen is er dan toch schot in gekomen. Van de tachtiger jaren her dagteekent onze wondere herleving. In 1905 waren de 30 Deputaten reeds tot twee en half duizend uitgedijd, en thans staat geheel 't land dan toch met onze 640 Kiesvereeningen in vast ineengesnoerde organisatie. Vijf jaren na Groens dood begon de herleving, en met zeldzame stuwkracht is ze sinds onverflauwd doorgestaan. Roemt daar nu in, ik misgun 't u niet. Alleen maar, legt af en weert alle zelfverheffing op eigen en der ouderen veerkracht. Terugziende op ons verleden van af Munster hebben wij, Calvinisten, geen andere oorzaak dan om in zelfverootmoediging met elkander te wedijveren. En als ge dan thans u zoo rijk gevoelt in wat sinds uw deel wierd, zingt dan geen klaaglied over geleden leed, maar dankt en aanbidt veeleer voor wat u, in weerwil van uw zondigen slaap, van uwen God beschoren werd, niet om u te kroonen, maar tot verheffing van Zijn heiligen Naam.

Drukt M. H., dit dubbele feit, eerst van onze zelfwegcijfering en thans van het verrassend weer opkomen der Calvinisten voor ons het merk op dit Jubeljaar, hoe kan 't dan anders of de strijd, die ons ook nu weer te wachten staat, moet er te bezielder en scherper om zijn. Wie niet met ons is, kan niet anders, dan tegen ons zijn, want de overtuiging, waar wij voor opkomen, dultt geen verwatering. Onze tegenstanders kunnen niet anders doen. Ze moeten tegen ons over staan. En al wraakten we steeds wat er onridderliks in hun aanval was, die aanval, dat verzet zelf, is steeds door ons verstaan en gebillijkt. Stonden we, waar zij staan, we zouden zelf niet anders kunnen. Het zijn ondoorgrondelijke mysteriën, maar het feit ligt er nu eenmaal toe, dat geheel afgezien van kerkelijke indeeling, steeds om en om de helft der bevolking, schier in elk land, zich voor of tegen de vereering van den Christus als onzen Koning keert. Het is zoo

in Protestantsche en niet anders is het in Roomsche landen. Spanje, Frankrijk, België, Portugal en Italië, zijn allen in naam geheel Roomsch, maar alles toont en ieder weet, hoe toch ook in die landen het halve volk ongeveer van de andere helft door het geloof gescheiden is; en niet anders is 't in Duitschland, in Scandinavië, in Engeland en in ons eigen land. Die helft mag om en om in 't ééne land iets grooter of in 't andere iets kleiner zijn, maar elke worsteling bij de stembus toont telkens opnieuw, hoe, wie ook triumfeert, de winnende partij steeds een niet zooveel kleinere oppositie tegen over zich vindt. Dit heb ik voor nu elf jaren in de Staten Generaal de *Antithese* genoemd. Een term, boos beschimpt en gedurig op wie hem uiten dorst teruggeworpen, maar toch kan geen stembus naderen of in Kamer en Pers heeft voor- en tegenstander er den mond toch weer vol van. En hoe zou het ook anders kunnen? Ik weet wel, tal van brave lieden denken niet door. Hun kleine gedachtenwereld is bij manier van mozaiek met steenkens uit drie politieke legdoozen tegelijk in elkaar gelegd. Te leven uit één allerbeheerschend beginsel is niet aller deel. Maar over en weer staan er dan toch gedurig *denkers* op, d. w. z. mannen uit één stuk, die uit het middelpunt van hun grondgedachte de stralen naar elk punt in den omtrek uitwerpen, en het zijn deze mannen, die den toon aangeven en de schare der meeloozers achter zich lokken. Deze mannen nu onder onze tegenstanders *voelen* dat wij, Calvinisten, met een andere wereld van gedachten komen aandragen, dan die hun toelacht, en ze doorzien klaar en helder, dat, schuift onze gedachtenwereld in het volk vooruit, de hunne *moet* inkrimpen. Zelfbehoud noodzaakt hen daarom, weerstand te bieden. Gaat toch 't volk in zijn meerderheid denken, zooals Calvijn het hun voorspelde, dan verliezen zij met elk jaar, dat wij verder komen, opnieuw een stuk van 't nationale terrein. In den oceaan kan men vriendschappelijk saam visschen, maar in een engen vliet, gelijk ons kleine land is, niet. Dat maakt hen bang. Zonder het volk zijn ze niets. Dus zijn ze verloren, zoo het opkomend geslacht, door ons naar het heilig erf door onze scholen overgehaald, hun den scheidbrief doet toekomen. Dat mogen, dat kunnen ze niet dulden. Gaat nu 't teruglokken goedschiks niet, dan moet 't wel kwaadschiks ondernomen? Ja, dan moet het ten slotte wel met

dwang geschieden; en aan deze fatale adat is 't, dat heel onze schoolstrijd zijn ontstaan dankt. Of ze al hun eigen kinderen volbloed liberalistisch genereeren en opvoeden, wat baat 't hun als buurman, die altoos tien procent kinderen meer heeft, zijn kroost vlak tegenovergesteld opkweekt. En daarom moest hun staatsschool wel heel het land bestrijken, en moet naar hún eisch de staatsschool ook nu nog verre de overmacht behouden. Alleen met een Liberalistische staatsschool waarin zij den toon aangeven, en die toon heel de volksjeugd inspireert, is hun eigen positie in den lande veilig; en anders ontgaat hun steeds meer de macht. Wat is dit nu anders, dan de Antithese? Hoe moet het kind opgevoed? Van 't antwoord op die vraag hangt toch het lot van heel 't volk in de toekomst af. Nu zeggen *wij*, dat moet ge aan uw God vragen, en zegt die God u in zijn Woord, dat vader en moeder hier de eerstgeroepene en de verantwoordelijke personen zijn, dan heeft de Staat tegenover vader en moeder dan eerst mee te bevelen zoo de ouders in hun plicht te kort schieten. Maar juist van dit ouderrecht willen deze nieuw-modische cultuurkweekers van verre niets weten. Hun wijst een heidensch wijsgeer als Plato het spoor. Voor rekening van den Staat en niet van den vader komt, zoo ge hem als gids kiest, het kind te liggen. Aan de meesters, die *zij* zullen kiezen en aanstellen, hebt ook gij alzoo de opvoeding van uw kind toe te vertrouwen. In naam der vrijheid, zoo ge wilt, doch naar echten koopmansaard, zullen ze eerst de openbare school in 't goud zetten, voor die school u de tiende penning afvorderen, om dan, als uw geld op en uw beurs ledig is, u spottend toe te roepen: „Bouw voort nu zelf uw eigen scholen. Gij zijt immers vrij”. *Zij* zijn voor de echte vrijheid bang als voor den dood, en *wij* alleen geven haar de koninklijke eere. Ons zeggen was steeds: Maak 't van rijkswege gelijk voor úw kind en voor 't ónze. Van zelf zijn we dan beiden vrij, en is er van dwangziek geringeloor geen sprake meer. Zij daarentegen willen niet enkel over hun eigen kind heer en meester zijn, maar den baas ook over onze kinderen spelen, want het heet dan wel de Staat, die 't doet, maar feitelijk zijn zij 't, als ze maar de meerderheid halen bij de stembus. En dit staat nu vast, daarin M. H. wijken we voor hen nooit.

Het blijft daarom bij het oude zeggen: Van onze kinderen blijft ge af. Daarom moet het nú vooral wel hard tegen hard

gaan. Het nu ingediende concept-artikel 192 toch kan hun niet anders dan een doorn in 't oog zijn. Gaat dit concept door, dan triumfeert niet ons stelsel, maar de *vrijheid*, en vrijheid in de volksopvoeding is voor wie 't Liberalisme huldigt de omgekeerde wereld. Geven ze den dwang op, dan zijn ze weg. Dat zou niet zoo zijn, zoo onzerzijds geëischt werd, dat er een openbare school met Christelijk onderwijs moest komen. Dan toch ware er slechts verplaatsing van dwang, een hun met dwang opleggen van wat óns heilig is, in stee van den dwang, waarmede thans de moderne secteschool propaganda voor het modernisme drijft. Maar zoo, de feiten toonen het, staat het geding niet. Zij alleen ijveren voor den dwang, wij pleiten voor ieders volstrekt gelijke vrijheid. Die vrijheid durven niet zij, maar durven wij aan. Zij worden steeds geplaagd door het voorgevoel, dat ze met de vrijheidsvaan in top weg zijn, terwijl wij alleen in de overtuiging staan, dat elke zegepraal glorie mist, zoo niet in vrijheid de strijd is uitgestreden.

Geen vergelijk is daarom hier te treffen. Het staat tusschen de ordinantie Gods van het ouderrecht en het moderne systeem van staatsopvoeding. Zij roepen: Ons volk moet verlicht worden en daarom moeten de kinderen onzes volks verlost van 't domprige dogma en van 't geestdoodende Bijbelgezwets. Wij stellen daarentegen, dat onze kinderen buiten Jezus verarmen, en een volk, dat de Schrift verlaat, degenereert. Stel u daarom den strijd, die nu ingaat, toch niet te licht voor. Het gaat nu om de hoogste winste, en alleen met *full speed* kan ditmaal de prijs in den loopbaan gewonnen worden. Zeker deze „Meiboom in de kap” was juist wat wij hebben moesten om met de volle borst ons luid gejuich in te zetten. Ons Kabinet biedt thans het hoogste wat ons kon geboden worden. Onzen Minister er de lof en onzen God er den dank voor. Maar laat onder dien juichtoon geen oogenblik de ernst van dit hoogste bod voor u schuilgaan. Het is het hoogste wat ons ten deel kon vallen, maar juist daarom moet 't u dan ook de hoogste inspanning, het uiterste der zelfopoffering waard zijn. Mannen broeders, beschaamt dan de hope niet, die al wat God vreest, op uw dapper standhouden bouwt.

Is zoo de stand van zaken, M. H. en gaat 't met de wijzi-

ging van artikel 192 over tot den hoofdaanval op 't Liberale bolwerk, dan voelt ge tevens, hoe de vraag: *Al dan niet in Coalitie*, ditmaal meer dan ooit geheel de positie op 't slagveld beheerscht.

Versta mij hierbij niet verkeerd. Ik beweer allerminst, dat we zonder 't accoord van den Driebond niet met eere slag konden leveren. Reeds de enkele herinnering aan 1901 bewijst vlak het tegendeel. Bij de stembusactie in 1901 was er nog van geen Coalitie sprake, en toch bleek na afloop van de worsteling onze positie zoo verrassend sterk, dat we er niet afkonden, en wel tegen wil en dank aan de portefeuilles aanmoesten. Zag men van de Grondwetsrevisie inzake Onderwijs voorhands af, dan kon gelijk waagstuk nu ook weer ondernomen, en ik zie niet in, waarom 't niet nogmaals slagen zou. Maar thans nu de Meiboom in de kap staat, nu kunnen en mogen we zoo niet spreken. Nu ware die taal der zelfgenoegzaamheid roekeloos. Bij Grondwetsherziening toch gaat het er om, of ge *driemaal achtereen* bij de stembus saam in Bond blijft staan, en kan één stem, die aan het twee derde ontbreekt, u reeds bij de tweede stembus heel den slag doen verliezen. Artikel 195 is hier onverbiddelijk. Nu is dit wel pijnlijk, maar zoo heeft onze God ons 't politieke lot nu eenmaal beschoren. Een Anti-Revolutionaire meerderheid in beide Kamers met ja, dan nog een overschot voor het $\frac{2}{3}$, is kortweg onbereikbaar, ja ondenkbaar. Isolement met het oog dáárop verkoren, zou geen winste beloven, maar feitelijk zelfvernietiging zijn. In het feit zelf, dat wij Antirevolutionairen, met de uiterste inspanning nog niet één vierde van 't Parlement halen kunnen, ligt de onafwijsbare conditie, dat òf artikel 192 ons met zijn tyranniek bedoelen zal blijven hoonen, ófte wel, dat alleen vrijwillige coalitie met wie, even als wij, reeds sinds drie decennien het beleg voor deze veste der ergenis sloegen, ons haar eindelijken val verpanden kan.

Zoo goed als de beste versta ik veler heimwee, om dan toch eindelijk weer eens een stembus te krijgen zonder band van accoord. Caolitie brengt altoos benauwing; en die benauwing werkt voor de onderscheiden districten soms zoo stuitend ongelijk. Sliedrecht sinds menschenheugenis, aldoor voor één der onzen gekomen, elders in Zwolle of Apeldoorn alle actie voor een eigen candidaat voorshands onherroepelijk afgesneden. Vooral zoo de aldus met onze hulp gekozene in de Kamer zelfs niet vraagt naar wat ons zeer doet,

vergt het altoos weer voor zulk een candidaat optrekken soms meer van het burgerhart, dan het in kan willigen. Ge weet wat storm er nu reeds in Bodegraven opstak. Bij elke stembus opnieuw, en dan bij 't lot, de zetels over de drie partijen te verdeelen, ware dan ook stellig verkieslijk, maar onze landaard duldt dat niet. Een telkens nieuwe candidatuur zou den kiesijver afstompen. Brieven te over liggen dan ook in ons archief, waarin met roerenden ernst gehunkerd wordt naar een weer geheel vrije verkiezing, zooals we ze vroeger beleefd en met eere doorstaan hebben. Geen quaestie, 't zij vroeg 't zij laat, komt het hier weer toe. 't Gemeene wèl van 't land moge deze tactiek op 't punt, waar we thans aan toe zijn, afsnijden, maar de ure komt, dat meer dan één ons heilig beginsel op onverbiddelijken toon weer erkenning zal eischen en 't zal mij een lust zijn, als ik op mijn ouden dag zulk een niets sparende guerilla nog mocht meemaken. Maar juist om aan dat punt van den weg ooit weer toe te komen, is thans ons voegen, schikken en plooiën 't wachtwoord van politieke wijsheid. Eerst moet, om 't verder te brengen, Adrianopel ingenomen, en óns Adrianopel, dat ons den weg verspert, is en blijft Artikel 192.

Dáárom en daarom *alleen* is met zoo taaie volharding de weer ineenstrengeling van de drie geëllieerde firma's dan ook nagestreefd. O, dat maandenlang altoos weer opzetten van het breisel, om 't daarna even dikwijls weer uit te zien trekken, het was zoo zielmoordend. En toch het moest. De goede kans van slagen mocht geen oogenblik worden losgelaten. Er stond te hooge inzet op het spel. En zoo is dan, na maanden en weken tobbens, de voorslag door de oude firmanten weer geijkt. De drie groepen van aandeelhouders beslissen er heden over. 't Liep in Ede en Ommen niet goed en het is er nog niet wat het zijn moet. 't Lichaam der Christelijk Historischen zit nog te onvast ineen. Er is nog te veel mozaïek, en te weinig ineengegroeid leven. Maar de nu verkregen uitkomst is dan toch, dat tusschen de leidende colleges het zoekgeraakt vertrouwen is teruggekeerd, zóó zelfs dat men saam weer één bedoelen koos, en dat bij een derden amok raad te schaffen zal zijn.

Ik mag en kan u dan ook geen ander advies geven, dan om èn het politiek èn het electoraal accoord, voor wat onze partij aangaat, straks vast te leggen, en dan natuurlijk moogt en moet ge

scherp op stipte naleving er van in elk district staan, mits ge dan ook zelf zorg draagt, op niet één punt in stiptheid van uitvoering te kort te schieten. Wie een accoord sluit en het niet in trouwe naleeft, staat als oneerlijk op 't politieke schandboek gebrandmerkt. Zoo staat 't met hen van wien we handslag kregen, maar daarom precies evenzoo met u, zoo ge zelf handslag gaaft. Ook het electoraal accoord met zijn twaalf artikelen is aan uw besturen toegezonden. Ge hebt zelf kunnen zien, wat aansturen op nauwkeurige afspraak bij de formuleering ervan voorzat, en hoe voor alle brandgevaar, dat zich duchten liet, de brandladders gereed staan. De dag, nadat het electoraal accoord definitief aanvaard zal zijn, betreft de politieke brandwacht heel 't land door zijn post.

En nu hoort ge wel den spotlach, waarmee men Links er zich in vermaakt heeft, dat ons *politiek* accoord zoo kort van stof is, maar ik stel u voor, hun bij den tegenslag, die ze met hun eigen concentratieprogram hadden, dien schik in 't leedvermaak te gunnen. We wisten zeer wel, waarom wij alle coalitiekraacht op de ééne veste der ergernis concentreerden. Een breed program als nu Links verkoos, moet òf compleet zijn en dan struikelt ge er over, eer het af is, òf, laat ge het onafgewerkt, dan zit ge reeds den dag na uw stembusoverwinning er meê in 't haar. En wat hier alles afdoet, met Grondwetsrevisie in 't zicht, doet de Statengeneraal hoogstens nog de loopende zaken af, en staat ge, eer een jaar omliiep, *weer* voor de partrijs. Waartoe dan die uitstalling en die drukte, waar juist als ge slaagt, toch niets van komen kan. Er school van meet af in zulk een concentratieplan, als men Links op 't bord spijkerde, een zoo gevaarlijk-geconcentreerde onzinnigheid. Wel kan aan zulk een kleine dozis van accoord onder partijen, voor u zelf, een breeder program van actie worden toegevoegd, en dat is u dan ook voorgesteld, maar dit kon vanzelf in het accoord niet worden opgenomen. Zulk een accoord richt zich eeniglijk op de hoofdactie, en treedt die hoofdactiet gelijk ditmaal, in den vorm van Grondwetsrevisie op, dan is de kapitale vraag maar of ge 't in 't hoofdpunt saam eens zijt.

Weest daarom wel op uw hoede, dat ge op uw meetings en in uw stembuslitteratuur de sympathie en de aandacht van uw kiezers

niet van dit machtige hoofdpunt afleidt. Juist daarop toch zal men van de overzij aansturen. Wat kan u die Grondwet schelen? zal men u toeroepen. Uw vrije school zit nu vast genoeg in het zaal, om in alle vlek en dorp uit te dijen, maar... denk om het tarief! Den arbeider onder u zal men influisteren: Verspeel toch uw beste krachten niet aan die eindelooze onderwijsquaestie, maar trek met ons op voor ... staatspensioen! En zelfs de vrouw zal men er bij halen, om u te vragen, of die hartverheffende actie der suffragettes in Engeland u toch niet toont voor wat heilige zaak ze optrekken. Die schoolruzie, die Antithese en al dat gedogmatiseer en gepreek, zullen ze ook nu herhalen, verdeelt 't volk maar, en verbreekt onze nationale eenheid. Christenarbeiders, trekt dan toch liever met óns op, want ons gaat het om heel 't volk, het „*lieve vaderland*” is niet veilig dan bij ons.

Hoort ge het? Voor het „*lieve vaderland*” zullen ze optrekken! Dat zijn dan zeker die dappere patriotten, die als één man zich om Colijn schaarden, om, nu onlangs het oorlogsgevaar, met heel Europa, ook ons bedreigde, de Defensie van ons land op pooten te zetten. 't Mocht wat! Het lieve vaderland! we kennen dat scherm met 't holle woord, maar tegelijk in 't Concentratie-program geen tittel of jota over onze Landsdefensie, en toen als één man in de Kamer tegen Colijn's zoo broodnoodige reorganisatie ingegaan.

Laat u toch niet verschalken noch misleiden. Bij geen groep zoo sterk als bij Links wordt juist 't nationale, het historisch ons heilige, en 't allen ons samenbindende naar den achtergrond geschoven. De liefde Links is aan het Cosmopolitisme verpand. Het dogma van den vrijhandel moet aan onze landgrens elke betekenis doen verliezen. En als heel Europa in angst de dingen afwacht, die te gebeuren staan, en 't ééne volk voor, het andere na zich letterlijk uitput, om zijn weerbaarheid te verhoogen, omdat ieder voelt, hoe, als de groote oorlog komt, een volk dat niet klaar staat, weg is, — leggen de mannen van Links den euvelen moed niet af, om 't volk voor de militaire kosten bang te maken, en onder het motto: Liever weerloos, dan een dure defensie! op te hitsen tegen het zittend Kabinet. Geen staatsman in 't Buitenland durft het meer aan, om aan vloot en leger de zoo hoog noodige versterking te onthouden. Spoed zelfs voelt men, dat voor 't weerbaar maken van elk land noodig is. Ieder man die nadenkt

beluistert 't, hoe zich boven Europa een onweder saampakt, waarvan de losbarsting ontzettend kan wezen. Zelfs België, vlak op onze grenzen, tast diep in de beurs, en pansert zich naar alle zijden. En terwijl nu ieder weet, dat, barst 't los, geen land zoo gevaarlijk ligt als Nederland, hadden deze minnaars van het lieve vaderland, wier eigen schuld uit het verleden het is, dat onze vloot geheel verachterd is, dat onze kust bloot ligt, en dat ons veldgeschut te kort schiet, geen woord, geen letter voor de veiligheid van het land in hun folio-program, over; werkten ze Colijn, die ons redden kwam, om politieke redenen tegen; en speculeeren ze op den belastingweezin onder de kiezers, of ze, door de Defensie blauw blauw te laten, achter hun „Roode Vaan in de mist” allicht een enkele van onze kiezers konden meêtroggelen.

Mannen Broeders, het doet pijnlijk aan zoo iets van eigen landgenooten te moeten zeggen. Buiten het socialistisch gedoe is zulk een tragedie dan ook in geen land ter wereld vertoond geworden. Zelfs in België vlak naast ons, gaat al wat Liberaal is, in de Defensie van het land voorop. Zoo aller fataalst is die houding van Links zelfs, dat reeds daarom de ramp is af te bid-den, dat in zoo hachelijk tijdsgewricht, als thans Europa doorleeft, het lot en 't leven van ons Vaderland toch niet aan aldus gezinde Staatslieden worde toevertrouwd.

Neen, dan biedt een Kabinet van Rechts toch heel andere waarborgen voor onze nationale welzijn. Al moge er iets van aan zijn dat dit kabinet in 't idëele soms te kort schoot, nooit toch is het dweepen met de vredesillusiën der Liberalen, van mannen, die Colijn in hun kring opnamen, te duchten. Wat zoo gerust stelt bij dit Kabinet en zoo warm vertrouwen inboezemt, is de solide beteekenis van het stel mannen, dat thans aan het roer zit. Of men wil of niet, zelfs van Links moet men ons daarover hulde brengen. En wat opmerkelijk blijft, geen kabinet heeft in zijn korten duur meer van zijn leden verloren en toch was het of er telkens een nòg meer *first rate* staatsman voor het front verscheen. Allengs werd schier heel het Kabinet een uitgezochte *keurbende*, zooals het in compleetheid van talent zelfs in Thorbecke's beste dagen niet geschitterd heeft.

Het is zoo, weer zit er „een dominee” in en dat vooral gaf aanvankelijk aanstoot, maar wijs ons nu liever één jurist, die onzen Talma, den prediker, in werkkraft, in kennis, in volharding te boven ging. Aan den Rechtschen kant althans behoeft men den theoloog voorshands niet in de simpliciekast weg te zetten. Vraag u maar af, wat Links met zijn moderne dominees in 't Parlement heeft gewonnen, en leg daar dan naast wat Rechts eerst een Schaepman en thans een Talma, eu dan weer een Nolens en een de Visser zoo rijk hebben gepresteerd, en 't verschil spreekt toch! Ik weet wel, alle talent heet Links te huizen, Rechts zijn niet anders dan achterblijvers, en ik geef toe, onder de „kleine luiden” krioelt het wel van schrandere en heldere koppen, maar kan het matadorschap geen regel zijn. Maar het troost dan toch, en verkwikt immers ook u 't hart, als, waar de nood aan den man komt, zelfs eerste-klas-mannen ons telkens weer van onzen God geschonken worden. Met dank voor wat we ook nu weer in ons Kabinet mogen bezitten, trekken we daarom ook nu weer met warme bezieling voor onze mannen op. Mogen we ze ook na Juni nog op dezelfde plaats der eere terug vinden!

Natuurlijk is niet alles uitgekomen, wat men in 1908 gehoopt had. De man in het eerste Rechtsche Kabinet van deze eeuw, zoo peinsde men toen, was te forsich vooruit geschoven. Men zou nu met stiller tred, zelfs half verzoenend, zachtelijk vooruitschrijden. Dat zou dan toch den verwoeden tegenstand breken. En aanvankelijk scheen het toen ook, of het zoet 't zuur op de lippen der tegenstanders vervangen had. Doch nu, nu het weer ter stembus gaat, ziet nu zelf maar waarop dit alles is uitgelopen. Nu heet 't land er nog veel erger aan toe te zijn, dan in 1905. Nu is er, zoo 't heet, nog minder uitgevoerd. Nu is alles tegengelopen. Nu moet voor schelm weggejaagd, een Kabinet, dat het land er maar aan waagt, om zijn politieke tragedie tot in het slotbedrijf te kunnen uitspelen. Maar versta nu wel, juist die niets sparende hoon heeft ons goed gedaan. Juist dit toch maakte, dat we nu heel het land door de fakkels opgenomen en ijlings aangestoken hebben, en luid gaat nu reeds alom het geroep op: Als ge zóó over ons Kabinet wilt heenloopen, goed, maar dan zullen wij ook eens toonen, wat we voor ons Kabinet over hebben. Ons geld gaat er voor uit de beurs. Met het gedrukte woord zullen we het land be-

strooien. Op meeting na meeting zullen we het volk wakker, tot springlevend toe, maken. Huis na huis zullen we afloopen. Geen kiezertje, dat aan onzen kant staat, ontsnapt ons meer. En geen huis en geen tempel zal er onder ons zijn, waar de zaak van het land niet voor Gods troon wordt gebracht.

Onze Deputatenvergadering geeft, gelijk steeds om de vier jaar, ook nu ons een dag van hoog leven. Hier te zijn, alle deze mannen uit alle oorden des lands hier om u heen te zien, ik weet het, 't bezielt, 't verhoogt den moed; meer nog, 't verwarmt ons met een geestdrift, die vooral den anders eenzamen strijder doet opleven. Heerlijk, zulk een dag van politieken jubel, als de Meiboom, gelijk ook nu weer, ons uit de kap tegen-groent. Maar die bezielende warmte, Mannen broeders, mag niet in Utrecht blijven, de fakkels die hier ontvonkten, draagt ge van avond reeds of morgen naar uwe woonplaatsen meê uit, om ook daar het genot *van die bezieling* over te brengen. Zoo was het steeds op onze landdagen. Ik zeg meer, zoo werd het op onzen landdag steeds in toenemende mate. Laat wat ditmaal van hier uitgaat, Mannen Broeders, dan nog overtreffen, wat ooit van Tivoli uit het land insloeg. Natuurlijk, als onze God ons nederlaag beschikt, zullen we vast beraden en gewillig ons het juk weer op de schouders laten leggen. Maar nu we hier zoo heerlijk samen zijn, en van hier straks met een lied Hammaäloth weer het land intrekken, nu zeggen we: Neen, dat kan immers niet! Ons spelt ook nu weer de uitkomst zegepraal. Maar dan ook, Mannen Broeders, van morgen af electoraal door heel het land gebouwd. Niet maar het zwaard gekruisd, maar ook de truffel gehanteerd. In elk dorp de hamer bij elke balk omhoog, dat het met forschen tik op de muren neordreune. Aan één stem kan het hangen. Zorgt dan, dat althans door u die ééne noodlottige stem niet verspeeld worde. „De Meiboom in de kap”, maar ook het inroepen van Gods zegen niet verzaakt! En dan zij 't onze God, die ons in Juni jubelend het zegelied doe hooren!

Ik heb gezegd.

Christelijke en Neutrale Staatkunde.

R E D E

ter inleiding van de

DEPUTATENVERGADERING,

gehouden te Utrecht, op 13 April 1905,

DOOR

Dr. H. BAVINCK.

HILVERSUM
WITZEL & KLEMKERK.

Geachte Heeren en Broeders! ¹⁾

Onze Deputatenvergadering komt thans voor de eerste maal zonder Dr. Kuyper als haar Voorzitter saam. Als Gij, mannen broeders, ofschoon de machtige attractie van zijn persoon en van zijn woord ontbreekt, desniettemin in even grooten getale als anders op dezen antirevolutionairen landdag verschijnt, dan legt uwe talrijke opkomst er getuigenis van af, dat niet slechts de persoonlijkheid van den leider, maar ook de hoogheid van het ideaal, dat wij nastreven, uwe harten van warme geestdrift gloeien doet. Zelfs al ging er een belangrijk percent van uwe belangstelling af voor de verklaarbare nieuwsgierigheid, om te zien, of en op welke wijze eene antirevolutionaire deputatenvergadering een goed verloop hebben kan zonder de krachtige leiding van haar vroegeren Voorzitter, dan nog zou ik het in deze oogenblikken, uwe vergadering overziende, durven uitspreken, dat niet in de personen, hoe hoog gewaardeerd ook, maar in de beginselen onze eenheid ligt en onze kracht.

Toch lijdt het geen twijfel, dat wij door het aftreden van onzen Voorzitter in ongewone en moeilijke omstandigheden geraakt zijn. Van onze eerste deputatenvergadering af, sedert de oprichting van het Centraal Comité, ja, eigenlijk van het oogenblik van zijn op-

1) Bij het uitspreken werd deze rede belangrijk ingekort.

treden af, was Dr. Kuyper jure suo de leider onzer partij, de drager onzer beginselen, de tolk onzer gedachten, de bezieler van onze kracht. Als hij thans van wege zijn Ministerschap het Voorzitterschap van het Centraal Comité heeft nedergelegd, dan dringt ons het beginsel onzer partij, hetwelk tusschen overheid en volk, tusschen Ministerie en Kamer zorgvuldig onderscheid maakt, in deze aftreding, welk gemis zij ons ook brenge, te berusten. Maar wij doen het niet, zonder dat wij in deze ure als vergadering van deputaten van heel de antirevolutionaire partij onzen diepgevoelden dank betuigen en onze warme hulde brengen aan de vaste overtuiging, het buitengemeen talent, den onverdroten ijver en den heroïschen moed, waarmede Dr. Kuyper meer dan dertig jaren lang onze beginselen uiteengezet en bepleit, onze partij georganiseerd, deze vergaderingen geleid, ons allen met geestdrift bezielde heeft. Wat op het gedenkfeest van de „Standaard” werd uitgesproken, is nog uwe en mijne overtuiging: wanneer wij, Antirevolutionairen, in dezen tijd met zelfbewustheid en fierheid de banier onzer beginselen omhoog heffen, dan hebben wij dat, onder Gods zegen, in de eerste plaats aan Dr. Kuyper te danken. Wat onze partij in den lande is, dat is ze, zonder andere van onze voor mannen te miskennen, toch inzonderheid geworden door *zijn* persoon en door *zijn* arbeid.

Maar juist omdat wij zooveel aan hem te danken hebben, brengt zijn aftreden als Voorzitter aan het Centraal Comité en aan de deputatenvergadering een groot verlies. De verandering, daardoor ingetreden, is principieel zoo gewichtig, dat hare gevolgen nog niet zijn te overzien; ze wordt echter op dit oogenblik nog niet zoo diep gevoeld, wijl de reden, die onzen Voorzitter tot aftreden bewoog, van verblijdenden aard is. Deze is toch in niets anders gelegen dan in het hooge ambt, waartoe de Koningin hem riep na den uitslag der verkiezingen in 1901. Van leider eener partij werd hij toen voorganger van heel ons volk, voorzitter van den Ministerraad, raadsman der Kroon. Ons partijbelang zwijgt daarom gaarne voor het algemeen belang van ons volk, en onze persoonlijke wenschen onderdrukken wij voor de stem onzer Koningin. Voor het presidentschap van den Ministerraad staan wij onzen Voorzitter nu, en nog vier jaren na dezen, gaarne af. Zelfs zijn wij op dezen dag hier saamgekomen, om een vast verbond te sluiten, dat wij allen onze uiterste kracht zullen inspannen om, voorzoover

het aan ons staat, te zorgen, dat Dr. Kuyper Minister blijft en in de eerstvolgende vierjarige periode niet meer als onze Voorzitter optreden kan.

Toch neemt dit niet weg, dat wij ons van de veranderingen, door zijn aftreden als onze Voorzitter en door zijn optreden als Minister in onze partij aangebracht, klaar bewust moeten zijn. Wij hebben geen belofte, dat na Groen en Kuyper weer een leider van hun talent en energie ons beschoren zal zijn. Met een persoon staat en valt onze partij niet, omdat zij uit beginselen leeft, die den toets der eeuwen hebben doorstaan. God kan verlossen door velen en door weinigen, door groote en door kleine kracht. Tot moedeloosheid bestaat er nimmer reden voor hem, die in waarheid aan 's Heeren voorzienig bestel gelooft. Maar als wij, van nu voortaan en meer nog in de toekomst, op eigen beenen moeten leeren staan, dan zal het er op aan komen, om door eendracht machtig te zijn, om onze organisatie in stand te houden en te volmaken, om door onderlinge toewijding aan de zaak het gemis van eene allesbeheerschende persoonlijkheid te vergoeden. Dat zal hoe langer hoe meer in de toekomst noodig blijken, maar het is ook thans reeds van het grootste belang bij de stembus, die in Juni geopend wordt. Zoo stemt het dan tot groote blijdschap, als we zien, dat onze mannen broeders op een dag als deze uit alle oorden des lands zijn saamgekomen, om elkander weer houw en trouw te beloven. En wanneer we daarbij hooren, dat het voorbereidend werk der verkiezingen met ijver is ter hand genomen, dat er geen moeite, geen tijd, geen kracht wordt ontzien, dat de energie onzer mannen voorbeeldeloos, hun inspanning boven lof verheven is, dan profeteert dat wat goeds voor de toekomst en geeft het ons ook reeds moed voor den ernstigen strijd, die ons wacht.

Want die strijd zal fel zijn; ernstiger en heftiger nog dan in het jaar 1901. Het is voor het liberalisme in de veelheid zijner schakeeringen de vraag van het crop of eronder, de quaestie van te zijn of niet te zijn. Indien het winnen mocht, dringt het misschien voor lange jaren de Christelijke actie terug. Indien het daarentegen verliest, valt het waarschijnlijk voorgoed in verschillende groepen uiteen. Zoo spant het thans dan zijne uiterste krachten in en roept zijn laatsten man te velde, om zich op te richten uit

zijn val en zijne vroegere heerschappij ook in deze eeuw in Nederland voort te zetten.

Voor velen onzer is deze groepeerings der partijen bij de aanstaande stembus eene teleurstelling geweest. Er bestond eenige hope, dat in de vierjarige periode, welke straks achter ons ligt, de tegenstelling allengs voor waardeering, de bestrijding voor samenwerking plaats zou hebben gemaakt. En voor die hope bestond grond. Immers, toen het huidige Ministerie in 1901 de regeering aanvaardde, trad het, evenals het kabinet-Mackay in 1887, zeer gematigd op. „Niet uit zwakheid, maar om de alles afdoende reden, dat in een land, waarin twee zoo machtige groepen tegenover elkander staan, recht en billijkheid eischen, dat aan beide groepen een bestaan met eere verzekerd blijve.” Het was de fout der liberalen, dat zij vroeger deden alsof wij niet bestonden. Zij behandelden de geloovigen als pariahs en wilden zelven heer en meester in het land zijn. Maar het Kabinet, uit leden der Rechterzijde samengesteld, wandelde in een ander spoor, en stelde zich van den aanvang af boven de partijen, ze alle te zamen erkennende als deelen van een en hetzelfde volk.

De personen, die in het Ministerie zitting namen, boden daar reeds waarborg voor. Wel koesterde men van liberalen kant vreeze, dat de Rechterzijde, wegens gebrek aan mannen, geen bruikbaar Kabinet zou kunnen samenstellen. Maar toen Dr. Kuyper als Kabinetsformateur na korten tijd de Heeren Van Asch van Wijck en Marez Oyens, Melvil van Lijnden, Loeff en Harte, Bergansius en Kruijs als Ministers om zich heen te scharen wist, viel den liberalen een pak van het hart en zagen zij de belangen van het land toch waarlijk niet aan gansch onwaardige en onbekwame mannen toevertrouwd. In den loop der vierjarige periode leed dit Ministerie een drievoudig verlies. Eerst in den Minister van Koloniën, den Heer Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck, die reeds in den aanvang van het tweede zittingsjaar onder den last van zijn arbeid bezweek; daarna in den Minister van Marine, den Heer Kruijs, die door den dood werd weggenomen; en eindelijk in den Minister van Buitenlandsche Zaken, den Heer Melvil van Lijnden, die nu voor enkele weken zijn ontslag verzocht. Van deze drie Ministers, die de vierjarige periode mede begonnen maar niet ten einde brachten, was eerstgenoemde ons het naast verwant. In den Heer Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijck daalde een man ten grave, die

een aanschouwelijk beeld vertoonde van de geschiedenis onzer Antirevolutionaire partij. Toen hij voor ruim twintig jaren optrad, wisten de liberalen niets beters te doen, dan hem dag aan dag op de kaak te stellen wegens zijne onbeduidendheid. Zelfs zijn gymnasiale en akademische loopbaan werd nagegaan, opdat zijne volslagen onbekwaamheid daaruit voor den dag treden zou. Maar de Heer Van Asch van Wijck zweeg op al die beschuldigingen en hij werkte; hij werkte als burgemeester van Amersfoort, als lid der Kamer, als gouverneur van Suriname, als Minister van Koloniën; hij werkte met onbezweken trouw, met voorbeeldelooze toewijding, met inspanning van al zijne krachten, niet acht, maar twaalf uren in den dag. En toen hij stierf, was er maar ééne stem over de onpartijdigheid, de bekwaamheid, de beginselvastheid van dezen Antirevolutionairen voorman. En wat het meeste zegt, hij stierf als een Christen, kinderlijk vertrouwende op de barmhartigheid Gods.

Zijn dood was een slag voor het Ministerie, voor het Centraal Comité, voor de Antirevolutionaire partij. Maar in Minister Idenburg werd aan ons land een man geschonken, die de ledige plaats van den Heer Van Asch van Wijck met eere innemen kon. De kennis, die hij in zijn Indische loopbaan opgedaan had, verschaftte hem reeds terstond als Kamerlid eene groote mate van invloed en gezag. En als Minister wist hij niet alleen door zijn sympathieke verschijning, maar ook door zijne welwillende houding, zijn ernstigen zin en zijne degelijke kennis het vertrouwen van alle partijen te winnen. Ons is het een eere, hem te mogen rekenen onder de banierdragers van onze Antirevolutionaire beginselen.

Op het Ministerie, dat in 1901 aan het bewind kwam, viel dus weinig aanmerking te maken; in bekwaamheid en werkkracht staat het bij geen der vorige Kabinetten achter. Maar ook het regeeringsprogram, dat in de eerste troonrede ontvouwd werd, droeg, ofschoon een beslist, toch ook een gematigd karakter. Het gaf wat men verwachten kon. De 22 wetsontwerpen, die erin aangekondigd werden, concentreerden zich alle om de geestelijke en de stoffelijke zijde van het sociale vraagstuk; en de Regeering kwam er rond voor uit, dat zij bij het geven van leiding en het verleenen van steun, door de wijziging van toestanden geëischt, wenschte voort te bouwen op de Christelijke grondslagen van het volksleven. Op den grondslag van zijn uitgebreid werkprogram

vond het huidige Kabinet in Kamer en pers bij zijn optreden een welwillende ontvangst. De Rechterzijde riep er een hartelijk welkom aan toe en de Linkerzijde nam het standpunt eener loyale oppositie in.

In het eerste jaar werd het Kabinet in beslag genomen door werk, dat zijn voorganger had nagelaten. Onderscheidene wetten waren onder het vorig Ministerie wel goedgekeurd, maar niet in werking getreden, t. w. de ongevallenwet, de militie- en landweernetten, de kindernetten en de gezondheidswet. Onder deze maakte met name de ongevallenwet het onmogelijk, om de ontwerpen inzake het verzekeringswezen terstond door de afdeeling Arbeid ter hand te doen nemen. De uitvoering toch van deze wet eischte zoo omslachtige en tijdroovende werkzaamheden, dat het eerste jaar voor anderen arbeid schier geheel verloren ging.

Toen er in den loop van dit eerste jaar geen enkel nieuw wetsontwerp werd ingediend en de Troonrede van 1902 niets naders bevatte over de vrijmaking van het onderwijs, maakte zich in onze eigen kringen een gevoel van teleurstelling van de gemoederen meester, waaraan de Kamer zelfs uiting gaf in haar voorloopig verslag. De vrees werd uitgesproken, dat Dr. Kuiper, op het groene kussen gezeten, zijn „oude plunje” had afgelegd; en een smaldeel zonderde zich af van onze vloot en ging op het onbruikbaar kompas van 1894 de politieke zee bevaren. Zelfs maakten verschillende liberale leden bij het begrootingsdebat van 1902 zich bezorgd over het Christelijk karakter van het Kabinet, en vraagden met belangstelling, waarin toch de beginselen van dit Ministerie verschilden van die, door vorige Kabinetten gehuldigd. Zoo goed was in den aanvang de verstandhouding, en zoo groot de verwachting, door voor- en tegenstanders ten aanzien van het regeerbeleid van het nieuwe Kabinet gekoesterd.

Deze sympathie voor het Kabinet steeg nog aanmerkelijk in de eerste maanden van 1903. De werkstaking, die toen uitbrak in een pakhuis aan het Blauwhoedenveem, sloeg door een krachtig solidariteitsgevoel over naar het spoorwegpersoneel in Amsterdam. Dientengevolge werd dit centrum van personen- en goederenvervoer plotseling van het overige land geïsoleerd. Zaterdag 31 Januari en Zondag 1 Februari stond het spoorwegverkeer op de drukste Hollandsche lijnen stil. Op alle stations, Haarlem, Den Haag, Rotterdam, Amersfoort, Utrecht stelde zich het personeel in het

gelid, wachtend op het sein om den arbeid neer te leggen. Eén wenk behoefde het slechts te kosten, om eene algemeene werkstaking onder het spoorwegpersoneel te doen uitbreken. Heel Nederland stond verbijsterd. De staking was eene verrassing voor het land, voor de Regeering, voor de sociaal-democratische en anarchistische partij, ja zelfs voor eene groote groep van arbeiders, die eraan deelnamen, maar gehoorzaamden op commando. Toen het conflict op spoorweggebied werd overgebracht, berustte de regeering bij den heer Oudegeest, voorzitter der federatie van het spoorwegpersoneel; hij gaf bevelen en allen gehoorzaamden, machinist en stoker, conducteur en controleur. De directies hadden niets te zeggen, niettegenstaande het personeel voor een deel bij het in dienst treden met eede tot gehoorzaamheid zich verbonden had. Er heerschte een anarchistisch schrikbewind. Aan het algemeen belang werd niet gedacht. De organisatie der werklieden was op dat oogenblik het hoogste belang, waarvoor alles wijken moest. De wettige besturen, de patrooms, de directies, hadden niets te zeggen; alle macht was verplaatst en berustte bij het bestuur der arbeidersvereenigingen. De Heer Hugenholtz hing, naar eene toen gebezigde uitdrukking, op het perron te Haarlem den gebraden haan uit.

In de tenten der socialisten en der anarchisten ging er toen een groot gejuich op. Beide dongen om de eer van het peterschap. Het *Volk* dreigde: de kapitalisten hebben nu eens gezien, wat de arbeiders vermogen, als ze één zijn. Nog heeft de leeuw slechts zijn klauw getoond, hij heeft nog slechts laten vermoeden wat hij vermag, als hij zijn volle kracht ontketent. De heeren zullen wel doen, daarmede in het vervolg wat rekening te houden. Zoo noodig zal de algemeene werkstaking in ons land de conservatieven tot rede moeten brengen. Nog grooter overwinningen bergt de toekomst in haar schoot. Arbeiders, het gaat zoo goed. Men kan het *hooren* groeien.

Door schrik bevangen, schaarden zich toen alle partijen eendrachtig aan de zijde der Regeering. In de eerste dagen van Februari waren allen diep onder den indruk van het gebeurde. Eenstemmig was het oordeel, dat deze werkstaking eene revolutie, eene anarchie, een zegepraal niet van het recht maar van de macht, een onwettige verplaatsing van het gezag was geweest. Niet alleen van de rechter-, maar ook van de linkerzijde drong men

in de pers bij de Regeering er op aan, dat zij zorgen* moest, dat zoo iets niet meer voorkomen kon. Enkele stemmen gingen er wel op, zooals die van den hoogleeraar Visser, die het der Regeering kwalijk namen, dat zij niet terstond had ingegrepen en bijv. niet onmiddellijk beslag had gelegd op de locomotieven en rijtuigen, om althans voor het vervoer van de post te kunnen zorgen en de verbinding tusschen Den Haag en Amsterdam te onderhouden, — alsof de Ministers bij gebrek aan personeel in hoogst eigen persoon als machinist en conducteur hadden moeten optreden —, maar deze stemmen vonden geen weerklink en brachten de Regeering niet van de wijs. De *Amsterdammer* vertolkte in die dagen de overtuiging, die zetelde in aller hart: de Regeering heeft door haar kalmte en bezonnenheid het land voor groote nadeelen en gevaren behoord.

Met die bezonnenheid paarde de Regeering eene groote mate van beslistheid; zij wist wat zij wilde. De afloop der staking bracht geen ontspanning, de overmoed der arbeiders kende geen grenzen. De werklieden te Amsterdam dreigden bijv. met staking, als de Gemeenteraad niet vóór een bepaalden, korten termijn aan hun eischen voldeed. De arbeiders waren met den afloop der staking, die hoe genaamd geen loonsverhooging en geen lotsverbetering bracht, niet tevreden. Wat had men aan de verkregen erkenning der organisatie, zoo lieten zij in Rotterdam zich hooren, hun vrouwen konden er geen krent voor koopen. Van de gunstige gelegenheid moest gebruik gemaakt worden, om het kapitalisme ten onder te brengen; het anarchisme stookte dit vuur der hartstochten aan en het socialisme miste den moed, om voor het „anarchistisch avontuur” eener algemeene werkstaking te waarschuwen. Dezen ernst van den toestand inziende, schroomde de Regeering niet afdoende maatregelen te nemen. Eerst riep zij de lichtingen van 1900 en 1901 op, om ergerlijke feiten als te Durgerdam te voorkomen, om de dристheid ontzag in te boezemen en aan de burgers gevoel van zekerheid te hergeven. Daarna verscheen zij in de Kamer van 26 Februari met eene Verklaring, die bij vriend en vijand om haar waardigen toon en kloeke beslistheid instemming vond. En zij stelde daarin **voor tegen het** gevaar van een onbezonnen aanslag op den hoofdfactor voor de levensbeweging der maatschappij: instelling van eene spoorwegbrigade, benoeming eener staatscommissie met enquêtebevoegdheid naar toestanden bij het spoorwegpersoneel en strafbaar-

stelling van plichtverzaking bij bepaalde diensten ten behoeve van de publieke zaak.

Toen deze voorgenomen maatregelen bekend werden, organiseerde zich een stelselmatig verzet bij de arbeiders. De Minister van Binnenlandsche Zaken werd op een plaat van het *Volk* als een worger van den arbeider voorgesteld. De wetsontwerpen werden dwang- en muilkorfwetten genoemd, die de vrijheid, de vereeniging en de organisatie van de arbeiders aanrandden. Op eene vergadering van vertegenwoordigers van ongeveer veertig vakbonden, welke den 20sten Februari te Amsterdam op uitnoodiging van de Vereeniging voor Spoor- en Tramwegpersoneel samenkwam, werd besloten een Comité van Verweer te benoemen, dat een krachtige actie zal voeren ter handhaving van de vrijheid van den arbeider, en werd het gansche Nederlandsche proletariaat opgeroepen, zich in dezen met de georganiseerde arbeiders solidair te verklaren. Het Comité van Verweer werd benoemd uit vertegenwoordigers van de vakbonden, van de vrije socialisten en van de sociaal-democratische arbeiderspartij. Het kreeg de uitgebreide volmacht, om eerst, bij eene mogelijke aanranding van de vrijheid van den arbeider, onmiddellijk de staking af te kondigen voor het spoorwegpersoneel en de transportarbeiders, en, als de staking niet tot een gewenscht einde leidde, ze uit te breiden tot bedrijven, die voorzien in de dagelijksche levensbehoeften, en zoo noodig eene algemeene werkstaking te proclameeren. Het manifest van de heeren Petter en Oudegeest beviel het nemen van voorzorgsmaatregelen aan, om onmiddellijk den arbeid neer te leggen, als er bericht kwam van het hoofdbestuur. De sociaal-democratische partij, ofschoon van het ijdele en dwaze van dit „anarchistisch avontuur” overtuigd, steunde dit dreigement aan de Regeering. Het *Volk* schreef den 2den Maart: arbeiders moeten zich organiseren voor een „reuzenstaking”. De Regeering wierp der arbeidsklasse den handschoen toe, ontketende de hartstochten: *Thans is niet anders mogelijk dan hard tegen hard* — deze schurkenstreek dringt tot alle wettige middelen van verweer. En de heer Troelstra verklaarde nog den 10den Maart in de Tweede Kamer, dat er bij eene eventueele werkstaking van den kant van Engeland een ton gouds per week tot steun in uitzicht werd gesteld.

Er viel geen twijfel meer aan, dat de werkstaking als een politiek machtmiddel werd aangegrepen, om de Regeering te intimideeren,

dat er een macht in den staat werd georganiseerd, die dezen de wet moest voorschrijven. Het ging niet meer om solidariteit of organisatie, om loonsverhooging of lotsverbetering, maar het ging om het gezag en de macht in den staat.

In dezen critieken tijd, toen het recht en het gezag zelf in den strijd betrokken was, viel een groot deel van de liberale partij der Regeering af en koos de zijde der dreigers met staking. Nu het grootste gevaar maar geweken was en de oogenblikkelijke nood voorbij was, voelde men niets meer voor de quaestie van het gezag. De voorstellen der Regeering werden afgekeurd en zij zelve tot toegeven vermaand. Een twintigtal mannen van naam wendde zich tot het Nederlandsche volk met de uitnoodiging, een smeekschrift aan de Regeering te zenden. Geen woord van afkeuring kwam daarin voor over de werkstaking van 31 Januari, over het terrorisme van Oudegeest, over de socialistische en anarchistische woelingen; geen woord ook van verdediging en steun der Regeering; maar alles was daarop gericht, dat de Regeering wijken moest, dat ze vergeten en vergeven, verzoenend optreden en haar wetsvoorstellen intrekken moest. Er werd een „reusachtig petitionnement” op touw gezet als het meest rechtmatig middel, om de Regeering te waarschuwen voor een stap, die tegen de conscientie van een groot deel des volks ingaat.

Dit optreden tegen de Regeering in zulk een ernstigen tijd en bij zoo gewichtig vraagstuk was een daad van onverstand en ontrouw. Het bewees, dat de oppositie niet begreep, waar het om ging, en na de afwending van het gevaar om het recht zich niet bekommerde; het gezag bleek in haar handen niet veilig te zijn. Van dien tijd af dagteekent de scherpe houding, welke de liberale partij tegenover het Kabinet in steeds toenemende mate aannam. Wel is waar kwam er bij de behandeling der wetsontwerpen door de inschikkelijkheid der Regeering weder eenige toenadering. De heer Israëls erkende in het *Handelsblad*, „dat het Ministerie-Kuyper in zijne bereidwilligheid tot gemeen overleg zoo ver gegaan was als men slechts kon verwachten”. De stellers van het smeekschrift ondervonden trouwens ook, dat een groot deel van hun geestverwanten hun hoegenaamd geen steun bood. Gevolg daarvan was, dat de liberalen in de Kamer ten slotte vóór de ontwerpen stemden. Maar de vrijzinnig-democraten stemden tegen.

En de heer Borgesius was op het oogenblik der stemming toevallig absent en toonde, naar de uitdrukking van de *Standaard*, „den moed van een haas”.

Er was te kwader uur een verschil in beginsel openbaar geworden, dat door den heer Israëls aldus werd geformuleerd: Volgens de Antirevolutionairen heeft de overheid of de staat een zelfstandig gezag, niet ontleend aan de vrijheid en het recht des burgers. Maar „het liberale beginsel, zoo scherp mogelijk geformuleerd, luidt aldus: Alleen de menschen hebben rechten, de overheid als zoodanig heeft alleen plichten. Zij heeft den plicht de overheidstaak te vervullen en uit dien plicht vloeit voort, dat zij de bevoegdheden hebben moet. noodig tot hare vervulling. Die bevoegdheden kan zij alleen verkrijgen, doordien de burgers van hun onbegrensd recht een gedeelte afstaan en van een bevoegdheid afzien ten bate der overheid. Elk recht der overheid is afgeleid recht, geen zelfstandig recht.” De overheid had dus moeten wijken, toen de burgerij hare stem verhief, hare rechten deed gelden en hare bevoegdheid terugnam.

De verwijdering, welke dit verschil over het gezag tusschen Ministerie en linkerzijde teweegbracht, werd nog grooter bij gelegenheid van het voorstel tot wijziging van de wet op het hooger onderwijs. De ontvangst, welke aan het 11 Maart 1903 ingediende ontwerp te beurt viel, was eerst lang niet ongunstig. Niemand vond er iets vreemds in, en elk had een dergelijk voorstel van dit Ministerie verwacht. Ook kwam het aan den uitgesproken wensch der linkerzijde, dat dit Kabinet in zijne wetgeving duidelijker kleur bekennen zou, op waardige wijze tegemoet. Het *Vaderland*, de *Nieuwe Courant*, het *Sociaal Weekblad* de *Amsterdammer* en ook mannen als Professor Holwerda namen een welwillende houding tegenover het ontwerp aan. Het scheen werkelijk, alsof het liberalisme de gedachte, van alleen in het bezit der wetenschap te zijn, stil en zonder gerucht had laten varen. Er scheen een omkeer in de opinie te hebben plaats gehad. Er werd gulweg erkend, dat staats-, algemeen en wetenschappelijk belang zich niet verzette tegen de officieele erkenning van het bijzonder hooger onderwijs en tegen het verleenen van den effectus civilis aan graden, door bijzondere universiteiten verleend.

Maar spoedig begon de wind te waaien uit een anderen hoek.

De bekende Q. N. onderwierp in het *Handelsblad* het Regeeringsvoorstel aan eene ernstige critiek. Zijne bezwaren golden niet enkel détailpunten, ze hadden niet slechts betrekking op de *wijze*, waarop het bijzonder hooger onderwijs zou worden vrijgemaakt, maar zij droegen een principieel karakter en richtten zich tegen de vrijmaking zelve. De officieele erkenning van het bijzonder naast het openbaar hooger onderwijs was op zichzelf ongeoorloofd, in strijd met het belang van staat en wetenschap beide. Wetenschap toch, zoo beweerde de hooggeleerde recensent, was alles, maar ook dat alleen, wat verband hield met onbevooroordeelde waarheidsvorsching. Wie een dienaar der wetenschap wil zijn, moet volkomen onbekommerd zijn omtrent den eindpaal, waar zijn weg op uitmondt. De wetenschappelijke man tigt uit, niet wetende waar hij komen zal. Wie op 'het stuk van het eindpunt zijner reis aan een vooraf bepaalde marschroute zich laat binden, dient niet de wetenschap, maar verraadt haar.

Zoo werd door het liberalisme het oude paard van de onbevooroordeelde wetenschap weer van stal gehaald en nieuw getuigd. Evenals bij de werkstaking het beginselverschil over het gezag van liberale zijde werd geponeerd, zoo werd bij het hooger onderwijs van dienzelfden kant de antithese opgeworpen, die inderdaad ook in het begrip der wetenschap tusschen de moderne en de Christelijke wereldbeschouwing bestaat. De openbare scholen werden wederom als draagsters der eenige en der echte wetenschap voorgesteld, en de bijzondere inrichtingen van onderwijs ontvingen den liefelijken naam van sectarische, polemische en propagandistische scholen, die het besef van nationale eenheid ondermijnen en geen andere vruchten telen dan verwarring en ontbinding.

Het *Handelsblad* ging met deze principieele oppositie voorop; straks volgden *Arnhemsche* en *Nieuwe Rotterdammer Courant*. Al gaf men toe, dat het liberalisme in zijne „vlegeljaren” wel wat eenzijdig en overdreven was geweest, thans was er verandering gekomen, de openbare universiteiten waren puik en bruikbaar voor allen. Dat er in den strijd voor het bijzonder hooger onderwijs eene „billijkheidsquaestie”, zooals de *Amsterdammer* het noemde, aan de orde was, daaraan werd niet gedacht. Voor „zedelijke motieven” bleek de liberale partij hoe langer hoe minder toegankelijk te zijn. Ze praatte over officieele wetenschap en over openbare universiteiten, alsof er land en volk, alsof er het heil der wereld

van afhing. De Kamerdebatten werden beheerscht door de antithese van geloovige en gelooflooze wetenschap en ontaardden menigmaal in een theologisch dispuut. Zoozeer sloten de liberalen in het enge kringetje van hun stelsel zich op, dat zij, bij aanneming van het wetsvoorstel, niets anders verwachtten dan ondergang der wetenschap en uitsterving der openbare hoogeschoolen. Nog enkele weken geleden sprak Prof. De Louter van „kostbare, doch ontvolkte Rijks-universiteiten”, evenals ook van „verkwijning en uitputting van het openbaar onderwijs”. Zooals de socialisten moord en brand hadden geroepen over de dwang- en muilkorf wetten, zoo verloren de liberalen hun bezinning, als ze dachten aan de officieele erkenning van bijzondere inrichtingen van onderwijs, en aan het verleenen van den effectus civilis aan graden, door zulke inrichtingen uitgereikt.

Vandaar dat er noch bij de eerste, noch bij de tweede behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer eene ernstige poging werd aangewend, om tot vergelijk en overeenstemming te komen. De *Amsterdammer* mocht erop wijzen, dat de invoering van staats-examens in den een of anderen vorm de eenige weg was, om aan de onbillijkheid, waarover de voorstanders van vrij hooger onderwijs zich beklagden, een einde te maken. En Prof. Van Geer mocht vóór de tweede behandeling van het wetsontwerp de hoop uitspreken, dat de liberalen eene andere tactiek dan de eerste maal zouden volgen, door amendementen het wetsontwerp zouden trachten te verbeteren, en voor staatsexamens overeenstemming zouden zien te verkrijgen — het was alles gepredikt aan doovemans oor. Van het begin tot het einde stond „la mort sans phrase” vast. Het dogma van de alleenzalmakende liberale wetenschap duldde geen concessie, en politieke berekening sterkte de oppositie, om dit dogma onverzwakt te handhaven.

Bij de lager-onderwijs-novelle herhaalde zich volkomen dezelfde geschiedenis. Ook hier stonden de kansen voor eene eendrachtige samenwerking aanvankelijk niet ongunstig. De wet-Mackay, welke gelijke bijdragen uit de Rijkskas aan openbaar en bijzonder onderwijs toekende, en dus beide in beginsel beschouwde als gelijkwaardige deelen van de Nederlandsche volksschool, werd ook met steun van vele liberalen aangenomen. Langzamerhand kwam er meer waardeering voor de bijzondere school en vond het denkbeeld ook bij liberalen als Mr. Hubrecht ingang, om het streven

naar rechtsgelijkheid der ouders inzake het onderwijs hunner kinderen tegemoet te komen en te steunen. De leerplichtwet zou zonder twijfel in 1900 gestruikeld zijn, als Minister Borgesius toen niet namens de Regeering verklaard had, dat hij er voor zorgen zou, dat door de invoering van de leerplichtwet het bijzonder onderwijs financieel niet van slechter conditie zou worden. En dat woord heeft de Minister gestand gedaan door de gewijzigde schoolwet van 1901, waarbij de subsidie voor de bijzondere scholen aanmerkelijk werd verhoogd.

Het spreekt echter vanzelf, dat het huidige Kabinet, hoe dankbaar ook voor de door het Rijk aan de bijzondere scholen verleende subsidie, hierbij niet kon blijven staan. De vereenigingen voor Christelijk onderwijs hadden hare wenschen uitgedrukt in het bekende Unie-rapport. Op het program van urgentie, door de Antirevolutionaire partij vastgesteld, stond als eerste artikel: voorzoover de grondwet toelaat, finale oplossing van het onderwijsvraagstuk in den geest van het gewijzigde Unie-rapport. En Dr. Kuyper had zelf met de heeren Lohman, Mackay, Van Alphen en De Visser den 2den Mei 1901 in de Kamer eene motie voorgesteld, inhoudende, dat de door de wet vastgestelde minima voor de jaarwedde der onderwijzers aan openbare en bijzondere lagere scholen met hunne wettelijke verhoogingen ten laste van het Rijk te brengen zouden zijn.

De toestand van de bijzondere scholen was dan ook van dien aard, dat versterking der subsidie dringend noodig was. Want meerdere gelijkheid tusschen openbaar en bijzonder onderwijs had zeer zeker ook verkregen kunnen worden, als de openbare schoolbesturen zich gedragen hadden naar de bedoeling van den in de wet-Mackay voorgestelden maatregel: verplichte schoolgeldheffing op de openbare lagere school. Langs dezen weg hadden de bestaansvoorwaarden voor openbare en bijzondere scholen meer en meer met elkander in overeenstemming gebracht kunnen zijn; en deze weg ware voor beide inrichtingen zoowel als voor de financiën van rijk en gemeente de verkieselijkste geweest. Verplichte schoolgeldheffing was in het systeem der wet-Mackay de hoeksteen, om tot beëindiging van den schoolstrijd te komen. Maar het is bekend, dat de openbare schoolbesturen zich weinig om dezen maatregel bekommerden. In de meeste gemeenten bleef het schoolgeld op dezelfde hoogte, waarop het vóór 1889 stond,

en het aantal door het Dagelijksch Bestuur verleende vrijstellingen was zóó groot, dat de opbrengst der schoolgelden dikwerf van weinig beteekenis was. De pacificatie van 1889 werd feitelijk niet gehandhaafd en bleek daardoor niet eene laatste maar eene eerste schrede op den weg van vrijmaking van het onderwijs te zijn. Er bleef een groote ongelijkheid tusschen openbaar en bijzonder onderwijs bestaan. En die ongelijkheid nam in het gevoel des volks hoe langer hoe meer het karakter van eene onbillijkheid aan. Want hoe men ook redeneere, de toenemende uitbreiding van de bijzondere scholen drukt den stempel van een onrecht op aan dit feit, dat de voorstanders van bijzonder onderwijs, die door hun scholen eene uitgave van millioenen aan Rijk en gemeente besparen, uit de openbare kassen slechts één zesde gedeelte ontvangen van wat aan de voorstanders van het openbaar onderwijs wordt uitgekeerd. Geen water van de zee wascht dezen toestand schoon.

Toen het huidige Kabinet optrad, moest het dus, en was ook de verwachting algemeen, dat het de versterking van het bijzonder onderwijs zoo spoedig mogelijk ter hand zou nemen. Zelfs gaf de heer Tydeman bij het eerste begrootingsdebat onder dit Ministerie er zijne verwondering over te kennen, dat de Regeering in haar werkprogram slechts gesproken had van een voortgaan met de vrijmaking van het onderwijs op den ingeslagen weg. Het Unierapport ging toch van eene andere gedachte uit en stond een geheel ander stelsel voor. Blijkbaar werd er eer iets meer dan iets minder verwacht, dan wat door de Regeering in hare wijziging van de wet op het lager onderwijs van 15 Juni 1904 werd voorgesteld. En er bestond gegronde hoop, dat dit voorstel op geen principieel verzet zou stuiten en door gemeenschappelijke samenwerking tot wet verheven zou worden.

Het Bestuur van het Nederlandsche Onderwijzersgenootschap vond dan ook veel goeds in het ontwerp en stelde aan de vergadering van het Genootschap, op 29 Juli 1904 te Zutphen gehouden, ter inleiding van de bespreking van het Regeeringsvoorstel deze eerste conclusie voor: Met groote ingenomenheid begroet het N. O. G. de verbeteringen, die deze voorstellen willen brengen in de opleiding voor onderwijzer, de salarieering der bijzondere onderwijzers, de verbetering hunner rechtspositie en de mogelijkheid tot ruimer subsidieering van scholen voor zwakzinnige kinderen. Maar het Bestuur had zich blijkbaar vergist; in de vergadering heerschte

een andere geest. De heer Ketelaar wierp zich tot haar tolk op en sprak het groote woord uit, dat in dit ontwerp een aanslag op het lager onderwijs in ons land werd gepleegd, als nog nooit te voren geschied was; de bedoeling ervan is geen andere, dan om de openbare school leeg te pompen; het N. O. G. mag dit niet kalm aanzien, maar moet verklaren, dat deze wetsvoorstellen voor het Genootschap in elk geval onaannemelijk zijn. En dit woord van den heer Ketelaar vond daverende, schier eindelooze toejuichingen. Van Zutfen uit begon de strijd tegen de lager-onderwijs-novelle, en weldra weerklonk door heel het land de oorlogskreet: front voor de openbare school! Het voorstel der Regeering was in strijd met de Grondwet en verloochende de pacificatie van 1889; het was een aanslag op de openbare school en een verderf voor het volksonderwijs; het zou honderden openbare onderwijzers aan den dijk zetten en hunne scholen ontvolken; het zou het aanzijn schenken aan tal van kleine, sectarische, gebrekkige schooltjes en op onrustbarende wijze de verdeeldheid en onverdraagzaamheid bevorderen. Evenals bij het hooger, dook plotseling bij het lager onderwijs het dogma weer op van de ééne, heilige, algemeene, vanwege haar neutraliteit voor allen toegankelijke volks-school. De sectescholen mogen praten over verdraagzaamheid, de openbare school *doet* de verdraagzaamheid. De Christelijke school eischt het kind op, om het clericaal te maken; de openbare school zegt: geef mij het kind, opdat ik het geve aan zichzelf. Vergeten werd het woord van Allard Pierson, reeds in 1869 uitgesproken, dat een staat, die op zijne scholen een godsdienst mededeelt, welke in de oogen van zeer velen zijner burgers den naam van godsdienst niet meer verdient, onmogelijk een staat kan heeten, die zijn openbaar onderwijs heeft geregeld met eerbiediging van elks godsdienstige begrippen. Vergeten werden de woorden van erkenning en waardeering, langzamerhand door allerlei voorstanders van de openbare school ten opzichte van het bijzonder onderwijs geuit. Het scheen, naar veler woord en daad te oordeelen, alsof het liberalisme na tientallen van jaren nog niets had geleerd en nimmer tot kennis der waarheid kon komen.

Rondom deze middelpunten van oppositie, inzake het gezag der overheid, de vrijheid van het bijzonder hooger en het recht van het bijzonder lager onderwijs, organiseerde zich langzamerhand een systematisch verzet tegen al wat van het zittend Ministerie uitging.

Het ontwerp tot herziening der drankwet, ofschoon eerst zeer gunstig ontvangen en om zijn vorm en inhoud geroemd, werd later heftig bestreden, een slechte proeve van wetgevend talent genoemd en niet dan bij partijstemming aangenomen; met name bood de heer Borgesius er eerst zijn steun aan en ageerde en stemde er later tegen. Het tariefontwerp werd reeds terstond bij zijn verschijnen door de oppositie veroordeeld. Wel had ook Minister Pierson in 1900 eene matige verhooging der invoerrechten voorgesteld en daarbij erkend, dat een fiscaal tarief, hetwelk zich niet tot uitheemsche producten bepaalt, noodzakelijk eenige bescherming meebrengt; wel is het eene klinkklare onwaarheid, dat Nederland een vrijhandelsstaat is en daaraan zijne welvaart dankt; maar desniettemin is op het dogma van den vrijhandel een beroep gedaan, om het voorstel tot verhooging van het tarief te bestrijden. Ja, zelfs in weerwil van de voorstellen betreffende sociale hervorming, zooals de maatregelen tegen vervalsching der voedingsmiddelen en tegen oneerlijke concurrentie, tot bevordering van de vakopleiding en tot regeling van het leerlingstelsel, tot regeling van het arbeidscontract en tot bescherming van den arbeid, tot uitbreiding van de ongevallenverzekering tot zeevisscherij en landbouw, en tot verplichte verzekering tegen de gevolgen van ziekte, invaliditeit en ouderdom, tot instelling van landbouwraden en tot verheffing van den middenstand, in weerwil van dit rijke sociale program heet het Kabinet reactionair, conservatief, anti-democratisch. Van al wat het zegt en doet, van speet- en vaccinewet, van post- en Zondagswet, van snelvuurgeschut en Overijselsche quaestie, van bestuursdaden en benoemingen, van interviews en uitstapjes, van alles en van nog wat wordt een wapen gesmeed, om dit Ministerie in zijn leven te treffen. En daarop is dan ook alles aangelegd. Dit Kabinet moet weg. Het is eene ongehoorde stoutigheid, dat het regeeren durft en dat het regeeren kan. In het vrije Nederland behooren op de kussens alleen de mannen te zitten, die van onverdacht liberalen huize zijn.

Het is deze antipathie tegen het Christelijk Kabinet en deze lust, om zelven weer het roer van staat in handen te hebben, die de verdeelde liberalen opnieuw tot eenheid hebben gebracht. Zij begrepen, dat zij, om bij de aanstaande Juni-stembus eenige kans van slagen te hebben, met terzijdestelling van de verschillen zich

aaneen moeten sluiten en „een blok moesten vormen, zooals de partijen in Frankrijk deden, toen zij meenden dat de Republiek in gevaar was”. Gemakkelijk was deze aaneensluiting niet tot stand te brengen. Toen de Liberale Unie op hare algemeene vergadering van 26 Januari 1901 de urgentie ontkend had van wijziging der Grondwet in dien zin, dat invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen mogelijk werd, scheidden de Vrijzinnig-democraten zich af en richtten een zelfstandigen Bond op. Bond en Unie gingen sedert dien tijd ieder zijns weegs. Trouwens, het kiesrecht-vraagstuk is lang niet de eenige quaestie, die beide verdeelt. Daarachter ligt eene principieel verschillende beschouwing over het wezen der maatschappij en over de roeping van den staat. Het is de strijd tusschen de individualistische en de organisatische staatsleer, tusschen de philosophie van Kant en die van Darwin, tusschen de leer van eene vaststaande menschelijke natuur en die van een al het absolute loochenend evolutionistisch proces, welke in de zelfstandige organisatie van Bond en Unie aan de orde is gesteld. Maar desniettemin herstellde zich langzamerhand de goede verstandhouding; naarmate de vierjarige periode haar einde naderde, de stembus in het gezicht kwam en de hoop op herstel van het liberale régime herleefde, begonnen Bond en Unie elkander weer vriendelijk aan te zien en van tijd tot tijd een vertrouwelyken handdruk te wisselen. Reeds bij de begrootingsdebatten in 1904 kwam de wederzijdsche genegenheid duidelijk aan het licht. Na veel wikken en wegen, onder veel beloven en bieden kwamen de Kamerleden van beide groepen en de besturen van beide vereenigingen op een gemeenschappelijk program van actie voor de aanstaande verkiezingen tot elkaar. En op de beide vergaderingen van Zaterdag 21 Januari j.l. werd dit program over en weer met groote meerderheid aanvaard. In „Eensgezindheid” te Amsterdam kwam op dien gedenkwaardigen dag, naar het beeld van het *Handelsblad*, tusschen den Heer Bond en Mejuffrouw Unie het huwelijk tot stand.

Er zijn redenen, waarom wij over de sluiting van dit huwelijk ons oprecht kunnen verblijden. De liberalen hechten blijkens hunne houding tegenover de onderwijswetten aan eenheid en verdraagzaamheid groote waarde. En als zij dit niet alleen zeggen, maar hun woorden ook met daden, al is het voorloopig slechts tegenover elkander, bevestigen, dan is dat een reden tot blijdschap.

Meer nog, als zij werkelijk de overtuiging koesteren, dat het tegenwoordig Kabinet een ramp voor het land is, dan is het niet alleen hun recht, maar ook hun plicht, om de handen ineen te slaan en in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand aan alle broedertwist het zwijgen op te leggen. Zelfs is dan het aanheffen van eene negatieve leus: tegen de clericalen, tegen het Christelijk Kabinet, tegen Kuyper, hun niet tot verwijt te maken. Want in de negatie zit dan een krachtig, positief element. Maar als wij dit positieve element in de liberale verkiezingsleuze en in het aangenomen program van actie zoeken op te sporen, dan is alle moeite daartoe vergeefs en loopt ze op droeve teleurstelling uit.

Er zou kracht van de oppositie zijn uitgegaan en waarheid in haar optreden zijn geweest, als men bijv. de leuze had durven aanheffen van: doordringing van heel het staatsbestuur en volksleven met den neutralen geest, of ook die van algemeen stemrecht voor mannen en vrouwen. Want deze beide wenschen staan niet op het program van de tegenwoordige Regeering en zullen ook nimmer door haar worden vervuld. Succes ware onder die banier waarschijnlijk in dit jaar niet behaald, maar er zou een beginsel zijn uitgesproken, waarmede men werken, waarvoor men bezielen, waaruit men denken en leven kon. Maar een program, dat in vage bewoordingen en magere termen spreekt van „handhaving van de openbare school”, welke, zoolang art. 192 van de Grondwet luidt gelijk het luidt, plicht van elk Ministerie is; van verzekeringswetten en herziening der armenwet, die ook door het tegenwoordige Kabinet ter hand genomen zijn; van hervorming van het defensiewezen „in de richting van een volksleger”, zonder die richting nader te bepalen; van eene „meer rationeele regeling” der belastingen, welke den aard dier regeling grootendeels in het onzekere laat; en van een blanco artikel 80 in de Grondwet, dat de quaestie wegmoffelt — zulk een program bewijst niet alleen, dat men zelf onderling niet weet wat men wil, dat het door geven en nemen, door schikken en plooiën tot stand gekomen is; maar het maakt ook den indruk, dat het uit geen vast beginsel, uit geen diepe overtuiging is voortgevloeid, en veeleer dient, om de eigenlijke gedachte, die bezielt tot den strijd, te verbergen. Schijnbaar positief, is het in den grond negatief, de gelegenheidsleuze van eene uit heterogene elementen bestaande partij, die niet voorop gaat,

maar volgt, niet opbouwt, maar afbreekt, die hare oppositie uitsluitend bepalen laat door de positie van het Kabinet, die althans voor het beginsel, dat haar tot oppositie drijft, niet uitkomen durft. Want er zit wel waarlijk een beginsel achter; het werd door den heer Gerritsen uitgesproken op de vergadering van den Vrijzinnig-Democratischen Bond, als hij zeide, dat het te doen was om „het verkrijgen van eene andere Regeering, die niet langer de politiek embrouilleert met den godsdienst”. Godsdienst is eene zaak van het hart, van de binnenkamer, van het huisgezin, van de gemeente der geloovigen, maar waarmede de staat in zijn bestuur, in zijne instellingen, in zijne scholen, in zijne wetenschap niet te rekenen heeft. Hier moet alles doordrongen worden van een neutralen geest. Tegenover de politiek naar de openbaringsdogma's bindt de politiek naar de uitspraak der rede den strijd aan. Onttrooning van het huidig bewind, omdat het op Christelijken grondslag zich plaatst, is het gemeenschappelijk doel.

Dat het program een onoprechte leuze is en het eigenlijke, saamdrijvende beginsel verzwijgt, wordt bewezen door de historie van den dag. Onderling zijn Unie-liberalen en Vrijzinnig-democraten, in weerwil van het gesloten verdrag, het over de beteekenis van het program, met name over het blanco artikel, geheel oneens. Van de zijde der Unie-liberalen, bij monde van den heer Borgesius, bindt dit artikel tot niets; door uit artikel 80 der Grondwet de belemmeringen van geschiktheid en maatschappelijken welstand weg te nemen, wordt over het kiesrecht der toekomst niets beslist. Verschil van inzicht wordt voor de eerstkomende periode maar teruggedrongen; na dien tijd is ieder weer vrij en gaat zijn eigen gang. Alle liberalen kunnen dus gerustelijk met het program en met het blanco artikel medegaan. Maar van vrijzinnig-democratische zijde heeft, naar het zeggen van Prof. Treub, Mr. Fokker, den Heer Gerritsen, het *Sociaal Weekblad*, het blanco artikel een gansch andere beteekenis. Het streven daarnaar is dan slechts een andere weg, om te komen tot het beoogde doel, om den gewonen wetgever de vrijheid te schenken tot invoering van algemeen kiesrecht. Als het blanco artikel verkregen wordt, dan is daarmede het pleit ten gunste van het algemeen kiesrecht feitelijk beslecht. Na vier jaar zal de Liberale Unie geen kans meer hebben, om met den Vrijzinnig-Democratischen Bond een compromis te sluiten, wanneer zij niet in haar program schrijft: urgentie van kiesrechtuitbreiding, Zoo

blijft de vraag in geschil, wie het gewonnen heeft, of de Unie-liberalen de Vrijzinnig-democraten, dan wel deze laatsten de eersten op sleeptouw hebben genomen. In elk geval is dit voor allen duidelijk aan het licht getreden, dat het gesloten huwelijk niet uit liefde, maar alleen uit berekening tot stand is gekomen; het is nog niet eens een „mariage d'estime", het is puur een „mariage de raison".

De gelukwensen, bij deze gelegenheid aan het bruidspaar aangeboden, waren dan ook niet bijzonder hartelijk. Van links, van radicale en socialistische zijde, ziet men op het politiek gekonkel met minachting neer. De *Amsterdammer* zei, dat het program van algemeenheden aan elkaar hangt. Het geeft, als de liberalen winnen, aan de conservatieven de beslissing in handen bij alles, wat voor hen eenigszins buiten de schreef gaat. Hoe sterker de overwinning der liberalen zal zijn, hoe verder men van het algemeen kiesrecht verwijderd zal wezen. Het program is een onoprecht, karakterloos, van dunheid doorzichtig belijdenisje; er kan geen kracht uitgaan van zulk eene water-in-den-wijn-politiek. En wat de socialisten aangaat, eenigen tijd geleden bestond er kans, dat de Heer Troelstra met zijne openhartige leus: tegen het clericale Ministerie, voor de liberalen den toon zou aangeven. Voor de sociaal-democratische partij ware dit een faveurtje geweest. Door de werkstaking verloor zij terrein, en na dien tijd is ze niet voorspoedig geweest. Zij heeft den boog te strak gespannen. In de eerste maanden van 1903 schreeuwde zij het uit, dat de dwangwetten de vrijheid, de organisatie, de vereeniging der arbeiders aan banden legden. En nadat zij aangenomen waren, zwoer zij bij hoog en laag, dat deze wetten weer moesten ingetrokken worden. Maar na korten tijd achtte het *Volk* zelf het reeds „noodzakelijk te wijzen op de noodeloos onrustwekkende voorstelling, als zou de vakbeweging door de beruchte wetten vermoord en genuilkorfd zijn." En van een ernstige poging, om de wetten weer ingetrokken te krijgen, wordt thans zoo goed als niets meer vernomen. Onderling schijnen zij tegenwoordig ook ten zeerste verdeeld te zijn. Wat er zoo nu en dan uit hun intiemen kring, bijv. nu onlangs door den Heer Melchers, openbaar wordt, geeft van hun eensgezindheid geen hoogen dunk, en is allerminst geschikt, om verlangen op te wekken naar den socialistischen toekomststaat. Om al deze redenen ware het dus een uitkomst geweest, als de socialisten en liberalen samen

onder het anti-ministerieele vaandel naar de stembus waren getrokken; het nieuwe Kabinet had dan misschien nog wel een zetel voor Troelstra of Van Kol beschikbaar gesteld, in elk geval zou het liberale Ministerie van de socialisten afhankelijk zijn geweest en aan hun genade of ongenade zijn overgeleverd. Maar de liberalen durfden, toen het er op aankwam, deze leus der oprechtheid niet aan; zij vonden het beter, om met een program van algemeenheden voor den dag te komen. De socialisten zeggen nu, dat het één gekonkel is, dat de beginselen weg zijn, dat eene beginsellooze politiek, die alleen weet wat ze niet wil, den doorslag geeft; om toch ten slotte bij de herstemmingen misschien met deze beginsellooze liberalen weer samen te gaan.

Ergers was, dat de vereeniging van Bond en Unie op den grondslag van een vaag program en van een blanco artikel den oud-liberalen niet behagen wilde. De Heer Tijdeman had reeds in de Kamer verklaard, dat hij met een blanco artikel niet mede kon gaan. De kiesvereeniging te Rotterdam stelde het blanco artikel met bijna algemeene stemmen terzijde. De *Nieuwe Courant* sprak fier haar: „infra dignitatem” uit. Het *Handelsblad* zeide, dat de leus van een blanco artikel onder de tegenwoordige omstandigheden alleen voor de vrijzinnig-democraten oprecht was, want zij willen daardoor komen tot algemeen kiesrecht. Maar als de liberalen grondwetsherziening voorstaan, om alleen een blanco artikel 80 te verkrijgen, dan bedoelen zij alleen een herziening van technisch-legislatieven aard, zonder dat daarin kiesrechtuitbreiding opgesloten ligt. Maar dan is voor hen die leuze ook onoprecht en onwaar, en bovendien nog onpractisch en ontactisch, omdat zij de oud-liberalen afstoot. De *Nieuwe Rotterdammer Courant* toonde aan, dat er van grondwetsherziening toch niets komen kan. Want al zouden de liberalen winnen, de kerkelijken zullen toch wel eene sterke sterke minderheid vormen. Dezen zullen in de gegeven omstandigheden evenmin als de oud-liberalen voor eene grondwetsherziening te vinden zijn. Bovendien is in de Eerste Kamer de meerderheid rechts. Maar stel al, dat eene vereischte meerderheid in Tweede en Eerste Kamer ervoor te vinden was, dan moet daarop ontbinding der Kamers volgen, en in de nieuwe Kamers het voorstel tot herziening aan de orde komen. En dan moeten in elk van de beide Kamers twee derden der uitgebrachte stemmen zich vóór het voorstel verklaren, om het tot wet verheven te zien. Wie ge-

looft aan zulk een succes? Het slot van heel de beweging zou zijn, dat men het land voor niets in rep en roer had gebracht. Zoo werd de vereeniging van Bond en Unie door vele liberalen zonder eenige vreugde begroet. Het *Utrechtsch Dagblad* was dan ook de tolk van velen, als het aandrang op eene organisatie van alle gematigde vrijzinnigen, op het optreden van eene krachtige gematigd-liberale partij.

Dat geschiedde dan ook in het bekende Manifest, dat den 18en Februari door 75 mannen van naam de wereld ingezonden werd. Dit Manifest is, gelijk te verwachten was, beslist en onverdacht liberaal. De mannen, die daarin het woord voeren, maken front tegen het huidige Kabinet, omdat het godsdienst en politiek vermengt en daardoor den godsdienst ontwijdt, de vrijheid verkort en de verdeeldheid verscherpt. Om het Ministerie ten val te brengen, treden zij niet alleen zelfstandig op, maar willen ook steun bieden aan vrijzinnige kandidaten der linkerzijde, die niet tot hun naaste geestverwanten behooren; de mogelijkheid van vruchtbare samenwerking achten zij op een aanzienlijk deel van het gebied der wetgeving met deze hunne medestanders in ruimer zin niet uitgesloten; en zelfs wezen zij eene commissie van advies aan, om bij de aanstaande verkiezingen voor gelijkgezinden een vereenigingspunt te vormen en de liberale beginselen door onderlinge steun en waardeering te bevorderen. Maar hoe beteekenisvol het frontmaken tegen het tegenwoordig Kabinet ook zij, het zwaartepunt van het Manifest ligt toch in het optreden van de oud-liberalen als eene zelfstandige partij, die van de vereeniging van Bond en Unie en van hun gemeenschappelijk program niets weten wil. Wie door den positieven inhoud van het Manifest dit inzicht nog niet verkreeg, kan er van overtuigd worden door de scherpe critiek, waarmede de Heer Van Houten, een van de mede-onderteekenaren, in zijne *Staatkundige Brieven* voortdurend het vorig Ministerie, de tactiek der Liberale Unie, de liberale concentratie en het blanco artikel vervolgt, en door de moeilijkheden, die zich bij het overleg en de samenwerking in verschillende districten voordoen. De Liberale Unie beleeft weinig plezier van haar werk en komt van eene slechte reis thuis. Om de vrijzinnig-democraten te winnen, liet zij de oud-liberalen in den steek, heimelijk hopende, dat dezen wel stil achteraan zouden komen. Nu het blijkt, dat dezen daarvan niet gediend zijn en zelfstandig willen optreden, wordt de Unie

tusschen twee vuren geplaatst. Zij mag de oud-liberalen niet verloochenen, ofschoon dezen felle tegenstanders van de concentratie, van grondwetsherziening, van algemeen stemrecht en zelfs van het blanco artikel zijn, en zij mag evenmin de vrijzinnig-democraten afvallen, met wie zij een vierjarig trouwverbond sloot.

Heel deze historie stelt het onoprechte der verkiezingsleuze, de onwaarheid der liberale concentratie in het licht. Waar deze poging tot samenwerking op uitloopen zal, is nu nog niet te zeggen. De vraag is, wat straks in het gewoel van den strijd den doorslag geven zal, het allen vereenigend beginsel der neutraliteit of de verhouding tot de sociale problemen van dezen tijd. Indien het eerste, dan verdient in laatste instantie een socialist boven een „kerkelijke”, indien het tweede, dan verdient bij velen deze boven genen de voorkeur. Het liberalisme hinkt dus op twee gedachten, het laat zich in zijne gedragslijn niet door een vast beginsel en door een welomschreven doel, maar door omstandigheden bepalen. Ook het Manifest neemt in dezen geen ander, vaster standpunt in. Indien het de handhaving van de neutraliteit, en dus het front maken tegen dit Ministerie het zwaarste laat wegen, dan verkiest het desnoods een sociaal-democraat boven een belijder van den Christus; indien het daarentegen meer waarde hecht aan de krachtige handhaving van orde en gezag, aan het weren van grondwetsherziening en algemeen kiesrecht, dan geeft het ten slotte niet aan den eerste, maar aan den laatste zijne stem. Geen wonder daarom, dat de Heer Van Houten, ofschoon vroeger een kerkelijke boven een sociaal-democraat verkiezende, in zijn derden Brief met het oog op de Juni-stembus den laatste preferabel achtte; bij herstemming tusschen een socialist en een antirevolutionair moet de eerste gekozen. Het zal dus wel uitkomen, zooals het *Volk* reeds vóór maanden zei, dat de heele liberale familie wel spoedig weer bijeen zal zijn; wat echter niet uitsluit, dat velen dan toch misschien nog liever een terugtred doen naar den Nationaal-historischen kant en naar de partij der stille stem, welke door den Heer Tutein Nolthenius vertolkt wordt.

Dit staat echter vast, dat van het liberalisme als zoodanig noch voor de bewaring van de Christelijke grondslagen van ons volksleven, noch voor een krachtige sociale hervorming op deze grondslagen iets te wachten is. Men kan wel den wensch uitspreken, dat het tegenwoordig Ministerie „de Christelijke religie op het

terrein van den staat, voorzoover dit met de vrijheid van conscientie en van godsdienst bestaanbaar is", herstellen mocht, dat aan het Christelijk-historisch beginsel in het staatsleven meerdere plaats mocht worden ingeruimd. Maar wie billijk is, zal moeten erkennen, dat het Ministerie-Kuyper in aansluiting aan het Kabinet-Mackay in dit opzicht reeds meer gedaan heeft dan alle vroegere liberale ministeries saam. Want zonder aan de verdiensten van het liberale régime in velerlei opzicht te kort te doen, is het krachtens zijn beginsel genoodzaakt, en heeft dit beginsel ook steeds toegepast in de practijk, om het staatsleven steeds dieper te doordringen van den neutralen geest. Aan het Christelijk onderwijs heeft het jarenlang allerlei struikelblokken in den weg gelegd. Met de kerk hield het hoegenaamd geen rekening. De theologische faculteit werd in een faculteit van godsdienstonderwijs omgezet. Benoemingen hadden schier uitsluitend plaats in liberalen geest. Wie orthodox was, was een achterblijver en duisterling. Liberaal was met ontwikkeld, vooruitstrevend, deugdzaam één. Thans echter is door het optreden der Christelijke partijen en door de werkzaamheden van het huidige Kabinet aan die bevoorrechting van het liberalisme een einde gemaakt. Over de thans bestaande theologische faculteit is het vonnis geveld. Benoemingen hebben niet uitsluitend meer uit liberale kandidaten plaats. De rechten van het bijzonder Christelijk onderwijs zijn beter dan vroeger erkend. En voor armenzorg en Zondagsrust, voor de bescherming van het zedelijk karakter van het openbare leven, voor de handhaving van het Christelijk karakter der natie zoowel hier te lande als in de koloniën is van dit Ministerie meer dan van eenig liberaal Kabinet te hopen. De raad, om bij de aanstaande verkiezingen niet rechts of links, maar den zoogenaamden „koninklijken weg" te gaan, komt er feitelijk op neer, om het liberalisme weer ten troon te verheffen en het Christelijk karakter der natie steeds verder te doen uitwisschen door den neutralen geest.

En ditzelfde geldt ten aanzien van de sociale hervormingen, waartoe de tijd ons roept. Het is verspilling van tijd en kracht, thans nog de annalen van 1894 op te slaan en daarnaar de sociale beweging in deze nieuwe eeuw te bepalen. Wie onder ons de bakens niet weet te verzetten als het getij verloopt, blijft op een zandbank achter of drijft op den stroom van het liberalisme af. En dit moge voor sociale hervorming veel beloven, het is inner-

lijk te verdeeld, dan dat het ook maar bij benadering zou kunnen aangeven, in welke richting de sociale hervorming geleid zal worden. Het oud-liberale manifest ademt, volgens Prof. Treub, een geest, vijandig aan de democratische strooming en den vooruitgang. En de vrijzinnig-democratische partij, ofschoon door de handhaving van het privaat bezit van de socialisten gescheiden, ijvert toch in het algemeen stemrecht voor de ochlocratie, voor de heerschappij van de massa. Want als het stemrecht een inklevend recht der individuen is, dan komt het niet alleen op uit het beginsel der volkssouvereiniteit, maar leidt het ook, niet tot een sterker invloed op de regeering van heel het volk in zijne organische verhoudingen, maar tot een heerschappij van de massa, tot het leggen der beslissing over alle zaken van den staat in de handen van de helft plus één. En daarom ware ook te dezen aanzien het optreden van de Christen-democraten als zelfstandige partij en met eigen candidaten een spelen in de kaart der tegenpartij, een wagen, dat op niets winnen uitloopt.

Zoo worden wij reeds door een helder inzicht in den stand der partijen genoopt, om met al de kracht, die in ons is, steun te bieden aan het Kabinet, dat thans 's lands zaken leidt. Maar aan deze beschouwing hebben wij niet genoeg. Onze gedragslijn moet door beginselen, onze keuze bij de stembus door hoogere motieven dan die van opportunisme bepaald worden. En dan staat de zaak zoo, dat alleen een Ministerie, hetwelk op de Christelijke grondslagen van het volksleven wenscht voort te bouwen en tegelijk ernstig en oprecht de sociale hervorming ter harte neemt, aan de eischen van het heden voldoet.

De tijden toch, waarin wij leven, zijn veelszins van de vorige onderscheiden. Vroeger was het de staat, die alles te zeggen had; de koning werd beschouwd als een vader van zijn volk; de overheid zorgde niet alleen voor de algemeene welvaart, maar ook, zij het op hare wijze, voor de godsdienstige en zedelijke opvoeding van hare onderdanen. Naast den staat bestond ook wel de kerk, maar beide waren nauw verbonden en werkten, langs verschillenden weg en in onderscheiden manier, voor een en hetzelfde doel. Maar in den nieuweren tijd zijn staat en kerk beide teruggedrongen en door de maatschappij in de schaduw gesteld. Wel is de werkzaamheid van den staat, juist door de verbazende ontwikkeling van de

maatschappij, naar een anderen kant in buitengewone mate toe- genomen en uitgebreid, maar in geestelijke dingen, in godsdienst en zedelijkheid is zijne taak aanmerkelijk ingekrompen. De persoonlijke overheid met haar vaderlijke zorg is door het abstractum van den staat of de gemeenschap vervangen. En de eene, schier heel het volk omvattende, door de overheid bevoorrechte kerk maakt langzamerhand voor eene steeds grootere groep van vrije kerken plaats. Terwijl het kerkgebouw in vroeger dagen het centrum vormde van dorp en stad, rijzen thans allerwege de bedehuizen en de evangelisatielokalen omhoog als zoovele openbaringen van het veelvormige religieuze leven.

Van den staat verwacht de natie tegenwoordig hare godsdienstig-zedelijke opvoeding, niet meer. Het volk heeft zich te dezen opzichte vrijgemaakt en aan de voogdij onttrokken. Het wil op eigen beenen staan en zijn eigen weg bewandelen. Het laat zich zijn godsdienst en moraal niet meer door de overheid opleggen. Van dwang is er daarom geen sprake meer. De vrijheid van geweten en godsdienst worden door allen in de practijk, en onder de Protestanten ook allerwege in de theorie en uit overtuiging aanvaard. Wel is er onder hen verschil over de bekende zinsnede in artikel XXXVI der Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Maar ook zij, die deze zinsnede wenschen te behouden, werpen zoo ver mogelijk allen dwang in religiezaken van zich en handhaven de bedoelde uitdrukking in de confessie alleen, omdat zij er een zin aan hechten, die naar anderer overtuiging met de historie in strijd is. De voorstellingen, die sommige tegenstanders in hunne verhitte verbeelding zich vormen van brandstapel en schavot, zijn daarom niet alleen op rekening van den verkiezingshartstocht te schrijven, maar getuigen ook van verregaande oppervlakkigheid en onkunde. Want de tijden zijn veranderd en wij met hen. Zooals wij van onze tegenstanders vertrouwen, dat zij zich thans niet meer zouden laten vinden voor vervolgingen, als waarin zij zich nog in de vorige eeuw tegenover de Gescheidenen hebben schuldig gemaakt, zoo eischen wij ook van hen de erkenning onzer overtuiging, dat het Evangelie van Christus allen dwang in den godsdienst ten eenenmale uitsluit. Wij verlangen geenszins, dat de overheid aan de natie de Christelijke belijdenis opdringe, maar naar hetzelfde beginsel eischen wij, dat zij noch rechtstreeks noch zijdelings ons dwinge tot het aannemen harer kleurlooze neutrali-

teit. Ook in het stuk van de vrijheid bieden wij altijd nog tegen de liberalen op.

De nieuwe toestanden, waarin wij leven, worden daarom door de Christenen zonder tegenspreken en morren aanvaard. Zij mogen, zij kunnen en zij moeten dat doen, juist omdat zij Christenen zijn en dus belijden, dat God niet alleen in vorige tijden, maar ook in deze eeuw regeert, en altijd werkt tot nu toe. In eene zijner lezingen, onlangs hier te lande gehouden, merkte Prof. Harnack terecht op, dat de Christenen in de eerste eeuwen geen stille groep van asceten, maar eene „radikale Fortschritts-partei” waren geweest. En dat zijn Christenen altijd, als zij hun belijdenis verstaan. Zij gaan in in de nieuwe toestanden van staat en maatschappij, van wijsbegeerte en wetenschap, van litteratuur en kunst, van beroep en bedrijf; zij onderzoeken alles en behouden het goede. Zij zijn geen lofzangers van verledene tijden en staan niet werkeloos te jammeren over de ellenden van het heden, maar zij grijpen in en hervormen naar het ideaal, dat hun voor oogen staat. Zelfs al weten zij, dat het hier op aarde nooit in orde komt vóór de wederkomst van Christus en al worden zij daardoor voor een oppervlakkig optimisme behoed, zij werken toch en zitten nooit moedeloos bij de pakken ter neer. Geen repristatie, geen handhaven van het status quo, maar reformatie is hun leus. De frischheid en kracht, waarmede de Heer Lohman onlangs bij de pensioenwetten in de Tweede Kamer in de nieuwe toestanden positie nam, deed ieder hart weldadig aan. Niemand onzer is er op gesteld, om voortdurend in dezelfde „oude plunje” te blijven rondwandelen.

Maar dat neemt toch niet weg, dat wij, alles onderzoekende, het goede verplicht zijn en ook wenschen te behouden. En daartoe rekenen wij in de eerste plaats de geestelijke goederen, den godsdienst, de zedelijkheid, het recht, de wetenschap en de kunst, het pand dat ons van onze voorouders is nagelaten, en dat wij trouw en onvervalscht aan het nageslacht hebben over te leveren. Bij brood alleen kan de mensch niet leven. Het Evangelie van Christus is onze grootste schat, en het Koninkrijk der hemelen, door Hem op aarde gesticht, is een parel, die in waarde alle materiele goederen overtreft. Ten aanzien van al die ideale schatten, welke in de Christelijke religie haar middelpunt hebben, rust zonder twijfel ook op de overheid eene heilige taak. Ze staat niet neu-

traal tusschen waarheid en leugen in; zij kan en mag dat niet, omdat zij dienaarssse Gods is, aan Hem haar oorsprong ontleent en aan Hem verantwoording schuldig is. Nooit is door Groen van Prinsterer of ook door onze partij scheiding van kerk en staat in dien zin aanvaard, alsof de staat niet met God te rekenen zou hebben. In ons program van beginselen heet het, dat wij ook op staatkundig terrein de eeuwige beginselen van Gods Woord belijden en dat de overheid als dienaarssse Gods in eene Christelijke natie gehouden is tot verheerlijking van Gods naam. En de practijk stelt de juistheid dezer belijdenis daardoor in het licht, dat neutraliteit in den zin van onverschilligheid ook voor den staat onmogelijk is. Staat en staatsrecht komen ieder oogenblik in aanraking met menschen en menschelijke verhoudingen en worden dies vanzelf beroerd door de opvattingen van godsdienst en zedelijkheid, die in het volk bestaan. De overheid is ieder oogenblik tot handelen geroepen; dat handelen moet naar de voorschriften der zedelijkheid ingericht zijn, en de zedelijkheid hangt samen met en wortelt in een godsdienstig geloof. In het huwelijksrecht, in het strafrecht, in den eed, in de Zondagswet enz. komt de overheid met godsdienstig-zedelijke beginselen in aanraking, waarin ten slotte alle recht is gegrond. Een staat, die deze godsdienstig-zedelijke grondslagen aantast, ondermijnt de maatschappij, kan zich slechts door macht staande houden, en bereidt zijn eigen ondergang voor. Zoolang dan ook in onze wetgeving het „bij de gratie Gods” gehandhaafd blijft, neemt de Nederlandsche staat niet een neutraal, maar een beslist godsdienstig, een Christelijk standpunt in. Ons volksleven rust inderdaad nog op Christelijke grondslagen.

Maar het lijdt geen twijfel, dat deze Christelijke grondslagen, waar sedert eeuwen ons staats- en maatschappelijk gebouw op rust, in deze tijden zeer ernstig worden bedreigd. Er is in de laatste weken en maanden veel gesproken over de antithese der Christelijke en der moderne levensbeschouwing. Over personen gaat daarbij de strijd niet; over de harten der menschen komt ons het oordeel niet toe. Met veel dwaling in het hoofd kan toch nog eene oprechte, vrome gezindheid des harten gepaard gaan; en zuivere belijdenis is geen afdoende waarborg van waarachtige godsvrucht. Ook is nimmer te vergeten, dat in de moderne levensbeschouwing nog veelszins de Christelijke traditiën nawerken. Maar

dat de Christelijke opvatting van wereld en leven sedert de achttiende eeuw zeer ernstig bedreigd en aangevallen wordt, wie, die ook maar oppervlakkig de teekenen der tijden gadeslaat, heeft den moed dit feit te loochenen? Er is in het ongeloof en de revolutie, in het rationalisme van Hegel, in het positivisme van Comte, in de evolutieleer van Haeckel, in het historisch materialisme van Marx, in het socialisme, communisme en anarchisme, eene macht opgestaan, die in staat en maatschappij, in huwelijk en gezin, in wetenschap en kunst steeds grooter veroveringen maakt en principieel tegen alle godsdienst, zedelijkheid en recht den strijd aanbindt. Wie het gevaar niet ziet, dat van die zijde heel onze cultuur bedreigt, is ziende blind. Overal, in alle beschaafde landen, onder alle Christelijke volken is deze strijd aan de orde van den dag. Hij wordt daar ten deele met andere wapenen en op ander terrein gestreden, maar overal ligt hij aan alle godsdienstige en zedelijke, aan alle staatkundige en maatschappelijke vraagstukken ten grondslag. De worsteling tusschen geloof en ongeloof is het thema der wereldgeschiedenis. En allen, die, ik zeg niet, de Gereformeerde, de Roomsche of ook zelfs de algemeen Christelijke belijdenis liefhebben, maar allen, die nog op godsdienst en zedelijkheid prijsstellen, die gelooven, dat de mensch bij brood alleen niet leven kan, moesten zich vereenen, om dien gemeenschappelijken vijand te weerstaan.

Eene regeering nu, die voor deze worsteling der geesten blind is of althans doet alsof ze niet bestaat, begrijpt haar tijd niet en is niet op de hoogte van 'hare taak. Het standpunt der neutraliteit moge een tijd lang uit verschillende omstandigheden verklaarbaar en verontschuldigbaar zijn geweest, als de overheid ziet, dat het mis gaat, dat het „laisser faire, laisser passer" ook op godsdienstig en zedelijk gebied verderfelijk werkt, dan behoort zij het kleed der onverschilligheid af te leggen, en de religie om haars zelfs wil, maar ook om den wille van volk en maatschappij te eeren. Te meer is zij hiertoe verplicht, naarmate zij in vroeger dagen onder den schijn der neutraliteit het ongeloof, in den vorm der „voor allen toegankelijke" volksschool de moderne secteschool, in den naam van vrijheid de onderdrukking van het geloovig deel des volks bevorderd heeft. Als dit deel des volks zich verheft tegen de miskennis van zijn rechten, als het begeert, dat de godsdienstig-zedelijke grondslagen van heel het leven bewaard zullen

blijven, dan heeft de overheid de roeping, om daaraan tegemoet te komen en dan behartigt zij hiermede geen particulier, maar een algemeen, een nationaal, een voor staat en maatschappij even ernstig belang. Van dwang behoort zij zoowel naar de eene als naar de andere zijde zich te onthouden. Maar zulk een leven moet, naar het woord van Minister Kuyper in de Eerste Kamer, door de Regeering in ons goede Nederland mogelijk worden gemaakt, waarbij een ieder komen kan tot vrije ontwikkeling van eigen beginselen en eigen overtuiging. Onder het liberale régime is zulk een leven niet mogelijk gemaakt; neutraliteit heeft de heerschappij van het ongeloof, de ondermijning van de godsdienstige en zedelijke grondslagen van ons volksleven in de hand gewerkt. Handhaven van de ideale goederen, van de „geestelijke machten”, van de christelijke beginselen is daarom de voornaamste taak, die heden ten dage in ons vaderland op de schouders der overheid rust. Bij het optreden van dit Kabinet werd dan ook van liberale zijde dit kostelijk woord gesproken: „Tegenover de stofvergoding van onzen tijd, nu bescherming van stoffelijke belangen vaak bijna als de eenige regeeringstaak erkend wordt, verdient het eerbied, dat een regeering juist omgekeerd in de eerste plaats de vertegenwoordigster van hooge en heilige beginselen zijn wil.”

Maar de nieuwe toestanden, waarin wij leven, stellen aan de overheid nog eene andere taak. In de laatste eeuw heeft de maatschappij met steeds intenser kracht zich op den voorgrond gedrongen en ons voor eene reeks van ingewikkelde problemen geplaatst. Met de geestelijke autonomie heeft zich gepaard eene buitengewone uitbreiding van 's menschen heerschappij over al de krachten der natuur. Het machinewezen, de verbetering der techniek, het beginsel der arbeidsverdeeling, de ondernemingsgeest, het verkeerswezen hebben in landbouw, handel en nijverheid, in de productie, distributie en consumtie der materiele goederen een ganschen omkeer teweeggebracht. De maatschappij vervormt zich voor onze oogen, zij verandert terwijl wij het zien. Overal zijn de oude verhoudingen te eng geworden. Zij passen niet meer aan het nieuwe leven, dat allerwege uit de diepte opkomt. Alles gist en woelt in de verschillende standen en klassen der maatschappij. Zij zoeken allen naar een *recht*, dat bij het nieuwe leven past.

Ook deze nieuwe toestanden roepen de overheid tot eene hoogst gewichtige taak, maar tot eene taak, die zonder de leiding van hoogere beginselen voor geen zuivere omschrijving en uitvoering vatbaar is. Want als wij bij de regeling der nieuwe verhoudingen ons niet door vaste, betrouwbare beginselen laten leiden, slingeren wij tusschen conservatisme en radicalisme, tusschen individualisme en socialisme, tusschen aristocratie en democratie heen en weer. Nog zijn er, die den staat slechts de rol van een politie-agent willen opdragen en de maatschappij geheel aan zichzelf willen overlaten. Maar deze richting onderstelt eene optimistische gedachte aangaande de menschelijke natuur, die ieder oogenblik door de werkelijkheid weersproken wordt; neutraliteit van den staat heeft ook hier tot onderdrukking der zwakken, tot triumpf van het brutaalste egoïsme geleid. Aan de andere zijde is daartegenover het socialisme opgetreden, dat de gansche taak der maatschappij op de schouders van den staat wil leggen en gene in dezen wil laten opgaan. Daar wordt de staat aan de maatschappij, de maatschappij aan den individu opgeofferd; hier wordt de individu verslonden door de maatschappij, en de maatschappij met den staat vereenzelvigd. Tusschen deze beide richtingen is geen verzoening mogelijk, tenzij zij tot ideale beginselen teruggaan en daardoor de verhoudingen in de menschelijke samenleving laten bepalen. Want indien zij niet door zulke beginselen zich laten beheerschen en leiden, belichamen zij zich eerst in groepen, dan in partijen, daarna in klassen, en komen zoo steeds scherper en vijandiger tegenover elkander te staan.

Daarentegen stellen de Christelijke beginselen ons in staat, om zulk een klassenstrijd, die een van de ernstigste gevaren is, welke het volksleven heden ten dage bedreigen, met beslistheid en kracht te weerstaan. Zij toch staan hoog boven en buiten de partijen; zij vormen eene wereld van ideeën, die voor staat en maatschappij, voor overheid en volk, voor ouders en kinderen, voor vrijen en dienstbaren, en voor alle menschelijke verhoudingen tot normen dienen, ze onderling afbakenen en met elkaar in verband houden; zij zijn „geestelijke machten”, die heel het organisme van een volk met al zijne instellingen en geledingen beheerschen en die allen, rijken en armen, aanzienlijken en geringen, hooge en lage standen het besef inprenten, dat zij leden zijn van het geheel en elkander tot stut en steunsel zijn aangewezen.

Alleen, wanneer eene Regeering van zulke vaste Christelijke beginselen uitgaat, kan zij in dezen tijd komen tot eene gezonde sociale politiek, waarbij aller recht erkend, maar ook aller plicht gehandhaafd wordt. Wel is waar sluit de belijdenis dier beginselen bij hunne toepassing in de practijk verschil van meening niet uit. Van liberale zijde wordt dit verschil herhaaldelijk en met begrijpelijke „Schadenfreude” geconstateerd, en in de vierjarige periode, die achter ons ligt, heeft de linkerzijde, hoezeer ook den mond vol hebbend van nationale eenheid en verdraagzaamheid, het niet aan pogingen laten ontbreken, om daaruit munt te slaan en hunne tegenpartij te verdeelen. Wij van onzen kant erkennen dat verschil niet alleen, maar achten het bij de eenzijdigheid, die menschen altijd aankleeft, ook niet anders mogelijk. Doch indien daaruit afgeleid wordt, dat beginselen vanwege hun algemeenheid waardeeloos zijn, dan wijzen wij deze conclusie met beslistheid af. In het leven komen er herhaaldelijk zoogenaamde gewetensgevallen voor, waarin het uiterst moeilijk is, om te weten te komen, wat het goede is, dat wij behooren te doen, en de meeningen der menschen loopen dan dikwerf verre uiteen; maar niemand zal daaruit willen opmaken, dat de zedewet geen beteekenis heeft. De beste paedagoog staat menigmaal radeloos, hoe in een concreet geval met een kind te handelen, maar er volgt daar in het minst niet uit, dat er geen regelen voor de opvoeding zijn of dat het onnut is, ze zich eigen te maken.

Zoo ook bewijzen de Christelijke beginselen in de staatkunde hun uitnemenden dienst. Juist omdat zij een universeel karakter dragen, behouden zij voor heel het leven in alle tijden hun waarde. Zij geven ons voor een bepaald probleem niet de concrete oplossing aan de hand en ontslaan ons van de moeite van het onderzoeken en nadenken niet. Maar zij wijzen toch de richting aan, in welke de oplossing gezocht moet worden; zij bieden een leiddraad, die ons zoekend en tastend in den doolhof der ingewikkelde vraagstukken den weg doet vinden. Met name trekken zij een grens tusschen staat en maatschappij, die heden ten dage van de grootste beteekenis is en niet dan ten nadeele van beide verontachtzaamd of uitgewischt kan worden. Het is de roeping der overheid niet, om der maatschappij het werk uit de handen te nemen en de taak te volbrengen, die aan huisgezin en gemeente, aan kerk en school, aan wetenschap en kunst is opgedragen. Zij mist de bevoegdheid

en de geschiktheid om als schoolmeester of opvoeder, als predikant of diaken op te treden en kan de rol van „aardsche voorzienigheid” niet spelen. Want de maatschappij bestaat niet door de gratie van den staat, maar ontving vóór hem het aanzijn en heeft haar eigen rechten en ordeningen. Behartiging van bijzondere belangen is zijne werkzaamheid niet; hij verschaft aan den werkeloze geen arbeid, aan den hongerige geen brood, aan den arme geen geld, aan den naakte geen kleeid. Maar wel heeft hij te zorgen voor het algemeen belang, voor de algemeene welvaart, voor de „salus publica”, en dus zulke uitwendige verhoudingen en bestaansvoorwaarden te scheppen, waardoor het aan de burgers, aan huisgezin en maatschappij, aan wetenschap en kunst mogelijk is, om elk hun eigen taak te volbrengen en tot bloei te geraken.

De zorg voor deze algemeene welvaart is heden ten dage te ernstiger en te omvangrijker geworden, naardien het peil, waarop het volksleven staat, niet alleen door nationale, maar ook door internationale toestanden wordt bepaald. De tijd is voorbij, dat een stad of een land zich in zichzelf opsluiten en schier geheel zichzelf redden kon. Het verkeer, dat geestelijk en stoffelijk de volken thans met elkander verbindt, legt der overheid de taak op, om de krachten en gaven, die aan een volk geschonken zijn, tot de hoogste ontwikkeling te brengen. De concurrentie, niet alleen tusschen de verschillende klassen van één en hetzelfde volk, maar ook tusschen de volken onderling is zoo zwaar, dat de overheid ijverig „studies in volkskracht” heeft te maken en niet genoeg haar aandacht er aan wijden kan, dat het volk, waarover zij gesteld is, geestelijk noch stoffelijk, verstandelijk noch zedelijk bij andere volken achterblijve. Voorzoo veel het aan haar staat, moet de overheid zorg dragen, dat het volk in onderwijs en opvoeding, in wetenschap en kunst, in landbouw en nijverheid, in handel en scheepvaart, in alle takken der cultuur naar het hoogste sta en het beste levere, wat het leveren kan. Dat is niet alleen een nationale, het is ook een door en door Christelijke plicht. Elk volk heeft in het geheel der geschiedenis zijne plaats en zijne taak; het ontvangt daarvoor gaven en krachten en mag deze niet verzuimen; het moet zich weerbaar maken naar geest en lichaam, om zich te verdedigen tegenover allen, die het aantasten in zijn bestaan en roeping. Kinderachtig en gezocht is dan ook het verwijt, dezer Regeering van de aanschaffing van het snelvuurgeschut gemaakt,

Want niet alleen is er met de hiervoor benoodigde uitgaven reeds onder het vorig Ministerie een aanvang gemaakt, maar, gelijk voor ieder mensch, zoo is het voor elk volk een dure plicht, om zijn bestaan te verzekeren, zijne roeping te volbrengen en aan ongerechtigheid weerstand te bieden. Wel echter is snelvuurgeschut in den strijd om het bestaan het eenige en het machtigste wapen niet. De kracht van een volk in oorlogs- en in vreedstijd ligt voor het grootste deel in de mystieke liefde, in het heilig enthousiasme, dat het voor zijn geboortegrond, voor zijn vaderland, voor zijne historie, voor zijne speciale gave en roeping gevoelt. Kosmopolitisme, dat de utilistische, egoïstische leuze aanheft: waar ik het goed heb, daar is mijn vaderland, moge hier den spot mededrijven, vaderlandsliefde blijft desniettemin de geheimzinnige kracht, die een volk in vrede en in oorlog tot groote daden in staat stelt. Haar waardeerende, behoeven wij nog geen chauvinisten te zijn, noch ook met Keizer Wilhelm het eigen volk te verheffen tot het zout der aarde en tot het uitverkoren volk van God. Maar wel is noodig, dat wij de eigenaardige taak en roeping leeren verstaan, welke God blijkens verleden en heden aan ons volk te midden en in onderscheiding van andere volken toevertrouwd heeft. En zulk een kennis en waardeering van de gave en taak, aan ons volk geschonken, verkrijgen wij dan alleen, wanneer de geschiedenis des vaderlands in het licht van Gods leiding beschouwd en verstaan wordt. Dan alleen ontwaakt er heilige geestdrift in het hart voor ons land en voor ons volk, als we ons gedragen naar het edele woord, hetwelk onze Koningin ten vorigen jare bij haar bezoek aan Den Helder tot de Marine sprak. Herinnerend aan De Ruijter, Tromp en Evertsen, wees Hare Majesteit er op, hoe deze vlootvoogden Gods Woord tot richtsnoer voor hun leven hadden gekozen en vroomheid steeds als de eerste deugd hadden beschouwd, en Zij riep hare hoorders op, om het voorbeeld dezer vrome zeehelden te volgen. Dat is het, waar niet alleen onze vloot en ons leger, maar heel ons volk behoefte, vóór alle dingen behoefte aan heeft. Hooger beginsel en sterker kracht dan de vreeze des Heeren is er niet. En gelukkig het land, welks regeering de godsvrucht in oprechtheid als zulk een beginsel eert en als zulk eene kracht erkent!

Wanneer wij nu aan het hooge ideaal, dat van de Regeerings-

taak in den tegenwoordigen tijd ons voor oogen staat, een oogenblik de werkzaamheden van het huidige Kabinet gaan toetsen, dan spreekt het vanzelf, dat de werkelijkheid nooit ten volle aan het ideaal beantwoordt. Aan overdreven verwachtingen zijn Christenen, die de zwakheid en het gebrek der menschelijke natuur kennen, ten allen tijde gespeend. Onfeilbaar is niemand, zijn ook de machtigste koningen en de kundigste raadslieden niet. Al zou dit of een geestverwant ministerie jaren lang na dezen met de leiding van 's lands zaken zijn belast, het paradijs zal er hier in ons land niet door komen, voor niemand, ook voor onze werklieden niet. Maar desniettemin mogen wij dankbaar erkennen, dat het tegenwoordig Kabinet volhardt bij het ideaal en ernstig en getrouw in die richting zich beweegt.

In de eerste plaats komt daarvoor in aanmerking, dat het tegenwoordig Ministerie een Christelijk Ministerie is en op de Christelijke grondslagen van ons volksleven wenscht voort te bouwen. Onze tegenstanders beseffen niet, wat ons Christenvolk in dit opzicht jaren lang te lijden heeft gehad. Overal, in alle officieele kringen, bij alle officieele personen, bij burgemeesters, notarissen, doctoren, advokaten, onderwijzers, hoogleeraren, ambtenaren van lageren en hooger rang ondervond het zoo niet miskenning en spot, dan toch een volslagen onverschilligheid voor wat het als het edelste en teederste omdroeg in het diepst zijner ziel. Voor zijne heiligste aspiratiën, voor zijne innigste genegenheden vond het geen oor en geen hart. Menigmaal werd het om deze zijne kostelijkste gevoelens achteruitgezet en als eene schare van dompers en duisterlingen in den hoek geduwd. Aan den schat van godsvrucht en heiligen zin, al werd die ook gedragen in aarden vaten, heeft het liberalisme zich in ons vaderland tientallen van jaren aaneen zeer zwaar bezondigd. En als er dan eindelijk, na buitengewone krachtsinspanning, een Ministerie optreedt, dat de belijdenis van Christus zich niet schaamt, maar openlijk voor zijn naam uitkomt, dan leeft dat volk weer op, komt het uit zijn schuilhoek te voorschijn, en verpandt er zijn stem en zijn steun aan. Dat is de kracht van dit Ministerie; het heeft een plaats in het hart en in het gebed van het Christenvolk in deze landen. Het gevoelt: de mannen van dit Kabinet verstaan ons in onze diepste behoeften, in onze hoogste aspiratiën, zij zijn niet doof voor onze klacht. En daarom, al komen de tegenstanders met nog

zooveel beschuldigingen tegen dit Ministerie aandragen, 'zij stuiten af op het besef, dat in den boezem van het volk leeft: dit zijn onze mannen, zij vertolken het woord, dat in ons hart geschreven staat.

Maar wat alzoo de kracht van dit Ministerie bij een groot deel van ons volk uitmaakt, dat is juist de luidste klacht, welke van de overzijde over dit Kabinet wordt geslaakt, de klacht n.l. over de zoogenaamde vermenging van godsdienst en politiek. Indien deze beschuldiging op waarheid berustte, zou hare rechtmatigheid erkend moeten worden. Want godsdienst en politiek zijn twee en mogen niet worden vermengd. Vermenging van beide is echter iets anders dan handhaving van hun onderling verband; zoozeer vermenging te mijden is, is ook scheiding verwerpelijk. Politiek toch is eene hooge en edele kunst. Licht kan ze worden misbruikt, en naarmate iets edeler is, is het misbruik, dat ervan gemaakt wordt, te gevaarlijker. Als politiek misbruikt wordt, dan bevordert zij het partijwezen, de egoïstische berekening, de zucht naar invloed en macht, de jacht op succes; dan bederft zij het karakter, verwoest het openbare leven, ondermijnt het recht, voedt het opportunisme en doet tot onware beloften, tot valsche programma's, tot verheerlijking van eigen partij, tot belastering van de tegenstanders, tot het aantasten van karakters, tot het verdenken van bedoelingen, tot het aanwrijven van gevaarlijke consequenties de toevlucht nemen. Verklaarbaar is het, dat met het oog ook op tooneelen, als de parlementen in Parijs, in Rome, in Weenen ons te aanschouwen geven, vele fijngevoelige en vrome naturen zich uit de politiek terugtrekken en met haar knoeierijen niet meer te doen willen hebben. En toch, hoe gevaarlijk de politiek ook zij, het misbruik heft ook hier het gebruik niet op; in zichzelf is politiek eene heerlijke en eene heilige kunst. De aarde is des Heeren, mitsgaders hare volheid. Geen ding is onrein in zichzelf. Alle schepsel Gods is goed, en er is niets verwerpelijk, met dankzegging genomen zijnde, want het wordt geheiligd door het woord van God en door het gebed. Het schrikkelijk misbruik, dat van haar gemaakt wordt, bewijst dat zij in zichzelf iets kostelijks is. En het is de roeping der edelsten en der vroomsten, zich aan haar niet te onttrekken en ze aan allerlei lage hartstochten over te geven; maar integendeel, om ze met dankzegging te gebruiken en ze te heiligen door het woord van God en door het gebed. En dan is politiek de hooge,

heerlijke kunst, om een volk te regeeren naar den wil van God, in overeenstemming met het karakter, de historie en de roeping, die Hij eraan schonk. Voor zulk een kunst zijn zedelijke, zijn godsdienstige beginselen van noode, opdat zij niet ontaarde in winst-bejag of dienstbaar worde aan den „Wille zur Macht”. Al hebben godsdienst en staatkunde ook elk een eigen terrein, religie en moraal staan niet te hoog, om aan de politiek haar beginsel en richtsnoer te schenken, en de politiek staat niet te laag, om door godsdienstige en zedelijke beginselen te worden beheerscht. De godsvrucht, de echte en oprechte godsvrucht *kan* voor de overheid bij de regeering des volks niet schadelijk zijn, en de overheid zal te beter haar volk regeeren, als zij zichzelf erkent als diensdijns Gods en door zijn wet zich laat leiden. Het „bij de gratie Gods” is geen zinledige phrase, geen blinddoek voor het volk, maar principe en fundament van alle gezag en orde, van alle recht en wet.

Op dezen Christelijken grondslag heeft het tegenwoordig Ministerie van den aanvang af positie genomen. En deze stelling heeft aan zijne politieke werkzaamheid geen schade gedaan, maar het juist geprikkeld tot den arbeid. Het heeft, tegenover het valsche beginsel der neutraliteit, de politiek niet van den godsdienst gescheiden, maar nog veel minder de politiek in den godsdienst laten opgaan. Integendeel, het heeft eene werkkraft ontwikkeld, die ook van den tegenstander eerbied afdwingt. Met name is het onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering bij dit Kabinet geweest, het onderwijs in al zijne vertakkingen, niet alleen het bijzonder, maar ook en in de eerste plaats het openbaar onderwijs. Zoolang art. 192 der Grondwet luidt gelijk het luidt, is dit ook plicht der Regeering. En het Kabinet der rechterzijde heeft zich van dien plicht gekweten en de belangen van het openbaar onderwijs op allerlei wijze behartigd. De overheidshoogescholen hebben over dit Ministerie niet te klagen gehad. Het technisch onderwijs is door dit Kabinet ter hand genomen met een ernst en liefde, als er vroeger nooit aan gewijd was. Het begreep, dat het in den wedstrijd der volken er vóór alle dingen op aankomt, om ons volk practisch weerbaar te maken, om in landbouw, handel en nijverheid het arbeidsvermogen intensief te sterken. Waar andere landen in de laatste jaren in dit opzicht met reuzenschreden vooruitgegaan zijn, is het dringend noodig, om het achterstallige in te

halen en door verbetering van het vakonderwijs er zorg voor te dragen, dat onze werklieden, onze landbouwers, onze industriëelen, onze handelaren, onze ingenieurs voor die van andere landen in kunde en bekwaamheid niet behoeven onder te doen. Hiervan doordrongen, nam dit Ministerie met kracht de verbetering van het vakonderwijs ter hand. Het hervormde de polytechnische school tot eene Technische Hoogeschool, stelde eene middelbare technische school in uitzicht, bevorderde ambachts- en burgeravondscholen, liet de Tweede Kamer de wenschelijkheid uitspreken van hooger landbouw- en handelsonderwijs en ontwierp een schema van een het algemeen ontwikkelend onderwijs op al zijne trappen begeleidend vakonderwijs voor landbouw, handel en nijverheid, dat van een breed blik en van een diep inzicht in de eischen van onzen tijd getuigt. En bovendien stelde het eene staatscommissie in tot eene betere ineenschakeling van al de onderscheiden deelen van het onderwijs, opdat er orde in den chaos kome en organisatie het peil en de vruchtbaarheid van het onderwijs verhoogde.

Natuurlijk is daarbij door dit Ministerie het bijzonder onderwijs niet vergeten. Art. 192 der Grondwet is gesteld in een tijd, toen het openbaar onderwijs nog algemeen beschouwd werd als *het* eigenlijke, officieele onderwijs. Het verklaart daarom dat openbaar onderwijs tot een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering, en zegt nog wel even, dat het geven van onderwijs vrij is, maar koestert dienaangaande zeer geringe verwachtingen. Het oordeel was destijds algemeen, dat het bijzonder onderwijs klein van afmeting en hooge uitzondering zou blijven; men achtte het zelfs niet noodig uit te spreken, dat ook aan dat onderwijs de overheid eenige zorg had te wijden; het was eenvoudig eene zaak van enkele zonderlingen, waarmede de overheid zich niet had in te laten. Het grondwetsartikel verbiedt die zorg wel niet, maar gebiedt ze evenmin, omdat zelfs de gedachte toenmaals niet opkwam, dat een verbod of gebod noodig zou zijn. Daarom zijn de toestanden, waarin wij thans verkeeren, ver boven dit artikel uitgegroeid. Niemand vermoedde vóór eene halve eeuw, dat het bijzonder onderwijs zulk eene vlucht zou nemen en zulk een belangrijk deel zou gaan vormen van het algemeen volksonderwijs. Thans heeft het eene plaats in ons volk verkregen, die de overheid dringt, om in het algemeen belang er hare zorg aan te wijden. Het kan niet meer beschouwd worden als een zonderlingheid van enkele

particulieren, het is voor een grooten kring van ons volk *de school* geworden. En daarom is het niet alleen met de letter van het grondwetsartikel in de hand geoorloofd, maar ook door het algemeen belang, door de „salus publica”, welke de overheid te bevorderen heeft, geboden, dat zij ook aan dit onderwijs hare zorg wijde en haar steun biedt. Er is hier een nationaal belang mede gemoeid. Ditzelfde geldt, in kleiner omvang, maar in principieel nog sterker zin, van het middelbaar, het gymasiaal en het universitair onderwijs. Bij de krachtige herleving der Christelijke beginselen, bij de ontwaking van het Christelijk volksdeel, gelijk die sedert het begin der vorige eeuw tot ieders verwondering heeft plaats gehad, is het eene onverstandige en achterlijke politiek, het geven van onderwijs in dien zin vrij te verklaren, dat de overheid er zich hoegenaamd niets om te bekommeren en onverschillig de oogen ervoor te sluiten heeft. Te minder is zulk eene politiek te verdedigen, wijl het Christelijk onderwijs op al zijne trappen nergens anders voor opkomt dan voor het herstel van het verband tusschen het Christelijk geloof aan de eene en de opvoeding en wetenschap aan de andere zijde. Het doet op de degelijkheid van het openbaar onderwijs, op de bekwaamheid en toewijding van zijne onderwijzers niets af, het zoekt zijne uitbreiding niet door degradatie van den tegenstander; maar het heeft hierin zijne kracht, dat het, met eerbiediging van anderer meening en richting, onderwijs en opvoeding op de Christelijke grondslagen herstellen en opbouwen wil. Daarmede doet het niets misdadigs, maar werkt het aan de bewaring van diezelfde grondslagen, waarop eeuwen lang heel ons volksleven heeft gerust, die ter kwader ure door de neutraliteit terzijde geschoven zijn, en in dezen tijd door allerlei ongeloof en revolutie zeer ernstig worden bedreigd. En zoo is het wijze, op de hoogte van den tijd staande politiek, aan dat Christelijk onderwijs in al zijne vertakkingen tegemoet te komen, zorg te wijden en steun te bieden.

Op dat standpunt plaatst zich het tegenwoordig Kabinet. Zonder ook maar in het minst te kort te schieten in de aanhoudende zorg voor het openbaar onderwijs, wijdt het toch ook aan het bijzonder onderwijs zijne aandacht en is het daaraan in zijne pensioenregeling, in zijne lager en hooger onderwijswet helpend tegemoet gekomen. Dat men van de overzijde ons beschuldigt van materialistische en egoïstische bedoelingen en ons voor de voeten werpt, dat wij tevreden zijn, als wij den „gouden bodem”

van de schatkist maar zien, is eene goedkoope redeneering in den mond van hen, die voor het onderwijs hunner kinderen zich schier niet de minste opoffering getroosten en die alles wat zij wenschen volop ontvangen uit de openbare kassen, welke mede door onze penningen zijn gevuld. Zeker, het geld wordt door ons niet versmaad, het is de zenuw van den oorlog en ook de zenuw van den schoolstrijd; maar toch is dat geld slechts een middel, middel voor het hooge doel, om op den grondslag van het Christelijk geloof een onderwijs en wetenschap te bouwen, die in alle opzichten aan de eischen van onzen tijd voldoen. En dit is eene zaak, die ook de overheid ter harte moet gaan. Ook zij, die aan de belijdenis van het Christelijk geloof trouw blijven, zijn burgers van den staat en leden van het Nederlandsche volk; ook hunne kinderen en zonen moeten weerbaar gemaakt voor den strijd om het bestaan, en ook van de degelijkheid van hun opleiding hangt voor een deel de toekomst van ons vaderland af. Wat het einde van de worsteling tusschen Christelijk en neutraal onderwijs zal zijn, kan niemand voorspellen. Op de vraag van den Heer Tydeman, wat de Regeering als einddoel beoogt, valt geen antwoord te geven. Christenen kunnen aan hunne tegenstanders nooit iets anders voorhouden dan het woord van den apostel Paulus: ik wenschte wel van God, dat èn bijna èn geheel niet alleen gij, maar ook allen, die mij heden hooren, zoodanigen wierden gelijk als ik ben, uitgenomen deze banden. Maar deze wensch is niet hetzelfde als eene vaste hoop of eene gewonde verwachting. De gedachte van Prof. De Louter, dat de openbare universiteiten straks ontvolkt en de openbare scholen leeggepompt zullen worden, komt in ons hoofd niet op. Wij droomen van geen restauratie der zeventiende eeuw en nog veel minder van een duizendjarig rijk. Maar toch hebben wij goeden moed. De intense volkskracht, die in de Christelijke school zich ontwikkeld heeft en op den gedenkdag van het vijfentwintig-jarig bestaan der Unie: Een School met den Bijbel, en bij de viering van het gouden jubileum van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen ten vorigen jare zoo luisterrijk tot openbaring kwam, strekt ons ten waarborg, dat het Christelijk onderwijs in de toekomst nog dieper wortelen zal schieten in ons volksleven en nog rijker vruchten zal dragen. Maar voor zoover dit, mede door den steun van dit Kabinet, plaats hebben zal, zeggen wij met den Heer Lohman, dat de voorstanders van

het bijzonder onderwijs reeds jaren den weg uit wilden, die thans op onderwijsgebied bewandeld wordt, en dat zij nu reeds en straks nog meer door velen van hunne tegenstanders in het gelijk zullen gesteld worden. Want de tijd is niet verre meer, dat vele liberalen dankbaar zullen zijn voor den strijd, die onzerzijds voor het Christelijk en voor het vrije onderwijs is aangeboden. Als nog pas open en duidelijk in zeker tijdschrift het recht der ouders ontkend werd, om de kinderen op te voeden in hun geest, wijl geloof zaak moet blijven van het vrije zoeken der ziel, en kinderen niet rijp zijn, om daarvan te weten, dan toont één zoo'n zinsnede, welke toekomst wij tegengaan, als de moderne levensbeschouwing de overhand neemt. Wat daarom naar eene herinnering onlangs in het *Handelsblad*, de Heer Van Houten jaren geleden eens aan Minister Thorbecke toevoegde: evenals gij weleer, heb ik thans — *te vroeg* gelijk, dat geldt ook van de strijders voor de Christelijke school. Gelijk krijgen zij, in de toekomst, ook van hunne tegenstanders. En ook in dit opzicht zullen zij zich bewijzen te zijn, eene partij niet van onveranderd behoud, maar van vooruitgang, eene „radikale Fortschrittspartei”.

De regeling en verheffing van het onderwijs is het eerste punt op het sociaal programma van onze antirevolutionaire partij. Maar ook het maatschappelijk vraagstuk in engeren zin is door het tegenwoordig Bewind met ernst ter hand genomen. De oogst is hier nog wel niet binnengehaald, maar is, wind en weder bij de aanstaande verkiezingen dienende, toch in de volgende periode voor inzameling rijp. Wat op dit gebied is voorbereid, ingediend en aangekondigd, is zelfs te veel om te noemen. Daar is in de eerste plaats de regeling van het arbeidscontract en het wetsontwerp tot bescherming van den arbeid, de uitbreiding van de ongevallenwet tot de zeevisserij en den landbouw, en de verplichte verzekering tegen de gevolgen van ziekte, invaliditeit en ouderdom. Indien deze ontwerpen, ook na min of meer belangrijke wijzigingen, tot wet verheven mochten worden, zouden wij op den weg der sociale hervorming eene belangrijke schrede vooruitgegaan zijn. Algeheele bevrediging is niet te wachten van welke wettelijke voorziening ook, en een volkomen oplossing van wat door velen onder het maatschappelijke vraagstuk verstaan wordt, is een ijdele hersenschim. Zeer terecht heeft Paus Leo XIII in zijne encycliciek *Rerum*

novarum opgemerkt, en Minister Loeff heeft deze woorden in zijne Memorie van Toelichting op het wetsontwerp inzake het arbeidscontract met instemming aangehaald: Wat pogingen men ook moge aanwenden tot verbetering van het levenslot, nimmer zal men er in slagen, de maatschappij ten eenenmale van de ellende te verlossen. Zij, die voorgeven dat zij het daarheen zouden kunnen leiden, zij die het arme volk een leven zonder zorg, vol rust en genot voorspiegelen, maken zich aan een bedrog schuldig, dat slechts grooter euvelen ten gevolge hebben kan dan die, welke het deel zijn der tegenwoordige samenleving. Men dient, wil men aanspraak maken op juistheid van inzicht, rekening te houden met de dingen, gelijk zij in waarheid bestaan, en een verbetering van den toestand elders dan in het najagen van dergelijke hersenschimmen te zoeken. Maar anderzijds komt aan al deze wettelijke maatregelen eene gewichtige plaats in het betrachten der sociale rechtvaardigheid toe en kunnen zij, althans voor een deel, aan den oeconomischen strijd onzer dagen zijne bittere scherpte ontnemen.

Van beteekenis is ook de aandacht, welke dit Kabinet aan de belangen van den middenstand heeft gewijd. In December van het jaar 1901 zeide de Minister van Binnenlandsche Zaken in de Tweede Kamer, dat de middenstand, wat initiatief en activiteit betreft, bij de arbeidende klasse ver ten achter staat; en een poging, om die activiteit op te wekken, werd door den Minister zelf ondernomen door de benoeming van een gedelegeerde der Regeering naar het internationaal congres van den middenstand te Namen. Dit werd gevolgd door een dergelijk congres te Amsterdam in 1902. En van dien tijd af ontwaakte in den middenstand een nieuw leven. Er werd een nationale Bond gevormd van bestaande of pas opgerichte vereenigingen, die zich, met vermindering van het standpunt van den klassenstrijd en tot zuiver economischen arbeid zich bepalende, door organisatie en door eenheid van actie den middenstand wil sterken in den strijd, en de misstanden wil opsporen en wegnemen. Ten vorigen jare werd door de Regeering eene commissie benoemd, om de vraag te overwegen, of het op den weg der Regeering ligt maatregelen te nemen in het belang van den handeldrijvenden en industriëelen middenstand, en bij bevestigende beantwoording van deze vraag, voorstellen daartoe strekkende te doen, of wel, zoo een nader

onderzoek daaraan zou behooren vooraf te gaan, de Regeering te dienen van advies omtrent de wijze, waarop zulk een onderzoek zou zijn in te stellen. Hoe het antwoord dier commissie nu ook uitvalle, dit is in elk geval reeds een winst te achten, dat de middenstand uit zijn niets doen en individueel handelen is wakker geschud, op organisatie zich toelegt en gemeenschappelijk de vraagstukken onder de oogen ziet, die met het voortbestaan van den bloei van dezen belangrijken stand der maatschappij in verband staan.

Al deze maatregelen toonen, dat het Kabinet, hetwelk op Christelijk standpunt zich plaatst, daarom de oogen niet sluit voor de belangen van het leven in staat en maatschappij. En daarbij komen nu nog, behalve de drankwet, die reeds aangenomen werd en in werking is getreden, al die ontwerpen, die reeds ingediend of aangekondigd zijn, tot afschaffing van de staatsloterij, tot beperking van den vaccinedwang, tot bevordering der Zondagsrust, tot nadere regeling van de rechtspositie der Christenen in Indië, tot bevordering van het zedelijk karakter van het openbare leven, tot voorkoming van vervalsching der voedingsmiddelen en der oneerlijke concurrentie, tot regeling van de administratieve rechtspraak, benevens de benoeming van commissies voor bezuiniging inzake defensie en voor het onderzoek naar verbetering van den staat der gemeentefinanciën. Er zijn aanklachten tegen dit Kabinet ingebracht, die, zoo al niet verontschuldigbaar, toch verklaarbaar zijn. Maar dat dit Ministerie reactionair, conservatief, anti-democratisch zou zijn, is klaarblijkelijk met de feiten in strijd. Veeleer zouden wij dan nog de klacht kunnen verstaan, dat dit Kabinet al te veel hooi op de vork neemt.

Maar de werkkraft, die het getoond heeft te bezitten, waarborgt ons, dat het verlenging van leven volbrengen zal wat het belooft. Bewarende den schat van ideale goederen, dien het voorgelacht ons heeft nagelaten, ziet het vooruit in de toekomst en begrijpt het de taak, waartoe de ernst onzer tijden het roept. Het is geen ministerie van behoud, maar van vooruitgang, geen partij-ministerie, maar opkomend voor de belangen van heel het volk, van al zijne standen en rangen. Het is een Christelijk, daarom een vaderlandsch, een Nederlandsch, een nationaal Kabinet. Het ongeloof is van buiten af geïmporteerd en de neutraliteit is een uitheemsch gewas. Maar het geloof is de kracht onzer vaders

geweest; het was de oorsprong van onze republiek, de wortel van onze burgerdeugd, de waarborg van onze constitutioneele vrijheden. Dat geloof legt ook ons den plicht op en verleent ons tevens den moed en de kracht, om bij de naderende stembus den strijd aan te binden tegen allen, die ons volksleven nog verder doordringen willen met den neutralen geest. Houdt daarom moedig en fier uw Christelijk vaandel omhoog! Laat wapperen de driekleur: God, Oranje, Nederland! Kiest mannen, die, in navolging van zoovelen onzer Kamerleden, die reeds heengegaan zijn, in navolging met name van den straks aftredenden Voorzitter der Tweede Kamer, Mr. Aeneas Baron Mackay, ook in 's lands raadzaal de belijdenis van Christus zich niet schamen en door die belijdenis met de kern van ons volk in gemeenschap staan en voor dat volk ten zegen zijn. Bedenkt bovenal, dat adel verplicht! Wie den naam van Christus noemt, sta af, ook in de politiek, van alle ongerechtigheid! En vertolke dan straks de stembus aan onze geëerbiedigde Koningin deze bede van het Nederlandsche volk: Majesteit, het behage U, dit Ministerie te handhaven, want het is de wensch van Uw volk, dat het, in aansluiting bij zijn verleden en in overeenstemming met de traditiën van Uw eigen huis, naar het richtsnoer van des Heeren Woord geregeerd worde, opdat het groot zij in alles, waarin ook een klein volk groot kan zijn!

Ik heb gezegd.

Mandus Berf.
VOLHARDEN BIJ HET IDEAAL.

OPENINGSWOORD

TER

DEPUTATENVERGADERING,

VAN 17 APRIL 1901,

DOOR

Dr. A. KUYPER.

BOEKHANDEL
AMSTERDAM VOORHEEN PRETORIA
HÖVEKER & WORMSER.

Geachte Heeren en Broederen!

Het is mij eene eere, U, namens het Centraal Comité, ook op dezen uwen landdag te mogen begroeten. Het is mij een voorrecht, dat ik hoogelijk waardeer, mij ook ditmaal op uw Deputaten-vergadering het voorzitterschap te zien toevertrouwd.

Plaats en doel van onze samenkomst leiden de herinnering daarbij ongezocht terug naar 1897. Van Houten's kieswet, toen pas ingevoerd, stelde bij de toenmalige stembus van zelf de vraag aan de orde, of de uitbreiding die destijds het kiezercorps onderging, al dan niet aan het Christelijk volksdeel de meerderheid zou geven. Elders, denk slechts aan Engeland en België, gaf kiesrecht-uitbreiding zulk een besliste kentering, en ook hier werd ze verwacht. Aan die hope is toen door de uitkomst de bodem ingeslagen. Want wel bracht de eerste stemming de zich noemende vrijzinnigen in minderheid, maar toen bij „den tiendaagschen veldtocht” de valsche banieren van den „brandstapel” en het „dure brood” schaamteloos omhoog gingen, en de Evangeliedienaren Bronsveld en Vos aan deze banieren hunne kerkelijke wijding schonken, ging met Friesland heel het noorden voor ons verloren, en sloeg de eerst behaalde triomf in pijnlijke nederlaag om. Niet die nederlaag viel ons daarbij het hardst, maar wel de wetenschap, dat belijders van het Evangelie aldus het spel der Revolutie hadden gespeeld. Zoo trad dan het ministerie-Pierson op, numeriek sterk, met 54 tegen 44 stemmen, *plus* Van der Zwaag en Troelstra in reserve,

edoch *zedelijk* reeds in zijn opkomen ondermijnd. Enschedé eerst, straks Veendam verloor het aan de sociaal-democraten. Dr. de Visser toonde spoedig in te zien, dat aan zulk een Kabinet zijn steun niet *mocht* worden verpand. Nu onlangs nog leed het in dubbelen zin eene ministerieële nederlaag met zijn minister-candidaat in Beverwijk; terwijl ter elfder ure het *urgentie*-voorstel het Kabinet op niet minder te staan kwam dan op den afval van heel zijn vrijzinnig-democratischen vleugel. Zoo behield het ten slotte geen veertig stemmen op zijn hand, en dankte het zijn levensverlenging in meer dan één critiek oogenblik aan steun geboden door de rechterzijde. Dat de persoonlijke dienstplicht vlot van stapel liep, kon nauwelijks een succes heeten. Vooruit wist ieder, dat except de Roomschen, heel de Kamer er voor was. Het tobben met de Ongevallenwet ligt nog versch in ieders geheugen. Leerplicht ging er door, omdat bij Amersfoort een paard zijn ruiters afwierp. En nu onlangs bij de stemming over de Legerwet vond het ministerie slechts 21 ministerieëlen aan zijne zij, met moeite door zijn eigen Kabinets-leden tot 23 aangevuld. Een tragisch verloop, dat waarlijk niet zijn oorsprong vond in de onbekwaamheid der heeren ministers, want de kunde en het talent, door meer dan één hunner ten toon gespreid, kan bij ons de jaloerschheid wekken, of wij in eigen kring op zulke mannen bogen mochten; en dat evenmin te verklaren is uit gemis aan werkkraft, want in het laatste jaar vooral leek dit kabinet haast een uitgeversfirma voor legislatieve ontwerpen; maar dat uitsluitend moet geweten aan de valsche pretentie van als homogeen-liberaal kabinet te willen optreden met eene kunstmatige meerderheid, die niet gedekt werd door eene reële meerderheid in het land. Zoo wrak stond en staat dit Kabinet dan ook, dat een goed aaneengesloten oppositie, door eere zoekende staatslieden aangevoerd, het slag opslag ten val had kunnen brengen. Eerst in zake Transvaal; toen

bij de Ongevallenwet; daarna bij de Leerplichtwet; en nu weer bij de Legerorganisatie. Het is dan ook niet te sterk gesproken, zoo ik zeg, dat bij de gratie van onze gedeeldheid, bij de gratie ook van ons gemis aan politieke ambitie, het Kabinet, dat voor nu vier jaren hybridisch geboren werd, tot nu toe zijn bestaan heeft gerekt.

In verband hiermede kan er geen sprake van zijn, dat bij de nu komende stembus het zittend Kabinet als inzet zou gelden. Reeds door zijne grievende houding opzichts Transvaal en den Oranje Vrijstaat bij de Vredesconferentie had het voorgoed alle vonk van hooger geestdrift gebluscht. *Voor* het Kabinet! is een leus waaronder thans, de conservatief-liberalen uitgenomen, niemand wil optrekken. Geen sociaal-democraat denkt er aan. Prof. Treub met zijne vrijzinnige democraten is er kopschuw voor. En zelfs de gesmaldeelde Liberale Unie zou in geen geval het kabinet ongewijzigd willen doen voortbestaan. Maar ook: *Tegen* het Kabinet! kan ónze leus niet zijn. Of wie loopt storm tegen wat toch op kantelen staat? Wie richt zijn hoofdaanval tegen een Premier, die niet debatteert? Of ook, wie roept de wrake van het land op tegen een bewind, dat u door welwillendheden telkens ontwapent? De strijd moet *langs* dit Kabinet voorbijgaan. Wie sâam worstelen, moeten doen als ware het er niet. En de eenige vraag die in Juni beslissing wacht is, of voor het *Christelijk volksdeel*, dan wel voor onze volksgenooten, die met den Christus, altoos in politieken zin, gebróken hebben, de meerderheid in de Staten-Generaal zal zijn.

Altoos in politieken zin, hier leg ik nadruk op. Ongetwijfeld, het zijn uw predikers, het zijn uw dichters, het zijn uw schrijvers, het zijn uw onderwijzers, die het zaad des Evangelies uitstrooien, en het zijn uw Christelijke gezinnen, het zijn uwe Jongelingsvereenigingen, het zijn uw

afdeelingen van Patrimonium, het zijn uwe philanthropische bonden en gezelschappen, die het bederfwerend zout des Evangelies uitdragen te midden van 't bederf der maatschappij. Uw actie blijft in haar uitgangspunt geestelijk, en zonder die geestelijke actie zou zich uw kiezersaanhang onder het opkomend geslacht nimmer recruteeren. Maar hier, op uw Deputatenvergadering, is toch alleen de *staatkundige* vrucht van die actie aan de orde. Wij keuren hier niemands geloof, noch zitten hier als kettermeesters over het ongeloof onzer medeburgers. Onze is hier alleen de vraag, wie met ons uit den wortel der Schrift tot gelijke *staatkundige* overtuiging is gekomen. En ook hier nu is zeer zeker verscheidenheid. Van óns program is het program der Vrij-antirevolutionairen, dat der »Christelijk-Historischen« en der Roomschen verschillend. Maar onder die verscheidenheid schuilt toch een identieke ondergrond, die aan allen gemeenschappelijk is. Die ondergrond vormt in staatkundigen zin aller Christenen gemeengoed. Dáartegen richt zich telkens de aanval, het verweer dáárvan alleen kan ralliement tot stand brengen. En niet tot wat kerk ge behoort, maar alleen de vraag of het Evangelie ook op staatkundig terrein uw uitgangspunt is, scheidt hier de bokken van de schapen.

Maar verder dan dien strijd voor den triomf van het Christelijk volksdeel in de Staten-Generaal ga men dan ook niet, en in mij althans ontvonkt het vuur noch geestdrift, maar wekt het veeleer ernstige bezorgdheid, zoo ik hier en daar fluisteren hoor van een optrekken voor een anti-revolutionair ministerie. Isai's zoon is geroepen geweest tot groote dingen, maar tot aan zijn sterven toe kon hij voor God betuigen: »Heere, mijn hart is niet verheven, en mijne oogen zijn niet hoog. Ook heb ik niet gewandeld in dingen, mij te groot en te wonderbaar.« En zóó moet ook nu, ten einde toe, de stemming onder de anti-revolutionaire partij in den lānde blijven, zal ze op kunnen trekken in

den naam hares Gods. Men versta mij wel. Bezetting van het Kabinet door eigen geestverwanten te bedoelen, is, constitutioneel gesproken, een volkomen gerechtvaardigd bedoelen. Gelukkig zelfs prijs ik het land, waar, óm en óm, nu deze en dan gene groep haar geestverwanten door de Kroon met het bewind belast ziet. Kon er dan ook sprake van zijn, dat onze partij ten minste 51 zetels in de Tweede en 26 in de Eerste Kamer bezette, ik zou zonder zweem van aarzeling zeggen: Bindt onder de leuze van: Onze mannen in den Raad der Kroon! den u wachtenden strijd aan.

Maar gij weet zoo goed als ik, zoo liggen de verhoudingen *niet*.

Meer dan één vierde der Kamer winnen wij in geen geval; en bij zulk een stand van zaken maakt elk roepen om een eigen ministerie, op buitenwacht en binnenwacht, geen anderen indruk, dan dien van een door niets gewettigden overmoed, dien wij als Christenen hebben te weerstaan. Ook over de vraag, waar de mannen te vinden, genegen en bekwaam om de groote problemen, waaraan onze politiek toe is, conform onze beginselen op te lossen, kunt ge wel, met een blinddoek voor de oogen, heenloopen, maar heenloopen over een vraag geeft op die vraag nog geen antwoord. Voorts, schier op alle bureaux, in alle colleges, in alle hooge betrekkingen is de handeling in handen van mannen, kundig en invloedrijk, ik geloof het gaarne, maar die niet ónze beginselen zijn toegedaan. Het is zoo, de Eerste Kamer kan worden omgezet, en zoo Friesland en Zuid-Holland niet in plichtsbetrachting te kort schieten, *zal* dit geschieden, maar vraag u dan ook eens af: hoeveel leden van uw partij zijn, het heele land door, voor de Eerste Kamer verkiesbaar? Met u wraak ik veel hiervan als uitvloeisel van liberale enghartigheid, die de opleiding aan zich, en aan zich de diploma's hield, óns bande uit de posten van invloed, en de

Eerste Kamer nog altoos aan veel te hoog bezit bond. Maar het feit blijft dan toch, en tegen dien zwaar gaanden stroom zou het Kabinet, dat enkelen uwer zich zoo vriendelijk droomen, hebben op te roeien. En daarom laat ons nuchteren zijn. Want vergeet niet, ook al kwam het Christelijk volksdeel door de stembus boven, toch zou niet ónzer alleen de triomf zijn, maar voor ons, én onze medestanders, en hoe licht kon dan de *winst* voor de u bijzondere beginselen, tegenover het *verlies*, niet in zulk een schreiende wanverhouding komen te staan, dat niet alleen meêdoen *misdrif*f, maar zelfs verzet en openlijke oppositie ons ten *plicht* zou zijn. Wie boven zijn kracht greep, liep steeds gevaar, zich den arm zijner sterkte te verwrikken. Laat daarom wat ná de stembus komt over aan de dan verantwoordelijke personen. Vergiftige vooraf geen bedenkelijke eerezucht uw heilig bedoelen. En worde uwerzijds ook nu de strijd aangebonden, niet voor een stel portefeuilles, waarover toch ten slotte naar welgevallen uw Koningin beschikt, maar voor den band, die Neerlands volk als burgergemeenschap moet blijven verbinden aan der vaderen God.

Ook tegenover de opkomende neiging tot *persoonlijk winstbejag* spreek ik dit zonder aarzelen uit. Er zijn er die op posten, er zijn er die op subsidiën, er zijn er die op pensioen, er zijn er die op verhooging van loon of van salaris azen, en ik zeg niet dat dit alles niet kán komen, noch ook ontken ik dat veel in zulk begeeren rechtmatig kan zijn. Maar al kan de strijd buit brengen, buit mag het doel van uw strijd niet zijn, of ge voert rooverpolitiek, en haalt de banier van uw ideaal neer, om de vaan van het partij-egoïsme in top te hijschen. Een verleiding waartegen ik daarom te ernstiger waarschuw, omdat de dusgenaamde real-politiek in alle landen in de lucht zit.

Of spreken de eerste staatslieden van Europa het niet schaamteloos uit, hoe materieel voordeel, door verruiming van afzetgebied, leidsstar is voor hun internationale streven? Om de mijnen van den Rand machtig te worden, ontziet Engeland zich niet twee vrije volken te willen uitmoorden. Om geen materieele schade te lijden, wees Duitschlands Keizer tegen den wensch van heel zijn volk in, Kruger op de grenzen af. Voor het ideaal nog te durven opkomen, heet sentimenteele politiek, waaraan wij ontgroeid zijn. En ook binnen onze erve, wat anders is heel de sociaal-democratische beweging dan een jagen naar stoffelijke verrijking, ja hoevelen zelfs onder ons zijn niet reeds aangetast door een chronische subsidiekoorts? En dát nu *is* niet anti-revolutionair. Als dienstknechten onzes Gods zijn we steeds opgetrokken. Voor Zijn eer, voor Zijn recht, voor zijn ordinantiën, en voor de beginselen van staatsbeleid die ons in die ordinantiën gegeven zijn. Zoo leefden we persoonlijk, zoo leefden we in onze huisgezinnen, en zóó wilden we ook als burgers onder ons volk en ten beste van ons vaderland optreden. We wisten uit de historie, welke beginselen ons volk eens krachtig en groot hadden gemaakt. We voelden de drijfkracht dier beginselen nog in ons eigen levensbloed prikkelen. En dáárom hebben we ons opgemaakt om, mocht het zijn, met Gods hulpe, diezelfde Calvinistische beginselen weer aan te dringen bij onze medeburgers. Niet als een afgesloten groep, niet als een còterie, noch als een kaste die zichzelf zocht te zegenen, zijn we opgekomen, maar als burgers, die onder hun medeburgers, mét hen, het besté voor het vaderland bedoelden. En deswege alleen hebben we, zonder bitterheid, ónze teekenen tegenover hún teekenen gesteld, omdat we overtuigd waren, dat onze nationale kracht door de heerschappij van hún beginselen schade leed, en alleen door de óns heilige beginselen weer kon worden gesterkt. Zóó hebben onze vaders het verstaan.

Zoo heeft Groen van Prinsterer het ons opnieuw geleeraard. Zoo heeft de antirevolutionaire partij het steeds begrepen. En zoo alleen, ik weet het, is het ook u gesproken uit het hart.

Zij ter volharding in die ideale opvatting van onze taak niet het minst, wat we in deze dagen beleven, u ten spoorslag. Nog zoudt ge een boekerij kunnen aanleggen van de geharnaste en breede betoogen, waarin, veertig jaren lang, van liberale zijde, bij hoog en laag, beweerd werd, dat de natie aan de neutrale volksschool gehecht was, en dat alleen *die* school de natie kon redden. Lange jaren stond Groen van Prinsterer tegenover dien geweldigen stroom der publieke opinie als een roepende in de woestijn. Dwazer dan Groen's beweren, dat de volksschool vrij moest zijn, was er niet. Nog hoor ik Kappeyne van de Capello in de Tweede Kamer tegen mij demonstreeren, dat de adelaar dan maar het lam grijpen en de minderheid onderdrukt moest worden. De fetisch zou op zijn voetstuk blijven, en het officieele Nederland de wierook-schaal blijven zwaaien. Maar Groen, sterk in zijn God, wist van geen wankelen noch wijken. Hij hield vol. Het kind uit Christenouders geboren *zou* en *moest* zijn Christelijke School erlangen. De moderne secteschool *kon* niet *de* school van Neerlands volk blijven. En wat zien we nu? Eerst vielen de Roomschen bij. Toen behaalde Mackay zijn principieele overwinning. Daarop wierpen de Sociaal-democratische onderwijzers roet in de neutrale schoolpot. En nu eindelijk kwam Borgesius door zijn Leerplicht heel de schoolwereld op stelten brengen. En de uitkomst is, dat de politieke evenaar ten leste doorzwikte; dat staatsraad Hubrecht alarm tegen de neutrale school sloeg; en dat Kappeyne's theorie, door schier heel de liberale pers verlaten, almeer voor Groen's oppositie de vlag strijkt. Zeg zelf dan, is er ooit voldingender bewijs geleverd van den triomf waarmee volharding bij het ideaal in het eind gekroond

wordt? En nu, bij zijn God heeft onze eenige Groen van Prinsterer thans beter kroon verworven, en niemand onzer wenscht hem in de woeling van dit aardsche leven terug. Maar toch, wat u, wat mij aangaat, ja, dan zouden we het begeeren kunnen, dat hij, voor een oogenblik onder ons teruggekeerd, deze heerlijke vrucht van zijn werk met eigen oog mocht aanschouwen, en dat wij in zijn edele, fijne trekken de uitdrukking van innigen dank aan zijn God mochten lezen, die aldus het zaad, door hem uitgestrooid, gezegend had.

Bij die herinnering roep ik u, tot het laten varen van elk eerezuchtig en elk egoistisch bedoelen, en tot het volharden bij ons ideaal te eerder op, nu in den loop der tijden òns de strijd zooveel lichter is geworden dan hij eertijds was. Wat uit de fiolen van spot, en bitterheid, en dreigement nog voor nu twintig jaren over ons werd uitgegoten, is den meesten uwer thans gelukkig nog slechts uit de herinnering bekend. De jongeren in uw midden hebben dit niet meê doorleefd, en van het lijden van een man als Groen hebben ze daarom van verre geen denkbeeld. Voor spot is nu waardeering, voor bitterheid welwillende bejegening in de plaats getreden. Dat dankt ge aan het opbreken der Côtèrie in drie elkaar bestokende fractiën. Maar ook, dit dankt ge aan den nood der tijden. Nooit toch hebben we als burgers ons met mannen van alle partijen meer één gevoeld, dan toen aller bloed trekken ging bij het hooren van den gruwel in Zuid-Afrika tegen den Nederlandschen stam gepleegd. En òns moest het wel ten goede komen, toen het *Handelsblad* Milton en der Puriteinen moed verhief; toen Braakensiek Prins Willem met zijn paladijnen onder het Wilhelmus in beeld bracht; toen in alle officieele toespraak tot de herwaarts gevloten ballingen Gods naam weer eere ontving; ja toen weer, publiek op onze straten, om Krüger te verwelkomen, o wonder, het aloude

psalmlied uit duizend en nogmaals duizend monden omhoog ging. Ik voeg er bij, dat het spotten met het recht der volkeren voor de toekomst van het eigen vaderland vrees in aller hart deed slaan. Ieder voelde, we mochten elkander niet langer verbijten en vereten, nu de onafhankelijkheid van ons eigen volksbestaan, door het inbuigen van het volkerenrecht, al meer zijn hechtsten steun verloor. Dát besef heeft toen het gevoel, dat we, hoe ook gedeeld, toch zonen van eenzelfde vaderland blijven, onder alle partijen verlevendigd. Het heeft ons uit alle kringen en klassen der bevolking nader tot elkander gebracht. En daarom, ook op den beslissenden Junidag, die naderende is, zullen we, hoe ook worstelend om de hooge hand, toch onze tegenstanders niet als *vijanden*, veeleer als *medeburgers* begroeten; maar dan ook onzerzijds bij die stembus beslist er dan ooit voor onze Calvinistische beginselen in het vuur gaan, nu Zuid-Afrika's lijden het, der wereld ter verbazing, getoond heeft, wat macht, als het vaderland bedreigd wordt, tot staling van den heldenmoed juist in die beginselen schuilt.

Dien strijd gaan we tegemoet *zonder bondgenooten*. Een accord sloten we nu zoo min als in '97 met iemand. Maar *medestanders* hebben we allicht wel. Vooral minister Goeman Borgesius heeft ze door zijne leerplichtwet ons nader gebracht. Immers door die wet die inbreuk maakte op het gezinsrecht, evenals door Cort van der Lindens eerste voorstel, om de wigge van den Kantonrechter in de huwelijksseenheid te drijven, en om de begrippen van *schuld* en *straf* te verzwakken, kwam eerst recht het gevaar aan het licht, dat den Christelijken grondslag zelf van heel ons staatsleven bedreigt. De „Christelijk-historischen”, die dit ministerie op het kussen hielpen, konden den wrevel van hun teleurstelling over zulk bedenkelijk

pogen niet dan met moeite verbergen; en ook zij die onder den heer de Savornin Lohman „in de bootjens” waren afgedeinsd, begonnen neiging te vertoonen tot wederaanknooping van oude banden. Dit heeft onzerzijds er toe geleid dat onze Kiesvereeningen hem en de oude vrienden, die met hem ons verlieten, op hun kamerzetel wenschen te handhaven, en dat bij herstemming het bieden van wederzijdschen steun nog steeds waarschijnlijk blijft. Of men in enkele streken nog verder zal kunnen gaan, en door stemuitruiling paarsgewijs enkele districten zal kunnen doen omslaan, leere de uitkomst. Intusschen, waar het op meerdere sâamwerking en hunnerzijds en onzerzijds wordt toegelegd, is hier toch een woord der openhartigheid plicht. En dan constateer ik in de eerste plaats, dat wij, Antirevolutionnair, waar het om de beveiliging van den Christelijken grondslag van ons staatsleven gaat, onze Roomsche landgenooten niet buiten het christelijk erf mogen sluiten. De Roomsche politieke geschriften van La Menais, Haller, de Bonald, de Broglie e. a. behooren volgens Groen van Prinsterer tot de uitnemendste antirevolutionnaire literatuur; en reeds in 1853 heeft hij in de Tweede Kamer het tegenover de Bosch Kemper betuigd, dat antirevolutionair de naam is van een politieke richting, „die niet binnen de grenzen der Hervormde, zelfs niet der Protestantsche gezindheid, beperkt is.”

Is hiermede gezegd dat we de protestantsche traditiën, die nog in ons staatsleven zijn ingeweven, ten believe van onze Roomsche landgenooten, willig zouden prijsgeven? Geenszins. In het naburig België, om slechts één voorbeeld te noemen, bepaalt de Roomsche traditie de openlijk erkende feestdagen, hier de Protestantsche. In een voorstel om de Maria-feesten hier van staatswege te vieren, zou ons volk dan ook nimmer bewilligen. Alleen we konden nog nimmer een voorstel er toe bestrijden, eenvoudig omdat de Roomschen zoo verstandig waren

het nimmer te doen. Sterk zouden zij prijsstellen op een missie bij het Vaticaan, maar ze weten zeer wel, dat ze ook hiertoe, van welke Protestantsche partij het zij, nooit medewerking te wachten hebben. Ik ga verder. Indien Rome op het punt stond van Nederland een klein Spanje te maken, zoodat het, van de overgroote meerderheid der bevolking zeker, op ons geheele staatsleven het Roomsche stempel poogde te zetten, zou onverwijld verzet ons door plicht geboden zijn. Nooit toch mag vergeten worden, dat Rome een *absolute* macht vertegenwoordigt, die in onverbloemde taal op ons allen als ketters haar anathema werpt, en krachtens onzen Doop ons onder het rechtsgebied van haar Bisschoppen trekt. Godsdienstvrijheid *kan* door Rome officieel nooit anders dan als dwaling worden gebrandmerkt, en in Spanje vroeg het Episcopaat nog kort geleden om sluiting van alle protestantsche kerk en school. In het afgetrokkene kan men derhalve met zulk een absolute oppermacht nooit op voet van vrede leven, en er meê saamwerken nog veel min.

Maar zoo staat het in Nederland *net*. Vooreerst zijn onze Roomsche landgenooten Nederlanders en geen Spanjaarden, en verreweg de meesten hunner meenen het oprechtelijk, zoo ze gelijk de meeste Roomschen hier te lande in de 16e eeuw, voor godsdienstvrijheid, ook der andersgezinden, opkomen. En wat alles afdoet, ze zijn hier te lande *minderheid*, zonder ooit kans te hebben om meerderheid te worden. En nu volgt het uit hun systeem zelf, dat deze zelfde macht, die metterdaad uiterst gevaarlijk wordt, zoolra ze meerderheid is, zoolang ze minderheid blijft, al het gewicht van haar invloed juist *voor* de godsdienstvrijheid in de schaal *moet* werpen. Het *tolerari posse* beheerscht hier te lande dan ook hun geheele houding. Hun optreden is beleidvol, en hun inschikkelijkheid heeft hen vroeger even willig zelfs Thorbecke in het Zuiden doen kiezen, als ze nu vaak hun

stemmen uitbrengen op onzen candidaat. In het antipapisme van '97 viel dan ook weinig anders te bewonderen, dan de roekelooze onbeschaamdheid, waarmee tal van liberale agenten, tegen beter weten in, van een »Bartholomeusnacht« en van »brandstapels« gewaagden, op niets ten eigen bate speculeerend dan op de onkunde van het publiek. De uitkomst was dan ook, dat het ministerie Pierson, uit zoo anti-papistische actie opgekomen, zich haastte bij voorkeur zelfs onze Roomsche landgenooten met zijn beleefdheden als te overstelpen. Voor ons staat de zaak dan ook eenvoudig zoo: Sluit ge de Roomschen buiten de hedendaagsche Christenheid, dan is de Protestantsche geloovige Christenheid met handen en voeten gebonden, en voor altoos, aan de ongeloovige meerderheid overgeleverd, en wordt alle verzet tegen het Revolutiebeginsel doelloos. Wilt ge daarentegen den strijd voor den Christelijken grondslag van ons staatsleven met hoop op zegepraal aanbinden, zij het u dan een oorzaak van beoediging, dat de Roomschen u in dit uw Christelijk bedoelelen nog krachtdadig steunen kunnen, en leg af alle hooghartigheid, die ook tegenover hen, als uw medeburgers, ons niet past. Ook bij de komende stembus gelooft niemand er aan, dat zonder hun 23 leden aan een meerderheid rechts ook maar te denken valt. En wat houding heeft het dan, een zoo alles beslissenden factor, waarop in de Kamer toch vastelijk een ieder rekent, bij de stembus te ignoreeren. Slechts één standpunt kan hier het oprechte zijn. Als trouwe Calvinisten, op kerkelijk en leerstellig gebied u tegen Rome te weer stellen, maar in den burgerstaat met hun steun wel ter dege rekening houden, zoo dikwijls ze voor uwe Christelijke school en voor den Christelijken grondslag van den Staat bereid zijn met u op te komen. Beverwijk bracht in dien zin, toen Cremer viel, winste voor het Christelijke belang.

In theorie staan aan de Roomschen het naast »de Christe-

lijk-historischen« in Friesland, in zooverre ook zij zich op het absolute standpunt plaatsen, en liefst den Staat weer aan de Kerk zouden vastklinken. De Overheid van het land zou dan, naar luid van artikel 36, zich nogmaals hebben op te maken, om alle valsche godsdienst en afgoderij te weren, en desnoods uit te roeien. Niet dat ze de gewetensvrijheid zouden willen aantasten, maar wel de vrijheid van eeredienst en godsdienstige propaganda. De staatsschool, zoo *is* van die zijde reeds geschreven, moest dan weer een confessioneel-Gereformeerde zijn. Theoretisch gaapt uit dien hoofde ook tusschen hen en ons een kloof waarover geen brug valt te spannen. Maar in de practijk valt van die kloof, gelukkig, zoo goed als niets te bespeuren, en loopen we bij elkaar in en uit. Ook hier toch hangt alles aan de vraag, of ze meerderheid of minderheid zullen zijn. Waren ze meerderheid, en gingen ze artikel 36 streng en naar de letter toepassen, licht dat ze heel het land in een godsdienstoorlog wikkelden. Maar nu ze niet anders dan een zeer kleine minderheid vormen, en er van de toepassing hunner theorie toch niets komt, gaan we feitelijk met hen accoord in vele der hangende vraagstukken, slechts met deze schaakering, dat bij hen een conservatieve neiging meesprekt, die ons min bekoort. Tegen saamwerking met de »Christelijk historischen» in Friesland rijst daarom m.i. geen enkele onoverkomelijke bedenking, en om Frieslands wille zal het mij, en zal het ook u immers een oorzaak van vreugde zijn, zoo het, dank zij vroed wederkeerig beleid, als nog met mannen van Christelijken huize in de straks saam te stellen Kamer terugkeert.

Van de fractie Bronsveld valt alleen dit goede te zeggen, dat ze in de Tweede Kamer, met één lid opgetreden, in dat ééne lid den wakkeren strijder uit Utrecht op verrassende wijze schaakmat heeft gezet. Vergissing is hier ondenkbaar. Dr. Bronsveld's toeleg was van meetaf, om

de Liberalen tegenover de Antirevolutionairen te sterken, en Dr. de Visser heeft omgekeerd, bij elke gewichtige beslissing, óns tegenover het Liberalisme gesteund. En daarom, blijft deze fractie, ook bij de komende stembus ons soortgelijke vruchten toewerpen, zoo zal er voor ons allerminst reden tot klachte zijn. Slechts zal de kroniek van het parlement dan nogmaals constateeren, hoe de kroniekschrijver van Utrecht door zijn eigen geestes-kinderen wordt verteerd.

En wat nu ten slotte de Vrij-antirevolutionairen betreft, zoo valt dankbaar te erkennen, dat ze, voorzoover ze persoonlijk weleer tot onzepartij hebben behoord, nog *vrij* antirevolutionair gebleven zijn. Ik zie daarom zoo menige bedenkelijke uitlating op het stuk der beginselen niet voorbij. Ik weet óók wel dat ze zich bijna uitsluitend uit de hogere klassen recruteeren. En zeer blijft het de vraag, of we in de sociale vraagstukken met hen verder zullen komen. Maar dit blijft dan toch, dat hier oude banden liggen, die nooit nalaten te trekken; dat zij even als wij het absolute standpunt welbewust verwerpen; dat in de schoolvraag zij met ons, en wij met hen, bijna geheel accoord gaan; en niet het minst, dat ze in hun eminenten leider, den heer de Savornin Lohman, een man bezitten, die steeds een strijdbaar held voor onze Christelijke belangen zal blijven, en niet minder een sieraad van ons parlement.

Slecht staat alzoo de kans op samenwerking niet; mits één ding ons steeds helder voor oogen sta: Niet het mengelmoes, noch de fusie, alleen het federatief optreden, kan ons, als Antirevolutionaire partij, bij die saamwerking, onze zelfstandigheid waarborgen. Onze beginselen zijn scherper belijnd; voor óns ligt het uitgangspunt niet in den aanvang der vorige, maar in het hart der 16de eeuw; onze kracht ligt in een ander volksdeel; het tempo waarmee we voorwaarts schrijven, is sneller; in de actueele politiek zijn we met onze idealen dieper doorgedrongen. En daarom tegen saam-

werking geen bedenking, mits maar die saamwerking ons zelve niet uit het ons voorgeteekend spoor wringt. Ook waar we met anderen optrekken, blijft het toch steeds onze eerste roeping *onszelven* te blijven. Eendracht kan macht maken, mits ook wij ons ontplooien kunnen met volle geleederen, en onverbleekt in onze banier de kleuren blijven schitteren, die ons steeds hebben bezielde.

En nu van onze medestanders nog kortelings den blik geworpen op hen die tegen ons overstaan. Hier hetzelfde verschijnsel, dat onder het Christelijk volksdeel viel waar te nemen. Een uiteengaan van wat vroeger één was in meerdere groepen. De eens zoo machtige liberale Côtérie, die het land in had, allengs afgeschilferd, afgebrokkeld, en nu reeds gebersten in drie zelfstandige partijen, elk nog weer met geteekende schakeeringen, nu reeds als Liberalen, Vrijzinnigen en Sociaal-democraten tegenover elkaar georganiseerd. Tot op zekere hoogte nu is vooral het optreden der Sociaal-democratie ons in het gevlij gekomen. Eerst in haar wild-revolutionaire, later in haar philosophisch-utopistische verschijning, heeft ze de heillooze consequentiën van het Revolutie-beginsel, door het oude Liberalisme even hardnekkig ontkend als handig verborgen, voor aller oogen uitgestald, en daarmee Groen's diagnose van het kranktegeval volkomen bevestigd. Voorts heeft ze veel rustige burgers, die in goed vertrouwen met het Liberalisme scheep waren gegaan, berouw van hun onvoorzichtigheid doen krijgen, en gemaakt dat ze zich weer op het Christelijk erf aan land lieten zetten. Der „kleynen luyden” lot trekken zij en wij ons, elk op onze eigen manier, aan. En ook, even scherp als wij het deden, heeft de Sociaal-democratie tegen de halfheden getoornd, en dwingt ze, wat ook wij steeds begeerd hebben, over en weer, tot principieele politiek. Geen twee verstaan daarom elkander

beter dan een Sociaal-democraat en een Anti-revolutionair, maar ook geen twee stonden ooit scherper tegen elkander over, dan zij en wij. Voor *God*, voor *Nederland* en voor *Oranje* was steeds ónze leuze, terwijl zij in hun stelsel zelf principieële atheïsten zijn, de liefde voor het vaderland eer blusschen dan voeden, en nu reeds van verre den dag zegenen waarop hun sociale wereldrepubliek de Oranjedynastie verzwelgen zal. Dat hier en ginds een enkele, die toch goed Christen meende te zijn, bij zulk een groep zich kon aansluiten, is dan ook uit niets dan uit zelf-misleiding te verklaren. Eerst wie, na ingelicht te zijn, er bij volhardde, zou niets minder plegen dan verraad aan zijn eigen hart.

Evenwel, omdat de Sociaal-democratie de energie van het Revolutiebeginsel op de spitse drijft, maak U daarom niet diets, dat het Liberalisme zich de handen in onschuld kan wasschen. Toen het er op aankwam, aan de religie het recht van meespreken in de staatkunde te betwisten, stond Pierson naast Troelstra. Ook der Liberalisten staat is, als zoodanig, een atheïstische schepping. Voor de internationale idealen der Sociaal-democratie vergast het gewone Liberalisme u op het cosmopolitisme onzer groote steden, en voor de landsdefensie was het steeds schriel. En wat Oranje aangaat, o, dan zouden velen hunner als het pas gaf, thans wel in een Oranjerok over straat willen kuieren maar vergeet niet, dat in 1795, toen er nog van geen, Sociaal-democratie sprake was, Oranje hier *is* verdreven, en dat in '48 een zeer geacht Liberalistisch orgaan zich voor aperte bedreiging tegen Oranje niet heeft geschaamd. En daarom geen *Te wapen!* tegen de Sociaal-democratie, alsof door haar excessen het deftiger Liberalisme in eere hersteld was. Onze strijd gaat tegen het Revolutiebeginsel, én in zijn wortel én in al de stengels die uit dezen wortel opschoten. Haast is de ruwe uitbreking van dat fataal beginsel nog minder gevaarlijk dan zijn fluweelzachte

uiting. Maar of die uiting ruw, dan wel of ze deftig zij, overal waar Gods souvereiniteit uit het staatsgezag verdrongen, en voor zijn Woord het oor van den staatsman wordt toegestopt, dáár is het kwaad dat als een kanker voorteeft, dáár de bacil, die zich in het organisme van het staatsleven nestelt, dáár het valsche beginsel waartegen onze vereende kracht zich principiëel heeft over te stellen. Onze strijd gaat niet tegen personen, maar tegen den God in het staatsrecht verzakenden geest, die in aller Liberalen politiek zich belichaamt.

Slechts tegen drieërlei gevaar, Mannenbroeders, waar-schuw ik u daarbij. Vooreerst dit: Ge kunt u blind staren op de afgetrokken beginselen, en daardoor derwijs aan den strijd van het oogenblik vervreemden, dat ge elken invloed inboet op de actueele politiek. Naakt komen de wortelbeginselen alleen in de academische gehoorzaal aan de orde, op de markt des levens verschijnen ze nooit anders dan gehuld in het kleed van hun toepassing. En daarbij nu hebt gij niet eenige andere partij de wet te stellen, maar komen de vraagstukken, die om oplossing vragen, onder Gods bestel, uit wereldinvloeden van het leven zelf op; een stroom dien niemand vermag te keeren. Uit zulk een wereldinvloed is eenmaal de worsteling der vrije poorters tegen den ridderstand opgekomen, en uit even onweerstaanbaren wereldinvloed dook ook nu het vraagstuk op, hoe den werkenden stand veilig te stellen tegen een oeconomische overmacht, die hem onnatuurlijk drukt. Ge hebt daarom goed gedaan, dat ge in '97 de geestelijke vraag van het vrije onderwijs voorop zijt blijven stellen, maar toch ook even hartelijke belangstelling aan het sociale vraagstuk hebt gewijd. Ga in die lijn voort, want of ge wilt of niet, dat vraagstuk gunt de volkeren toch geen rust eer het zijn

beantwoording heeft gevonden. En zoo gij er *uw* beginsel niet op toepast, zal het, zonder u, toch tot beslissing worden gebracht, maar dan in u vijandigen geest.

Mijn tweede waarschuwing is, dat ge toch nimmer uw zoo kostelijke organisatie moogt laten verslappen. Ze staat thans op haar hoogtepunt, en uw trouwe opkomst uit meer dan vijfdehalfhonderd kiesvereeningen is u getuige van haar krachtigen bloei. Een zure druif voor wie haar gelaakt en gehegeld hebben, maar ons door meer dan eene andere partij met leede oogen benijd. Die organisatie heeft een publiek meêleven onder u gewekt, waarvan voor dertig jaren niemand gedroomd had. Ze heeft uw kleine groep tot een intensieve macht gevormd, waarmee vriend en tegenstander rekent. En ze heeft, *last not least*, zulk een nobel korps van trouwe, ernstige, terdege geoefende mannen onder uw plaatselijke leiders doen opstaan, dat heel uw actie, vrij gezegd, nu reeds schier heel het land door vanzelf loopt. Van klem of druk van bovenaf op u uitgeoefend bestaat dan ook schijn noch schaduw. Veel-
eer krimpt de handeling van uw Centraal Comité al meer tot het onmerkbare in. En nu reeds mag dankbaar geprofeteerd dat, al ontvielen u straks door den dood de oudste uwer raadslieden, dank zij uw voortreffelijke organisatie, de antirevolutionaire partij ongeschokt en ongedeerd haar rustige ontwikkeling zou kunnen voortzetten. Wat mij in 1873, toen we voor het eerst in Comité optraden, als ideaal voor oogen zweefde: Een Calvinistisch-politiek leven in autonome plaatselijke actie tierend, het is thans feitelijk, en ik dank er God voor, bereikt. Het eenige wat u nog ontbreekt, en dit mag ik u niet verzwijgen, is een doeltreffende regeling om uw krijgskas steeds gevuld te houden, want ook bij deze worsteling blijft geld één der zenuwen van den oorlog. Maar ik wanhoop er niet aan, of ook dit kwaad zult ge door volharding te boven komen. En goede organisatie zal u ook hierbij ten tooverstaf zijn.

En nu mijn laatste waarschuwing, en ik eindig.

Van de koopmansbeurs zegt het gemeen gerucht, dat de eerlijke conscientie er bijna hopeloos in 't gedrang komt, maar ook van de politiek moet erkend, dat ze de beste karakters vaak bezoedeld heeft. Er is aan *alle* politiek een vuile kant die afgeeft. Van daar het mijden van alle staatkundige bemoeiing onder veel gebrekkige vromen, omdat hun vroomheid te zwak stond. Doch zoo is het door onze Calvinistische vaders, en ook door de mannen van het Réveil nimmer begrepen. Wiens vroomheid te zwak was, om onbesmeurd en ongedeerd te midden dezer worsteling te blijven, diens vroomheid deugde niet, en moest gesterkt door het gebed. Doch dat gebed was hun dan ook geen vorm en geen bijzaak, maar de wijding, die ze voor heel hun optreden zochten. Zoo ging de gewijde toon nooit te loor, zoo was het in den naam des Heeren, dat elke strijd doorstreden werd. En dát nu juist is het wat bij de uitbreiding van onzen politieken invloed zoo licht gevaar loopt, onder ons te verbleeken. Hoe verder de staatkundige vragen die ons bezig houden, van het heilig middenpunt aflaggen, hoe lichter het gevaar der gemeenmaking voor de deur van ons hart sluipt. Vooral voor de jongeren onder u, die de dagen der benauwdheid niet met ons doorworsteld hebben, verkrijgt dan zoo licht onze politieke bemoeiing een minder ernstig karakter, zoodat slimheid en vaardigheid boven heiligen aandrang van het hart geldt. Mannenbroeders, laat tegen dat gevaar ieder onzer op zijn hoede zijn. Gewoon politiek knutselen als de wereldling, en dan God er bij noemen, om den kans van welslagen te verhoogen, is de eere uwer positie wegwerpen. „Gij zult den naam des Heeren uws Gods ook in de politiek niet ijdellijk gebruiken”. Ge moet niet maar van God er bij spreken, maar óm God, óm Zijn Majesteit, óm zijn Recht, en om zijn heilige Ordinantiën moet het u bij al uw uitgangen op het veld der satat-

kunde wel waarlijk te doen zijn. Wie niet *bidden* kan vóór den slag, om, wat ook de uitkomst zij, na den slag te *danken*, doet schade aan zijn eigen ziel en richt bederf onder de broederen aan.

Gewisselijk, ook bij de stembus voegt ons schrander beleid en een wakker uit de oogen zien. Dát hebben onze vaderen ook gedaan. Maar toch wat de tegenstanders het meest in onze vaderen duchtten, wat onze vaderen droeg en hun invloed verdubbelde, het was, niet de berekening, maar een mystieke, een verborgen, een geheimzinnige kracht, die in geen notulen te boeken viel, maar die op hen neerdaalde van den God huns vertrouwens. Door diezelfde mystieke kracht zijn ook wij gewassen, schier boven onze kracht uitgegroeid, en tot een invloedrijke groep in den lande geworden. Bidt dan, dat die *mystieke kracht* niet van u wijke. Want ging die voor ons te loor, het zou onze gerechte straf zijn, zoo we weêr in onbeduidendheid terugzonken. En daarom laat ook bij de stembus die straks geopend wordt niet te zeer het winstbejag, maar allereerst uw jaloerschheid voor het recht des Heeren u leiden. Kome niet één min edel woord over uwe lippen. Houd uw hand terug van wat, kwam het uit, u een blos op het aangezicht zou jagen. En laat zoo ten einde toe, ook bij de worsteling die ge nu tegen gaat, uw hulpe in niets anders staan dan in den naam van Hem, die den hemel en de aarde maakt, en op die aarde ook aan ons Nederland een plaats der eere heeft toebeschikt.

Ik heb gezegd.

Vanden Berg
Verden juli 89.
EER IS TEER.

TEGEN

MR. W. H. DE BEAUFORT'S

GIDSARTIKEL

„DE DEPUTATENVERGADERING.”

DOOR

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM.

J. A. WORMSER.

1889.

Aan Mr. W. H. DE BEAUFORT.

HoogEdel Gestrenge Heer!

Gij hebt het oorbaar geacht, in het *Gids*-nummer van Juni een weinig den draak te steken met de »Deputatenvergadering'' der Antirevolutionaire partij.

Dit hadt Gij niet *moeten* doen.

Als een 5 à 600 mannen uit alle streken onzes lands genoeg belang in de *publicke zaak* stellen en liefde genoeg voor het vaderland in hun borst vinden, om er een reis naar Utrecht voor over te hebben, dan moet Ge dit ook in Uw politieke tegenstanders kunnen waardeeren. Te hooger kunnen waardeeren naar gelang verreweg het grooter deel dier Deputaten uit mannen bestaat, die er hun werk om verzuimen moeten; die zich iets ontzeggen moeten om de reiskosten heen en terug te betalen; en die er heentrekken, vooruit wetend dat ze noch naar een lauwer in het debat kunnen dingen, noch ooit iets voor zichzelf van den strijd der Antirevolutionaire partij hebben te wachten.

Het heeft aan de beste mannen ten onzent sinds 1844 zoo ongehooflijke inspanning gekost, om onder ons volk »politiek leven'' te wekken. Nog roert zich dit veel te mat en in veel te beperkten kring. Maar als Ge de verkiezingen van vóór twintig jaren met den stembusstrijd van 1888 en 1889 vergelijkt, kan het toch ook Uw aandacht niet ontgaan zijn, wat reuzenschrede we vooruit deden. En nu voor dit „*public life*'' onze door U gehekeld Deputatenvergadering een wekker bleek, die duizenden en tienduizenden burgers, eertijds met politieken slaap als overgoten, in korten tijd helder wakker riep, en, door hen op de loopplaats te doen aantreden, ook

in Uw eigen kampement een heel ander leven bracht, had uw onpartijdige zin hoog genoeg moeten staan, om zulk een samenkomst, meest van mannen *uit het volk*, niet door het schuinsche lachje van uw ingehouden ironie aan den lachlust van uw *Gids*-publiek ten buit te leveren.

Het is zoo, de *Deputatenvergadering* is uw *Liberale Unie* niet. Eer vormen beide vergaderingen een scherp contrast. Bij U al geleerdheid wat er schittert; een landjuweel van enkel meesters en doctoren; alegader hooge personaadjes en lieden van aanzien. En daartegenover op onze Deputatenvergadering óók, ja, *enkele* hooger geplaatsten op de maatschappelijke ladder, maar toch de groote menigte der opgekomenen niets dan mannen zooals »de kleyne luyden" van Prins Willem waren; eenvoudige burgers uit onze steden en van het platteland; ploegers meer dan penvoerders; met acte noch diploma ooit gesierd. En al vat ik nu uitnemend, hoe men onder de aanzienlijke geslachten, waaruit Gijzelf sproot, en in de kringen der geleerdheid, waaronder Gij een naam met eere verwierft, zich soms vroolijk maakt met deze »kinderen des volks", en het onhebbelijk beeld, dat in zijn spottenden geest oprees, tamelijk juist geboetseerd vindt in de ezelskoppen op menschenskeletten, waarin de teekenaar van Uylenspiegel zijn vindingrijkheid tentoonstelt, — toch wil ik U als denkend en nádenkend publicist gevraagd hebben, of het vroed, of het profijtelijk is, dat Gij met uw machtig schild, zij het ook slechts zijdelings, zulk een laatdunkendheid dekt.

Gij weet toch zeer wel, dat allermint uw Antirevolutionaire medeburgers de beteekenis der hoogere standen miskennen. Immers het feit is onloochenbaar, dat ze onveranderlijk aan een man van hoogen naam, mits zijn geest niet tegen den Geest van Christus inga, bij de stembus voorkeur geven. En overmits nu de aanzienlijken en geleerden toch niet *al* het volk zijn, is *dit* juist de glorie onzer Deputatenvergadering, dat zij ons het *nationale* leven in *al* zijn schakeeringen vertoont, en wat hoog en wat laag leeft, in broederlijken zoen weet saam te brengen.

Voor al speet mij uw ongunstig vermoeden tegen den *eerlijken* zin der opgekomenen.

Of is dit te scherp uw bedoeling weêrgegeven?

Maar immers Gij vindt goed aldus tegen hen te insinueeren:

»Met dank aan der vaderen God roemde hij (Dr. K.) dat niet licht in wat land ook een staatkundige partij een kring van mannen als hier zal saambrengen, mannen die zoo onverdroten voor de publieke zaak des vaderlands geijverd hebben en zoo bijna nooit iets voor zich zelf van die publieke zaak hebben gevergd." Mij dunkt bij dat woord zullen de harten der deputaten, in stille zelfvoldoening, sneller geklopt hebben, en zoo al bij een enkele de gedachte binnensloop aan de tonnen gouds, ten behoeve der scholen uitsluitend voor hunne kinderen ingericht, van de publieke schatkist te vergen; dan zal de vrees, of deze afwijking van gedragslijn ook het recht op een toekomstige lofspraak van gelijken aard zou doen verbeuren, wel spoedig zijn vervlogen, toen de geruststellende verzekering van de lippen des redenaars daalde, dat de kracht van zijne partij »niet schuilt in het stroeve mechanisme der theorie, maar in de leidende gedachte die inwoont in het organische leven", en dat daardoor »de soepelheid en plooibaarheid van haar actueel optreden" wordt gerechtvaardigd."

Deze *tirade* nu, zou ik zeggen, had aan uw pen niet *mogen* ontsnappen. Gij weet toch, dat de geestdrift der opgekomen Deputaten in vroeger jaren, toen er van subsidiën nog *met geen woord* sprake viel, even warm was. Gij wist dat de acht ton gouds, die thans geboden wierd, aan het vrije onderwijs de verplichting oplegt om een kleine *duizend* onderwijzers meer aan te stellen; iets wat een vermeerdering van *vijf tonnen gouds* in de uitgaven eischt; zoodat feitelijk de te maken winst, van *acht* tot beneden de *drie* ton daalt. Gij wist, dat over de 150,000 kinderen op onze vrije scholen verdeeld, deze drie ton slechts *f* 2.— per kind levert, d. i. even 8 pCt. op de kosten. En, wat in nog erger zin doodelijk voor uw ironie blijkt, Gij wist beter dan iemand, hoe de *Liberale Unie*, meest uit *gegoede* personen saamgesteld, optreedt voor een partij, die nu reeds twintig en straks dertig jaar voor een inzet niet van *drie ton*, maar van *drie maal drie millioen* de politieke roulette liet loopen; en die, had de *Spreukendichter* haar gekend, zonder missen als vijfde *onverzadigbare* aan de *vier* zou zijn toegevoegd, die nooit zeggen: *het is genoeg*, maar altoos het eentonig refrein van: *Geef, geef, geef!* herhalen.

Daarom protesteer ik met al de kracht, die in mij is, tegen den onverdienden smaad, door U op deze goede, trouwe mannen geworpen. Gij zoudt niet gesproken hebben gelijk Gij deedt, als Gij bij dit bestanddeel van uw volk minder vreemdeling waart. En terwijl ik het mij een eere reken, in een mate ook door U niet verheeld, het vertrouwen dezer vroede, vrome en praktische mannen te mogen bezitten, tart ik U nogmaals, mij een andere staatkundige volksvergadering te noemen, die het van de Deputatenvergadering, waarmee Gij een loopje naamt, in onbaatzuchtigheid, in ideale bedoeling en in echt nationale samenstelling wint.

Eer is teer !

Doch hiermeê is mijn klacht dan ook ten einde ; want dat Gij ná de *Deputatenvergadering* ook haar *Voorzitter* over den hekel haalt, ontmoet mijnerzijds geen de minste bedenking. Wie zich op de markt waagt, moet tegen een stootje kunnen. En als ik mij dan herinner, hoe *Uw* geestelijke voorouders *mijn* geestelijke vaders ; en dat geen minderen dan een Bilderlijk, een Da Costa, een Groen van Prinsterer ; buiten de wet gesteld, gekrenkt en toegetakeld hebben, dan vindt de mindere felheid, waarmee in mij een hunner epigonen vervolgd wordt, slechts haar verklaring in den eerbiedigen afstand, die mij van mijn zooveel grootere voorgangers scheidt.

Bovendien de »peper-en-zoutbus'' mág ik op den politicken disch wel.

Nog vóór niet lange jaren waren onze politieke gastmalen zoo bang deftig, dat er geen kans bestond wakker te blijven bij den afgemeten, *would-be* classieken, of gelijk Bilderdijk het noemde, »gladhoutschen'' tafelkout. De vertoogen waren in die deftige dagen wettige afstammelingen van de aloud befaamde *Nuts*-verhandelingen. Het volk luisterde dan ook niet. Men *kon* er eenvoudig niet naar luisteren. En, om ook mijnerzijds aan uw zeldzaam kiesche beeldspraak van den *Diepenbeekschen* proponent eere te bieden, ja, waarlijk bij die in saaië taaiheid onovertroffen vertoogen wreef het

volk zich den slaap uit de oogen en vroeg, als het uit was, de suffert aan den dommelaar, »of hij daar nu iets van begreep”.

Winste voor onze taal en winste voor het volksleven acht ik het dan ook, dat deze caricatuur van den »gouden Burgemeestersstijl”, dan toch eindelijk aan verval van krachten bezweek, en sedert een gezelliger, een meer menschelijke toon in onzen politieken kout en in onze polemische vertoogen ingang vond. Voorzoover ik-zelf aan dien kout en die vertoogen deelnam, zag ik er dan ook nooit vergrijp tegen den goeden smaak in, soms terdege wat peper op het toebereide gerecht te strooien; een enkele maal zelfs in den kruidnageldoos een wat gulle greep te doen. En al ga ik nu niet zóó ver, om het fijn of geestig te noemen, als de redactie van het eerste blad in de hoofdstad haar politieken tegenstander onder den figuratieven naam van *Sint Abraham* ten titel boven haar leader plaatst, toch maakt zulk een laffe, wansmakelijke zet van het *Handelsblad* mij nog minder kriegel, dan dat aaneenlijmen van stadhuiswoorden, waaraan met name *de Gids*, ook onder uw auspiciën, zoo gelukkig een einde hielp maken.

Zoo ongeoorloofd als ik uw aan satire grenzende ironie ten laste van de Deputatenvergadering vond, zoo van heeler harte aanvaard ik daarom de luimige wijs, waarop ge mijn speech parodieert. Zelfs uw *tableau vivant* van de *Trimurti*, die U de drie Schikgodinnen als in mijn éénen persoon vereenigd doet voorstellen, vind ik zinrijk en niet onaardig. Nóg aardiger zelfs dan Gij het bedoeld hadt, omdat ik beter dan Gij weet, hoe bot de schaar van uw derde Schikgodin is. Gij dacht toch dat ze van *staal* was gesmeed. En zie, ze is slechts een *houten* snijdsel.

Doch ter zake.

Hoofddoel bij uw opstel was niet critiek op mijne redevoering te leveren, noch ook om het op te nemen voor de »grootte Revolutie”. Gij miktet anders dan het *Weekblad van het Regt* deed ¹⁾. Veeleer was, wat U tot schrijven dreef, het alleszins geoorloofd doel om aan uw politieken tegenstander een »raken” lansstoot toe te

¹⁾ Zie over de critiek op mijne rede in dit *Weekblad* het naschrift achter dezen brief.

brengen, door hem te betrappen op tegenspraak met zichzelf en op allerlei onvergeeflijke inconsequentie.

Heuschelijk, gelijk dit van U te verwachten viel, doet Ge dit onder den vriendelijken vorm van *een vraag naar meer licht*.

Nu juist niet omdat Ge op het ontvangen van dat *meerdere licht* rekendet. Zelfs ben ik overtuigd, dat het U geen oogenblik bevreemd zou hebben, indien ik *niet* had geantwoord. Eer rekendet Gij er op, dat dit meerdere licht niet zou *kunnen* ontstoken worden. En in dit voortduren van het *chiar' oscuro* hadt Gij dan het *vae victis* voor uw verslagen gladiator gezien.

Toch antwoord ik *wel*. Niet slechts omdat wie een bal naar zich ziet kaatsen, vanzelf lust voelt om dien bal terug te slaan; maar veel meer nog, omdat Gij meer dan één punt aanroert, waaromtrent het ook m. i. in hooge mate gewenscht is, dat belemmerend misverstand uit den weg worde geruimd.

En al zal het licht, dat een man uit »de nachtschool" U daarbij kan bieden, geen licht van den luchter, maar hoogstens licht uit *de lantaarn* zijn, toch gunt Gij me wel, ook bij het schijnsel van dit mijn triestig lantaarntje niet slechts *die* vraagstukken te bezien, waarover Gij-zelf wenschet, dat meer licht ontstoken wierde, maar ook even op die twee eerste puntjes te turen, die door U wel van minder belang worden geacht, doch waarvoor Gij, onder de hand, mij dan toch maar in het krijt zet.

Die twee slechts terloops door U aangestipte puntjes betreffen ons *samengaan met de Roomsche kiezers* aan de stembus, en mijn (bij derde van vergelijking) op één lijn stellen van *onze oude Regenten*, droever gedachtenisse, met de Bourbons te Parijs.

Op beide een zaakrijk woord ten bescheid.

Hoe, zoo vraagt Ge, kan dat toch samengaan, dat gij, Antirevolutionairen, als hoofddoel van uw strijd noemt: »dat het Evangelie in kerk en school en pers zijn vrijen loop hebbe onder alle rangen en standen des volks", en dat ge toch aan de stembus samenloopt

met hen, »voor wie juist het tegenovergestelde van deze Belijdenis hoofdzaak is?»

Een historische wedervraag ligt hier voor de hand. In de periode van '48 zou de liberale partij nooit op het kussen zijn gekomen noch gebleven, *zonder de hulp van diezelfde Roomsche kiezers*. Eilieve, hoe zou dan uw antwoord luiden, als ik U op mijne beurt eens vroeg: »Hoe ter wereld kon dat toch samengaan, dat Gij in '48 U tot hoofddoel koost om, aan de oppermacht der Rede ongestoorde heerschappij in ons staatsleven te verzekeren, en dat Ge toch aan de stembus samenliept met hen, »voor wie juist het tegenovergestelde van dit streven hoofdzaak was?»

Niet waar, Ge zoudt antwoorden, dat een tijdelijk samenloopen aan de stembus, op zichzelf, nog volstrekt geen overeenstemming in den wortel der beginselen insluit. Dat wat U destijds met de Roomsche kiezers arm in arm deed gaan, slechts het actueel belang was, om saam aan de doodelijke omhelzing van het toenmalig Conservatisme te ontkomen. Als ook, dat Ge sinds dien tijd weer elk uw eigen pad koost.

Voor een deel *hebt* Ge dus uw antwoord reeds. Maar ik laat het hier niet bij.

Ook Uw fijne dialectiek houdt van juiste onderscheidingen. Maar waarom begint Ge dan een logische fout (*paralogisme*), door in uw *stelling* het woord »Evangelie» in anderen zin te nemen dan in uw *tegenstelling*. Evangelie en Evangelie is immers twee. Verdiep ik mij in de eeuw der Reformatie, dan gaat de strijd tegen Rome om het Evangelie *tot Behoudenis van zondaren*. Niet alsof Rome dit Evangelie geheel verwierp. Dat te beweren, ware ongerijmd geweest. Neen, maar onze vaders brachten tegen Rome de klacht in, dat het door zijn semipelagiaansche anthropologie van de Belijdenis van den Christus *als den eenigen en algenoegzamen Zaligmaker* was afgeweken, en diengevolge door allerlei *menselijke* inzetten en *menselijke* verdiensten zijn Middelaarsglorie verduisterd had. Onze vaders omschreven het aldus bedoeld Evangelie als »den vollen raad Gods tot behoudenis van zondaren»; en het is voor dit *Evangelie der Behoudenis*, en geen ander, dat onze Martelaren zich in den dood

offerden. *Dese* tegenstelling met Rome wordt door den Calvinist dan ook nu nog onverkort en onverzwakt gehandhaafd. Nog drilt onzerzijds elk Calvinist kloek en moedig voor Augustinus tegen den Semipelagiaan de lans. En zijnerzijds heeft Paus Leo XIII in zijn jongste Encycieliek nog even beslist, als zijn voorganger, die Luther in den ban sloeg, hiertegenover het semipelagiaansche standpunt als uitgangspunt gekozen voor zijn onderrichting der volkeren. ¹⁾

En nu laat ik uw persoonlijke overtuiging natuurlijk geheel buiten spel, maar ga toch niet te ver, zoo ik van het Liberalisme *als richting* zeg, dat het op het punt van den vrijen wil en van de menschelijke verdienste niet alleen *bondgenoot van Rome* tegen den Calvinist is, maar zelfs wat Rome 'nog aan den Middelaar liet, hem geheel ontstal, om (*achter* Rome's semipelagianisme, ja, tot *achter* Pelagius zelf teruggaande) den *Mensch* als mensch op het voetstuk te plaatsen, waarop naar luid de lijfspreuk van den Calvinist voor niemand plaats is dan *voor den Christus*.

Komt Ge dus op den ouden strijd met Rome uit de eeuw der Hervorming, dan zijt Gij, Liberalen, thans Rome's wegbereiders en bondgenooten, en staan wij, Calvinisten, nog even beslist als onze vaders onverzoenlijk tegen Rome's kerk over. Zoo Gij ooit een nummer van *de Heraut* inzaagt, weet Ge dan ook, hoe onverbiddelijk nog altoos op theologisch gebied *menschenverdiens*, en op kerkrechtelijk gebied de zuurdeesem der *Hierarchie* van Calvinistische zijde bestreden wordt. Iets wat Dr. Schaepman eens in de Tweede Kamer er voor uit deed komen, hoe hij zeer wel wist, dat aan geen inrichting van hooger onderwijs hier te lande scherper wapenen tegen zijn eigen Kerk zouden gesmeed worden, dan juist aan de Vrije Universiteit.

Gij waart dus ten prooi aan eene vergissing, toen het U voorkwam, alsof de Calvinist, voorzooverre *in der vaderen geest* »het Evangelie" inzet was; ook maar een haarbreed afweek van het spoor ons door het martelaarsbloed geteekend. *Uwe geestverwanten* gaven de erfenisse der vaderen aan Rome prijs, terwijl omgekeerd juist *mijn geestver-*

¹⁾ Zie de Encyclica van 20 Juni 1888: *Libertas praestantissimum naturae donum*.

wanten die erfenisse onverzwakt en ongeschonden tegen de Roomsche kerk verdedigen.

Maar als nu ditzelfde *Evangelie* ook met het oog op 1789 inzet heet, thans niet tegen *Rome*, maar tegen de *Revolutie*, dan ontging het ook uwe scherpzinnigheid niet, hoe hiermeê nog iets anders dan het *Evangelie der Behoudenis* bedoeld is. Immers als Edmund Burke en Chateaubriand, Stein en Haller, Stahl en Groen van Prinsterer op hún beurt de banier van het Evangelie opheffen, om de volkeren van den afgrond der *Revolutie* terug te roepen, dringen deze mannen *achter* het vraagstuk der »Behoudenis van zondaren” tot het vraagstuk van het *Gezag* door. Niet alsof de zedelijke wedergeboorte begraven werd of werd losgelaten. Hoe toch kon er dan nog van Evangelie sprake zijn? Alleen maar, tegenover *de Revolutie* is dit niet genoeg. De beginselen der Fransche Revolutie raken voor alles den diepsten wortel der *gezagsquaestie*. Zal er vrijheid voor de volkeren dagen door, naar luid den Revolutieheld uit Psalm 2, alle banden van God en zijn Gezalfde af te werpen ¹⁾, of wel, is er geen waarachtige vrijmaking dan juist *door in God de bron van alle souverain gezag te eeren*?

Stond nu Rome èn in de eeuw der Reformatie, èn staat het ook thans nog in deze alles beheerschende Gezagsquaestie aan Uwe zijde, dan voorzeker ware er voor uwe verwondering oorzaak. Maar nu Gij evengoed als de beste kenner der historie weet, hoe (een Mariano en tutti quanti uitgezonderd) Rome, èn toen koos èn nog pleit voor den oorsprong van alle souvereiniteit in de absolute afhankelijkheid, waarin alle schepsel tot zijn Schepper staat, dan kunt noch zult Gij ontkennen, dat in den strijd tegen *de Revolutie* van 1789 Rome met den Calvinist metterdaad *dezelfde hoofdstelling verdedigt*. Dat er bij de uitwerking van beider gemeenschappelijk bedoelen verschil opduikt, ontken ik daarom niet. Het oude dispuut, of het *Gezag* rechtstreeks door den Heiligen Geest en het Woord van God aan de ziel wordt be-

¹⁾ Ik doel op wat Psalm 2 zegt van menschen, die beraadslagen tegen den Heere en zijn Gezalfde, zeggende: »Laat ons hunne banden verscheuren en hunne touwen van zich werpen”. En waarop dan zoo majestueus volgt: »Die in den hemel woont zal lachen, de Heere zal hen bespotten!”

tuigd (testimonium Spiritus Sancti), of wel door de Kerk, (die alsdan een Hiërarchie niet derven kan) in het hart wordt ingeprent, brengt Augustinus, die straks met óns was, op *dit* punt weer aan Romes zijde, en blijft ook nu nog onze Roomsche en Calvinistische medeburgers verdeelen. Maar in de tegenstelling tegen het Liberalisme zijn beide hier één. Beiderzijds toch wordt het *Evangelie* tegen de *Revolutie* gesteld, door het Goddelijk gezag tegenover het geroofd en aangematigd gezag des menschen te mainteneeren. En dat deze geestverwantschap geen product van bondgenootschappelijke vindingrijkheid is, maar uit eenheid in beginsel vloeit, dat toont U de volkomen eenstemmigheid, waarmee de Roomsche bestrijders der Revolutie-beginselen in Oostenrijk, Duitschland en Frankrijk en de Protestantsche in Pruisen, Engeland en Nederland, gedekt door het schild van het Goddelijk gezag (en dat wel zonder afspraak of zweem van gemeen overleg) de verwerping van Gods majesteit in het systema der Revolutiemannen bestreden. Meer dan één mandement b.v. van den Bisschop van Brixen, zou ik U kunnen toonen, waarin schier letterlijk wierd afgedrukt, wat Groen van Prinsterer in zijn *Ongeloof en Revolutie*, of Stahl in zijn *Philosophie des Rechts* te boek stelde. En zoo Gij ooit kennis naamt van de Roomsche dagblad-pers in Tyrol, Beieren en Pruisen, zal het U zelf in het oog zijn gesprongen, hoe, ook waar van bondgenootschap geen sprake kon zijn, door deze Roomsche bladen het *Evangelie* in geheel gelijken zin tegen de *Revolutie* wierd gesteld als in Groens oude *Nederlander*.

Gij ziet dus, dat bij eenigszins juister onderscheidng tusschen het *Evangelie der behoudenis*, dat in de eeuw der Reformatie tegen Rome, en het *Evangelie van het Goddelijk gezag*, dat in ónze eeuw tegen de *Revolutie* wierd opgeroepen, de inconsequentie, waarop Gij mij meendet betrapt te hebben, niets dan een fata morgana in uw verbeelding blijkt. En weest Ge mij in mijn speech op wat ik over »den vrijen loop van het Evangelie» in kerk en school sprak, dan stem ik U gaaf toe, dat Romes uitgangspunt, bij consequente doorvoering, te dezen zou *moeten* leiden tot sluiting van onze kerken en tot belemmering van onze scholen. Maar zie ik, hoe zelfs in geheel Roomsche landen, b.v. te Weenen, een *Gereformeerde Faculteit van godgeleerd-*

heid door den Keizer geëerd en bezoldigd is; hoe te Debreczin een school voor *Gereformeerde Theologie en rechtsgelcerdheid*¹⁾ heel wat beter eere dan onze Vrije Universiteit geniet; en hoe hier te lande de Roomsche partij, om voor zichzelf vrij te komen, ons de volledige vrijheid voor de doorwerking onzer beginselen verpandte, dan steekt hún vrijheidszin toch gunstig af bij wat *Uw* geestverwanten zich tegenover ons ten laste lieten komen. Zelfs Ferry beroemde er zich nog onlangs op, hoe alle godsdienstig onderwijs in Frankrijk van de Staatsschool gebannen was. Hoe de heeren van het *Hôtel de Ville* te Parijs tegen *alle* Religie huishielden, vernaamt ook Gij wel. En als Gij U voorts, uit Groen van Prinsterers pleidooi herinnert, hoe het Liberalisme ten onzent sinds 1816 de kerk aan zich cijsbaar maakte; bij het *Hooger Onderwijs* elke vertolking onzer beginselen uitsloot; en sinds 1857 de Staatsschool misbruikt heeft, om ons volk van het Evangelie te vervreemden, — dan zal het ook U toch verklaarbaar zijn, hoe wij liever met behulp van onze Roomsche medeburgers aan de tyrannie der Uwen ontkwamen, dan om mét U ons te goed te doen aan een louter negatief, enkel van Papenhaat levend Protestantisme. Het liberalistisch Protestantisme *zonder* Evangelie maakt op den geloovigen Protestant nu eenmaal den indruk van balsam, dien men voor *Nardus* rondvent, maar met valsch étiket.

Reeds Calvijn had, te midden van zijn fellen strijd tegen Rome, met profetisch besef gevoeld, hoe er dagen komende waren, waarin natuurlijke geestes-sympathie ons eer met onze Roomsche medeburgers, dan met de principieele geestverwanten der Libertijnen verbinden zou. »Het zou wat fraais zijn,» schreef hij in zijn *Tractaat »adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum*»:

»Het zou wat fraais zijn, dat ik den Paus en zijn genooten en dienaren naar vermogen aanviel (wat ik wel moet doen, omdat ik de kerk niet kan sterken, zonder het zwaard te kruisen met wie haar ondermijnen); en dat ik inmiddels hen door de vingers zag, die nog veel verderfelijker vijanden Gods zijn, en zijn Waarheid nog zooveel krasser aanranden. Neen, dan laat de Paus tenminste nog eenige gestalte der religie staan; hij vernietigt het geloof aan een eeuwig leven niet; hij leert dat God te vreezen zij;

¹⁾ In 1531 gesticht. Ze telt ruim 2000 studenten.

hij stelt op eenige wijze het onderscheid vast tusschen goed en kwaad; hij erkent Christus waarachtig God en mensch te zijn, en eert ten deele de autoriteit van Gods Woord. Maar die anderen stellen zich aan, als wilden ze den hemel naar de aarde neertrekken; alle godsvrucht vernietigen; alle hoogere aandrift in den mensch uitblusschen; en de consciëntie in slaap wiegen, tot er ten leste geen verschil hoegenaamd meer overbleef tusschen mensch en dier.” ¹⁾

Bilderdijk was in den aanvang dezer eeuw de eenige moedige Protestant ten onzent, die voor onze Gereformeerde Belijdenis tegen Roomsche dwaalleer dorst opkomen, en zoo in zijn polemiëk met Dr. Le Sage ten Broek, als in zijn brief: »*Aan de Roomsche Katholijken dezer dagen*” krasse taal tegen de Roomsche leer en de houding der Roomsche Pausen voerde. Maar wat schreef diezelfde Bilderdijk, als hij het nachtspook van den zondigen Papenhaat zag rondwaren? Luister even:

»Mijn hart heeft ten allen tijde warm voor de Moederkerk geslagen, haar oprechte aanhangers geacht, hare uitmuntende schrijvers en voorstanders hoog gewaardeerd, en met mond en pen, waar het pas gaf, redelijkheid of Christenliefde het vorderde, de lichtzinnige verguizing des onverstands en haatlijke aanrandingen van den Sectegeest, waar zij er aan blootgesteld was, tegengekant en afgeweerd.” ²⁾

En wat onze roeping betreft, om saam met onze Roomsche medeburgers tegen het veldwinnen der Revolutiebeginselen pal te staan, schreef hij niet minder duidelijk:

»Daar was een tijd van verwijdering, ja van woede ter wederzijde, waarin men vervloeking tegen vervloeking, evenals zwaard tegen zwaard stelde.

¹⁾ *Ed. Amst.* 1667. Tom. VIII p. 377. Col. 1., *Ed Corp. Ref.* Vol. XXXV. p. 162. In het oorspronkelijke staat:

Praeclarum profecto esset, me Papam eiusque socios atque ministros pro viribus infamare (nec enim aliter ecclesiam aedificare possum quam bellum gerens cum iis, qui eam diruere conantur) interim autem iis parcerem, qui hostes Dei sunt longe perniciosiores, veritatemque eius magis evertunt. Nam Papa aliquam adhuc religionis formam relinquit; spem vitae aeternae non tollit; docet timendum esse Deum; aliquod statuit boni et mali discrimen; Christum verum Deum atque hominem agnoscit; aliquid autoritatis tribuit Verbo Dei. Istis autem hic finis propositus est, ut coelum terrae misceant; omnem religionem in nihilum redigant; omnem ingenii humani cognitionem deleant; sopiant veluti lethargiâ conscientias; nec ullum prorsus inter homines et bestias discrimen relinquant.

²⁾ *Een Protestant aan zijn mede-protestanten.* Amst., 1816, p. I.

't Protestantendom had geenen anderen vijand, geenen vervolger dan U; Uwe kerk geen openbaren bestrijder, geen die u te duchten scheen, dan Ons. Twee eeuwen zijn voorbijgegaan; wederzijdsche drift is bekoeld; roeklooze en voorbarige toepassingen van gewijde plaatsen door God met den nevel eener verborgenheid omhuld, die alleen de gebeurtenissen kunnen en mogen opklaren, heeft de tijd-zelf gelogenstraft, en wij doen ieder dag nieuwe stappen ter nadering van nog verdere opheldering der duisterheden in een Boek, dat in onze dagen eerst begonnen heeft zich voor hem, die de teekenen der tijden gadeslaat, als ware 't, te openen. Een gemeene vijand is van alle kanten tegen het Christendom opgestaan, en het is eene gemeene zaak geworden, hem weer te bieden. 't Afschuwelijk Deïsmus, in uwe gemeenschap als in de onze, opgestaan, verheft zijnen kop onbeschaamd, gewapend met drogredeken, spotternijen, onbezuïden moedwil, en toomlooze dweepzucht. 'Gelijkelijc moeten wij wederzijds met afschrik van 't Heidensche monster vervuld zijn, dat niets minder bedoelt, dan heel de aarde onder zijn juk te brengen, en alles wat Godsdienst heet uit te roeien." ¹⁾

En mocht Gij hieruit soms vermoeden, dat Bilderdijk, naar Alberdingh Thijm giste ²⁾, dan wel krypto-Roomsch zal geweest zijn, lees hier dan, hoe kloek en onversaagd diezelfde Bilderdijk, waar het de Roomsche *dwaalleer* geldt, zich zonder verbloeming uitspreekt:

»Het zij eens als gij zegt (en ik hoop, naar overtuiging verklaart,) dat uwe Kerk de zoenleer en de Godsvereering des Verlossers als *het Onveranderlijk fundament* behoudt (hetgeen wij echter met geene aanroeping van heiligen, ware of verdichte, geene Mariadienst, geene fabelen uwer Legendes, geene menschelijk ingestelde Sacramenten, geene missen die gij aan het Heilige Avondmaal in de plaats gesteld hebt, en geene nieuwe uitgedachte verzoening- of heiligingsmiddelen en dergelijke meer, overeen weten te brengen,) ten minste verderft gij het reine brood van het Euangelie door een afschuwelijk zuurdeesem van menschevonden. Ten minste maakt gij uwe Moeder Gods, uwe Heiligen, uwe verdichtsels, tot zoovele Heilanden en nieuwe Euangeliën in Christus plaats en in plaats van zijn Heilig en Goddelijk woord, of vermengt het daarmee; en, gelijk wij de troostrijke belofte van de Apostelen in alle waarheid te leiden, oprechtlijk en met voller harte erkennen; gelijk wij des Heilands toezegging aan de algemeene Kerk gedaan, van tot de voleinding der eeuwen met haar te zijn, niet in twijfel trekken, zoo kunnen, zoo mogen wij in geweten, de uwe niet voor

¹⁾ *Aan de Roomsche-Katholyken dezer dagen* Leiden, 1823, p. 8.

²⁾ *Volksabn. voor Ned. Kath.* 1868, p. 116. v.

die algemeene Kerk houden, die toch in het tegenwoordige tijdvak niet voor elks oogen zichtbaar vereenigd behoeft te zijn om dat Goddelijk woord waar te maken; maar tot welke wij onder aanroeping van ons eenig Hoofd en Geestelijken Opperpriester Jezus Christus, den Gekruiste, meenen mede te werken. Ja, zoo mogen wij niet blindelings in uwliedert verbasering, vermenging (*en waarom schroom ik afzonderlijk te zeggen?*) berusten en, tegen overtuiging van hart en verstand, deel te nemen.” ¹⁾

Mr. Van der Kemp, de cordate verdediger van onze aloude Gereformeerde Belijdenis tegen Ypey en Dermout dacht er evenzoo over, en liet zich, naar Ds. J. W. Gunst nog pas in *De Zeeuw* herinnerde, nóg krasser, misschien zelfs *te* kras uit, toen hij schreef:

»Mogelijk zal men mij tegenwerpen, dat het in den tegenwoordigen tijd, waarin het Pausdom het hoofd weer opsteekt, raadzamer geweest ware, zulk een werk als dit is, niet uit te geven. Dan ik vertrouw, dat de Roomsche Kerk uit hetzelfde geen voedsel voor haar bestaan trekken kan. Doch ten gunste van het Protestantisme dezer dagen, hetwelk men het Pausdom tegenoverstelt, verklaar ik niet mede te willen werken. In hetzelfde toch zie ik een verbond der waarheid en der leugen, om eene andere leugen om te stooten. Op deze wijze behoeft noch mag, naar mijn inzien, de waarheid niet verdedigd worden, te meer omdat men daarbij op eene zekere algemeene Protestantsche leer het oog heeft, waarbij het vrij staat alles te gelooven behalven de leerstellingen des Roomschen bijgeloofs. De algemeene Protestantsche Kerk, waarin men tegenwoordig volgens zoodanige leer het gantsche Protestantsche Christendom in één lichaam zoekt te vergaderen, belijdt alzoo geen vast en zeker en stellig geloof, maar duldt en handhaaft allerlei beweringen, hoe verkeerd en tegenstrijdig ook, indien zij slechts eenen afkeer van de Roomsche Kerk ten toon spreiden. En voor zulk eene negatieve leer wil men thands den Nederlander opdringen, dat zijne voorvaders goed en bloed hebben veil gehad! En zulk eene vrijgeesterij zoekt men thands te stellen in de plaats der leer, welke in de Geloofsbelijdenis van de Protestantsche Christenheid der Hervormde Kerk in Nederland vervat is, en welke zonder twijfel eene stellige alles behalven negatieve Godsdienst inhoudt. Te recht hebben zich de Eerw. Molenaar, in zijn adres »Aan alle mijne Herv. geloofsgenoten” (Amst 1827), en le Roy in zijn »Een woord voor vrede en waarheid aan mijne Protestantsche, bijzonder Herv. Medechristenen (Rott. 1829), tegen zulk een Protestantisme, tegen zulk een verbroedering der onderscheidene Protestantsche gezindheden verklaard: en op grond daar-

¹⁾ *Aan den Heer Le Sage ten Broek*. Amst. 1829, p. 26. v. v.

van zeg ik ronduit, liever Roomsche dan Protestantsch, dit woord in dien negatieven zin genomen zijnde. De namelooze Toetsers van het voorz. Adres moge mij ook in dezen met den scheldnaam van bevooroordeelden stijfhoofd of dwaas, zoo hij zich uitdrukt, bestempelen; dit is mij gants onverschillig. Ik houde het er voor, dat eene ernstige verdediging van de leer en de eer van ons Hervormd Kerkgenootschap de meeste afbreuk aan de Roomsche Kerk doen zal." ¹⁾

Uit Groen van Prinsterer heb ik U geen citaat voor te leggen. Diens werken maken een deel uit van den schat uwer eigen Bibliotheek. Maar wel zij er, eer ik van dit punt afstap, nog op gewezen, hoe juist Uw geestverwanten, zoodra de stembus maar uit het gezicht is en de raket van den Papenhaat zijn dienst weer heeft gedaan, uitbundig zijn in Romes lof. Neem eens nota, bid ik U, van wat de heer C. E. van Koetsveld in zijn boekje over de sociale quaestie nog pas van Rome schreef:

»Dat de Roomschen, ja! de Paus zelf, de Protestanten niet begrijpen, is natuurlijk. Hun wordt van kinds af niets anders geleerd of te lezen toegestaan. Maar minder te verschoonen is het, dat dezen, die zoo hoog opgeven van »'t vrije onderzoek," niet zien, wat hun voor de voeten ligt, en in vroeger dagen de verklaring der tegenwoordige zoeken. En is nog niet, zelfs onder meer ontwikkelde standen, een oppervlakkig, zoo niet hatelijk oordeel over de Roomschen vrij algemeen? Ziende op zoo vele bijgeloovigheden en gedrogtelijke leerstelsels, die onmogelijk in een gezond menschenbrein schijnen te kunnen opkomen, scheidt men de Roomschen eenvoudig in »dommen en Jezuïeten." De laatsten, meent men, houden de eersten dom, om te heerschen; en om hun doel te bereiken, is elk middel hun heilig, zoodat zij door hunne heersch- en geldzucht tot alles in staat zijn. En al heeft nu een verstandige of geleerde Roomsche, die toch zijne Kerk lief heeft, met de Jezuïeten-orde niets uitstaande, ja! al haatte hij haar zelfs en veroordeelde hare valsche streken, »hij is een Jezuïet: want anders zou hij dom zijn."

Is dit oordeel niet meer dan dom? Is 't niet liefdeloos en onchristelijk?

Maar kom, gij Protestant, die zoo sterk tegen Rome protesteert, zonder het te kennen! ik wil u eens oordeelen naar uw eigen geloof." ²⁾

Of blijft Ge liever in de buurt, neem dan datzelfde *Gids*-nummer,

¹⁾ Mr. C. M. van der Kemp: *De zere der Ned. Herv. Kerk gehandhaafd*, tegen *Hyey en Dermout*, Rott. 1830. Voorbericht, p. 10.

²⁾ *Ds. C. E. Koetsveld: De Sociale quaestie uit het Vaticaan gezien*, Schoonhoven 1889.

waarin Gij onze Deputatenvergadering hekeldet, en herlees eens wat daar, onder uw eigen redactioneele auspiciën, de heer Mr. S. Muller Fz. op blz. 525 over de aantrekkelijkheid van de Roomsche Kerk in de Middeleeuwen schreef:

»De kerk zelve werkte daartoe trouwens mede: zij beloonde hare zonen voor de offers, die zij brachten. Zeker, evenmin als de middeleeuwen zelden wenschen wij de onbepaalde heerschappij der katholieke kerk terug. Maar het is billijk op te merken, hoeveel sterker zij hare zonen aan zich wist te verbinden dan onze tegenwoordige vorm van godsvereering. De middeleeuwsche kerk bracht haren leden binnen de wanden van het door hen zelden gestichte kerkgebouw niet alleen de troost van den godsdienst en de belofte der eeuwige zaligheid, maar zij maakte hen ook bekend met den dienst van het schoone. Zij schonk aan hare zonen een tehuis, waaraan zij misschien meer gehecht waren dan aan de muren hunner ellendige middeleeuwsche verblijven; zij vervrolijkte hun bestaan, zoo vol ontberingen en nooden, door den luister harer hoogtijden, de schittering harer optochten en feesten. O, père Hyacinthe heeft het zoo goed gezegd: »De rijken, die in paleizen wonen, kunnen zich vergenoegen met eene nederige kapel, maar het volk moet kathedraalen hebben. Het moet openbare feesten hebben, zooals voor de vorsten der aarde niet worden aangericht, zooals alleen de godsdienst vermag te scheppen. Het moet telkenmale getrokken worden in eene omgeving, waarin het zijne eigene grootheid leert beseffen." ¹⁾

Och, Gijlieden *zijt* niet zoo tegen de Roomschen. Als de keus tusschen een antirevolutionair-Protestantsch en een Roomsche Kamerlid of candidaat staat, kiezen de liberalen in de sectiën der Kamer en in commissiën schier altoos den Roomsche. Toen in Hoorn op 28 Mei herstemd moest worden tusschen een Antirevolutionair en een Roomsche, bleef elke poging uit om den Roomsche te weren. En in Heusden ging men zóó ver van zelfs openlijk den Roomschen candidaat *tegen* den Antirevolutionairen Protestant aan te bevelen.

Spaar dus de moeite, om ons, Antirevolutionairen, op dit punt aan de duivennonnoozelheid uwer geestverwanten te doen gelooven.

Ge hebt de Roomschen *liever* dan Ge ons hebt; maar als de kans schoon staat, speelt het Liberalisme niet ongaarne het *Antipapisme* tegen ons uit.

¹⁾ *Gids*, Juni 1889, p. 525.

Dit, HoogEdelGestrenge Heer! wat uw eerste, terloops mij ver-
weten inconsequentie betreft. Ik kom nu tot uw tweede, eveneens
losweg mij toegeworpen, betichting, als had ik in mijn *Regenten-
stukje* tekortgedaan aan de historische waarheid.

Gij kunt namelijk niet gedoogen, dat ik de *Regenten* onzer vader-
landsche historie in één adem noem met de Bourbons, tegen wier
despotisme in Frankrijk de Revolutie losbarstte. Gij zijt verlangend
om iets van onze Regenten te vernemen, dat b.v. »met het Edikt
van Nantes” op één lijn kan gesteld.

Gelukkig is uw greep hier zeker niet. Of liever Gij schertst.
Immers de arme kweekeling, die, als *Gids*-lezer, afgaande op dit
uw zeggen, onderstellen mocht, dat de inneming van de Bastille
en de bestorming van de Tuilerieën en de moorden van Mazas,
hoofdzakelijk uit weerwraak over de herroeping van het Edikt van
Nantes waren geboren, zou zich terecht door onze Examen-Commis-
siën de gevraagde acte voor Lager Ondervijds geweigerd zien. Aan
het Edikt van Nantes is door de helden onder de Septembriseurs
zelfs niet gedacht. Op Calas hadt Ge dan nog eer kunnen wijzen!

Maar stelt Gij de vraag juister en onderzoekt Gij, of de sympathie
voor de Revolutiemannen te Parijs, die hier te Amsterdam de Pa-
triotten, op *Doctrina* in de Kalverstraat en in het *Wapen van
Emden* op den Nieuwendijk, deed samenscholen, om in Nederland
een gelijksoortige Revolutie te bewerken, niet in hoofdzaak voort-
sproot uit een diep gevoel van gekrenktheid over den onverdrage-
lijken trots, waarmee de »Bourbons in het klein”, die in onze
vroedschappen zaten, de burgerij getrapt en gehoond hadden, lees
dan maar eens wat de onlangs overleden hoogleeraar Jorissen in
zijn Studie *de Patriotten te Amsterdam* schreef en uit oorspronkelijke
documenten opdiepte ¹⁾.

Wonde het uw sympathie voor onze oude Regenten niet te zeer,
zoo ik uit deze documenten hier iets afschrijf. Toen de Regenten
te Amsterdam in 1794 met een *coup d' main* de hoofden der
Patriotten gevangen hadden genomen en op 17 October bij van

¹⁾ Theod. Jorissen, *De Patriotten te Amsterdam in 1794*, Amsterdam bij G. L. Funke, 1875.

de puie afgelezen publicatie *zelfs het teekenen van een smeek-schrift hadden verboden*, zond het geheime burger-comité een *Contrapublicatie* de wereld in, waarin Ge met de eigen woorden dier Patriotten vernemen kunt, wat er in hun hart tegen de Regenten of Aristocraten, gelijk men ze destijds noemde, omging. Hierin nu spreken deze leiders hun medeburgers aldus toe: »Een Ieder uwer weet dat zy (de Regenten) thans aan 't laatste bedryf zijn en dies hunne Rol byna uitgespeeld hebben; en hoe willekeuriger en despotischer dezelve hun Rol eindigen, dies te kluchtiger zal de klugt voor alle aanschouwers zijn, terwijl zy zig om strijd beyveren, om zich hoe langer hoe ryper voor de Guillotine en de Strop te maken'' ¹⁾.

Daarom moesten dan ook de Revolutiehelden te Parijs met open armen ingehaald, want »elk kanonschot, dat de Laaghartige Aristokraat uit het Fransche geschut hoort, klinkt hem eveneens in de ooren, alsof hy deszelfs doodklok bij voorraad hoorde kleppen'' ²⁾. Reden waarom bij missive van 20 October het Comité naar de Fransche Volksrepresentanten bij het Noorderleger schreef: »La tyrannie et l'audace de nos despotes ne connaissent plus de bornes. La mort nous environne de toutes parts et on nous désigne à chaque instant, comme des victimes qui ne sauraient lui échapper. Tous les jours nous éprouvons de nouvelles violences'' ³⁾. »*Zieltogende Dwingelanden*'' was destijds voor deze Regenten dan ook de gewone benaming. Reeds meer dan eens was voorgesteld om op staanden voet de revolutie »met het vermoorden van een menigte bekende Regenten en Magistraten te beginnen'', en alleen de vrees, dat de Oranje-partij hier profijt van trekken zou, hield de uitvoering tegen ⁴⁾.

Bijna letterlijk schreef dan ook prof. Jorissen reeds in 1875 hetzelfde, wat ik (zonder hem gelezen hebben) in mijn redevoering zei, als hij zich in dezer voege uitlaat: »Naarmate de val van het Koningschap te Parijs meer zeker werd en naderde, en de kansen op een botsing van de revolutie met het ancien régime in Europa vermeerderden, werd de lust *om zich te wreken over al den smaad*

¹⁾ *De Patriotten te Amsterdam, in 1794*, p. 87, 8. ²⁾ *Ibidem.* ³⁾ P. 92. ⁴⁾ P. 65.

en de ellende, die men had doorgestaan, overheerschende. Het voorbeeld der Fransche broeders, die met zooveel geestdrift en opoffering, zonder eenigen eerbied voor persoonlijke rangen of belangen hunner tegenstanders, *het nieuwe geloof* dat hen bezielde, in toepassing brachten, scheen den Bataven een beschamend bewijs van de macht der eeuwige beginselen, die de Revolutie predikte¹⁾. En let wel, deze diep gewortelde wrok had volstrekt niet enkel bij het straatgepeupel postgevat, maar werd vertolkt door mannen als Ihrhoven van Dam, Maurits Cornelis van Hall, Gogel, Krayenhoff en Schimmelpenninck, die straks, na het welslagen der Revolutie, de hoogste eereposten in stad en land bekleedden.

Ik gis wel, wat U op het dwaalspoor leidde. In Frankrijk waren slechts *twee*, hier *drie* partijen, en niet ongaarne deden de vrienden der Regenten het steeds voorkomen, alsof de woede der Patriotten zich niet tegen deze, maar *tegen Oranje* had gekeerd. Aanvankelijk stelden de Regenten zich dan ook aan het hoofd der beweging, om met behulp der Democraten de macht van Oranje te fnuiken. Maar elke vaderlandsche historie, van wat richting ook, kan U dan toch zeggen, hoe, toen het heeter ging worden, de Regenten zich *met* Oranje verzoenden en onder den naam van Prinsessepartij hun eigen verleden aan Oranje opdrongen; ja, hoe reeds niet zoo lange dagen na de stille omwenteling van 1748, de volkspartij zich nòg beslist *tegen de Regenten*, die haar bedrogen hadden, dan tegen Oranje, dat nu *om de Regenten* gehaat werd, in een woede, die aan razernij grensde, als tegen tyrannen keerde, die, het kostte wat het wilde, verdrongen moesten en gestraft.²⁾

Groen van Prinsterer zegt er van: »Aristocratie werd Oligarchie. Een klein getal aanzienlijke geslachten, door verwantschap en stellige overeenkomsten verbonden, hadden weldra een bijkans erfelijk bezit der ambten en waardigheden in Stad, Provincie en Staat. Misbruiken werden vermenigvuldigd en bevestigd; de kracht der Unie en de rechten der burgerij miskend".²⁾ En tien bladzijden verder: »Thans

¹⁾ *De Patriotten te Amsterdam, in 1794*, p. 5.

²⁾ *Handboek van de Geschiedenis des Vaderlands*, 3e druk, pag. 436.

werd in de vestiging der Oligarchie nog een schrede verder gegaan. Geslachten, bijkans uitsluitend in de Regeering geraakt en met den naam van Patricische Familiën vereerd, streefden naar erfelijkheid van gezag en schroomden niet zich omtrent onderlinge verdeeling van ambten en bedieningen als van wettig eigendom, in huishoudelijke overeenkomst te verstaan. Verantwoordelijk aan niemand en ijverig in werkelijke ondersteuning waren zij *Koningen van het land*." ¹⁾ Al verder: »Aan rechten en vrijheden der burgerij, aan haar rechtstreekschen of zijdelingschen invloed op staats- of stadsbeheer werd natuurlijk niet gedacht. Gunst der Regenten was het eenig middel van deelgenootschap aan de voorrechten en winsten van het gezag." ²⁾ En nogmaals: »Familieregeering dus in de steden, waarvan elke, zelfs onder stadhouderlijk bewind, beweerde een gemeenebest te zijn, buiten toezicht dan in hetgeen haar vereeniging met de andere steden betrof; zoodat het overige domestiek gerekend, en, naar goedvinden der Regenten, beslist werd. Aldus oppermacht der magistraten, tegenover de weerlooze burgerij, partij in rechten. Het overwicht was bij Amsterdam!" ³⁾ En wel erkent Groen van Prinsterer, dat *persoonlijke achtbaarheid* in den regel geweldenaarij voorkwam, maar als Gij aan Bilderdijk, die nog nader aan dit tijdperk stond en het meê doorleefde, het oor wilt leenen, zal toch ook *Uw* indruk zijn, dat Groen van Prinsterer zich eer inbond bij zijn aanklacht dan overdreef.

Van zijn vader, Dr. Isaäc Bilderdijk, sprekende, schrijft Bilderdijk in zijn autobiographie, dat zijn vader zich nimmer bij de eigenlijke *Doelisten* aansloot en weigerde met de Democraten meê te doen.

»Dan dit neemt niet weg, zoo gaat hij voort, dat mijn vader luidkeels (*en wie deed dit niet in dien tijd?*), het gedrag der Regeering van Amsterdam zoo willekeurig als verdrukkend voor de Burgerij, veroordeelde. De algemeene bezwaren waren talrijk, en schoon het zeer verre is dat ik, na gedaan onderzoek van dat punt, ware ontrouw in de zaken van het bewind onderstellen zou durven, de handelwijze was zoodanig de Burgerij tegen de borst stootende, en daar in zoo veel onzedelijks en dikwijls zoo veel belachlijks, dat men niet wel een vriend van de Stedelijke magistrature kon zijn, ten minste in deze stad, zonder onverschilligheid voor betamen, voor

¹⁾ *Handboek van de Geschiedenis des Vaderlands*, p. 442. ²⁾ P. 443. ³⁾ P. 495.

billijkheid en welvoeglijkheid. Onlijdelijk was de hoogmoed, de onkunde, de waanwijsheid, de baldadigheid in personen, die oordelden niets te ontzien te hebben, en op hunne verwanten steunende, zich als zoo vele vorsten rekenden." ¹⁾

Voor al Oranje was door deze Regenten met schandelyken trots gehoond. Maar ook de burgerij was door hen op tergende wijs beleedigd, want, zoo vervolgt hij :

»Niet gemeener in dien tyd dan onbesproken Ingezeten en om het minste misnoegen van een bijzonder Regent of een zijner verwanten tegen hen opgevat, voor Burgemeesters te ontbieden en met onheusche bejegeningen en bedreigingen wederom t'huis te zenden: waarby dan het scheldwoord van *kerel* zeer gemeen was." ²⁾

Zich hier eenige staaltjes, die hij mededeelt :

• »Een Edelman van een oud geslacht, Lieutenant en dikwijls voorbijgegaan bij bevorderingen, waarop zijn langdurigen dienst hem een recht gaf, vroeg bij het openvallen van zijn Compagnie, om de Kapiteinsplaats. De Burgemeester aan wien hij zich vervoegde, ontving hem met die verachting, die het toen stijl was bij Regenten, aan alles wat Adel was, of daartoe behoorde, ruimschoots te toonen. Hij begreep dit niet, en als een Landprovinciaal de kaart niet kennende van de toenmalige gesteltenis in ons Holland, haalde tot zijn aanbeveling zijne oude familie en hare weldaden aan 't Gemeenebest bij zijn eigen langdurige verwachtingen op. Het antwoord was: »Gij schijnt u veel te laten voorstaan op uwen adel; maar om u te toonen, hoeveel dit weegt bij een Burgemeester van Amsterdam..... (hier schelde men, en de lijfknecht, een stomme mof, verscheen), »Jan, ik maak u Kapitein van die Compagnie!" en gij, mijn Heer de Edelman, ga nu heen, en vertel uwen heertjens van Adel, dat wij hun Adelquartieren niet noodig hebben, maar dat de post begeven is." Een verachtende lach behoefde zeker dit antwoord niet nog te verbitteren; het bleef in het hart zitten, als met eenen weërhaak, en was dra door heel het Gemeenebest verspreid." ³⁾

Een ander staal vermeldt hij aldus:

»Ik zal hier de *Zandvoortsche* geschiedenis van een jong meisje, gewelddadig verkracht en in die gewelddadigheid omgekomen, en in het duin

¹⁾ BILDERDIJK, *Vad. Gesch.*, XI, p. 178.

²⁾ Ibidem, p. 179. ³⁾ Ibidem, p. 182.

begraven, niet roeren: een geval dat wellicht te hoog uitgemeten werd, en misschien inderdaad composibel was, hoezeer het afmaken daarvan het algemeen woedend maakte; maar ik zal nog twee andere staaltjens van willekeurigheid aanvoeren, die geheel het Land doorklonken.

De plaats van Organist van een der Hoofdkerken vermaard door haar zonderling voortreffelijk Orgel, viel open. De Burgemeester aan wien de begeving stond, plaatste daar zijnen Lakeij in, die niets van de Muzijk verstond, en het daarom, zoo lang hij slechts mocht, weigerde: eenig en alleen om zijn gezag te toonen, en de menigte van kundige lieden, die om die post werfden, eene vernedering aan te doen, die hen grieven moest. De arme knecht, verlegen met de zaak, nam zoo veel hij mocht les in de speelkunst van 't orgel, maar bleef steeds een beuling; doch had het gezond verstand van zich daar voor te erkennen, en aan ieder de wijze te vertellen, hoe hij Organist tegens dank geworden was. Ik zelf heb den man gekend." ¹⁾

Hoe schandelijk de Regenten met de verpachte middelen omsprongen, en met wat stuitende brutaliteit zij de ondragelijkste knevelarijen der gewetenlooze pachters *in rechten* steunden, behoeft voor U geen herinnering. Die pachters hebben ze dan ook moeten loslaten. Doch wilt Gij u door Bilderdijk herinnerd zien, hoe het in ons goede Amsterdam toeging, als eindelijk de woede des volks losgebroken was en de Vroedschap tot repressie overging, schenk dan nog een oogenblik uw aandacht aan deze bladzijde uit de Historie van de volkswoede tegen de pachters;

»Men had beter gedaan, die lieden die wezendlijk door den algemeenen kreet, door de voorbeelden, door de algemeene straffeloosheid, door 't gedrag der schutterijen verlokt en verleid waren, abolitie te geven, maar men zwol van wraakzucht zijn Magistraten-gezag veracht te zien, en verhaastte het werk in drift, op dat er de Prins door zijn *jus ag gratiandi* niet tusschen zou kunnen komen. Het schavot als naar gewoonte voor 't Stadhuis op te rechten, daar had men geen hart toe, maar insolito more (buiten alle gebruik), en met een zeer kort proces, waar niemand de acten van gezien heeft, besloot men die lieden uit een venster van de Waag, die toen tegenover het Stadhuis was, en van boven voor een Corps du Garde der Stoepen strekte, op te hangen. Om deze executie te beveiligen werden de Scheepstimmerlieden dien dag op de werven opgesloten: de Stads-

¹⁾ BILDERDIJK, *Vad. Gesch.*, XI, p. 181.

soldaten buiten voor de poorten gezonden, en de Burgers (nu des te gehoorzamer naarmate zij toen de plicht sprak wederhooriger geweest waren) in 't geweer geroepen, zoo om de Waag en 't Stadhuis te bezetten als om patrouilles door de Stad te doen. Altijd was de Dam en de toegangen tot den Dam bij het doen eener strafoefening, van toekijkerenolgepropt, maar het buitengewone van deze executie, het intrest in de zaak, en hetgeen men al wonderbaarlijks van de twee veroordeelden, een tuinman, en een visch- en limoenvrouw (vooral van de laatste) vertelde, die meenig een kende als aan de Beurs gewoon zijnde te zitten, trok ongelijk meer nieuwsgierigen dan ooit. Schoon het wijf van de eerste plondering af zich zeer in den ijver van dat werk onderscheiden had, had men haar niet gemoeid: maar nu de Burgerij zich verklaard had, vatte men haar door een der Onderschouten en binnen 24 uren werd zij gevat, gevonnisd, en gehangen. De Tuinman had voornamelijk tot zijn laste, dat hij bij een der eerste plonderingen een quarré-pruik op 't hoofd had gezet, en daardoor den naam van Burgemeester bij zijn makers gekregen. Hem haalde men door eenige Burgers (die zich des niet schaamden) uit een bierhuis, waar hij gerust een glas bier zat te drinken; en hij moest met het vrouwspersoon deelen. — De vrouw liet twee kleine meisjes na, die voor een goede 30 jaar nog leefden, en door goede lieden (die de zaak afgrijslijk hard vonden) onbekend met zichzelve, besteed en verzorgd wierden, even zoo als zy zich voor Prof. Cras interesseerden, schoon zijn geval niet zoo hard was. En deze kinderen dienden toen in Amsterdam als dienstmeisjens. — Zonder deze delinquanten behoorlijk tot de dood te bereiden, werden zij aan balken uit het Waagvensters uitgestoken, terwijl 't vrouwmensch *wraak, burgers, wraak!* riep: de man hield zich stil. Nauwelijks was dit geschied, of een compagnie die de patrouille had kwam den Vijgendam opdringen die vol menschen stond, en als dezen geen plaats maakten, deed de Kapitein met los kruit vuren, 't geen die goede Amsterdammers, die geen onderscheid konden hooren of zien in een decharge *met los kruit en met scharp*, in een ijsselijken schrik bracht en op elkander deed dringen om toch plaats te maken. Deze drang, van achteren beginnende stuwde de geheele menigte voort, en daar de Burger-Kapitein die de Waag met zijn Compagnie omringde, dien drom zag opzetten, onderstelde hij dat het een oploop was om de burgers uit een te drijven, en gelaste zijn volk, dat met scherp geladen had, te vuren. Een aantal werd door de kogels, op deze dichte menigte afgeschoten, getroffen, en nu zocht elk lijfsberging, met tusschen de twee vuren uit, naar het damrak te dringen, waar in zeer vele menschen 't leven in 't water lieten, terwijl ergeen klein getal in dit vluchten vertreden werden. Honderden stierven aan de gevolgen van den schrik en de angst daar doorgestaan; en zoo rampzalig

was hier wederom de Amsterdamsche wraakoefening, onder den naam van Justitie genomen, en dit, even lafhartig als kwaadaartig!" ¹⁾).

Zelfs de bezadigde jurist, die in 1794 tusschen beiden kwam, kon niet nalaten van het schandelijk besluit van Burgemeester en Raden van de Vroedschap, *om zelfs het indienen van een smeek-schrift te verbieden*, op blz. 19 in zijn blauwboek te zeggen:

»Dus zal de trotsheid der Amsterdamsche Regeering beënden die van hunne burgers, voor welkers verzoeken zij nu zig doof houden, verlaagd en alle over eenen kam geschoren worden. Was het dan niet veel beeter en voorzichtiger geweest, dat men, in plaats van de klaagende en smeevende Burgers met zulk een nors en onbekookt antwoord af te zetten, ten minsten beleefd bejeegend, hun Request aangenomen, en tot een voorwerp van overweging gemaakt had? en zo men al meende hun verzoek niet in allen deele te kunnen inwilligen, ten minsten goede woorden gegeven en betuigd had, zijn best te willen doen, om de Stad, zo veel in hun vermogen is, van vreemde bezetting te bevrijden" ²⁾.

En iets verder:

»Deeze handelwijze zelf verband uit de harten der Burgerij niet alleen alle vertrouwen op de Regeering, maar het staat zelfs te vreezen, dat veele, zo wel van de teekenaars, als die een nader Request geteekend zouden hebben, nu zullen waanen, dat hunne eige Regeering aan de Burgerij een kwaad hart toedraagt, en zig uit dien hoofde aan 't behoud der Stad minder laat geleegeen leggen, dan betaamd" ³⁾.

In zijn biographie van *Gerrit Paape* velt Dr. Kronenberg geen verschoonender oordeel over de Regenten:

»Wel weten wij maar al te goed, hoeveel fouten er begaan zijn door de Patriotten, hoe weinig zij in den beginne hunne eigen vijanden kenden, hoe dwaas het was van hen zich door de oligarchen te laten wijsmaken, dat de Stadhouder hun grootste vijand was; wij betreuren de onhebbelijkheid van vele leden der patriotische partij, de slechte gevolgen van menige club, sociëteit, of hoe men dergelijke vereenigingen meer heet — maar toch, alles te zamen genomen, het streven der Patriotten was van een hooger orde, dan het plat egoïsme van het meerendeel der oligarchen. De oligarchi-

¹⁾ Ibidem. p. 131.

²⁾ *Iets aangaande hetgeen onlangs te Amsterdam tusschen de Regeering en de Burgers voorgevallen is*, 2e druk, 1794, p. 19.

³⁾ p. 22.

sche gemeensmannen, raden, schepenen, burgemeesteren, bewindvoerders enz., ze mogen dan volgens Vreede bekwarmer mannen geweest zijn, dan die thans het land regeeren — ik durf mij in dergelijke teedere kwestie geen oordeel aanmatigen — bewust of onbewust, bij hun verzet tegen de eischen der burgerij stredden zij voor het belang van hun eigen kleinen kring, en dat belang was zoo dikwijls in strijd met het algemeen belang” ¹⁾).

Of acht Ge dat mijn citaten te eenzijdig op Amsterdam zien, welnu, in Utrecht, waar Gij beter thuis zijt, ging het voorwaar niet malscher toe. De heer G. A. J. Franke zegt er in zijn *Aanteekeningen over de oorzaken der Patriottische Woelingen* o. a. dit van:

»Voor al Utrecht gaf in het booze gebruik *het voorbeeld*. Daar regeerde de familie Pesters, die door haar invloed bij den Stadhouder de hooge ambten begaf en de groote dignitarissen dwong, de vette en minder vette baantjes ter beschikking van het hoofd der familie, den Ex-overste, te laten. De Politieke Kruier zegt dat de Pestersen er de ambten begeven aan ongeschikte lieden, knechts van de heeren, die pas burger worden als zij een officie krijgen en dat nog wel schoon de vroedschap haar ongenoe-gen daarover getoond had. Aan Reyn Wildenbeest, koetsier bij Pesters, die noch lezen noch schrijven kan, wordt het commissariaat van het groote veer gegeven, een ambt waarvoor 25.000 gld. als borgtocht gevraagd wordt. Om geen opzien te verwekken geeft men hem een schietschuit en het commissariaat aan Jan Muller, lijfknecht bij den heer Pesters, die dan ook den 2den Dec. 1782 aan den raad requestreert. Toen hadden Burgemeesters echter geen gelegenheid om advies uit te brengen, hetgeen daaruit te verklaren was, dat Muller nog geen burger was. Het was voor de derde maal dat dit veer aan een lijfbediende van Pesters gegeven werd. Toen enkele vroedschapsleden er aanmerking op maakten, beloofden Burge-meesters wel, dat zij op oude, Utrechtsche familie zouden letten, maar zij zeiden niets over den tijd, welke na de verkrijging van het burgerschap verstrijken moest, voor dat iemand een ambt krijgen kon” ²⁾).

Kenteekenend is ook dit rijm uit Groningen, dat de heer Franke uit het Provinciaal Archief meedeelt:

»Zoo wij den 50sten penning moeten betalen
Zal het vee de duivel halen
De 40 hebben we al te lang gegeven
en de 50 word al weer uitgeschreven.

¹⁾ Dr. Kronenberg *Een en ander over Gerrit Paape en zijn tijd*, p. 9.

²⁾ *Groninger Gymnasiaal Program*, a. 1887, p. 6.

de landvreter mesten zich dik en rond
 ons land gaat met de vrijheid te grond.
 broeders komt doch op de been
 4000 komen in 't Oldambt bij een" ¹⁾.

Doch waartoe meer, gun U de weelde van een historisch bad in de *Politieke Kraker*, in den *Brief aan de Oldammer boeren*, in de *Batavier*, in de *Post van den Nederhijn*, in den brief van een *zich noemenden Patriot door een Burger en Boerenvriend*, of in wat periodiek geschrift of memorie uit dien tijd ge wilt, en altoos zult Gij bij onze Patriotten ditzelfde besef van onweersaanbaren weerzin tegen de Regenten vinden, dat in de *Batavier* op pag. 414 aldus geresumeerd wierd:

»De noodzakelijkheid, te moeten kruipen voor den uitdeeler der groote Ampten der Republiek, heeft die *trotsche Aristocratie* voortgebracht, die haar ijzeren scepter aan de Burgers doet gevoelen om te blijven bezitten het recht van zich toe te eigenen de bronnen der rijkdommen die hien het vermogen verschaffen om paleizen in plaats van betamelijke huizen te bouwen en dezelve ten kostbaarste te meubeleeren in plaatse van dezelve te voorzien met eenvoudige en gemakkelijke meubelen, die alleen geoorloofd zijn aan een Natie, welker winsten toevallig zijn, dewijl dezelve steunen op den handel, die tegenwoordig verdeeld is in bijna gelijke deelen onder alle Europische Natiën; deze *bittere Aristocratie* zoekt zich alleen op alle wijzen, 't zij dezelve geoorloofd zijn 't zij zij ongeoorloofd zijn staande te houden, omdat zij voorziet, dat indien het volk weder treedt in 't bezit dier privelegiën, zij haar trotsch niet meer zal kunnen toonen in prachtige koetsen, voortgetrokken door moedige paarden, die den gemeenen burger met slijk bespatten, indien hij zich niet ten spoedigste op zij begeeft om die koets voorbij te laten, welke een koetsier met dubbele knevels stoutelijk met een onbegrijpelijke stouthed ment. Deze onbeschaamde aristocratie eindelijk toont zich alleen zoo hardnekkig verknocht aan het tegen de constitutie strijdende gezag, van hetwelk zij zich heeft weten meester te maken, omdat indien zij valt die heerlijke buitenplaatsen, die zij met groote kosten onderhoudt, die prachtige en kostbare maaltijden, die zij menigvuldig malen geeft, dat gevolg van Livreibedienden, door welke zij somtijds de laagheid en de armoede van haar afkomst tracht te doen vergeten, in één woord alle die uiterlijkheden van geleende grootheid, die haar somtijds een rotte en belachelijke vertooning doen maken, met haar moeten vallen.»

¹⁾ p. 13.

Meer mag ik van uw aandacht voor dit punt niet vergen. Dat in Frankrijk nòg schandelijker tegen de rechten en volksvrijheden gezondigd is dan in Nederland, dankte ons volk uitsluitend aan zijn beter verleden. In Frankrijk waren de Calvinisten (Hugenoten) buiten de wet gesteld; hier hadden ze, voor een deel althans, hun beginsel in de wet doen triomfeeren. Maar zoo Ge let op het *tertium comparationis*, en vraagt wie de mannen waren, die hier te lande door tyrannie en misbruik van macht, door willekeur en ondragelijken trots de burgerij tot wanhoop hadden gedreven, dan houd ik vol — en na deze korte historische herinnering reken ik daarbij op uw instemming — dat de rol, door de Bourbons te Parijs gespeeld, hier *niet* door de Oranjes, maar wel terdege *mutatis mutandis* door de Regenten op zich was genomen. Zij, en zij alleen, hebben het volk verdrukt. Inzóóverre gingen ze zelfs nog verder dan de Bourbons, dat Lodewijk XVI, toen het kwaad dreigde, nog tot gedeeltelijk herstel van de volksrechten geneigd was, en juist daarom de *Etats Généraux* saamriep; terwijl de Regenten te Amsterdam in 1794, in plaats van water in hun wijn te doen, zelfs het indienen van een smeekschrift als strafbaar delict van de puie van het Raadhuis brandmerkten.

En nu kan ik er in komen, dat dit door U niet zoo diep gevoeld wordt. Immers de partij die de eer geniet, U onder haar sieraden te tellen, heeft deze eeuw lang nooit onderdrukking van politieke tegenstanders geleden. Maar *wij*, HoogEdelGestrenge Heer, die het moesten aanzien, hoe nogmaals schier alle staatsambten in handen van éene Coterie wierden gespeeld; hoe de Katheders aan schier alle Universiteiten met mannen van eenzelfde gilde, zelfs met hoonenden voorbijgang van een Bilderdijk, een Da Costa, een Groen van Prinsterer, bezet wierden; hoe de schat van den Staat, die áller is, in dienst van de propaganda uwer beginselen misbruikt werd; en hoe wij, Antirevolutionairen, dan nu wel niet met de poeierpruik in het aangezicht geslagen en voor »kerel'' uitgescholden, maar dan toch als »nachtschool'' en »niet denkend deel der natie'' achteruitgezet wierden, — *wij* verstaan er iets van, hoe bitter onze

goede burgerij in de vorige eeuw onder den ondragelijken trots der toenmalige Regenten heeft geleden; en Gijzelf moogt nu oordeelen, of mijne herinnering aan hun euvelen overmoed, op de Deputatenvergadering der Antirevolutionaire partij, spel der fantasie of vrucht van niet geheel onrijpe historiekennis was.

Of, had ik U soms nog niet overtuigd, spreek dan, als Ge in Leiden komt, er onzen grooten Historiekenner Dr. R. Fruin eens over.

Immers het geval wil, dat Dr. Fruin juist dezer dagen schreef: »het Oranje Boven, dat gezongen werd, beteekende overal *de Stads-tyrannen er onder!*''¹⁾ En zeven bladzijden verder komt hij tot deze slotsom: »Uit dit alles wordt ons het bijna onbeperkte gezag begrijpelijk, waarmeê wij een Temminck en een Rendorp, en in de tegenpartij een Hooft, de regeering van Amsterdam in den Patriottentijd zien leiden. *De Oligarchie had in die dagen haar nec plus ultra bereikt. Verval was van toen af onvermijdelijk — of een revolutie!*''²⁾

Eilieve, wat wilt Ge nog meer!

Gewichtiger dan uwe poging, om den niet al te besten naam onzer Regenten te rehabiliteeren, acht ik uwe opmerking over den cisch, die steeds van Antirevolutionaire zijde wierd gesteld: »Geen staatkundige vrijmaking zonder onderwerping van Staat en volk *aan God.*'' Voor den ultramontaan vindt Gij dezen stelregel kostelijk, maar in de bagage van *een Protestant* dunkt ze U eer contrabande, tegen wier binnensmokkeling Ge u in dezer voege verzet:

»Om den Staat volledig te kunnen onderwerpen aan God, moet men een orgaan hebben, aan welks uitspraken omtrent Gods wil in alles wat den Staat betreft, men onvoorwaardelijk geloof hecht. De Staat zelf kan dat orgaan niet zijn, want men wil geen Staatsorthodoxie op godsdienstig gebied. Van de kerk kan bij Dr. Kuyper nog minder sprake zijn. Voor den Katholiek is de kerk dat orgaan; ik begrijp dan ook volkomen, dat de Paus kan spreken van een volledige onderwerping van den Staat aan God; maar hoe Dr. Kuyper die uitdrukking kan bezigen is mij onbegrijpelijk. Zij moge

¹⁾ *Bijdrage voor Vad. Gesch. en Oudheidkunde.* Reeks Drie, Deel V, 2e afl. p. 243.

²⁾ *Ibidem* p. 250.

liefelijk klinken in de ooren van godsdienstige menschen, die over staat kunde weinig nadenken, voor den ernstigen Protestant die zich rekenschap geeft van de beteekenis van elk woord, kan zij inderdaad geen zin hebben. Van een volledige onderwerping van den Staat aan God kan voor hem geen sprake zijn, niet eerst sedert de Fransche Revolutie; maar sedert de kerkhervorming der zestiende eeuw. Het protestantsch beginsel, dat geen aardsch gezag het recht heeft aan het menschelijk geweten datgene op te leggen, wat het niet na eigen onderzoek kan aannemen, sluit elke onderwerping uit aan een gezag, dat zich vóordoet als vertegenwoordiger van Gods wil op aarde. De Protestant wil niet onderworpen worden aan God door middel van de Overheid, die hem regeert; hij kent geen andere onderwerping aan God, dan die het eigen geweten hem gebiedt. Een onderwerping van den Staat aan God heeft voor hem of de beteekenis, dat de Staat tusschen hem en zijn geweten zal staan, of in het geheel geene beteekenis. Zij is of het oude Roomsche-Katholieke beginsel, of eene niets-zeggende leus. ¹⁾"

Mag ik U nu allereerst duidelijk maken, waarom het gehoor, dat ik op de Deputatenvergadering toesprak, ten deze op minder moeielijkheid stuitte dan een lid der *Gids*-redactie?

Verreweg het grootste deel van dit gehoor namelijk leest de *Standaard*, en vond reeds in een nummer van dat blad, dat tien jaren geleden verscheen ²⁾, deze korte uiteenzetting van dit geding:

»Dit nu doet een andere, niet minder gewichtige vraag rijzen, namelijk: op welke wijze de Overheid zal te weten komen, welke die eeuwige beginselen zijn, die Gods Woord ons voorlegt.

Drie antwoorden zijn op die vraag denkbaar.

Vooreerst kan men zeggen: Dat aan te wijzen, is de taak der Kerk! en, gelijk men weet, gaf Rome dit antwoord metterdaad.

Rome heeft nooit ontkend, dat aan de Overheid in eigen sfeer zekere zelfstandigheid van oordeel toekwam; maar zoo dikwijls er van de eerste, eeuwige beginselen sprake was, zich steeds, ook ten aanzien van de Overheid, het recht van beslissing voorbehouden.

Let wel, voorbehouden niet slechts in den aannemelijken zin, dat ze haar beslissing aanbeval en aandrang, maar zich gereserveerd als uitoefening van een haar toekomend gezag dat, wel feitelijk opzij kon gezet, maar, naar geestelijk recht, nooit straffeloos kon geschonden.

Denk aan Syllabus en Encycliek!

Tegen deze oplossing der quaestie nu plaatsten wij ons lijnrecht over.

¹⁾ *Gids* 1839, p. 558. ²⁾ *Standaard* van 10 Mei 1878.

Wij verlangen niet, dat eenige Gereformeerde Kerk het recht ontvange, om ten behoeve van de Overheid in een land als het onze uit te maken, welke op politiek terrein de Goddelijke ordinantiën naar luid van het Woord zijn.

Een gevoelen te hebben, staan we aan de Kerk toe. Het recht om binnen haar geestelijken sfeer haar gevoelen te propageeren, blijft onbetwist. Zelfs belet niets, dat de Kerk, bij voorkomende zaken, haar bede of haar beklag ook over politieke zaken bij de Overheid indiene.

Maar nooit of nimmer kan, zonder schromelijke verwarring van beider levensfeer, aan de Kerk het recht worden toegekend om *jure suo* vast te stellen, wat voor den Staat zal gelden.

Zulk een theocratie in een gemengde gemeenschap wenschen we niet, maar bestrijden we veeleer met alle macht.

En we doen dit op grond van deze beide afdoende redenen: 1. dat dit Roomsche Staatsrecht, waar het ingang vond, steeds op tyrannie en volksbederf uitliep, en 2. wijl de Kerk de gave mist, die vereischt is om voor de burgerlijke saâmleving wetten te geven, die kennis van en zin voor dat leven verraden.

Een tweede antwoord kan zijn: Laat de Overheid zelve Kerk zijn! een oplossing onder den naam van Caesaropapie bekend en vooral in Rusland tot eere gekomen. De Czaar in dat Rijk is Keizer en Paus, d. i. Souverein en Opperpriester, of wil men Overheid en Kerk saâm in één persoon.

Dit voorkomt de botsing.

Aan de Kerk blijft dan haar invloed, maar ze kan dien niet oefenen dan door den Souverein, en heeft dus slechts een invloed in schijn.

Metterdaad is het dan ook in Rusland de Czaar, die, of zelf of door zijn organen, bepaalt, wat als Goddelijke ordinantie in zijn rijksg gebied zal gelden en dient de Kerk slechts om dit te sanctioneeren bij den eenvoudigen leek.

Op gewijzigde schaal is deze Caesaropapie ook door de Protestantsche vorsten ingevoerd, met name in Duitschland, en, toen ten onzent de gebeurtenissen van 1816 gaande waren, moet tot onze schande gezegd, dat zelfs onze uitnemendste predikanten destijds verre van ongezend waren, om Willem den Eerste bij zijn bedenkelijke schreden op dezen Caesaropapistischen weg te volgen.

Ook dit stelsel nu verwerpen we met stellige beslistheid, wijl het tot het geestelijk versterf der Kerk moet leiden en juist hierdoor de geestelijke kennis van Gods Woord ook voor de Overheid doet teloorgaan.

Alle Caesaropapie onttrekt aan de Kerk van Christus haar vrijheid van beweging en daarmee een van haar onmisbare levensconditiën; toovert

haar herders en leeraars om in een soort geestelooze, trotsche hoogheden; en stelt Kerk en Kerkbestuur vijandig tegenover elkaar.

Dit verzwakt de Kerk; doet ze kwijnen; en verdooft haar den levensgeest!

Zie maar eens, wat er aan levenskracht nog in de Grieksche Kerk schuilt! Hoe ellendig zwak de Evangelische Kerken in Duitschland staan! Ook, hoe doodend voor de Nederlandsche Hervormde Kerk ten onzent deze teedere omhelzing van de o, zoo Christelijk-gezinde Overheid gewerkt heeft.

Kwijnt nu de Kerk, dan gaat hiermeê ook die frissche, geestelijke dampkring teloor, waarin alleen een goede uitlegging van het Woord Gods gedijen kan, en komt men ôf tot het Byzantijsche letterkauwen, ôf, gelijk ten onzent, tot het desnoods door een J o o d doen opleiden van de volksjeugd tot »Christelijke" deugd.

En wijl we nu een bezielend leven en niet de dorheid willen, en naar Gods heerlijke ordinantiën, en niet naar uitgeholde woorden of leeggeboorde termen zoeken, ijveren we ook tegen deze tweede schier nog ellendiger oplossing uit overtuiging en met kracht.

Van anti-revolutionaire zij gaf men daarom steeds, gelijk ook nu het Centraal-Comité, het derde antwoord: Door de consciëntie der Overheid zelve.

We verhelten onszelfen volstrekt niet, dat hierbij de mogelijkheid bestaat, dat de consciëntie der Overheid voor de invloeden van Gods Woord geheel ongenaakbaar zij. Het kan zijn, dat de overheid, zelfs van een gedoopte natie, ôf geheel afvalle van het geloof en zich driestweg tegen de Christelijke belijdenis keere, ôf wel, onder een soort Christelijk masker, een nog vinniger en gevaarlijker, wijl bedekter, strijd voere tegen wat bij Gods Woord leeft. Maar dit bezwaar kan ons dáárom niet ophouden, wijl deze mogelijkheid evenzeer bij de twee vorige oplossingen bestaat, en dan slechts een nog veel afschuwelijker, nóg stuitender, nóg walgelijker karakter verkrijgt.

Dit bezwaar wortelt dan ook niet in het stelsel, maar in de ellende onzer toestanden, en is, uitzonderingen nu daargelaten, van tweeën één: ôf de natuurlijke kastijding, waardoor een natie, die Gods Woord vergat, weêr naar dat Woord wordt teruggedreven, ôf, als de belijders van Gods Woord in die natie slechts een kleine minderheid vormen, de van God hun gebo-den prikkel om voor uitbreiding van invloed te ijveren.

Hoe we ons voorts deze werking van Gods ordinantiën op de consciëntie der Overheid voorstellen, toone ons slotartikel.

Deze zinsneden zagen sinds nog tweemaal het licht. Eerst in 1879, zie *Ons Program*, groote editie p. 101, v. v.; en ten derden

male in 1880 in een tweede druk van de *Toelichting van het Program*, p. 46 v. v.

Gij kunt dus kwalijk beweren, dat er onzerzijds geen poging gedaan werd, om het standpunt der Antirevolutionairen ook voor onze tegenstanders duidelijk te maken. Dat zij hunnerzijds hiervan geen notitie gelieven te nemen, ligt toch buiten onze schuld. Niet dat ik U dit euvel duid. Gij en uw medestanders hebt zeker te beoordeelen, of Gij U al dan niet op de hoogte wilt stellen van wat er onder uw politieke tegenstanders gedacht wordt. Wel echter mag ik U het recht betwisten, mij te betichten, dat ik het bij mijn speech aan het gewenschte licht liet ontbreken, als wel dat licht scheen, maar Gij er met uw rug naar toe gingt staan. Een zachte anticritiek, die ik mij natuurlijk niet veroorloven zou, indien van antirevolutionaire zijde nooit ander licht ontstoken was dan in de bladzijde, die ik zooeven voor U overschreef; maar die volkomen geoorloofd is, zoo ik reken met al wat de *Protestant* Stahl en de *Protestant* Groen van Prinsterer over dit onderwerp schreef, en door mij in geheele artikelen-reeksen herhaald is.

Toch laat ik het hier niet bij. Het door U aangestipte punt is te actueel, dan dat mij niet elke gelegenheid welkom zou zijn, om voor vriend en tegenstander onze meening te verduidelijken.

Vooraf echter één verzoek. Als Gij in publiek geschrift nogmaals den naam van »Protestant» tegen mij uitspeelt, verzaak dan de historie niet. »Protestant» is een historische munt, geen legpenning, waar ieder naar goedvinden zijn stempel op mag slaan. Gij ontkent toch niet, dat Luther, dat Zwingli, dat Calvijn Protestanten waren. Gij ontzegt dien eere naam niet aan Guydo de Bray, die onze Confessie schreef. Ge gunt dien zelfs nog aan mannen als Beza, Zanchius en Voetius, die onder de epigonen der Reformatie niet de laatste plaats innemen. Welnu, met de stukken is U aan te toonen, dat al deze mannen mijn leeraars waren voor de stelling, dat Koningen en volken zich volledig aan God den Heere te onderwerpen hebben. Hun ook maar één oogenblik een andere gedachte toe te dichten, zou U buiten den kring der historiekenners sluiten. Dat doet Gij dan ook niet. Veeleer geeft Gij mij voetstoots toe, dat elk dezer

mannen, en zij allen saam, met al hun medestanders, zoo onder Frankrijks Hugenoten als onder Hollands Calvinisten en Duitschlands Lutheranen, in de eeuw der Reformatie en in de eeuw, die daarna kwam, elken anderen stelregel als *goddeloos* hebben uitgekreten. Maar is dit zoo, dan verwikkelt Gij uzelf immers in onoplosbare tegenspraak, door tegenover mij de bewering op te zetten, dat een goed *Protestant*, door met zulk een stelling voor den dag te komen, het recht op den *Protestantschen* naam verbeurt. Veeleer zou ik, met de historie in de hand, sterk tegenover U staan, indien ik U, als verwerper van dien stelregel, het erfrecht op den *Protestantschen* naam betwistte.

Zelfs ontnam de historie van ons eigen Gemeentebest U het recht om te beweren, dat deze stelregel »een kerkelijk orgaan'' eischte, ten einde voor den Staat het richtsnoer van zijn handeling te bepalen. Gij kunt toch weten, hoe onze vaderen steeds *ontkend* hebben, dat *de Kerk* in deze materie aan de Overheid haar weg had voor te teekenen. De Overheid zelve, zoo hield men beiderzijds steeds staandè, moet *door eigen insicht* in de ordinantiën Gods geleid worden en niet eerst bij de Kerk onderzoek doen naar hare verplichting als *Dienaresse Gods*. Tegenover Rome namen onze Calvinisten met name op dit punt zeer beslist positie. Een vorst, die onder het Goddelijk bestel geroepen was, om bij Godes gratie één van Gods volken te regeeren, stond *in zijn eigen conscientie* voor dien God verantwoordelijk en had zelf, *persoonlijk*, het licht te zoeken, dat God hem in zijn Openbaring ontstak.

Toch, dit geef ik U toe, blijft critiek ook over het standpunt der mannen van de zestiende eeuw geoorloofd; en mits Gij U maar nooit weêr op hen beroept, om op den *Protestantschen* naam *Uw* stempel te zetten, zie ik gaarne ook hetgeen Gij als proeve voor, zulk een critiek levert, op staanden voet onder de oogen.

Ik ga daarbij uit van de zeker niet gewaagde onderstelling, dat tegenover den almachtigen God de plicht tot onderwerping *vanzelf spreekt*, en dat onderwerping aan zijn wil uiteraard het praedicaat van *volledige* onderwerping met zich brengt. Ding iets, hoe gering ook, op dien eisch af, en ge hebt geen God meer. De souverei-

niteit, die in haar aardsehen vorm nooit anders dan beperkt en betrekkelijk *kan* zijn, is, zoodra van een almachtig God en het Eeuwige Wezen sprake is, niet anders dan in den meest absoluuten vorm denkbaar. Ook maar tot eenig schepsel te zeggen: »Gij behoeft u niet aan God, of althans niet volledig, te onderwerpen», is een vernietiging van elk Godsbegrip. Ik vertrouw dan ook, dat Ge als »goed Protestant" U hieraan niet waagt.

Doch hiermeê is de door U aangevochten stelling dan eigenlijk ook reeds onneembaar geworden. Immers ook het volk van Nederland is een schepsel Gods, en de Koning, die dit volk regeert, eveneens. Gij zoudt dus God den Heere zelve in zijn God-zijn, in zijn Majesteit en in zijn Souvereiniteit moeten aanranden, zoo Ge uw verzet volhieldt tegen mijn beweren, dat én onze koning én ons volk gehouden zijn, zich volledig aan God te onderwerpen. Maar sluit dit nu in zich, dat de Koning zijn volk daarom *dwingen* moet, om zich op allerlei wijs aan Gods wil te onderwerpen; of dat omgekeerd het volk den Koning hiertoe dwingen moet aandoen? Gij schijnt het te wanen. Anders toch had ik geïmagineerd: »De Protestant wil niet onderwerping aan God *dwingen* van de Overheid die hem regeert'', eenvoudig geen zin.

Toch ligt deze gedachte zoo hemelsbreed in de Calvinistische sfeer, dat juist de Calvinist steeds staande heeft op de *mag* den Vorst niet gehoorzamen, zoodra zijn *Woord* ingaat." Juist dus het omgekeerde van wat Calvijn beeldt u in, dat wij den Koning het recht toeken tot onderwerping aan Gods wil te dwingen; en de leer der *conscientie wil* en deswege in die conscientie een grens voor deze gehoorzaamheid stellen. Het is dan ook blijkenbaar, dat Calvijn ons noch onze vaders van nabij kent; dat het hem moeite kost om in onze gedachtenwereld in te door zoo vreemd tegenover uw landgenooten te slag toedicht, wat we juist bestrijden.

Van *dwingen* is in onzen stelregel geen sprake. Sprake is er in onzen stelregel alleen van datgeen, waartoe én Vorst én volk elk

in de conscientie voor God gehouden zijn. In mijn rede *"Niet de Vrijheidsboom maar het Kruis"* werd aangetoond, hoe de wettige zucht naar staatkundige vrijmaking, die de volken bezielt, geen bevrediging *kan* vinden in wat de Fransche Revolutie aanbood, omdat deze de vrijheid *van buiten naar binnen* wilde aanbrengen. Ze vergat, dat een volk uit menschelijke personen bestaat, en dat er daarom voor een volk nooit van waarachtige vrijheid sprake kan zijn, tenzij ge eerst die personen innerlijk vrijmaakt. En in dit verband nu stelde ik de bewering op, dat dege, deugdelijke volksvrijheid eerst komt, als én Vorst én Volk begint met zich volledig aan God te onderwerpen. Een waarlijk niet te diepzinnige stelling. Ook Gij immers stemt mij toe, dat een Vorst, die God vreest, geen tyran *kan* wezen, en dat een volk, dat zijn God zoekt, de ruimste vrijheid verdragen kan. En zoolang ik nu, met de Heilige Schrift in Rom. XIII: 1—5, geheel in den zin van onze Calvinistische vaderen, en getrouw aan wat de antirevolutionaire partij steeds pred. den band aan God voor Vorst en Volk, ook bij mogelijker tusschen beiden, *in de conscientie* zoek, heb ik allen k. "historisch" Protestant nog wel zoo goed uit te kome: het uw negentiende-eeuwsch Protestantisme, dat U zeg: *"een volledige onderverping van den Staat aan God"* 1)

kan ik dan ook nog niet anders inzien, of het anti-systema sluit. Er is een God. Omdat Hij God is, beken Hem de volken en regeeren door Hem de Koningen. Toen Staten zijn derhalve gehouden zich volledig aan Hem onderwerpen. Zij kunnen dit slechts in zooverre, als Hij aan beiden zijn wil geopenbaard heeft. Dit doet Hij als God in het forum der conscientie, door hen te bestralen met het licht van zijn Openbaring. Hij geeft Hij in de conscientie en in zijn Woord. Wat Vorst of zijn onderdanen hiervan opvangen, komt

Ik geef ik toe, dat ik juister gesproken had, door niet van Staat en Volk, maar van Vorst en Volk te spreken. Toch sneed de samenvoeging van Staat en Volk reeds de mogelijkheid af, dat ik onder Staat hier iets anders dan de Overheid zou verstaan hebben.

ter hunner verantwoording. De Protestant kan nooit anders oordeelen, dan dat ze gehouden zijn dit licht *persoonlijk* op te vangen, zoo de Vorst als zijn onderdaan, ter ontdekking van Gods wil voor de hun opgelegde levenstaak. Naar gelang ze hiervan nu minder opvangen, staan ze schuldiger en geraken ze op doolwegen; en omgekeerd, naarmate ze dit zuiverder opvangen, gaan ze vrijer uit en wandelen ze op beter paden. De vrijheid der volken wint of verliest naar gelang Volk en Vorst zich meer of minder aan de kennis van Gods wil laten gelegen liggen. En komt er botsing tusschen beider overtuiging, dan mag de onderdaan om Gods wil niet voor den Vorst uit den weg gaan, maar is *niet*-gehoorzamen aan den Vorst uit gehoorzaamheid aan den Koning der Koningen zelfs plicht. Zijn plicht óók om er dan de straffe voor te dragen.

De Leidsche hoogleeraar Taco Hajo van den Honert, ook U niet onbekend, sta hier als mijn getuige, dat zóo en niet anders het stelsel ook der aloude Protestanten was. Hem noem ik bij voorkeur, omdat hij een der jongste getuigen is († 1740) en breeder dan de meesten in zijn werk: *De veris viis Protestantis stelsel* uitspon.¹⁾

Verdriete het u daarom niet, een oogenblik uw aandacht te schenken aan deze paragrafen uit zijn

»Daar is onder de Menschen geene *Overheersching*, maar hij *Vrymagtig* in zijne Regeering is. Sy mag haaren Onderdaanen bevelen, wat haar enkelik *lust*, en *wel* *gevalt*. Neemt de Vorst eerst, volgens het bewijs-vestigde van 't *Xde* *Hoofdstuk* van 's *Keizers* § 40 in haar gemoed overtuygt zijn, dat *God*, die *Wesendlike Onderdaan*, wil, dat sy, als *Gods* *Wesendlike Onderdaan*, haaren *Onderdaanen* sulks van *Gods* wegen gebiede. Agtervolgens dees *gebiede*, zij haare regeering *stipt* waarnemen. *Gebiedende* niet *af*, door een *klaar en onderscheiden* begrip, wetende dat *God* om het haaren *Ondersaten* te gebieden, opgelegd te syn.»²⁾

De § 40 uit Caput X, waar hij verwijst, luidt aldus:

»t Is derhalven geenens menschen, hoe hoog hij ook van *God* wordt

¹⁾ Misschien wel omdat een dispuut met een Roomsche-Katholiek de aanleiding voor hem was tot het schrijven van dit werk. Zijn Cartesianisme bleef in deze §§ buiten spel.

²⁾ T. H. VAN DEN HONERT, *Van de waarachtige wegen Gods*. I, p. 550.

opgegeven in de wereld; ja! al wierdt hij een alleen-heerscher van de geheele Aarde, *geoorloft*, eenig mensch tot synen *lyv-eigen* en *slaav* te maken. Overmits de mensch *Gods lyv-eigen* alleen maar syn mag. Ja! hij mag geen mensch iets, 't sy soo gering als het wil, *gebieden*: eer hy in syn gewissen volkomen overtuygt is, dat *God wil*, en hem, als *synen Stadhouder*, *bevele*, dat hij synen onderdaan sulks sal gebieden. Want *syne heerschappy* over den mensch is *eene verpligting*, en *eene dienstbaarheid*, die hij *Gode*, synen *Wesendliken Heer* moet bewyzen. In welke hy ook deswegen niet *meer* oft niet *min* mag doen, als *God wil* en *gebiedt*, dat hy sàl doen." ¹⁾

Beide malen, Gij merkt dit wel op, is hier met geen woord sprake van *de Kerk als orgaan* om den wil van God te openbaren, maar beroept Taco Hajo v. d. Honert zich op hetgeen *»in het gemoed»* en *»in het gewisse»* door de overheid zelve als Gods wil *»met een klaar en helder begrip»* wordt ingezien. En wat ten slotte de verpligting van de onderdanen betreft, om niet blindelings te gehoorzamen, maar integendeel gehoorzaamheid te weigeren, zoodra de vorst iets *tegen* Gods wil gebiedt, spreekt Prof. van den Honert zich niet minder *beslist* in deze woorden uit:

»En gelyk het *geoorloft* is, iets uyt *eigen goedvinden* in hunne *Regeering*, en *gehoorsamen* te doen; maar daar in sig *stipt* gedragen moeten naar het *heiligen bevel*, *Goddelijk Gebod*: soo mogen de *Onderdanen* ook geenig *Gebod* hanteeren, hoe groot hun gesag; hoe vreeslik hun geweld; hoe wettig se ook aan de *Rechtin* nogten gekomen syn, *gehoorsamen*: ten sy se de over-een-stemming *Gods Gebod*; en dus de *Goddelike herkomst*, en *verbindings-kragt* *er* en *naakt* sien. Noyt vermag de Mensch iets te doen: ten sy *God wil*, sy, dat het hem, oft *onmiddelik in syn verstand*; oft door tussen *Wettige Overheden*; ofte door *voorkomende gelegenheden*, van *God* sy. Dat is: dat *syne volstrakte afhanging van God* *van tyd en saken hem verpligt*; door de *gehoorsaming van God* en *voor Gods eer* te waken. Komt hem *een Gebod* van *syne Overheid* *voet*; dat tegen *een der Geboden Gods* strydt; en dus blykt *God* tot gee *Wetgever* te hebben: hy moet het, het koste wat het wil, veragten; *God alleen gehoorsamen.*" ²⁾

Een standpunt geheel strookend met wat de vier Leidsche Profes-

¹⁾ Ibidem p. 374.

²⁾ Ibidem p. 553.

soren, Walaëus, Polyander, Rivet en Thysius in hun *Synopsis* a°. 1625 aldus schreven: »dat de Overheid in zoo gewichtige materie niet mag afgaan op anderer inzicht of oordeel, maar alle zaak beleiden moet naar eigen helder inzicht en persoonlijke overtuiging. ¹⁾

Uit de stukken blijkt dus, dat het volgens U onmisbaar »orgaan'' niet pas door mij opzij is gezet, maar reeds door de voorstelling onzer vaderen wierd uitgesloten. En nu zijn wij, Antirevolutionairen, wel gewend aan een gestadige veroordeeling van ons standpunt, waarbij de eentonige klacht: *Wat gij veroordeelt, is ons standpunt niet!* ons telkens weer op de lippen komt; en in zooverre rekende ik ook bij het opslaan van Uw critiek op de mogelijkheid, dat zelfs door U op dezen regel geen uitzondering zou worden gemaakt. Maar toch, waarom het verheeld? Nu de redactie van een zoo verdienstelijk Tijdschrift als *De Gids* zich voor het eerst met onze zaken inliet, zou het ons toch tot dank aan U, én als *Gids*-redacteur én als schrijver hebben verplicht, indien de stukken, die *in casu* het geding beslissen moeten, ditmaal de eer hadden genoten, niet ongelezen ter zijde te zijn gelegd.

Immers, als Ge U ook maar eenigszins rekenschap hadt gegeven van de vërreikende beginselen, die de Reformatie in haar leer van »de doorzichtigheid der Heilige Schrift'', van het *Testimonium Spiritus Sancti*, en van »de verlichting des verstands'' beleeft, Gij hadt een critiek, als waarin dit... ~~diagnostisch~~ meesterschap versche lauweren zocht, niet ~~kunnen~~ neerschrijven, en Ge hadt ingezien, hoe we daarom voor de Overheid geen »orgaan'' om Gods wil te openbaren'' behoeven noch begeeren, noch ooit toelaten kunnen, omdat we zoo van heeler harte gelden aan de rechtstreeksche inwerking van den Heiligen Geest op den geest des menschen. Trekt zich die werking uit ons volk terug, het is tot onze straf, omdat wij dien Heiligen Geest te zeer bedroefd hebben. En omgekeerd, onder een Overheid en met medeburgers te leven, in wie die werking overweldigend uitkomt, het geldt ons als een Goddelijke zegen. Maar hetzij we ons in die werking verheugen, of verdorren bij hare ontstentenis, ónzer blijft de roeping,

¹⁾ *Syn. purioris theologiae, Disput. L. § 41.*

om den eisch onverzwakt en onomwonden uit te spreken: Hetzij ge als Overheid regeert, of als onderdaan in den burgerstaat leeft, ge hebt u te *onderwerpen*, en uiteraard *volledig* te onderwerpen, aan den Heere uwen God!

Nog altoos wordt het in onze Gereformeerde kerken bij het uitgaan van den kerkeraad zoo schoon gebeden: »Inzonderheid bidden wij U voor de Overheid, die het U liefd heeft over ons te stellen. Geef dat haar gansche regeering daarnaar gericht zij, *dat de Koning aller Koningen over haar en hare onderdanen regeere!*

In gebedsvorm geheel hetzelfde wat in mijn toespraak heette: Onderwerping van Vorst en Volk aan den Heere onzen God!

Is dit punt hiermede, ook U ten genoegen, afgedaan, dan kom ik nu op wat Gij inbrengt tegen mijn drievoudig parool: »Vrede onder de gedeelde kinderen des lands komt er *dán* eerst, als de Staat de *religie* weer aan de belijders, de *zedelijkheid* weer aan de consciëntie, en de *wetenschap* aan de haar inwonende kracht overlaat." Uw bezwaar tegen deze stelling geldt niet hoofdzakelijk haar inhoud, maar meer het gebruik, dat ik er als parool van maak. »*De Religie voor de belijders*" toch vormt u. i. daarom geen tegenstelling tegen het Liberalisme, overmits de Liberalen, naar uw zeggen, ons in de *wereld* begiftigden. De »*zedelijkheid aan de consciëntie*, »*de wetenschap*, alleen reeds, omdat de wet het huwelijk niet *staen* stelt, dat »*de wetenschap worde overgelaten aan de haar inwonende kracht*," is, naar Gij de zaak beziet, slechts teekening van het gelukkig Dorado, waarin wij, dank zij het hooge standpunt, dat het Liberalisme innam, sinds menschenheugenis verkeerden.

Van uw eerste tegenwerping zag ik vreemd op! Hoe, Gij alleen vreemdeling in ons Nederlandsch Jeruzalem! Niets U ter oore gekomen van de volmaakt onwettige, gewelddadige ingrijping, die de Staat zich in 1816 in het godsdienstig leven der natie veroorloofde? Niets ervan door U opgemerkt, hoe de Bestuursinrichting, die destijds door de Overheid aan de kerken is opgelegd, aanleiding en oorzaak is

geworden van de schandelijke Dragonaden in 1834; van de heerschappij, die de Moderne richting allengs in de gemeenten verkreeg; van al het getwist en gekrakeel, waaraan onze kerken nu een halve eeuw lang reeds ten prooi zijn; van de duldelooze krenking, waaraan de zonen, wier hart tot de vaderen bekeerd was, in hun eigen huis hebben blootgestaan; van het conflict, dat in 1886 te Amsterdam uitbrak, en de nieuwe Doleantie, die daaruit volgde; van het sektewezen, dat bij zulk een droeven staat der Kerk al toemelooser uitbrak; van de grievende en aangrijpende verdeeldheid, waardoor mannenbroeders, die in beginsel bijeenhooren, vaneen wierden gescheiden; en *last not least*, van al de aanfluiting en de verachting, waarin de Kerk en met haar de Religie door deze, voor mijn besef, heiligschennende inmenging gekomen is.

En dat noemt Gij de Religie aan de Belijders overlaten! Maar tast, voelt Ge dan niet, HoogEdelGestrenge Heer, hoe Ge door zúlk een beweren ons wel dwingt ons vertrouwen in uw Liberalistische leuzen niet al te breed uit te meten. Of wat doet Ge, hier anders dan de oude geschiedenis van het »Gelijkheid, Vrijheid en Broederschap'' herhalen. o, Gewisselijk »*Egalité, Liberté, Fraternité*'' op elke frontespies graveeren, en dan met de guillotinekar voor die opgeluisterde gevels voorbijdraven! Denk het toch eens in, dat de *Coup d'Eglise* van 1816 *niet* ware geschied, en immers noch van de Separatie van 1834, noch van het lijden van D^s. Ledeboer en D^r. Kohlbrugge, noch van het Conflict en de Doleantie in 1886 zou ook maar sprake zijn geweest. De Kerk en de eere der Religie ware overgelaten aan den eisch van haar eigen leven. Wat geestelijk en historisch het machtigst was, zou getriomfeerd hebben. Om uit de laatste dagen te spreken, nooit zou de twist en de tweedracht, gelijk nu, in elke kerk en in zoo menig huisgezin zijn uitgebroken. Onze rechtvaardige en onpartijdige menen niet het droeve schouwspel hebben overzien van Belijders des Heeren, die tegen elkander kwamen. En, om ook mijn persoonlijke wonden niet te bedekken, het Liberalistisch begrip van vrijheid zou mij niet op den duren pijnlijk zoo menig verloren vriend zijn te staan gekomen.

Juist het *tegendeel* van »overlaten van de Religie aan de Belijders" was het richtsnoer van uw geestverwanten en is het nog. Toen het *Nut* had uitgediend, hebt Gij, pleitbezorgers der revolutionaire beginselen, de Nederduitsche Gereformeerde Kerken als instrument misbruikt, om de religie onzer vaders bij hun nageslacht uit te roeien, en *door* de Kerk — God vergeve het den schulde — de religie *in* de Kerk ontkerstend. Dat deze toeleg toch ten deele mislukt is, verkleint in niets de beloopen schuld. De wederopwaking van het Christelijk leven toch dankt ons vaderland aan invloeden, van den toeleg der Liberalisten volstrekt onafhankelijk. Voor uw geestverwanten was dit geen resultaat, waarop men gemikt had; eer een streep door de opgemaakte rekening. Vooral uit tweeërlei Liberalistisch bedrijf blijkt dit overduidelijk. Vooreerst uit wat Gij met de godgeleerde faculteit aan onze Staatshoogescholen hebt gedaan, en ten andere uit uw »Christelijke deugden" in de Schoolwet.

De theologische faculteit oefent, dit ontkent Gij toch niet? een overwegenden invloed op de Religie uit. Welnu, wel verre van deze faculteit »aan de Belijders over te laten," hebt Gij aan de Overheid het recht voorbehouden, om deze faculteit *en* te regelen *en* te bezetten, en in den aanvang dezer eeuw zelfs van Staatswege de verplichting opgelegd, dat elk toekomstig predikant er moest studeeren. Toen de Minister Heemskerk in 1876 voorsloeg, om althans op dit punt aan Groen van Prinsterers vermaning gehoor te geven, en van Staatswege zulk een faculteit der godgeleerdheid niet meer te onderhouden, zijn het *Uw* geestverwanten in de Kamer geweest, die op herstel van deze faculteit hebben aangedrongen. En terwijl men in de Koffiekamer niet verheelde, dat toeleg hierbij was, de wederopleving van het Calvinisme tegen te houden, heeft uw partij in openbare zitting een *resolutie* van deze faculteit doorgedreven, die wat opvatting en methode heeft, het godsdienstig onderwijs aan al onze Staatshoogescholen *trouwens* wringt in *een* kader. Erger nog, toen in den Gemeenteraad van Amsterdam in de zonderlinge voorslag te berde kwam, om uit de Staten een *douceur* aan de Haagsche Synode te geven, hebben de *niet* *protestante* Regenten van Amsterdam een bepaling in het contract *afgeleend*, *dat de Synode*

in Den Haag nimmer jonge mannen van andere dan de Staats-hoogescholen tot de Evangeliebediening zou toelaten. En nu, Gij weet het zoo goed als ik, ál de mannen, die dat kunststuk volvoerden, waren volbloed *Liberaal!*

In de Schoolwet maakten uw vrienden het al even bont. Zoo-veel toch is ook U wel van de Christelijke Religie bekend, dat de tegenstelling tusschen »Christelijke" en »maatschappelijke" deugden of in Arminiaanschen of in Gereformeerden zin kan genomen. In Gereformeerden zin is »burgerlijke gerechtigheid" die zedelijke adel, die op het leven in de burgermaatschappij een hooger stempel drukt, terwijl »Christelijke deugden" niet anders zijn dan »door den Heiligen Geest ingestorte hebbelikheden", die doelen op het leven zonder vlek of rimpel in het leven hiernamaals. Geheel afwijkend waarvan de Arminianen leerden, dat »Christelijke deugden" zijn die zedelijke eigenschappen, wier inprenting we danken aan het hooger zedelijk standpunt, dat Christus in vergelijking met Mozes en de Profeten zou hebben ingenomen. Hoe ook gewend of gekeerd, was dus de inlassching van deze formule in de wet van 1857 het tegendeel van een overlaten van »de Religie aan de Belijders". Het was, heel anders, een ingrijpen van de Overheid in de zaak der Religie, om de Arminiaansche opvatting over de Gereformeerde te doen zegevieren. »Christelijke deugden" toch, in Gereformeerden zin, kweekt niet de meester op school, maar alleen de Heilige Geest in het hart. Ze komen niet uit de boeken, maar uit *den Christus*. Ze zijn vrucht niet van schoolopvoeding, maar van het *geloof*. Dát bedoelde Art. 23 der Schoolwet dus *niet*. Neen, de wet bedoelde wel degelijk »Christelijke deugden" in den Arminiaanschen en Sociniaanschen zin te eeren, en, gedekt door dit schild, de wederopbloeiing van de Religie, gelijk onze vaderen die beleden hadden, te voorkomen. Gij en uw geestverwanten kondt vrede met die formule nemen, omdat ze U in het gevele kwam en paste bij uw religieuze denkbeelden. Maar óns druischte ze lijnrecht tegen onze Religie en onze Belijdenis in, en deed, erger nog, als *blinddoek* dienst, om de argelooze plattelandsbevolking in den waan te laten, alsof de Staatsschool nog wel waarlijk stond op het fundament van Gods heilig Woord.

Zoo ziet Gijzelf dus, Hoog EdelGestrenge Heer, wat er aan is van uw voorgeven, als had ook het Liberalisme »de Religie aan de Belijders overgelaten.” Mijn tegenstelling, zoo schreef Ge op bl. 555 van uw critiek, was U »niet volmaakt helder”. Gun mij de stille hoop, dat mijn toelichting het U thans voor het minst *iets helderder* gemaakt hebbe. En mocht Gij tegenwerpen, dat toch niet alles wat ik opsomde, aan de Liberalen in engeren zin ten laste komt, dan zij mijn antwoord, dat ik reeds met wat *zij seken* deden mijn pleit genoegzaam gewonnen acht; en voorts dat ze ook voor wat *achter* hun optreden ligt, niettemin de volle verantwoordelijkheid dragen, in zooverre ze èn den wissel der Synodale organisatie èn dien van de Schoolwet als één man endosseerden.¹⁾

Korter kan ik zijn bij uw protest tegen het »overlaten *der zedelijkheid aan de consciëntie*”. Hier toch raakt uw degen de mijne zelfs niet, omdat Gij iets bestrijdt, dat ik nimmer hoop te verdedigen en ook in mijn toespraak op de Deputatenvergadering noch bedoeld noch gezegd heb. De Overheid, zoo voert Gij mij tegen, maakt wetten op den persoonlijken eigendom, op het huwelijk en op nulliteit van contracten ter oorzaak van onzedelijke bedingen; mocht de Overheid dit niet, dan zou er eenvoudig geen wetgeving mogelijk zijn; een wetgeving, die met het menschelijk leven in aanraking komt, onderstelt zedelijke overtuiging. — Hierover nu verspil ik geen woord. Wat ik zoo straks over de verplichting van de Overheid, om zich bij haar regiment aan den wil van God te onderwerpen, schreef, bewijst voldoende, dat Gij mij hier een meening toedicht, die ik beslist verwerp. Slechts teken ik, nu Gij dit punt toch ter sprake brengt, ook hier even aan, hoe *Gij* wilt, dat de Staat een *autonome zedeleer* als richtsnoer zal kiezen, terwijl wij, Antirevolutionairen, tegen uw autonome, als het kruierend oeverzand wisselende, overtuiging, de onveranderlijke beginselen stellen van Gods wet. Of om het krasser uit te spreken, als de volgelingen van Van Houten,

¹⁾ Voor uw opmerking, dat de Minister Mackay Art. 23 in zijn ontwerp niet schrapte, zij het mij veroorloofd U te verwijzen naar *de Standaard* van 10 Juni 1889.

Malthusius of Domela Nieuwenhuis de hooge hand ten onzent kregen, dan zou uw autonome zedeleer eischen, dat onze wetgeving op het Huwelijk in die van Vrije liefde en op het eigendom in communiaal bezit wierde omgezet. Dat komt van dat *autonome*; een uitdrukking die niet beduidt, wat Gij er van maakt: »levende onder zelf beraamde wetten», maar als technische uitdrukking beteekent: een zedeleer, die *afgesneden is van den wortel der Religie*, en deswege niet aan den wil van God gebonden is; zich ontwikkelend bij maniere van een physisch proces. Doch, dit latend voor wat het is, veroorloof ik mij de opmerking, dat mijn protest alleen ging tegen de gedurig weer boven komende pogingen, om *het zedelijk leven* niet aan de burgerconscientie over te laten, maar van Staatswege in een bepaalde richting te sturen, te octrooieeren en te propageeren. Als de Koning rechtsbepalingen omtrent het huwelijk, als zijnde een contract, maakt, regelt hij deze aangelegenheden, voorzover *de rechtssfeer* dit eischt, maar hij stelt geene *zedemeester*. »Zedelijkheid» daarentegen is heel iets anders, want ze geldt de gezindheid en de gedragingen van de burgerij *buiten* den rechtssfeer. En als ik dan zie, hoe de Liberalisten den weg op willen, om de opvoeding der kinderen uit de handen der ouders te nemen; om bij de sociale wetgeving van boven af het huiselijk leven te beheerschen; om in zake de prostitutie de ondeugd te octroyeeren; en zelfs om in zake het drankmisbruik patriarchaal tusschen beide te treden, dan kom ik hier met al de kracht die in mij is tegen op. Eisch toch van alle *zedelijk* leven, zal het van den echten stempel zijn, is dat het wortele in *persoonlijke* verantwoordelijkheid, en juist dat karakter van *persoonlijke* verantwoordelijkheid heft deze zedelijke Staatsvoogdij op.

Op het bolwerk dat Gij tegen mijn derde stelling: »*De wetenschap* overlaten aan de haar inwonende kracht» opwierpt, plant Ge geen enkel affuit, laat staan een stuk geschut, zoodat ik eigenlijk niets te verdedigen heb. Al toch wat Gij er van zegt komt neer op het beweren »dat elk Liberalist dit van harte beaamt» en »dat

de Liberalen zich nooit aan (het tegendeel) hebben bezondigd." Wat Ge toch op deze verklaring over het geschil tusschen *Free Trade* en *Fair Trade* volgen laat, en met name uw tirade over het »verkiezingswerk'', licht ik liefst uit het debat. Het woordenspel waarin Ge U hierbij vermeit, moge als proeve van ironie verdienen; voor wie logisch denkt gaat het te zeer mank aan een *metabasis eis allo genos*, om als schakel in het debat te gelden¹⁾. Zoo laat Gij dus mijne stelling onaangetast; meer nog Gij *beaamt* ze. Toon ik U dus aan, dat uw geestverwanten juist *in strijd* met deze stelling gehandeld hebben, dan win ik tweeërlei. Dan toch blijkt hoe het Liberalisme ten deze met fraaie leuzen pronkt, maar achter het hagelblank gepleisterd graf een geheel anderen inhoud bergt; en blijkt almeê t het program van de partij, waartoe het mij een eere is te boren, zelfs door den besten Liberalist *als programartikel* niet w gewraakt.

Dit nu aan te toon, alt licht.

De toestand ons d. i. uwe geestverwanten op *wetenschappelijk* terrein geschapen, is aldus samen te vatten: De Staat richt in zoo groote getale inrichtingen van Hooger Onderwijs op, dat er reeds voor het

*) Bedoelde zinsnede luidt: »Misschien is echter de beste verklaring van dit gezegde te vinden waar het geldt de toepassing er van op een bepaalde wetenschap, bijvoorbeeld in de volgende woorden: »Wij zijn noch in doctrinair zin voor Free Trade, en evenmin stelseljagers voor protectie. Alleen eischen wij dat de Overheid zich ook hier naar den gang van het werk zal schikken.» Is dit, de wetenschap, overlaten aan de haar inwonende kracht, dan is of de kracht die in de economische wetenschap woont al zeer zwak, of wel de nadruk moet geheel vallen op het woord »overlaten''. Naar den gang van welk werk de Overheid zich intusschen zal hebben te schikken, blijkt niet. Is de onderstelling te gewaagd, dat hier dat werk bedoeld wordt, dat in de eerste plaats tot de bemoeiingen der deputaten behoort, namelijk het verkiezingswerk?»

De *metabasis eis allo genos* is hier buiten twiifel. Sprake was van een »overlaten van de wetenschap aan de haar inwonende kracht.« Gij daarentegen gaat spreken over de wijze waarop de overheid van de resultaten der wetenschap bij haar Landsbestuur partij dient te trekken. Twee geheel uiteenlopende quaestien; de eene raakt het vraagstuk, of de Overheid heerschappij *over de wetenschap* mag oefenen; de andere of de wetenschap heerschappij *over de Overheid* moet oefenen. Juist dus het *tegendeel*. Doch genoeg hiervan. Gij spraakt ironisch, en in de ironie, mits ze geestig zij, vergeeft men veel.

Staatsonderwijs personeel te kort schiet en hulp in het Buitenland moet gezocht. Voor het Vrije onderwijs, in naam toegelaten, blijven aldus niet noemenswaarde krachten beschikbaar. De Staat bindt aan dit onderwijs een privilege voor schier alle invloedrijke betrekkingen, zoo op het gebied van Regeering als van Onderwijs. De Staat besteedt voor dit Onderwijs zóó veel geld, dat finantieele concurrentie feitelijk is uitgesloten. En eindelijk, de Staat houdt door de aanstelling van het Collegie van Curatoren en vooral door *de benoeming der Professoren* aan zich de beslissing *in welken geest* en *in welke richting* het Hooger Onderwijs zal gegeven worden. Hieruit volgt alzoo: 1°. dat er in Nederland van beoefening der wetenschap in hooger zin buiten den kring der door den Staat aangestelde hoogleeraren en door den Staat straks gesalarieerde kweekelingen, feitelijk geen sprake valt. De Rijks-Hoogescholen met haar *dépandances* zuigen alle krachten naar zich toe. 2°. Dat een vrije inrichting voor Hooger Onderwijs gedwongen wordt de concurrentie te aanvaarden op voorwaarden, die het uithangbord van wettelijke *Vrijheid* tot een belaching maken. En 3°. dat, zoo dikwijls tweeërlei richting op wetenschappelijk gebied principieel tegenover elkander treedt, *die* richting het altoos winnen moet, die op de gunst van de machthebbenden kan rekenen.

Gij ziet dus zelf, dat uw beweren, alsof de Liberalen de wetenschap aan de haar inwonende kracht overlieten, volstrekt niet opgaat. Eer integendeel wordt de wetenschap ten onzent beheerscht door *Staatsregeling*, door *Staatsgeld*, door *Staatsprivilegie*, door *Staatskenze* bij de benoemingen. Hoe heel anders dit bij den oorsprong van het Universiteitsleven was heb ik in mijn *»Strikt genomen»* breeder aangetoond ¹⁾ en is in de doorwrochte studiën op dit terrein van Dr. Heinrich Denifle op nieuw bevestigd ²⁾. Elk nieuw onderzoek brengt telkens duidelijker aan het licht, wat ook Gij trouwens niet zult ontkennen, dat op wetenschappelijk erf gedurig school tegen school optrad en hoe het juist door de vrije worsteling dezer scholen was, dat de ontwikkeling der wetenschap vooruitkwam.

¹⁾ DR. A. KUYPER. *Strikt genomen*. Amst. 1880.

²⁾ HEINRICH DENIFLE. *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin 1885.

Maar ten onzent heeft het Liberalisme hiertoe aan de wetenschap den pas afgesneden. Aan scholen, die slechts *relatief* verschilden, gaf men soms gelijken kans, maar bij scholen, die principieel tegenover elkander stonden, maakte men zich van *de min gewilde* altoos heimelijk af, door ze uit te sluiten, en wapende de Overheid de andere dubbel sterk door haar een officiële sanctie te leenen. Siegenbeek kreeg een hoogleeraarsstoel, maar Bilderdijk werd op taalkundig gebied buiten de Synagoge gesloten. Omdat Bilderdijk antirevolutionnair was, keerde men te vuur en te zwaard zijn benoeming te Franeker. En toen, onder de auspiciën van Koning Willem I, bij het Amsterdamsche Atheneum een leerstoel voor de Vaderlandsche Geschiedenis was opgericht, juist met het doel om Bilderdijk in het ambt te zetten, waren het twee liberale Hoogleeraren, die verklaarden op staanden voet hun ontslag te zullen nemen, bijaldien Bilderdijk benoemd wierd, — en de machthebbenden gingen Bilderdijk voorbij. Met Da Costa handelden uwe geestverwanten evenzoo. Reeds het enkele denkbeeld om den man van »*de Bezwaren tegen den geest dezer eeuw*» een letterkundig college te laten geven, deed de heeren sidderen en beven; en ... Da Costa stierf evenals Bilderdijk ambteloos. Thorbecke kreeg in Leiden macht om de aanstaande Staatsrechtsgelerden naar *zijn* denkbeelden te vormen, maar aan Groen van Prinsterer sneed men de gelegenheid tot propaganda voor zijne begiⁿselen af. Waar dit reeds aan het hooge hout dezer corypheeën geschiedde, wat zal ik daar nog spreken van wat aan het kreupelhout overkomen is. En waar dan nog gelijk in de Geer van Jutfaas een onzer tot een kathedr geroepen wierd, daar gaf men hem de studie van het onschuldige Romeinsche recht, om de filosofie van het recht en vooral het staatsrecht te bewaren voor veiliger handen. En dat noemt Gij nu het »overlaten van de wetenschap aan de haar inwonende kracht», en Gij maakt U zoo weinig een denkbeeld van de ondragelijke tyrannie, die juist op wetenschappelijk gebied door het Liberalisme wierd en wordt uitgeoefend, dat Gij (natuurlijk geheel te goeder trouw) kunt neerschrijven: »*Wij liberalen hebben ons ten deze nimmer bezondigd!*» Doch ik bid U, verstaat Ge dan niet, hoe de benoe-

ming van één enkel man als Bilderdijk of Groen van Prinsterer heel den loop der wetenschappelijke ontwikkeling op menigerlei gebied zou gewijzigd hebben? En is het niet klaar als de dag, hoe de benoeming van een Hofstede de Groot te Groningen, van een Scholten te Leiden en van een Opzoomer te Utrecht waarlijk niet voor zoo gering deel den gang der geesten beheerscht heeft. Dat mannen als Bilderdijk en Groen van Prinsterer, ook zonder ambt, tóch invloed oefenen, is volkomen waar. Ook in hun ambteloos woord school stoere kracht. Maar wel verre dat Gij U op dit notoire feit tot vrijspraak van het Libéralisme zoudt mogen beroepen, komt het gepleegde onrecht juist door dezen *ambteloosen* invloed in te scheller licht te staan. Indien toch deze mannen reeds door hun roepen *van den wal* zulk een ongemeenen invloed op de beweging van het »schip van Staat" uitoefenden, wat zou dan de macht van dien invloed wel geweest zijn, zoo ook hun op hunne beurt het stuurrad in handen ware gegeven, om den koers te bepalen, die het schip nemen zou.

En vraagt Gij mij, of ik dan zou willen dat de Overheid die immers ook in mijn stelsel een overtuiging bezit, met onverschillig oog de ontwikkeling der religie, der zedelijkheid en der wetenschap aanzag? Deed ik dát, mijn oude vriend Dr. Hoedemaker, zou volkomen gelijk hebben, dat mijn plaats aan Uwe zijde op het terrein der revolutie was; nu niet wat de illiberale *practijk* uwer geestverwanten aangaat, maar wat het *beginsel* betreft. Maar dit is mijn standpunt dan ook *volstrekt niet*. Integendeel, m. i. is de Overheid wel ter dege geroepen, om zorg te dragen, dat de *ware* religie bloeie, de van God verordineerde zedelijkheid tiere, en de echte wetenschap in wasdom winne. Bleek dan ook, dat de Overheid door haar actief optreden de *ware* Religie bevorderen, de *dege* zedelijkheid besproeien, en de *echte* wetenschap kweeken kon, ik zou zonder aarzelen achten dat het haar plicht was, dien weg in te slaan. Nu daarentegen God ons in de Historie toont, hoe de ware Religie dán alleen frisschen bloei kent, zoo ze aan de Belijders wordt overgelaten, hoe de zedelijkheid dán alleen op echten wortel stoelt, zoo het verantwoordelijk besef der Burgerij door geen staatsvoogdij

verzwakt wordt, en hoe de echte wetenschap dán het fierst het hoofd opheft, als ze zonder krukken op eigen beenen mag loopen, gelijk dit oudtijds het geval was, — nu concludeer ik, dat de Overheid juist krachtens haar roeping om als *Dienaresse Gods* haar Koning te dienen, zondigt tegen Hem, zoo dikwijls ze door staatsinmenging de vrije ontwikkeling op dit drievoudig heilige erf stoort.

Uw slotopmerking levert bewijs voor de scherpte van uw blik. Gij ziet toch in en spreekt het uit, dat in de laatste jaren zeker deel der Conservatieven zijn steun aan de Antirevolutionaire partij bood, en dat zeer kennelijk bij deze meer conservatieve geesten de toelag uitkomt, om het democratisch element in de antirevolutionaire partij aan banden te leggen. Ook vermoedt Gij niet ten onrechte, dat deze conservatieve sympathiën mij soms pijnlijke oogenblikken bezorgen. Ja, dat *al* te sterke invloed van deze sympathiën ten leste op verbastering van den antirevolutionairen stam zou kunnen uitloopen.

Toch geeft Gij ook bij deze fijne opmerking te veel vat op U, dan dat ik mij het genoegens ontzeggen zou, ook op dit punt met U af te rekenen.

En dan kom ik al aanstands op tegen uw zonderlinge vergelijking van den strijd op *kerkelijk* met dien op *staatkundig* gebied. Vat Gij dan metterdaad het verschil niet tusschen beide? In de Kerk mag ik dáárom niet gehoorzamen aan eene organisatie, die de souvereiniteit van Christus in zijn kerk vernietigt, omdat de Kerk »*de vergadering der geloovigen*» is; en reeds het enkele denkbeeld van een vergadering van »geloovigen», die heult met wie Christus souvereiniteit in zijn Kerk aanrandt, een *contradictio in terminis* zou zijn. In den Staat daarentegen leven we niet als »geloovigen», maar als *burgers* mét ongeloovigen saâm, en ben ik dus van alle verantwoordelijkheid voor den gang van het staatsbestuur, mits ik als kiezer mijn plicht doe, vrij. Ook wat Gij mij aanwrijft, als had ik »de Kerk bestormd» werp ik verre van mij. Toen onze vaders tot het inzicht kwamen, dat ze niet langer onder de Pauselijke Hierarchie móchten verkeerren, hebben ook zij niet de Kerk »bestormd», maar eenvoudig

het venster geopend en de frissche lucht weer binnengelaten. Revolutie en Revolutie, Gij stemt mij dit toe, zijn ook in de Kerk *twee*. Wie ongemerkt, in de stilte van het paleis, den Vorst onttroont, zonder dat er een druppel bloeds vergoten wordt of een enkele oproerkreet op straat wordt vernomen, pleegt wel terdege *Revolutie*. Dit nu hebben uw geestverwanten gedaan, toen zij ongemerkt en heimelijk den Christus in zijn Kerk ontroond hebben, en de Synodale macht in zijn plaats stelden. En als nu trouwe aanhangers van den onttroonden Koning weer den moed grijpen, om in het Paleis en op straat voor hun Koning te gaan roepen, en het er voor over hebben, dat ze deswege gehekeld, vervolgd en gesmaad worden, dan plegen deze mannen *geen* revolutie, maar doen ze slechts hun *plicht*. Welnu, zoo deden en doen wij. Wij hebben eerst jaren lang alle ons ten dienste staande middelen uitgeput, om uwe geestverwanten van verkeerdheid te overtuigen en ze te bewegen, dat ze den Christus weer als Koning in zijn Kerk zouden huldigen. En eerst toen men ons, in plaats van ons hierin ter wille te zijn, dwingen wilde, om aan deze ontrooning van onzen Koning *zelf medeplichtig te zijn*, hebben we den moed gehad, om in het Paleis en op straat weer voor onzen Koning uit te komen, en getroosten we ons thans met blijdschap al den druk en de geldelijke offers, al den smaad en de vervolging, waaraan deze stap ons blootstelt. Goede rechtsgeleerden zouden dit *Loyauteit* noemen, maar noem Gij het dan ook geen *Revolutie*. Het is juist het *tegendeel* er van. Het krachtigst protest dat ge *tegen* Revolutie in de Kerk kunt indienen.

Reeds uw parallel tusschen mijn strijd op kerkelijk en staatkundig gebied gaat dus mank. En wat nu betreft uw qualificatie van de conservatieve elementen in de Antirevolutionaire partij, als ware het konterfeitsel dezer mannen geleverd in het beeld van lieden, die »voor de godsvrucht vrijwel onverschillig, van cynisme moeielijk zijn vrij te pleiten,» heusch ze doet geen eere aan de lens in Uw photographisch apparaat. Toch is het mij geen raadsel, hoe Gij dit onjuiste conservatieve beeld op uw collodionplaat opvingt. Sinds een tiental jaren toch hebt Gij in den kring uwer geestverwanten een groepje gewezen conservatieven ontmoet, die zich *niet* bij ons maar

bij U aansloten, en wier portret in den »Cynicus, voor alle religie onverschillig!" treffend juist door u gemaald is. Het is wat Groen van Prinsterer ons van de voormalige conservatieve partij zoo gedurig voorhield. Er waren tweelingbroeders in haar schoot: Ezau de cynicus en Jacob de schuchtere. En nu is zeer zeker, conform Groen van Prinsterers profetie, de *fractie-Forrest*, gelijk hij ze gaarne noemde, ten slotte bij het antirevolutionaire hoofdcorps aangekomen, maar de »cynische Ezau" dacht er niet aan om onze haven op te zoeken. Die zette zijn scheepke op het Liberalistisch strand. Maar al begrijp ik deswege uitnemend, hoe Gij, door de kennismaking met zoo heterogeen element in eigen kring, U zijt gaan inbeelden, dat zóó nu »een conservatief" er uit zag, en dat dus zóó ook de Conservatieven op de Deputaten-vergadering moesten wezen, toch teeken ik tegen zoo bedenkelijke verwarring van personen protest aan. Van wat slag de conservatieven zijn, die met *Uw* partij meegaan, zag men nog onlangs uit wat de zoogenaamde *Nationale Unie* in de residentie deed. Maar zóó zijn de conservatieven van de *fractie-Forrest* niet. En als Gij ook maar één hunner, al was het Mr. Huber, die zelfs geen *Standaard* meer leest, U nog langer in dit beeld van den »cynischen Gallio" gingt voorstellen, zoudt Gij ongemerkt schuldig worden aan roof van den goeden naam uwer medeburgers. Neen, zelfs een man als Mr. Huber, hoever ook zijn conservatieve sympathien gaan, is uit overtuiging des harten belijder van den Christus en heeft geen druppel cynisme in zijn bloed.

Bovendien, geheel uw tegenstelling lijdt aan onjuistheid. Democratische en Conservatieve neigingen staan na den keer, die in de denkbeelden kwam, zoo weinig principieel tegen elkander over, dat Lord Churchill tot óver Englands grenzen ons het beeld toont van den *democratischen* conservatief. Vooral U, die dit conservatisme van de Antirevolutionaire partij in verband met de Roomsch-Katholieke Kerk bespreekt, kon dit verschijnsel niet ontgaan zijn. Niet toch in Amerika alleen zoekt de Roomsch-Katholieke geestelijkheid haar kracht in het opkomen voor de rechten en vrijheden des volks. Ook aan den Rijn gaf Bisschop von Ketteler het sein tot deze democratische zwenking en zijn opvolger Bisschop Moufang arbeidde voort

in zijn geest. Geloof mij, ook de conservatieve machten in Europa hebben *iets geleerd*, en deels uit zucht naar zelfbehoud, deels uit mededoogen, zich even hartelijk tot de lagere volksklasse gekeerd, als de *bourgeoisie satisfaite* zich van haar afwendde. Gij weet hoe Dr. Schaepman ten onzent op Roomsch-Katholiek terrein dezelfde geestesrichting vertegenwoordigt, en hoe hij en alle conservatief, die dit beter spoor insloeg, hiermeê inging tot den oogst der denkbeelden, die Groen van Prinsterer gezaaid had; Groen, de *principiele* conservatief bij uitnemendheid, maar in *democratische* rijpheid voor geen Lord Churchill onderdoend.

Welnu, in dien goeden, nobelen zin van het woord wensch ook ik, als goed Antirevolutionair, tevens goed Conservatief te wezen. Stellig uitgedrukt noemt onze partij zich de *Christelijk-historische*, en het is dit *historisch* geworden *Christelijk* element, dat wij als de Heiligheid onzes Heeren in het hart van ons volk conserveeren willen, en dat door uw geestverwanten aanhoudend met uitroeiing bedreigd wordt. Komt hier nu bij, dat dit *Christelijk* element nog steeds warmer gewaardeerd wordt door *de armeren* naar de wereld, dan door de machtigen en aanzienlijken in den lande, hoe kan het dan anders, of deze *Conservatie van het Christendom* in onze natie moest van zelf steun zoeken in den breederen kring van Prins Willems »kleyne luyden”, en reeds uit dien hoofde noodwendig *democratisch* getint zijn.

Dat bij deze geleidelijke ontwikkeling der geesten een gewezen Bedienaar van het Evangelie er meer zijn ideaal in zocht, om met de Galileërs van Genesareth's meer, dan met de machtigen in Jeruzalem één van zin en ziel te zijn; en dat omgekeerd mannen van hooge geboorte en positie meer op beteugeling van het radicalisme, dat de lagere klasse steeds aankleeft, bedacht zijn, bemoeilijkt de gemeenschapelijke handeling wel soms, maar maakt daarom dit gezelschap nog niet tweedrachtig. Veeleer was het mij altoos een genot op onze steeds druk bezochte Deputaten-vergaderingen, de heirschare van deze »kleyne luyden” liefelijk doormengd te zien met de edelen onzes volks; niet als een doorenmengeling van twee *strijdende*, maar als een samenstrengeling van twee elkaar *aanvullende* elementen. Rijk en

arm ontmoetten er elkander, omdat God die beide als onmisbare bestanddeelen in ons éene Volksleven schiep.

Vreeze noch zorg heb ik daarom voor onze toekomstige ontwikkeling. Een conservatief die naar ons overkomt, wordt *eo ipso* antirevolutionair; want men kan nu eenmaal zelfs de grondbeginselen van ons Program niet beamen, zonder reeds daardoor *tegen* de beginselen der Revolutie *voor* de eeuwige beginselen van het Woord van God gekozen te hebben. En al geef ik U toe, dat zoomin onze partij als de uwe het gevaar ontkomen kan, dat hier of ginds »een valsche broeder” zich in haar uniform steekt, toch zal dit altijd zóó hooge zeldzaamheid blijven, dat de invloed van zulk een politiek *hypocriet* op de massa onzer vrienden zonder invloed blijft. Op het gehalte onzer kiezers zal het ten slotte toch altoos weer aankomen, en in het cijfer onzer kiezers telt het *onzuivere*, hypocriete element voor minder dan nul. Ge gaaft dit zelf toe, toen Ge den Voorzitter van de Deputatenvergadering in het beeld der drie Schikgodinnen teekendet, en wierpt al te wreed dit uw sierlijk beeld met eigen hand omver, toen Ge aan het slot van uw opstel diezelfde drie Schikgodinnen ons voorsteldet als nu »*vastgeboid in de conservatieve kluisters*” van hen, wier levensdraad ze immers voor het afsnijden hadden. Och, de zaak zelve spreekt te duidelijk om nog betoog te behoeven, dat de Antirevolutionaire partij wel conservatief *moet* zijn, omdat ze voor een *historisch* verleden opkomt, maar ook nooit anders dan conservatief in *democratischen* zin *kan* wezen, omdat ze op het eigenlijke volk in zijn *lagere*, en daarom *breedere* rangen rust.

Meer, Hoog EdelGestrenge heer, verg ik van uw aandacht niet. Alleen zij mij als postscriptum nog een enkel woord gegund over wat ik zou willen noemen *een persoonlijk feit*.

Hiermeê doel ik niet op wat Ge schreeft over den ironischen glimlach, waarmee menig Deputaat mijn verzekering zou hebben aangehoord, dat »het Roomsche systeem van staatsrecht in ons vrije Nederland toch nimmer zal triumfeeren”; want gulweg geef ik U toe, dat voor Nederland evenzeer de tijd voorbij is, om ooit weder in

de geheelheid van zijn nationaal bestaan calvinistisch te worden. Slechts vergist Ge u, zoo Gij waant, dat hiermêe *mijn* levensideaal zou vernietigd zijn. Immers reeds sinds 1869 stelde ik steeds het feit op den voorgrond, dat ons volk thans uit drie bijna gelijke deelen bestaat, en dat slechts zúlk een staatkunde recht van bestaan in een *gemeend* volk heeft, die met het goed en deugdelijk burgerrecht van elk deze drie deelen rekent.

Neen, het persoonlijk feit schuilt in uw slot.

Daar schreeft Ge :

Er zijn mannen, die haken naar macht of gezag alleen omdat die hun de gelegenheid verschaffen om hunne beginselen toe te passen; er zijn anderen voor wie het genot aan de uitoefening van macht of gezag verbonden op zich zelf reeds de grootste voldoening is. *Voor de gemoedsrust van Dr. Kuyper is het zeker te hopen dat hij tot de laatsten behoort.* Want anders is het toch inderdaad te vreezen dat »de macht der liefde waardoor de voorhoede zijner partij het onuitputtelijkst geduld bezit om hare achterhoede in te wachten» bij hem op te zware proef zal worden gesteld.

Te haken naar macht en invloed, ten einde zijn beginselen te doen zegevieren, geldt U dus als blijk van *edelen* zin. Macht alleen om *de macht* te begeeren, verraaft Uws inziens een *slecht* karakter.

Toch *hoopt* Gij voor mijn gemoedsrust, dat ik tot dezulken behoren zal, die in het *laatste* heil zoeken.

Gij *hoopt* derhalve, uit bezorgdheid voor de versterking van mijn gemoedsrust, dat ik, zoo het ooit tot strijd in den boezem mijner partij kwam, *slecht* zou blijken, of *slecht* zou worden.

Gun mij, Hoog Edelgestreng Heer, de openhartige verklaring, dat, bij aldien zulk een toewensching aan uw politieken tegenstander in uw edel hart de giftige vrucht der *autonome sedeleer* is, ik haar deswege nog dieper, dan eer ik uw opstel las, verfoei!

»*Eer is teer*» koos ik als titel voor dit opstel. Thans zal dit opschrift U geen raadsel meer zijn.

Ik heb, onder betuiging mijner hoogachting, de eer te zijn,

HoogEdel Gestreng Heer,

Uw dw. dienaar,

KUYPER.

AMSTERDAM, 20 Juni 1889.

Naschrift bij de noot op blz. 7.

Bedoelde critiek komt voor in no. 5715 van het *Weekblad van het Recht*. Deze critiek deed mij genoeg, niet slechts inzoverre ze gespeend was aan alle ironie en zelfs van waardeering blijk droeg, maar meer nog, omdat ze op *de hoofdzak* kwam. Toch kan een viertal korte opmerkingen volstaan, om den geachten schrijver te doen gevoelen, om wat reden zijn critiek mij *niet* uit het veld slaat.

Ten eerste maakt de geachte criticus er captie op, dat ik o. a. Voltaire en Rousseau noemde als de mannen, »door God als geesel gebruikt, teneinde de Monarchen en Regenten te vernederen en te straffen voor de zonden, die ze aan *zijn* volkeren en tegen Hem hadden begaan». Immers, zoo wordt opgemerkt, Voltaire en Rousseau stierven reeds in 1778; hoe konden ze dan in 1789 een geesel Gods zijn? Tegen het feitelijke in deze opmerking is geen bedenking. Voltaire overleed op 31 Mei en Rousseau op 2 Juli 1778 daaraanvolgende. De conclusie daarentegen wraak ik. Of eindigt de werking van iemands geest en woord dan met zijn sterven? Geldt niet eer omgekeerd de regel, dat bij een *eminent* man eerst na zijn sterven »de volle energie aan de macht van zijn woord wordt gegund»? Of door wien is, *in casu*, ooit in ernst betwist, dat Voltaire en Rousseau de geestelijke vaders waren, de eerste van de Girondijnen, de tweede van de Montagnards? En wierp mijn criticus tegen, dat »geesel Gods» dan toch te sterke uitdrukking is, dan sta hier de vraag, of de geesel van spot en satire niet nog dieper striemt, dan de geesel, die uit koord is gevlochten? Alsook, of Voltaire en Rousseau daarom minder »geesels» in strengen zin zijn geweest, omdat ze niet met eigen hand het schavot hebben opgericht, maar anderen tot de razernij, die in de guillotine-koorts uitbrak, hebben gedreven?

Ten tweede is deze criticus van oordeel, dat ik ten onrechte 1789 met 1793 heb verward. Naar aanleiding van een soortgelijke opmerking las men in de *Standaard* van 17 Juni '89 dit entfreflet.

* * 1789 en 1793.

Naarmate het jaar voortschrijdt, nemen de betuigingen van sympathie met de beginselen der Fransche Revolutie toe.

Ook het *Nut*, zelf uit den stroom dier Revolutie geboren, bleef niet achter; en geen minder dan Prof. Van Hamel was bij het ontsteken van dit reuk-offer haar redenaar.

Ook hij volgde daarbij de bekende methode: 1789 is schoon, maar 1793 en wat daarna gevolgd is, kappen we af. En dan wordt opgesomd al wat we aan betere en meer publieke behandeling van zaken sinds dat jaar van goede heugenis danken.

Deze theorie, om 1789 te isoleeren van 1793, is de theorie van *Artis*.

Ga maar eens naar het tijgerhok.

Vindt ge ook niet, dat die pasgeboren tijgertjes allerliefste diertjes zijn? Om er meê te spelen, en als men ze houdt, om er meê van hotel naar hotel te reizen!

Maar pas op, als dat in 1889 geboren tijgertje in 1893 vier jaar oud zal zijn.

Speel dan niet langer; want het tijgertje van '89 zou heusch niet meer met u spelen.

Met één sprong was hij over u en drukte hij u met den klauw de borst in.

Maar toch, heer Van Hamel, zal de man in *Artis* u zeggen, dat het woeste dier van 1893 *wel terdege hetzelfde is* als dat eens zoo lieve tijgertje van '89.

Dit beeld ontslaat mij voorshands van verder verweer. Want wel roept de schrijver dezer critiek tegen mij het gezag op van La Ferrière; maar mag ik daartegenover dan het gezag van Groen van Prinsterer plaatsen, wiens betoog op blz. 285—321 van zijn *Ongeloof en Revolutie* weerlegd zou dienen te zijn, eer La Ferrière mij omverwierp.

In dit betoog toch heeft Groen van Prinsterer opzettelijk aangewezen, hoe 1793 bij recht van logische genesis uit 1789 voortkwam.

Ten derde, de schrijver geeft niet toe, dat de Liberalisten hier te lande in hun hart het Revolutiefeest meêvieren, maar zich met het oog op de politieke gesteldheid onzes volks bij de uiting hunner

feestvreugde temperen. Hiertegen merk ik op, dat Prof. Van Hamel in zijn keurige speech ter opening van de Jaarvergadering van het *Nut* (Zie *Handelsblad* van 13 Juni j.l.) in dit geding mijn getuige à décharge is; zij er verder op gewezen, hoe heel onze liberalistische pers steeds partij kiest voor wie in Frankrijk aan den draad van 1789 voortweven; zij opgemerkt, hoe, Thorbecke vooraan, elk liberaal schrijver over Staatsrecht steeds het jaar 1789 in zijn beginselen toejuicht; en zij ten slotte aan het *Weekblad van het Recht* in dit eigen nummer 5715 herinnerd, als het jongste pleidooi voor dezelfde beginselen. Dat desniettemin hier te lande enkel het *Radicaal Weekblad* een *Revolutie-nummer* uitgeeft, is mij bewijs, dat de Liberalistische geestverwanten vooralsnog het vuurwerk liever onafgestoken in de kast bergen.

En ten vierde somt de geachte beoordeelaar van mijn redevoering een achttal zaken op, die sinds 1789 als vrucht van de Revolutie, die toen plaatsgreep, aan de volkeren toekwamen. Toch zegt dit niets tegen mijn stelling. Ook door mij toch is erkend, dat er in 1789 veel vallen moest, dat vloekte tegen de gerechtigheid, en dan ook metterdaad viel. En voorts, dan eerst zou dit de schuld van 1789 schoon wasschen, zoo bleek 1°. dat het Calvinisme niet reeds lang in het stellen van de meesten dezer eischen was voorgegaan; 2°. dat ze zonder 1789 niet nog beter tot hun recht waren gekomen; 3°. dat de actie, die van 1789 uitging, niet andere kwalen in het leven riep, die op nieuwe onderdrukking, slechts in anderen vorm, uitliepen; en 4°. dat de verdwijning van wat op te ruimen viel, metterdaad aan de *beginselen* van 1789 te danken was. Dit laatste nu betwist onze partij. Van antirevolutionaire zijde is nooit gepleit voor het *ancien régime*, maar te beslist opgekomen tegen den oorsprong van het gezag, gelijk dit in de beginselen van 1789 geleeraard is. Eerst zoo onze Liberalisten over *dit* punt den strijd willen aanbinden, komen we dus verder. Het »*Ni Dieu ni Maître*» is metterdaad de later pas uitgegalmde formule voor hetgeen reeds in 1789, wat den oorsprong van het gezag betreft, in de revolutionaire beweging drijfkracht was.
